ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Видавництво «Гілея»

Гілея

Науковий вісник

Випуск 139 (№ 12)

Ч. 3. Політичні науки

Київ – 2018

ISSN 2076–1554

Збірник засновано 2004 року. Вихід з друку – щомісячно

Фахове видання
з філософських, політичних наук затверджено наказом Міністерства освіти і науки України
№ 747 від 13 липня 2015 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації: серія КВ № 22632-12532ПР від 24 квітня 2017 року

Друкується за рішенням:
Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 5 від 29 листопада 2018 р.)

Збірник входить до міжнародних баз
Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія).

Шеф – редактор:

Андрущенко В. П., д–р філос. наук, проф.,член – кор. НАН України, акад. НАПН України (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Головний редактор:

Вашкевич В. М., д–р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Співредактори:

Кивлюк О. П., д–р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Муляр В. І., д–р філос. наук, проф. (Україна, Житомир)

Редакційна рада:

Андрущенко В. П., д–р філос. наук, проф., член – кор. НАН України, акад. НАПН України (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Вашкевич В. М., д–р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Зеленков А. І., д–р філос. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Колесник В. Ф., д–р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Україна, Київ)
Мирзаханян Р., д–р іст. наук, проф. (Арменія, Єреван)
Михальченко М. І., д–р філос. наук, проф., член – кор. НАН України (Україна, Київ)
Рафальський О. О., д–р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Савельєв В. Л., д–р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Солдатенко В. Ф., д–р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Україна, Київ)
Степико М. Т., д–р філос. наук, проф. (Україна, Київ)

Редакційна колегія з політичних наук:

Андрусишин Б. І., д–р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Андрюкайтене Р., д-р PhD соціальних наук (менеджмент), (Литва, Маріямполь)
Бабкіна О. В., д–р політ. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Балабанов К. В., д–р політ. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
Варзар І. М., д–р політ. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Васильчук Є. О., д–р політ. наук, доц. (Україна, Черкаси)
Войналович В. А., д–р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Іванов М. С., д–р політ. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
Картунов О. В., д–р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Кізіма С. А., д-р політ. наук. проф.. (Білорусь, Мінськ)
Котигоренко В. О., д–р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Крась І., д–р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)
Лапина С. В., д–р соц. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Макаренко Л. Л., д–р пед. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Остапенко М. А., д–р політ. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Римаренко С. Ю., д–р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Срогошу Т., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)

Гілея: науковий вісник. – К. : «Видавництво «Гілея», 2018. – Вип. 138 (12). Ч. 3. Політичні науки. – 168 с.

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної науки в умах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

© Редакційна колегія, 2018
© Автори статей, 2018
© Національний педагогічний університет імені М. П.Драгоманова, 2018
© ВГО Українська академія наук, 2018

ISSN 2076-1554

NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY

Academy of Sciences of Ukraine

Publish House Hileya

Hileya

SCIENTIFIC BULLETIN

Volume 139 (No. 12)
Part 3. Political sciences

Kyyiv – 2018

ISSN 2076–1554

The collection is founded in 2004. Printed on a monthly basis

Scientific professional publication
on philosophy and politics order of the Ministry of Education and Science
No. 747 dated July 13, 2015

Certificate of printed mass media's state registration (re-registration):Series КВ № 22632-12532ПР from April 17th, 2017

Printed by decision
of National Pedagogical Dragomanov University *(protocol № 5 of November 29, 2018)*

The collection is a member of international database
Google Scholar; Index Copernicus (Poland); EBSCO Publishing. Inc. (USA),SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (India).

Honored Chief Editor:

Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Chief Editor:

Vashkevych V. M., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Co-editor:

Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Senior Scientist, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Muliar V. I., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Zhytomyr)

Editorial board:

Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)
Vashkevych V. M., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)
Zelenkov A. I., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Belarus, Minsk)
Kolesnyk V. F., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, (Ukraine, Kyiv)
Myrzakhanian R., Doctor of Historical Sciences, (Armenia, Ierevan)
Mykhalchenko M. I., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, (Ukraine, Kyiv)
Rafalskii O. O., Doctor of Historical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)
Saveliev V. L., Doctor of Historical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)
Soldatenko V. F., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, (Ukraine, Kyiv)
Stepyko M. T., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Editorial board Political Sciences:

Andrusyshyn B. I., Doctor of Historical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)
Andriukaitene R., Doctor of Social Sciences (Management) (Lithuania, Mariyampole)
Babkina O. V., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)
Balabanov K. V., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Mariupol)
Varzar I. M., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)
Vasylchuk E. O., Doctor of Political Sciences, Associate Professor, (Ukraine, Cherkasy)
Voinalovych V. A., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)
Ivanov M. S., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Mykolaiiv)
Kartunov O. V., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)
Kizima S. A., Doctor of Political Sciences, Professor, (Belarus, Minsk)
Kotygorenko V. O., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)
Kras I., Doctor Habilitatus, Professor, (Poland, Chenstohov)
Lapina S. V., Doctor of Social Sciences, Professor, (Belarus, Minsk)
Makarenko L. L., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)
Ostapenko M. A., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)
Rymarenko S. Y., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)
Srogoshu T., Doctor Habilitatus, Professor, (Poland, Chenstohov)

Hileya: Scientific Bulletin. – Kyiv : «Publishing house «Hileya», 2018. – Volume 139 (12). Part 3. Political Sciences. – 168 p.

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of formation of informational civilization. The main headings cover areas of historical, philosophical and political sciences. It is designed for specialists in the humanities and socio-political sciences.

©Editorial board, 2018
©Authors of articles, 2018
©National Pedagogical Dragomanov University, 2018
© Academy of Sciences of Ukraine, 2018

ПРЕДСТАВНИЦТВА
збірника «Гілея: науковий вісник» в Україні

Вінницьке представництво
(Вінницький національний технічний університет)
керівник **Денисюк С. Г.,** доктор політичних наук, професор
e–mail: sg_denisiyk@mail.ru

Дніпропетровське представництво
(Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара)
керівник **Вершина В. А.,** кандидат філософських наук, доцент
e–mail: vivi.dp@ukr.net

Запорізьке представництво
(Запорізький національний технічний університет)
керівник **Ємельяненко Є. О.,** кандидат філософських наук, доцент
e–mail: gileya_zaporizhzhya@ukr.net

Івано–Франківське представництво
(Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, м. Івано–Франківськ)
керівник **Дзвінчук Д. І.,** доктор філософських наук, професор
e–mail: fuid@ua.fm

Луганське представництво
(Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Старобільськ)
керівник **Михайлюк В. П.,** доктор історичних наук, професор
e–mail: vital_mih@ukr.net

Львівське представництво
(Національний університет «Львівська політехніка»)
керівник **Карівець І. В.,** кандидат філософських наук, доцент
e–mail: sacre@ukr.net

Маріупольське представництво
(Маріупольський державний університет)
керівник **Булик М.,** кандидат політичних наук, доцент
e–mail: vorlok@ukr.net

Миколаївське представництво
(Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського)
керівник **Макарчук С. С.,** кандидат історичних наук, доцент
e–mail: rvgreabis@farlep.mk.ua
координатор **Шкуренко К. О.,** кандидат політичних наук, доцент
e–mail: sh_kamila@mail.ru

Одеське представництво
(Одеський національний університет імені І. І. Мечникова)
керівник **Барвінська П. І.,** кандидат історичних наук, доцент
e–mail: barwinskaja@ua.fm

Подільське представництво
(Подільський державний аграрно–технічний університет,
м. Кам'янець–Подільський)
керівник **Колосюк І. А.,** кандидат філософських наук, доцент
e–mail: ikolosyuk@ukr.net

Полтавське представництво
(Полтавський факультет Національної юридичної академії
України ім. Ярослава Мудрого)
керівник **Куцепал С. В.,** доктор філософських наук, професор
e–mail: svkutsepal@rambler.ru

Сумське представництво
(Сумський державний університет)
керівник **Дегтярьов С. І.,**
доктор історичних наук, професор
e–mail: starsergo@bigmir.net

Тернопільське представництво
(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)
керівник **Кліш А. Б.,** кандидат історичних наук, доцент
e–mail: Klish_Andriy@ukr.net

Ужгородське представництво
(Ужгородський національний університет)
керівник **Мелеганич Г. І.,** кандидат політичних наук, доцент
e–mail: melgi@ukr.net

Уманське представництво
(Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини)
керівник **Кривошея І. І.,** кандидат історичних наук, доцент
e–mail: igorkryvosheia@gmail.com

Харківське представництво
(Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»)
керівник **Владленова І. В.,** доктор філософських наук, професор
e–mail: vladlenova@email.ua

Хмельницьке представництво
(Хмельницький національний університет)
керівник **Гоцуляк В. М.,** кандидат політичних наук, доцент
e–mail: gotsylak@ukr.net

Черкаське представництво
(Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького)
керівник **Васильчук Є. О.,** доктор політичних наук, доцент
e–mail: vasilchuk84@bk.ru

Чернігівське представництво
(Чернігівський державний інститут економіки і управління)
керівник **Горобець С. М.,** молодший науковий співробітник
e–mail: olen–g@yandex.ru

ПРЕДСТАВНИЦТВО
збірника «Гілея: науковий вісник» в Азербайджані

(Національна Академія Наук Азербайджану, м. Баку)
керівник **Махмудов М. А.,** доктор філософії
e–mail: matlabm@yandex.com
координатор **Рагимли Р.,** науковий співробітник
e–mail: rus_rahimli@yahoo.com

ПРЕДСТАВНИЦТВА
збірника «Гілея: науковий вісник» в Білорусі

(Академія управління
при Президентові Республіки Білорусь, м. Мінськ)
керівник **Алейникова С. М.,** кандидат соціологічних наук, доцент
e–mail: alejnsvetlana@yandex.ru
(Брестський державний університет імені О. С. Пушкина, м. Брест)
керівник **Шостак Г. В.,** кандидат педагогічних наук
e–mail: shostak1964@brest.by
(Гомельський державний університет
імені Франциська Скорини, м. Гомель)
керівник **Мезга М. М.,** доктор історичних наук, професор
e–mail: nmezga@gsu.by

ПРЕДСТАВНИЦТВА
збірника «Гілея: науковий вісник» в Польщі

(Університет імені Адама Міцкевича в Познані)
керівник **Димчик Р.,** доктор, викладач,
e–mail: dymczyk@wp.pl
(Інститут історії Академії імені Яна Длугоша в Ченстохові)
керівник **Моравец Н.,** доктор, викладач
e–mail: mornor@wp.pl

Запрошуємо Вас відвідати наш сайт: **www.gileya.org**
E–mail: gileya.org.ua@gmail.com
Див. також: Сайт Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського: www.nbuv.gov.ua/portal
Розділ: Наукова періодика України: журнали та збірники наукових праць

Agencies of collection «Hileya scientific bulletin» in Ukraine

Vinnytsia Agency
(Vinnytsia National Technical University)
Director **Denysiuk S.G.,** Doctor of Political Sciences, Professor
e-mail: sg_denisiyk@mail.ru

Dnipro Agency
Dnipro National Honchara University
Director **Vershyna V.A.,** Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: vivi.dp@mail.ru

Zaporizhia Agency
(Zaporizhia National Technical University)
Director **Iemelianenko E.O.,** Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: gileya_zaporizhzhya@ukr.net

Ivano-Frankivsk Agency
(Prykarpatskii National Stefanyk University, Ivano-Frankivsk)
Director **Dychkovska G.O.,** Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: go_osmomysl@ukr.net

Luhansk Agency
(Eastern Ukraine National Dal University, Starobilsk)
Director **Mykhailiuk V.P.,** Doctor of Historical Sciences, Professor
e-mail: vital_mih@ukr.net

Lviv Agency
(National University "LvivslaPolitechnika")
Director **Karivets I.V.,** Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: sacre@ukr.net

Mariupol Agency
(Mariupol National University)
Director **Bulyk M.,** Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail:vorlok@ukr.net

Mykolaiiv Agency
(Mykolaiiv National Sukhomlynskii University)
Director **Makarchuk S.S.,** Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
e-mail: rvgreabis@farlep.mk.ua
Coordinator **Shkurenko K.O.,** Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: sh_kamila@mail.ru

Odesa Agency
(Odesa National Mechnykov University)
Director **Barvinska P.I.,** Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
e-mail: barwinskaja@ukr.net

Podilskyi Agency
(Podilskyi National Agro-Technical University, Kamianets-Podilskyi)
Director **Kolosiuk I.A.,** Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: ikolosyuk@ukr.net

Poltava Agency
(Poltava Department of National Juridical Academy)
Director **Kucepal S.V.,** Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: svkutsepal@rambler.ru

Symu Agency
(Symu National University)
Director **Dehtiarov S.I.,** Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
e-mail: starsergo@bigmir.net

Ternopil Agency
(Ternopil National Pedagogical Hnatiuk University)
Director **Klish A.B.,** Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
e-mail: klish_andriy@ukr.net

Uzhgorod Agency
(Uzhgorod National University)
Director **Meleganych G.I.,** Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: melgi@ukr.net

Uman Agency
(Uman National Pedagogical Tychyna University)
Director **Kryvosheia I.I.,** Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: igorkryvosheia@gmail.com

Kharkiv Agency
(National Technical University "KharkivPolitechnical Institute")
Director **Vladlenova I.V.,** Doctor of Philosophical Sciences, Professor
e-mail: vladlenova@email.ua

Khmelnytsk Agency
(Khmelnytsk National University)
Director **Gotsuliak V.M.,** Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: gotsuliak@ukr.net

Cherkasy Agency
(Cherkasy National Khmelnytskii University)
Director Vasylchyk E.O., Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: vasilchuk84@bk.ru

Chernigiv Agency
(Chernigiv National Institute of Economy and Management)
Director **Topol O.V.,** Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: topololga@ukr.net
Coordinator **Horobets C.M.,** Junior Scientist
e-mail: olen-g@yandex.ru

Agency of collection «Hileya scientific bulletin» in Azerbaijan

(Azerbaijan National Scientific Academy, Baku)
Director **Mahmudov M.A.,** Doctor of Philosophy
e-mail: matlabm@yandex.com
Coordinator **Rahimli R.,** Scientist
e-mail: rus_rahimli@yahoo.com

Agencies of collection «Hileya scientific bulletin» in Belarus

(Management Academy by the President of Belarus Republic, Minsk)
Director **Aleinikova S.M.,** Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor
e-mail: alejnsvetlana@yandex.ru
(Brest National Pushkin University, Brest)
Director **Shostak G.V.,** Candidate of Pedagogical Science
e-mail: shostak1964@brest.by
(Homel National Skoryni University, Homel)
Director **Mezga M.M.,** Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
e-mail: nmezga@gsu.by

Agencies of collection «Hileya scientific bulletin» in Poland

(Adam Mitskevich University, Poznan)
Director **Dymchyk R.,** Doctor, Lecturer
e-mail: dymczyk@wp.pl
(Institute of History of Dlugosha Academy, Chenstohov)
Director **Moravets H.,** Doctor, Lecturer
e-mail: mornor@wp.pl

You are welcome to visit our webpage: www.gileya.org

e-mail: gileya.org.ua@gmail.com

Also visit: Webpage of National Vernadskyi Library of Ukraine:

www.nbuv.gov.ua/portal

Section: Scientific Publications of Ukraine: magazines and collection of scientific papers

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 321–044.372

ПОЛІТИЧНА КРИЗА: СТРУКТУРНО–ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

POLITICAL CRISIS: STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ASPECT

Щедрова Г. П.,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» (Дніпро, Україна), e–mail: dh.psh@duan.edu.ua, ORCID: https://orcid.org/0000–0003–1884–0799

Shchedrova G. P.,
Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Political Science and International Relations Higher educational institution «Alfred Nobel University», (Dnipro, Ukraine), e–mail: dh.psh@duan.edu.ua, ORCID: https://orcid.org/0000–0003–1884–0799

Кризові явища у політиці притаманні будь–якому політичному режимові, відтак їхнє дослідження має тривалу історію. Попри багатовекторність вивчення означеної теми термін «політична криза» переважно уособлює собою певне комплексне явище, яке виступає загальною характеристикою усієї політичної системи.

Наукова тенденція у категоризації політичних криз зводить їхні інституціональні межі до ознак змін у політичних режимі та системі. Однак поза увагою залишається широке поле дослідження складових політичної кризи, що являють собою сукупність різних аспектів соціально–політичного життя, причинно–наслідкових зв'язків кризових явищ тощо. Відтак запропоновано дещо інше бачення проблеми, яке полягає у виокремленні функціональних складових політичної кризи, зокрема, кризу транзиту влади, кризу міжінституційних відносин, кризу демократії, кризу легітимності влади та політичного курсу, кризу громадянського суспільства тощо.

У статті акцентовано увагу на тому, що конструкт «системна політична криза» завжди має переважаючий компонент, який уособлюється нестабільністю певної складової політичного життя. Не менш важливою залишається академічно–наукова задача визначити сутність означених явищ. Наприклад, кризу міжінституційних відносин, яку неодноразово переживала Україна, інтерпретовано як обставини неможливості досягнення узгоджених дій між політичними інститутами. У подальшому може йтися про ще одну кризу – легітимності влади. Адже неспроможність політичних інститутів якісно виконувати покладені на них обов'язки призводить до зниження реальної підтримки органів державної влади чи правлячого режиму в цілому.

Запропоновано з'ясовувати природу кризових явищ і визначати механізми їхнього подолання крізь призму домінант нестабільності, тобто тих політичних інститутів чи сфер політичного життя, які переживають занепад, стагнацію чи дисфункцію у той чи інший період. Це дозволить формулювати точкові сценарії виходу з кризи, що особливо важливо для перехідних суспільств.

Ключові слова: *політична криза, політична стабільність, політичні цінності, транзит влади, політичний курс, легітимність влади, політична модернізація.*

The crisis phenomena in politics are inherent to any political regime, so their research has a long history. Despite the multi–vectored study of the topic the definition «political crisis» predominantly represents a certain complex phenomenon, which serves as a general characteristic of the entire political system.

The scientific tendency in the categorization of political crises reduces their institutional limits to the signs of changes in the political regime and system. However, there is lack of the attention to a wide field of the components related to the political crisis, representing a set of different aspects of socio–political life, causation of crisis phenomena, etc. Thus, a slightly different vision of the problem is proposed, which is aimed to distinguish the functional components of the political crisis, in particular, the crisis of power transit, the crisis of inter–institutional relations, the crisis of democracy, the crisis of legitimacy of power and political course, the crisis of civil society, etc.

The article focuses on the fact that the construct «systemic political crisis» always has a predominant component, which is represented by the instability of a certain component of political life. No less important remains the academic and scientific task of determining the essence of the phenomena. For example, the crisis of inter–institutional relations, which Ukraine has repeatedly experienced, is interpreted as the circumstances of impossibility to achieve concerted actions between political institutions. In the future, one can argue about another crisis – the legitimacy of power. Indeed, the inability of political institutions to perform their duties in a quality manner leads to a decrease in the actual support from public authorities or the ruling regime in general.

The author made attempts to identify the nature of crisis phenomena and to determine the mechanisms for overcoming them through the prism of the instability dominants, i.e. those political institutions or spheres of political life that are experiencing decline, stagnation or dysfunction in one or another period. This will allow formulating the point scenarios on breaking out of the crisis, which is especially important for transitional societies.

Keywords: *political crisis, political stability, political institution, transit of power, political course, legitimacy of power, political modernization.*

Актуальність роботи. Кризи та їхні прояви неминуче супроводжують політичні режими й політичні системи, функціонування політичних інститутів й площину взаємодії влади і громадянського суспільства. Узагальнюючи результати наукових розвідок, можна констатувати, що термін «політична криза» ототожнюють із комплексним станом усієї політичної системи. Наголошується на синонімії з політичним конфліктом, нестабільністю. Однак, на нашу думку, в умовах перехідного суспільства з метою збереження політичних ресурсів актуальним є зосередження уваги й на внутрішніх компонентах кризового стану, які виступають рушієм дестабілізації системи, інститутів, зв'язків між ними.

Вітчизняний дослідник Ю. Мацієвський вважає, що криза є наслідком порушення стабільності і умовою виникання масштабного політичного конфлікту (як то революція, громадянська війна чи переворот) [7, с. 146–147]. Щодо трактувань сутності політичної кризи, то у політології це, з одного боку, характеристика кульмінації політичного конфлікту чи крайнього загострення суперечностей, а з іншого, – тимчасове припинення функціонування окремих елементів або інститутів політичної системи. Політологічний енциклопедичний словник пояснює політичну кризу як останню фазу розвитку конфлікту, після подолання якої конфлікт може бути вирішений або ж руйнація набуває незворотного характеру [8, с. 298]. Отже, предметне поле дослідження

політичної кризи доповнилося сферою політичних конфліктів і, як результат, політичної нестабільності. У попередніх дослідженнях ми звертали увагу на дослідження аспектів подолання кризових явищ, викликаних міжпартійною боротьбою та слабкістю внутрішньопартійної демократії. І. Забеліна вивчає політичну кризу у розрізі системних криз, визначаючи її підсумком нестабільного розвитку політичної системи або тупикового стану політичних відносин, найвищим проявом політичних протиріч [2, с. 343]. Міждисциплінарно досліджують феномен кризи публічного управління Л. Костецька та О. Кукуруз. Теоретико–методологічний аналіз управління політичною кризою в демократичних політичних системах здійснив у своєму дисертаційному дослідженні С. Ставченко.

Мета та завдання. Наукова тенденція у категоризації політичних криз зводить їхні інституціональні межі до ознак змін у політичних режимі та системі. Метою дослідження є виокремлення складових політичної кризи, що являють собою сукупність різних аспектів соціально–політичного життя, причинно–наслідкових зв'язків кризових явищ тощо. Передує досягненню вказаної цілі аналіз таких феноменів, як криза транзиту влади, криза демократії, криза легітимності влади та політичного курсу, криза громадянського суспільства, міжінституціональних відносин та політичних цінностей. Підсумком має стати аргументація гіпотези, що конструкт «системна політична криза» завжди має переважаючий компонент, який уособлюється нестабільністю певної складової політичного життя.

Методи дослідження. З метою виконання поставлених завдань в основу наукового дослідження були покладені як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання. Провідним інструментом став структурно–функціональний підхід, який дозволив диференціювати внутрішні нестабільні конструкти, що спричиняють кризовість політичної системи.

Результати. Попри усталену класифікацію криз на загальні та локальні сучасний політичний процес доводить доцільність виокремлення у просторовому вимірі політичних криз глобальних (світові війни 1914–1918 рр. та 1939–1945 рр., Карибська криза 1962 р., «криза біполярного світу» 1980–ті рр.), державних, тобто в умовах однієї держави («кольорові революції» в Україні, Грузії, Киргизстані, Молдові, Тунісі; парламентсько–урядова криза в Італії 2018 р.), локальних – на рівні регіону, адміністративної одиниці (криза довіри до місцевої влади – естонське місто Ліхула 2004–2006 рр., латвійська Рига 2013 р., українська Сміла 2018 р.). Варто зауважити, що масштаби впливу політичних криз мають динамічні характеристики і здатні поширюватися від регіону до країни, від країни до міжнародної спільноти. До прикладу, йдеться про систематичні масові страйки співробітників інфраструктурних галузей у країнах Західної Європи, що є значним викликом для влади і фактором нестабільності для мільйонів користувачів відповідних сервісів на континенті і за його межами.

З метою розширення існуючих типологій політичних криз пропонуємо з'ясовувати природу кризових явищ і напрацьовувати механізми їхнього подолання крізь призму домінуючої нестабільності у функціонуванні політичних інститутів чи сфер політичного життя. Емпірична наукова база містить достатньо сталих форм нестабільних відносин і станів, які можна характеризувати як кризи. Зокрема, вразливими є:

– система стримувань і противаг у розподілі функцій та повноважень між політичними інститутами;

– інститут виборів;

– параметри взаємодії влади і громадянського суспільства;

– система політичних цінностей у контексті основних вимірів демократії на перехідному етапі;

– сфера публічного (державного) управління;

– політичний курс держави як сталий процес в умовах нестабільного політичного класу тощо.

Криза міжінституціональних відносин є однією з супроводжуючих рис перехідних суспільств в умовах модернізації політичної системи. Пропонуємо тлумачити її як обставини неможливості досягнення узгоджених дій між політичними інститутами (наприклад, парламентсько–урядова криза в Україні на початку 2016 р., аналогічна ситуацію в Італії у 2018 р.). Як наслідок, може йтися про ще одну кризу – легітимності влади. Безумовно, неспроможність політичних інститутів якісно виконувати покладені на них повноваження та обов'язки призводить до зниження реальної підтримки органів державної влади чи правлячого режиму в цілому.

У якості виходу з міжінституціональної кризи, з якою Україна стикнулася на початку 2016 р., тодішній Прем'єр–міністр України А. Яценюк запропонував три сценарії:

1. Відновлення парламентською коаліцією своєї діяльності і до формування Кабінету Міністрів України, реалізація розпочатих реформ.

2. Взяття на себе відповідальності Президентом України і фракцією «Блоку Петра Порошенка» за формування нового Кабінету Міністрів, нової програми і коаліції, презентація їх народу України.

3. Дострокові вибори [13].

Із розроблених варіантів виходу з кризи мають обирати оптимальний, що на практиці є вибором в інтересах превалюючої політичної сили. Щодо наведеного прикладу, то результатом стала відставка з другої спроби уряду А. Яценюка у квітні 2016 р. З одного боку, кризу із призначенням нового Кабінету Міністрів було нейтралізовано, з іншого, – умови для відновлення міжінституціонального конфлікту лишилися без змін й у подальшому давали про себе знати. Однією з причин такої ситуації є відсутність погоджених меж публічних повноважень керівництва країни.

Однією із запорук існування держави є спільне виконання суспільного договору влади та

народу. Через ці процеси відбувається легітимація влади, їхня ж нестабільність спричиняє кризу легітимності влади. Серед трактувань легітимності, на нашу думку, актуальним залишається підхід американського політолога С. Ліпсета, який запропонував визначати її як здатність системи перебувати в русі й підтримувати у людей впевненість у тому, що існуючі політичні інститути є найбільш прийнятними для суспільства [14, с. 77]. В умовах сучасного процесу інституціоналізації провідним механізмом легітимації влади є процедура виборів у відповідності до чинного законодавства. Маніпуляції у рамках електорального процесу – шлях до порушення балансу довіри до політичних інститутів.

Підтвердити або заперечити тезу про довіру чи недовіру до влади можуть соціологічні заміри, які в Україні є актуальними як під час виборів, так і в міжелекторальний період. Відповідні показники, зафіксовані провідними соціологічними агенціями, засвідчили той факт, що в останнє десятиріччя українці демонструють перманентну недовіру до інститутів влади. Тимчасовим виключенням є новостворені відомства, що мають попереджати або боротися з корупцією, тобто, по суті, інститути влади, що покликані боротися з владою. Актуальні на середину 2018 р. цифри моніторингу, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова, засвідчують, що Президенту України довіряють 13,8% опитаних, не довіряють – 80,6%, Уряду – відповідно 13,7% і 80,7%, Верховній Раді – відповідно 10,3% і 85,6%, Національному банку – відповідно 14,1% і 76,2%, Верховному Суду – відповідно 10,6% і 75,2%. Довіру до державного апарату (чиновників) висловили 8,6% опитаних, не довіряють – 85,3% [1].

Проаналізувавши матеріали наведеного й інших досліджень громадської думки, можна сформувати перелік маркерів суспільного невдоволення щодо влади, серед яких корупція, непрозорість ухвалення політичних рішень та формування вищого прошарку управлінців, непослідовність та суперечливість у перебігу реформ. Нерідко респонденти наголошували на непатріотичності державницької позиції частини політичної еліти. Такі результати є свідченням ще однієї складової політичної кризи – кризи політичних цінностей. Останні визначають зміст і форму політичного курсу, систему взаємовідносин між гілками влади і політичними інститутами, що безпосередньо впливають на ефективність розвитку країни в усіх його проявах. Похідним явищем тут є й криза в системі державного управління, складовими якої вітчизняна дослідниця О. Кукуруз називає політичні конфлікти, відсутність механізму реалізації політичного рішення, заміна працівників в органах управління на підставі їхньої політичної позиції, неналежна співпраця органів державної влади із активними суспільними групами [5, с. 672]. Водночас, характеризуючи стан публічного управління в сучасній Україні, варто відзначити, що інституціональна дисфункція політичної еліти є виявом неспроможності управлінського прошарку здійснювати свої основоположні обов'язки або ж як наслідок відсутності консолідованої стратегії політичної дії. Саме інституціональна дисфункція політичної еліти може бути пов'язана з кризовими явищами у публічному управлінні, системі стримувань і противаг, ціннісному середовищі суспільства тощо [12, с. 238].

Важливо наголосити, що криза довіри до влади в умовах переходу до демократії, не є прямим доказовим аргументом на користь зниження рівня легітимності чи загалом делегітимації влади. Погоджуючись із політологом О. Кокорською, зауважимо, що політична система транзитного типу накопичує й певний час утримує чимало суперечностей, які стосуються характеру й функціонування її інститутів. Окрім іншого, ці суперечності породжені зміною системи цінностей, що супроводжує процес суспільних трансформацій. У західних демократіях заведено розрізняти легітимність режиму та довіру громадян до конкретних політичних інститутів та їхніх керівників, адже жоден інститут не може цілком уникнути критичного ставлення з боку тієї чи іншої частини населення. Проте в посттоталітарних суспільствах зберігається уявлення про те, що критика окремих політичних лідерів чи інститутів означає неприйняття режиму в цілому [4]. І хоча криза політичної культури громадян лежить дещо поза предметним полем даного дослідження, але саме вона частково пояснює низький рівень довіри і розуміння політичного процесу і курсу, який спостерігається в Україні на сучасному етапі державотворення.

Політична наука залишається зосередженою навколо концепту демократії і не може оминути увагою такі кризові явища, як криза демократичного транзиту влади, який нерідко ототожнюють із кризою демократії загалом. На нашу думку, причиною відповідних криз є збій чи–то нестабільність у функціонуванні своєрідних демократичних лакмусів: взаємодії влади з інститутами громадянського суспільства, формування правової соціальної держави, переважання компромісу над конфронтацією у питаннях міжінституціональних відносин, відсутності у політичних мотивах матеріальної зацікавленості тощо. Перелічені характеристики стосуються внутрішніх політичних (інституціональних) складових. Зовнішнім же виміром є сталість і готовність суспільства до викликів демократії. Так, експерт Ю. Кисельова формулює вимогу слідувати переконанню, що будь–які політичні зміни повинні відбуватися в «параметрах демократичних формул». Наприклад, мусять бути проведені місцеві вибори, а питання відсутності грошей навіть не має порушуватися й розглядатися як аргумент для їхнього відтермінування [3].

Сам процес демократичного транзиту сповнений ризиків, які, з одного боку, є рушієм змін, з іншого, в умовах додаткових системних криз можуть спровокувати тривалу стагнацію демократичного транзиту як такого. Це матиме віддзеркалення у відсутності або браку системних

рішень та дій щодо трансформації формування цілей державної політики, правової бази, системи та форм управління інститутами влади, нестабільності прямих і зворотних зв'язків з інститутами громадянського суспільства. Вважаючи виборність органів влади одним із основних принципів демократичності і не враховуючи вище згадувані кризи легітимності та міжінституціональних відносин, держава ризикує обмежити свій прогрес виключно електоральною демократією. Критики останньої схиляються до думки, що вона може загострити, а не залагодити, суспільний конфлікт і завдати поразки тим, хто віддає перевагу гармонійним способам вирішення суспільних конфліктів [6].

У період поширення такого явища, як «кольорові» («оксамитові») революції, які пов'язують саме із етапом демократизації суспільно–політичних відносин, актуальним стало співставлення понять «демократичний транзит» і «мирний транзит» влади. Доведено, що остання характеристика убезпечує, хоч і тимчасово, державу від виникнення подальших криз. Натомість, трансформації у державному управлінні, що супроводжуються актами насильства і застосуванням сили, на хвилі масового піднесення й значних очікувань змін нерідко призводять до розчарувань серед населення й поглиблення кризи довіри до влади.

Український вчений С. Ставченко наголошує, що політична криза є масовим відхиленням від прийнятих у даній системі моделей поведінки, дисфункцією політичних інститутів, невідповідністю системних реакцій на вимоги середовища, втратою легітимності правлячою елітою та відповідними структурами влади [9, с. 71]. Загалом, кризовий тип розвитку характерний для суспільств, де відсутні необхідні умови й система, здатні адекватно реагувати на зовнішні зміни. У таких обставинах політичний розвиток трансформується в інклюзивну кризу, яка може зачіпати як окремі сторони політичного життя, так і всю систему в цілому. Ще один висновок стосується динаміки рівня довіри громадян до політичних інститутів та лідерів, які доречно визначити одним із головних індикаторів кризовості.

Розвиток повномасштабної кризи призводить до нестійкого стану системи або навіть до її розпаду. Досліджені атрибутивні складові політичних криз не є класифікаційним мірилом, однак можуть бути прикладом того чи іншого різновиду криз. Наприклад, криза політичних цінностей у певному розумінні розглядається як криза ідентичності, а криза міжінституціональних відносин є внутрішньополітичною кризою.

Справедливим залишається наукове твердження про бінарність тлумачення поняття «політична криза», де вона є і особливим станом у розвитку та функціонуванні політичної системи, і призупиненням функціонування окремих її елементів. Однак конкретизація кризових явищ розкриває й інший зміст політичної кризи, яку також можна визначити як процес і стан політичної системи з домінуючою нестабільністю у певній сфері політичних відносин або їхній сукупності. Наголосимо, що конструкт «системна політична криза» завжди має домінанту нестабільності, тобто ті політичні інститути чи сфери політичного життя, які переживають занепад, стагнацію чи дисфункцію у той чи інший період. Відтак, з'ясування природи кризових явищ і визначення механізмів їхнього подолання крізь призму домінант нестабільності дозволить формулювати точкові сценарії виходу з кризи, що особливо важливо для перехідних суспільств, конкретизує завдання кризового менеджменту, викорінить традицію загальної мобілізацію ресурсів політичної системи задля вирішення локальних криз. Подальше напрацювання профільних механізмів і сценаріїв, розвиток інструментарію розв'язання кризових явищ у функціонуванні політичних інститутів стане запорукою відходу від фрагментарності демократії у напрямку її консолідованої форми.

Список використаних джерел

1. 'Довіра громадян України до суспільних інститутів: Результати соціологічного дослідження', *Український центр економічних та політичних досліджень ім. Олександра Разумкова*. [online] Доступно: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf.

2. Забеліна, І., 2013. 'Поняття та сутність політичних криз: історико–бібліографічний аналіз', *Актуальні проблеми політики,* 49, с.344–353.

3. Кисельова, Ю., 2010. 'Уроки демократичного транзиту в Україні', *Українська правда*. [online] Доступно: https://www.pravda.com.ua/articles/2010/05/4/4996559.

4. Кокорська, О., 2004. 'Легітимність влади та довіра в суспільстві, що трансформується: теоретико–методологічні проблеми', *Наукові записки НаУКМА: Політичні науки*, 31, с.37–42. [online] Доступно: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8117/Kokorska_Lehitymnist_vlady.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

5. Кукуруз, О., 2010. 'Політична складова кризи системи державного управління', *Держава і право*, 50, с.672–677.

6. Лупацій, В., 2018. '«Криза демократії» та необхідність національної моделі соціальних інновацій', *Strategic Group Sofia*. [online] Доступно: http://sg–sofia.com.ua/kriza–demokratii–taneobhidnist–nazionalnoji–modeli–sozialnih–innovazij.

7. Мацієвський, Ю., 2008. 'Політична криза: теоретичний аналіз', *Наукові записки. Серія «Політичні науки»*, 3, с.146–161.

8. Шемшученко, Ю., Бабкін, В. та Горбатенко, В. ред., 2004. 'Політологічний енциклопедичний словник', Київ: *Генеза*.

9. Ставченко, С., 2015. 'Стабільність і кризовість у соціально–політичному розвитку', *Грані*, 4 (120), с.69–73.

10. Требін, М. 2016. 'Сучасна світова соціально–політична криза : чергова перемога реалістів', *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*, 3 (30), с.231–236.

11. Щедрова, Г. ред., 2018. 'Особливості політичних конфліктів у сучасній Україні та світі', Дніпро: *Університет імені Альфреда Нобеля*.

12. Щедрова, Г., 2016. 'Політична конкуренція еліт у сучасній Україні', Дніпро: *Акцент ПП*.

13. 'Яценюк назвав три сценарії виходу з політичної кризи і вибрав комфортний для себе', 2016, *Телевізійна служба новин*. [online] Доступно: https://tsn.ua/politika/yacenyuk–nazvav–tri–scenariyi–vihodu–z–politichnoyi–krizi–i–vibrav–komfortniy–dlya–sebe–606601.html.

14. Lipset, S., 1960. 'Political man: the social bases of politics', NY: *Doubleday*.

References

1. 'Dovira hromadian Ukrainy do suspilnykh instytutiv: Rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia (Trust of Ukrainian

Citizens to Public Institutions: Results of Sociological Research)', *Ukrainskyi tsentr ekonomichnykh ta politychnykh doslidzhen im. Oleksandra Razumkova*. [online] Dostupno: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf.

2. Zabelina, I., 2013. 'Poniattia ta sutnist politychnykh kryz: istoryko–bibliohrafichnyi analiz (The Concept and Essence of Political Crises: Historical and Bibliographic Analysis)', *Aktualni problemy polityky*, 49, s.344–353.

3. Kyselova, Yu., 2010. 'Uroky demokratychnoho tranzytu v Ukraini (Lessons from Democratic Transit in Ukraine)', *Ukrainska pravda*. [online] Dostupno: https://www.pravda.com.ua/articles/2010/05/4/4996559.

4. Kokorska, O., 2004. 'Lehitymnist vlady ta dovira v suspilstvi, shcho transformuietsia: teoretyko–metodolohichni problemy (Legitimacy of Power and Trust in a Transforming Society: Theoretical and Methodological Problems)', *Naukovi zapysky NaUKMA: Politychni nauky*, 31, s.37–42. [online] Dostupno: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8117/Kokorska_Lehitymnist_vlady.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

5. Kukuruz, O., 2010. 'Politychna skladova kryzy systemy derzhavnoho upravlinnia (Political Component of the Crisis of Public Administration)', *Derzhava i pravo*, 50, s.672–677.

6. Lupatsii, V., 2018. '«Kryza demokratii» ta neobkhidnist natsionalnoi modeli sotsialnykh innovatsii («Democracy crisis» and the need for a National Model of Social Innovation)', *Strategic Group Sofia*. [online] Dostupno: http://sg–sofia.com.ua/kriza–demokratii–taneobhidnist–nazionalnoji–modeli–sozialnih–innovazij.

7. Matsiievskyi, Yu., 2008. 'Politychna kryza: teoretychnyi analiz (Political Crisis: Theoretical analysis)', *Naukovi zapysky. Seriia «Politychni nauky»*, 3, s.146–161.

8. Shemshuchenko, Yu., Babkin, V. ta Horbatenko, V. red., 2004. 'Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk (Political Encyclopedic Dictionary)', Kyiv: *Heneza*.

9. Stavchenko, S., 2015. 'Stabilnist i kryzovist u sotsialno–politychnomu rozvytku (Stability and crisis in socio–political development)', *Hrani*, 4 (120), s.69–73.

10. Trebin, M. 2016. 'Suchasna svitova sotsialno–politychna kryza: cherhova peremoha realistiv (Modern World Socio–Political crisis: another Victory of Realists)', *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*, 3 (30), s.231–236.

11. Shchedrova, H. red., 2018. 'Osoblyvosti politychnykh konfliktiv u suchasnii Ukraini ta sviti (Features of Political Conflicts in Modern Ukraine and the World)', Dnipro: *Universytet imeni Alfreda Nobelia*.

12. Shchedrova, H., 2016. 'Politychna konkurentsiia elit u suchasnii Ukraini (Political Competition of Elites in Modern Ukraine)', Dnipro: *Aktsent PP*.

13. 'Iatseniuk nazvav try stsenarii vykhodu z politychnoi kryzy i vybrav komfortnyi dlia sebe (Yatsenyuk named three scenarios of a way out of the Political Crisis and chose a comfortable one for himself)', 2016, *Televiziina sluzhba novyn*. [online] Dostupno: https://tsn.ua/politika/yacenyuk–nazvav–tri–scenariyi–vihodu–z–politichnoyi–krizi–i–vibrav–komfortniy–dlya–sebe–606601.html.

14. Lipset, S., 1960. 'Political man: the social bases of politics', NY: *Doubleday*.

* * *

УДК 141.32

ГОЛОВНІ ЧИННИКИ ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ

THE MAIN FACTORS OF POLITICAL CHOICE

Гіоане І. М.,
здобувач, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна), e–mail: zhizhkot@gmail.com

Gioane I. M.,
applicant, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine), e–mail: zhizhkot@gmail.com

Політичний вибір опосередкований низкою внутрішніх і зовнішніх чинників. Нерідко він здійснюється під впливом маніпулятивних технологій чи соціологічних детермінант. Людина при цьому піддається своєрідному навіюванню, яке застує внутрішню позицію, відторгає сумління, каналізує мислення та дію. Такий вибір навряд чи можна назвати свідомим. Між тим, саме свідомий вибір робить людину суб'єктом (а не пасивним об'єктом) політики. Саме він обумовлює успіх політичної діяльності, її перспективу. Зупинимось на його аналізі більш детально.

Ключові слова: *людина, політика, політичний вибір, політична воля, самостійність.*

Political choice is mediated by a number of internal and external factors. Often, it is carried out under the influence of manipulative technologies or sociological determinants. In this case, man is subjected to a kind of suggestion, which cuts his inner position, deflects conscience, channeling thinking and action. Such a choice is unlikely to be called conscious. Meanwhile, the conscious choice makes a person a subject (and not a passive object) of politics. It determines the success of political activity, its prospect. Let's dwell on his analysis in more detail.

Keywords: *man, politics, political choice, political will, independence.*

Політичний вибір здійснюється під впливом різноманітних детермінант. Однією з важливих серед них є система цінностей, причому не тільки суто політичних, а й правових, моральних, економічних. Можна стверджувати, що духовна культура людини, система цінностей, що існує в її світогляді становить підґрунтя для здійснення процедури політичного вибору. На переконання Б. Макаренко, саме цінності духовної культури виключають знеособлений підхід до людини, і спонукають до гуманістичної спрямованості життєдіяльності особистості в будь–якій сфері. У сфері соціально–політичного це спрямовує на активність, небайдужість, стратегічне мислення, вміння раціонального обґрунтування потреб особистості або спільноти, – і відповідно на їх активне відстоювання своєю політичною участю. І при цьому духовна, гуманістична спрямованість діяльності виявляється значущою передумовою її ефективності [1, с. 364].

Вочевидь, людина спочатку формує систему цінностей, а вже потім здійснює вибір, політичний зокрема. Зокрема, інтеріоризуючи певні політичні цінності громадянин формує питоме тло для здійснення вибору. На думку дослідників, політичні цінності стосуються більшості феноменів політичної дійсності, однак їх не можна звести до норм, переконань чи сенсів. Стикаючись з конкретним політичним явищем (наприклад, «перебіжчики» в парламенті чи державний «переворот»), людина мимоволі визначає своє ставлення до цього явища. Політичне явище не є абстракцією, тому індивід змушений визначатися щодо нього. Визначивши цю значущість, людина тим самим вмонтовує уявлення про це політичне явище у свою систему політичних цінностей. Фактично політичні цінності є засобом, за допомогою якого індивід суб'єктивізує явища політичного життя країни [2, с. 151].

Вочевидь, громадянин не зможе здійснити якісний політичний вибір не маючи розвиненої шкали політичних цінностей та практики її застосування щодо конкретних подій та явищ. Базовою подією у процедурі політичного вибору громадянина є його позиція та вміння визначатися під час електоральної кампанії.

Так, С. Барбаранеллі, К. Капанна, Г. Капрара та ін. констатують, що цінності й голосування можуть мати взаємні впливи, які актуалізуються з двох причин. По–перше, політичні цінності стосуються того, що добре або погано для суспільства й країни. Тому під час здійснення політичного вибору реалізація базових цінностей хвилює всіх, оскільки це впливає на всі сфери індивідуального життя. По–друге, виборчі контексти у різних країнах розрізняються, що потребує додаткових уточнень ролі цінностей в них. Однак, вищеозначені автори підкреслюють, що під час передвиборчих кампаній, політична мобілізація може викликати зміни в ядрі політичних цінностей [3, p. 24].

Узагальнюючи особливості впливу ціннісних детермінант на політичний вибір особистості фахівці стверджують:

– цінності впливають на особливості політичної поведінки та електорального вибору. Культурні цінності зумовлюють загальносуспільну тенденцію політичних преференцій громадян з позиції вибору демократичних (відкритих до змін) чи більш авторитарних (консервативних) політичних сил. Цінності індивідуального рівня співвідносяться з конкретним електоральним вибором політичної сили чи лідера;

– вплив цінностей на вибір особистості співвідноситься з дією стимулу, з якими людина зустрічається в повсякденному житті й на яких усвідомлено або неусвідомлено фокусує свою увагу. У цьому випадку цінності виступають у ролі одиниць індивідуального чи групового досвіду, якими керується людина при виборі поведінки чи форми рішень відносно певної життєвої ситуації. Ця теза зберігається й стосовно політичних форм активності індивідів;

– окремі цінності (ціннісні тенденції чи блоки) співвідносяться з певним політичним вибором громадян. У цінностях електорату різних політичних сил, з високою вірогідністю, можна знайти значущі відмінності, так як тим чи іншим електоральним вибором громадяни, свідомо чи неусвідомлено, пов'язують реалізацію своїх ціннісних (мотиваційних) спрямувань;

– зв'язок між цінностями та електоральним вибором має культурні та регіональні особливості, який пов'язаний з економічними та історичними передумовами формування цього зв'язку;

– найвищу суб'єктивну значущість та силу, при формуванні електорального вибору, мають цінності, реалізації яких відносно не вистачає. Розкривається у гіпотезі Р. Інглхарта про «значущість того, чого не вистачає»;

– між цінностями та електоральним вибором існує двосторонній зв'язок. Цінності водночас впливають на електоральний вибір та змінюються під впливом політико–соціальних процесів і стимулів [4, с. 88–89].

Наступною детермінантою політичного вибору особистості є її економічні інтереси, які вона намагається відстоювати за допомогою різноманітних політичних засобів. Дана точка зору була всебічно обґрунтована у наукових працях марксистської школи. На думку Т. Константинової, марксистський підхід до трактування політичного вибору базується на класовому підході. Політичний вибір тут детермінований виробничими, матеріальними відносинами, панівним способом виробництва. Зміст політичного вибору визначається природою класів, їхніми інтересами й потребами [5].

Безсумнівно, економічні інтереси й потреби є базовими у життєдіяльності людини, саме тому їх вплив на її політичний вибір є таким суттєвим. Для того, щоб зрозуміти сутність економічної детермінанти політичного вибору варто враховувати існуючі у певному суспільстві соціально–економічні закони та тенденції, вивчати їх, відслідковувати динаміку соціально–класових процесів. З точки зору науковців, до основних економічних законів, що обумовлюють політичний вибір людини, належать такі:

– загальні економічні закони, тобто закони, властиві всім суспільним способам виробництва (закон відповідності виробничих відносин рівню й напряму розвитку продуктивних сил, закон зростання продуктивності праці, закон економії часу тощо);

– закони, що діють у декількох суспільно–економічних формаціях (закон вартості, закон попиту і пропозиції тощо);

– специфічні економічні закони, тобто закони, що діють лише в межах одного суспільного способу виробництва та закони, що діють лише на одній із стадій (висхідній або низхідній) суспільного способу виробництва (закон породження монополії концентрацією виробництва, який діє на вищій стадії розвитку капіталізму) [6, с. 122].

Разом з тим, на наше переконання, не варто абсолютизувати економічний чинник політичного вибору людини, а розглядати його в комплексі з іншими детермінантами, відштовхуючись від конкретних суспільних умов.

Необхідно зазначити, що у сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства потужний вплив на політичний вибір громадян, суспільних груп й соціуму в цілому здійснюють засоби масової інформації (ЗМІ). Фактично медіа не тільки ретранслюють та інтерпретують певні події, а й створюють картинку політичного буття для широкого загалу.

І. Климкова констатує, що ЗМІ дійсно впливають на сприйняття публікою політичного світу. Врешті–решт зміна сприйняття у політиці (наприклад, усвідомлення, що той чи той політичний лідер корумпований, його вигляд оманливий, а сам він не вартий довіри) може призвести до зміни уподобань та поведінки (наприклад, до рішення не голосувати надалі за цього політика). Понад те, засоби масової інформації та уявлення публіки, що їх вони допомагають сформувати, є невід'ємною частиною політичного середовища, у межах якого органи державної влади здійснюють добір пріоритетів і розподіл ресурсів. Вплив засобів масової інформації на визначення порядку денного призводить до зміни спрямування політики і перебудови системи пріоритетів, наголошування на одних питаннях і нехтування іншими [7, с. 33].

В наш час ЗМІ не тільки виконують позитивні функції – аксіологічну, контролюючу, інформуючу, просвітительську, а й є засобом маніпуляції суспільною думкою, що відповідно негативно впливає на здійснення політичного вибору особистістю.

З цього приводу Є. Васильчук та М. Гринчук зауважують,щотеоретично засоби масової інформації в своїй діяльності спрямовані на «прозорість», особливо коли це стосується політичної системи у всіх трьох її аспектах: ЗМІ можуть допомогти людям більш чітко зрозуміти діяльність уряду, дати змогу брати участь у прийнятті політичних рішень, і нагадувати урядовцям про відповідальність. В епоху розвитку можливостей ЗМІ вони можуть слугувати, як демократичному уряду, так і політикам, як засіб імітації політичних чеснот прозорості за допомогою їх риторичної маніпуляції. Але імітація прозорості не буде відбивати основоположні політичні цінності, закладені метафорою прозорості. Замість цього прозорість слугує задля затемнення і заплутування, змінення звітних даних і приховування важливої інформації задля створення політичних реалій, які будуть заспокоювати маси [8, с. 323].

Особливу роль у здійсненні політичного вибору людини, фахівці відводять політичній рекламі, яка представлена у різноманітних ЗМІ, вуличній рекламі, агітаційних матеріалах у транспорті тощо.

Причини впливу політичної реклами на суспільний порядок денний витікають з особливостей комунікативних завдань політичної кампанії. Адже однією з головних комунікативних цілей виборчої кампанії є зведення пропонованої ідеології до обмеженого набору спрощених уявлень для полегшення спілкування з аудиторією. Саме політична реклама є таким концентрованим комунікативним виразом політичної платформи політичних сил, що сприяє впровадженню у масову свідомість чіткого уявлення про характер політичних сил та формуванню бажаних психологічних установок стосовно електорального вибору [9, с. 462].

Отже, ЗМІ використовуючи різноманітні засоби та форми інформаційно–психологічного впливу здатні ефективно впливати на політичний

вибір громадян. Разом з тим, даний вплив може досягти своєї мети у тому випадку, коли меседжі, що продукують медіа повністю або частково відповідають потребам суспільства, його уявленням про свободу, відповідальність, справедливість, добробут, безпеку тощо.

Фахівці з цього приводу зазначають, що однією з головних умов ефективного впливу політичної реклами на громадськість є відповідність її месседжів, існуючим суспільним запитам. Саме тому автори політичної реклами піднімають у своїх рекламно–агітаційних матеріалах існуючі суспільні проблеми або артикулюють приховані. Головна мета реклами, в першу чергу, – змусити споживачів думати про певні цінності, продукти, бренди або їх характеристики, а не вказати, що саме про них думати [10, p. 557].

На сьогоднішній день впливовим інформаційним джерелом для здійснення політичного вибору стала мережа Інтернет. Традиційні ЗМІ у інформаційному суспільстві поступово відходять на другий план. Саме тому репрезентація в Інтернеті позицій політичних партій та їх лідерів, представників експертного середовища та громадської думки є питомим тлом, детермінантою для здійснення політичного вибору учасниками суспільно–політичних подій.

Інтернет як засіб масової комунікації відносно вільний від цензури, впливу олігархічних структур відіграє значну роль у отриманні громадянином різнобічної інформації, яка визначає здійснення ним політичного вибору. Особливо потреба у отриманні достовірної інформації проявляється у суспільстві у кризові часи для країни, коли від політичного вибору громадян залежить доля держави, курс її подальшого розвитку.

Так, аналізуючи роль засобів масової комунікації в Україні під час Помаранчевої революції, науковці констатують, що згідно зі статистичними даними більшість українців з'явилася в Інтернеті для того, щоб знайти інформацію та новини, які не підтримували лінії уряду. Незважаючи на відносно низький відсоток користувачів Інтернету в Україні, велика частина опозиційних джерел новин надала кілька ключових переваг веб–простору в порівнянні з традиційними медіа–платформами, по–перше, тому, що обмін інформацією в Інтернеті є швидшим, ніж будь–коли раніше; по–друге, Інтернет залишився майже повністю поза владною юрисдикцією; по–третє, він продовжував інформувати міжнародну спільноту про політичну ситуацію в Україні, що підвищувало ймовірність зовнішньої фінансової підтримки і збільшувало тиск на уряд з метою демократизації організації третього туру виборів [11, с. 173].

Можна стверджувати, що за останні роки роль різноманітних Інтернет–видань, блогів та ін. у політичному житті України значно зросла. Саме політичні дискусії та інформація в Інтернеті мають суттєвий вплив на політичний вибір користувачів цієї мережі.

В цьому контексті експерт П. Мельник зазначає, що головна особливість української блогосфери – висока заполітизованість, тобто напевно більше половини блогосфери зайнято питаннями політики й критикою політиків та їх дій. В українській блогосфері дуже добре відстежувати основні політичні події і настрої, пов'язані з політичним життям у країні. Решта сфер діяльності країни там присутня досить слабко, тому говорити про повне відображення всіх тенденцій поки що зарано [12].

З нашої точки зору, медійна детермінанта політичного вибору суб'єкта безпосередньо корелюється з комунікативною. Це пов'язано з тим, що для здійснення політичного вибору у XXI столітті недостатньо лише отримати інформацію, важливо налагодити комунікаційний канал з представниками політичного середовища для отримання відповідей на запитання, уточнення наявної інформації, підтримки безпосереднього контакту з політиками тощо.

Виходячи з вищенаведеного, науковці переконують, що саме інтернет–комунікація в політичному просторі має істотні переваги на відміну від інших видів комунікативної взаємодії. Це обумовлено насамперед:

1) можливістю взаємоопосередкованої взаємодії будь–якого учасника комунікації з політиками, членами уряду, державними діячами, лідерами громадських і політичних організацій через сторінки в соціальних мережах, блоги, чати, електронну пошту, скайп тощо;

2) часопросторова дифузність комунікації в інтернет–просторі – взаємодія не прив'язана до часу і місцеперебування комунікантів. Простір і час у віртуальній реальності моделюється самим користувачем;

3) тенденція до конвергенції – впливає на формування суб'єкт–суб'єктної моделі комунікації. Виявляється передусім у толерантному ставленні до політичної невизначеності іншого суб'єкта взаємодії, пошуку компромісів щодо прийняття його точки зору;

4) відсутність соціальної і вікової диференціації користувачів – авторитет користувача, у тому числі й політика будь–якого віку і соціального статусу, підтримується не владним статусом, а рівнем його інтелекту, комп'ютерної компетентності та активності. Важливе значення мають також наявність у комунікантів власного погляду на політичні процеси, емоційний позитив, комунікативна компетентність, систематична присутність в інтернет–мережі та вміння здійснювати інтегрувальні дії в політичному просторі [13, с. 245–246].

Разом з тим, варто пам'ятати й про негативні прояви інтернет–комунікації як джерела дезінформаційних проявів й поля для застосування маніпулятивних інформаційних технологій, які значно утруднюють можливості людини зробити виважений, раціональний політичний вибір. Фахівці стверджують, що задля захисту свого політичного вибору від маніпуляцій людина з об'єкту політики повинна перетворитися на суб'єкт політики: бути активною у суспільстві, шукати різні джерела інформації й порівнювати

їх, вміти брати на себе відповідальність за долю країни тощо.

В цьому контексті А. Краснякова зауважує, що гарантією збереження балансу між реальним і віртуальним політичним світом є політична суб'єктність – спроможність людини долучатися до усвідомлено–відповідальної, надситуативної політичної участі, мета якої – вплив на суспільно–політичні процеси. Ознаками політичної суб'єктності можуть бути: стійкий інтерес людини до політики, її політична компетентність, усвідомлення своєї спроможності впливати на суспільно–політичні процеси, бажання брати участь у суспільно–політичному житті країни, реальна (дієва, вчинкова) політична участь, громадянська відповідальність, ініціатива у вирішенні значущих проблем суспільства, відповідальність за власну політичну поведінку та поведінку інших [14, с. 52].

Таким чином, ми розкрили декілька базових детермінант здійснення політичного вибору особистістю: ціннісну, економічну, медійну та комунікативну. Ведучи мову про їх субординацію та взаємовплив, варто зауважити, що базовими для людини є ціннісні детермінанти, сформовані в межах певної культури та традицій. Вони мають глибокі ментально–історичні корені. В свою чергу, економічні інтереси громадянина є уособленням актуальних, життєвоважливих потреб захист яких здійснюється саме політичними засобами. Натомість, медійна та комунікативна детермінанти, на наше переконання, мають другорядне значення у політичному виборі людини у співвідношенні з двома попередніми детермінантами, оскільки виконують більшою мірою технологічну роль у пошуку необхідної інформації. Медіа та комунікаційні канали затребувані людиною у тій мірі, у якій у неї розвинені ціннісні пріоритети та економічні інтереси. Разом з тим, варто ще раз наголосити на тому, що маніпулятивні технології можуть «змусити" людину зробити політичний вибір навіть всупереч власним базовим інтересам й потребам.

Окрім детермінант політичного вибору, варто проаналізувати **зовнішні (соціально–політична ситуація, конфігурація політичних сил, політичні традиції, що домінують тощо) чинники політичного вибору.**

Так, соціально–політична ситуація у державі є важливим чинником, каталізатором політичного вибору особистості, оскільки об'єктивні умови, що склалися у країні підштовхують до певного рішення всіх суб'єктів суспільно–політичних процесів.

З цього приводу науковці наголошують, що про політичний вибір (як акт) варто говорити, коли має місце спеціально організована ситуація, в якій індивід зобов'язаний враховувати об'єктивно існуючу дійсність (зробити вибір), прийняти рішення і взяти відповідальність за це рішення. Коли йдеться про вибір особистості, як її позицію щодо існуючої соціально–політичної дійсності, то розглядається насамперед залученість до інтеграційних і суспільно–політичних процесів суспільства. Обидва ці вибори взаємозалежні [15, с. 39].

Наприклад, соціальна–політична ситуація багато в чому визначає політичний вибір особистості під час електоральної кампанії. На думку С. Походенко, коли ми говоримо про політичний вибір як акт прояву електоральної активності перш за все маємо на увазі певний усвідомлений вчинок в день голосування. Певна частина виборців дійсно робить свій політичний вибір безпосередньо на виборчій дільниці, але таких людей не дуже багато. Для більшості виборців такий вчинок є результатом певного політичного вибору, який було зроблено раніше. З політологічної точки зору саме цей акт є найбільш цікавим, бо він має значення об'єктивації пануючих в с суспільстві політико–ідеологічних орієнтацій і настанов, рівня політичної культури, ефективності проведених виборчих кампаній, загального ставлення до влади [16, с. 30].

Як відомо соціально–політична ситуація у країні може бути стабільною, або навпаки демонструвати ознаки кризи, наявності різноманітних ризиків для певних соціальних верств населення. Саме від того, наскільки соціально–політична дійсність є стабільною або ризикованою для суб'єкта соціальних відносин, буде залежати його політичний вибір.

Варто зауважити, що політичний ризик залежить від розвитку геополітичної ситуації, стану політичної системи та системи державного управління, їх відповідності (невідповідності) геополітичній та соціально–економічній ситуації країни, діяльності держави. Політичні ризики спекулятивні за своєю природою, можуть створювати шанс при позитивній реалізації або приносити шкоду при негативній. У свою чергу політичну стабільність розглядають як динамічний стан відносин всередині країни, так і зовнішньоекономічних відносин, які дозволяють соціально–політичній системі зберігати свої якісні базові характеристики, основні напрямки та тенденції розвитку. Важливою умовою політичної стабільності, як відмічають експерти, є передбачуваність політики. Критерієм внутрішньополітичної стабільності є ступінь взаємопов'язаності інтересів різних соціальних груп суспільства, держави, окремих громадян. Виділяють три рівні внутрішньополітичної стабільності:

1) стабільність влади – відносна тривалість існування уряду, незмінність його основного складу;

2) стабільність політичного режиму – збереження існуючої політичної і соціальної системи, еволюційний характер політичної ситуації, відсутність політичного насилля;

3) стабільність суспільства – збереження територіальної цілісності держави, забезпечення особистої безпеки і добробуту громадян, покращення стану навколишнього середовища, підтримка демографічного балансу [17, с. 227].

Якщо соціально–політична ситуація у країні кризова, то громадяни демонструють підвищену чутливість до політичних питань, а їх вибір

може бути більш емоційним, ніж раціональним. У випадку домінування стабільних соціально–політичних відносин вибір громадян має як правило більш виважений, традиційний характер, а їх активність під час електоральної кампанії може бути недостатньо високою. Це пов'язано з тим, що громадяни впевнені у подальшому курсі соціально–політичного та економічного розвитку країни й проявляють соціальну апатію.

Продовжуючи вищеозначену логіку О. Свідерська зазначає, що стійка, конструктивна масова політична поведінка зазвичай спостерігається у стабільних суспільствах. Однак ці властивості не дозволяють характеризувати таку поведінку як активну, швидше навпаки: громадяни йдуть на вибори, беруть участь у референдумах як політично слухняні особи. У них немає потреби брати активну участь у діяльності громадських об'єднань, рухів, політичних партій тощо, оскільки вони не пропонують радикальних змін, а громадяни зосереджують свою активність на неполітичних інтересах. Навпаки, нестабільні суспільства позначені глибокими соціально–економічними, політичними, духовними зламами та трансформаціями, характеризуються або високою політичною активністю громадян, або ж глибокою апатією та соціальною аномією. Перша передує радикальним політичним змінам, коли громадяни покладають на них величезні очікування та сподівання. Друга, навпаки пов'язана з кризою цих очікувань та втратою віри у зміни на краще. Інтерес до політики як сфери життя суспільства різко знижується, що негативно впливає й на прояви масової політичної поведінки [18, с. 289].

Окрім загальної соціально–політичної ситуації у країні політичний вибір суб'єкта визначається конфігурацію політичних сил, яка склалася у даний період часу. На здійснення політичного вибору громадянина з різним ступенем інтенсивності впливає діяльність політичних партій та рухів, громадських організацій, окремих політичних лідерів тощо.

Для демократичної держави діяльність політичних сил, їх рейтинг, позиція щодо суспільноважливих питань, доступність до владних ресурсів є потужними важелями впливу на політичний вибір громадян. Разом з тим, для молодих демократій, України зокрема, притаманний низький авторитет партій у суспільстві, громадяни в першу чергу орієнтуються на лідерів певних політсил, а не на їх програми, ідеологічні постулати.

Узагальнюючи різноманітні точки зору, Н. Пробийголова констатує, що процес формування політичного вибору наших громадян не залежить від партійних механізмів. До того ж маси діють лише в результаті наявності спільного інтересу будучи підготовленими, відповідним чином консолідованими, а також під впливом певного емоційного стану. Масова свідомість потребує спрощення складної картини політичних процесів, які відбуваються в суспільстві. Частина дослідників особливу увагу звертають на надто велику міфологізацію політичного, духовного життя українського суспільства. Наголошують, що при виборі кандидата наші люди керуються міфами і архетипами, які були ввібрані з молоком матері і є частиною нашої ментальності [19].

У розвинутих демократіях конфігурація політичних сил, визначається їх ідеологічною спорідненістю та співпадінням (або неспівпадінням) політичних інтересів. В свою чергу, громадяни враховують принципові ідеологічні позиції певних партій, здійснюючи політичний вибір.

Згідно дослідженню Ю. Біденко загальна модель впливу ідеологічних детермінант на політичний процес залежить щонайменше від двох основних параметрів – типу політичного режиму та стадії політичного процесу. Міра й форма впливу ідеологічних детермінант залежить від політичного режиму – у тоталітарних суспільствах ідеологія панує над політичним процесом та практично визначає його, а в умовах демократичної системи вона створюється та функціонує у конкурентному середовищі, реалізується в якості програм політичних партій, пріоритетів урядової політики, або стає одним з фільтрів прийняття політичних рішень. В авторитарних державах ідеологічна детермінація відіграє вторинну роль порівняно з інтересами правлячої групи, харизмою лідера або традиціоналістським чи релігійним обгрунтуванням режиму [20, с. 10–11].

Отже, політичний вибір громадянина у демократичній країні буде залежати від того наскільки запропонована політсилами програма, ідеологічні принципи відповідають його інтересам та переконанням.

Разом з тим, на різних стадіях політичного процесу ідеологічна детермінація також має неоднакове значення. Якщо на етапі створення та конституційного оформлення держави її ідеалістичний проект має найважливіше значення, то в умовах стабільного функціонування політики роль ідеології як такої (та окремих політичних ідеологій зокрема) може бути латентною. При наявності кризи ідеологічна детермінація залежить від низки інших соціальних чинників, але вона здатна консолідувати політиків та суспільство навколо проблеми подолання кризових явищ. При більш масштабних колапсах політики та економіки, як правило, виникають нові політико–ідеологічні рухи, що за умов фіаско існуючих ідеологій, втрати ними суспільної підтримки можуть спричиняти повалення кризового режиму та побудову нової або переформатування існуючої політичної системи на основі альтернативних ідеологем [21, с. 101].

Можна констатувати, що позиціонування політичних суб'єктів у політичному полі країни створює для громадянина ситуацію вибору, якість якого буде залежати від низки чинників:

– чіткого усвідомлення громадянином власних інтересів як основи раціонального вибору;

– наявності вичерпної, об'єктивної інформації у суб'єкта вибору щодо програми та діяльності політичної сили;

– якісної комунікації між громадянами і політсилою, наприклад, наявності у партії ресурсів для донесення власної позиції до виборців;

– вміння громадянина відстоювати свій вибір на різних етапах політичного процесу.

Аналізуючи особливості впливу конфігурації політичних сил на політичний вибір громадян України, необхідно зауважити, що даний процес утруднюється ідеологічною невизначеністю (або мімікрією) деяких політсил, недостатньою структурованістю політичного поля нашої країни, низьким рівнем поінформованості наших співвітчизників про справжні інтереси та особливості діяльності політичних партій тощо.

З точки зору Л. Павлової, зростаюча кількість політичних партій України, розмитість їхніх ідеологічних орієнтирів, складність пошуку чітких світоглядних зв'язків між загальнонаціональними цінностями та цінностями певних соціальних груп ускладнює застосування інформаційної складової передвиборних програм аж до нівелювання їхнього значення на сучасному етапі розвитку українського політикуму. Передвиборні програми є лише формальним атрибутом суб'єкта виборчого процесу. Крім того, виборцям важко зробити усвідомлений виважений вибір, коли існує велика кількість політичних партій та виборчих блоків з невиразними передвиборними програмами [22].

Окрім проаналізованих вище зовнішніх чинників політичного вибору, не можна залишати поза увагою такий важливий фактор самовизначення громадян як політичні традиції.

Політична традиція кожної держави глибоко детермінована чинниками формування і внутрішнього розвитку системи політико–владних зв'язків. Також політична традиція впливає на характер формування державних і громадських інститутів, а, отже, – визначає напрям і темп соціальних процесів всередині держави [23, с. 135]. Саме тому, здійснюючи політичний вибір громадяни як свідомо, так і до певної міри несвідомо (стереотипно) діють в межах усталених традицій.

По суті політичні традиції полегшують вибір громадян, закладають норми й цінності, що забезпечують стабільність й прогнозованість політичної системи. Для того щоб зрозуміти особливості впливу політичних традицій на політичний вибір громадян необхідно навести їх основні ознаки [24, с. 375]:

– сакральність: явище традиції не можливо уявити без методологічного концепту, що підтримував би його на доцільному рівні, визначав його важливість і регламентував необхідність дотримування і сповідування. Саме ця характеристика наділяє поняття традиції фундаментальним сенсом, слідувати якому варто, посилаючись лише на метафізичні умовності й ознаки. Отже, традиція у рамках історично сформованих суспільств постає явищем сакральним та єдиновірним;

– дієвість: політична традиція завжди спрямована у напрямку мотивації індивіда, визначення регламентуючих критеріїв стосовно його діяльності та взаємодії й з іншими суб'єктами політико–правової сфери, і з соціумом загалом. Дієвість обумовлює не лише змістовий аспект традиції, а й регламентує поле функціонального життя члена системи;

– авторитарність: значення традиційних принципів та установок прийнято розглядати через історичний аналіз, який засвідчує їхню значущість і фундаментальність на певних часових відрізках у житті громади. Ці установки в процесі постійної регламентації їх важливості та необхідності трансформуються і вбирають певну частину авторитаризму, а саме починають сприйматися «на віру», як єдиний успішний шлях подолання суперечностей або вирішення проблеми;

– універсальність: традиція як соціокультурний феномен впливає на всі ланки діяльності різноманітних систем, зокрема і політичної. Норми та принципи, котрі співіснують у ній, виступають загальними та можуть підлягати найрізноманітнішому трактуванню. Традиція – універсальна за своїм характером, вона поєднує категорично відмінні елементи, що лише в своїй сукупності постають значимим явищем;

– вибірковість: політична традиція постає вагомим явищем тільки в аспекті постійної культурної трансформації та модифікації відповідно до своїх історичних вимог. Отже, можна стверджувати, що основу традиції складають лише елементи, які пройшли апробацію часом, а як наслідок відбувся процес культурної селекції;

– ціннісний аспект: розуміння ментальних особливостей і детермінант розвитку конкретно визначеної спільноти можливий лише через процес охоплення аксіологічних установок, котрі побутують всередині неї [25, с. 32]. Аналіз комплексу традиції, що формують світогляд пересічного індивіда, дає змогу констатувати про цінності та моральні норми, які панують всередині політико–владної системи.

В свою чергу В. Кириченко, характеризуючи політичні відносини у нашій державі підкреслює, що феноменом українського соціокультурного простору є несформованість політичної традиції як такої. Порівняно з політичними системами країн Заходу, де існує історична традиція політичної діяльності, на політичній арені України з періодичністю в п'ять років з'являються і зникають політичні об'єднання. Щоправда, зникають їхні назви та ідейні переконання – не зникають люди, які можуть протягом свого політичного життя стояти «як по праву, так і по ліву руку короля». Віддаючи свій голос за політичну партію, людина намагається ототожнити себе із соціальною групою, яка вже має певні можливості чи ресурси та може реально щось змінити чи долучитися до боротьби за громаду. У людей на підсвідомому рівні зберігається прагнення до об'єднання із сильною більшістю, лідер якої буде відстоювати їхні інтереси та персонально відповідає за «щасливе майбутнє». Результати соціологічних опитувань напередодні виборів оприлюднюються для того, щоб зорієнтувати цільову аудиторію на певну більшість, яка відображає інтереси окремих груп населення. Не визначившись у політичних

уподобаннях, частина населення в останній момент може зробити свій вибір на користь політичної більшості, яка буде привабливою лише тому, що підсвідомо асоціюється із «силою» (фізичною, економічною, психологічною), яка здатна стати на захист особистих інтересів пересічних громадян, – порівняно з «меншістю», яка може сприйматися як незахищена і вразлива. Свобода волі для пересічних людей – це насамперед можливості та права; незначна частина людей усвідомлює, що можливості передбачають ще й обов'язки. Страх перед обов'язками змушує людей перекладати увесь тягар своєї долі на чужі плечі. Загальна невизначеність у суспільстві залишає людям останню надію на те, що прийде «хтось», хто зробить їхнє життя кращим; люди звикають жити думкою про «недалеке колись», у якому буде краще, ніж сьогодні. Віра в «щасливу долю» формує ставлення до політичного вибору як своєрідної лотереї, у якій удача може нарешті усміхнутися, і якщо цього не трапляється – суспільна маса в чергове вірить, що нова влада буде кращою, ніж попередня, а новий «месія» нарешті зробить їх щасливими [26, с. 356–357].

На нашу думку, українське суспільство поступово вчиться робити раціональний вибір, перевіряти інформацію, тиснути на політиків у правовий спосіб, вимагаючи від них виконання передвиборчих обіцянок. Можна стверджувати, що стійкі, демократичні традиції у царині політичного вибору в Україні знаходяться на стадії формування.

Список використаних джерел

1. Макаренко, Б., 2015. 'Духовні детермінанти активізації політичної участі особистості', *Гілея: науковий вісник*, Вип.98, с.345–349.

2. Шусть, ВВ., 2015. 'Становлення політичних цінностей у структурі ціннісної сфери особистості', *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, Вип.35, с.147–161.

3. Caprara, GV., Schwartz, Sh., Capanna, C., Vecchione, M., Barbaranelli, C., 2006. 'Personality and Politics: Values, Traits, and Political Choice' [Electronic recurs], *Political Psychology*, Vol.27, №1, p.1–28.

4. Пуертас Савіна, ДК., 2014. 'Співвідношення базових людських цінностей та електорального вибору', *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*, №1110, Вип.55, с.85–90.

5. Константинова, ТВ., 2013. 'Політичний вибір як об'єкт міждисциплінарних досліджень: історія та сучасність', *Політологічні записки*, №7. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_30

6. Лопушняк, Г., 2013. 'Теоретико–методологічні аспекти державної соціальної політики', *Ефективність державного управління*, Вип.35, с.118–128.

7. Климкова, ІІ., 2012. 'Підходи до вивчення впливу засобів масової інформації на розвиток політичних процесів та соціальний устрій', *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально–політичних дисциплін: збірник / М–во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун–т ім. М. П. Драгоманова*, К.: *Вид–во НПУ ім. М. П. Драгоманова*, Вип.7, с.29–35.

8. Васильчук, Є. Гринчук, МС., 2016. 'Трансформація політики США як результат еволюції засобів масової інформації', *Гілея: науковий вісник*, Вип.112, с.322–326.

9. Македон, І., 2013. 'Вплив політичної реклами на формування порядку денного засобів масової інформації', *Гілея: науковий вісник*, №75, с.462–465.

10. Rogers, E., Diaring, J., 1988. 'Agenda–setting research: Where has it been, where is it going?, *Communication Yearbook, Newbury Park, CA: Sage*, Vol.10, p.555–594.

11. Сибиряков, С. Шапіро, Г. 2014. 'Громадянський потенціал соціальних медіа як чинник раціоналізації державного управління в Україні в контексті архетипіки', *Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління*, Х.: *Вид–во «ДокНаукДержУпр»*, №2 (18) спеціальний випуск – Червень, с.167–178.

12. Сибиряков, С. Шапиро, А. 'Гарвардский проект: Создатели региональных интернет–проектово ситуации в украинской блогосфере'. [online] Доступно: http://www.iarex.ru/interviews/22040.html.

13. Краснякова, АО., 2015. 'Інтернет–комунікація як чинник становлення політичної суб'єктності особистості', *Проблеми політичної психології*, Вип.2, с.243–253.

14. Краснякова, АО., 2014. 'Політична суб'єктність: умови становлення та ознаки розвитку', *Проблеми політичної психології: зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін–т соц. та політ. психології НАПН України*, К.: *Міленіум*, Вип.1 (15), с.45–55.

15. 'Інтеграційні процеси в суспільстві та політичний вибір особистості: Монографія', 2008, *За ред. В. П. Казміренка*, К.: *Міленіум*, 360 с.

16. Походенко, СВ., 2012. 'Політичний вибір особистості як предмет психологічного дослідження', *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*, Вип.37, с.28–32.

17. Лук'янова, ВВ., 2015. 'Політичний ризик у функціонуванні суб'єктів підприємницької діяльності', *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки,* №2 (2), с.226–230.

18. Свідерська, О., 2013. 'Масова політична поведінка у індивідуалізованому суспільстві', *Вісник Львівського університету. Серія філософсько–політологічні студії*, Вип.3, с.286–294.

19. Пробийголова, НВ., 2013. 'Електоральна міфологія в структурі політичної діяльності', Політологічні записки, №7. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_14

20. Біденко, ЮМ., 2009. 'Ідеологічні детермінанти політичного процесу (державний та глобальний виміри): автореф. дис. … канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси»', Х., 18 с.

21. Дьоміна, ОС., 2015. 'Політико–правові цінності як детермінанти політичного процесу: структурно–функціональний аналіз', *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально–політичних дисциплін*, Вип.18, с.98–102.

22. Павлова, ЛІ., 2012. 'Електоральні уподобання громадян як основний чинник формування стратегій виборчих кампаній в сучасній Україні', *Політологічні записки*, №6. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_15

23. Лясота, А., 2005. 'Політичні традиції у забезпеченні динамічної рівноваги політичної системи', *Грані: наук.–теорет. і громадсько–політ. альманах*, №2 (40), с.133–138.

24. Хоменко, В., 2015. 'Теоретико–методологічні засади дослідження політичної традиції як соціокультурного феномену', *Вісник Львівського університету. Серія філософсько–політологічні студії*, Вип.7, с.373–380.

25. Усаченко, Л., 2008. 'Історичний розвиток поняття «громадянське суспільство» як свідчення сутнісної еволюції його взаємовідносин з державною владою', *Стратегічні пріоритети*, №3, с.28–33.

26. Кириченко, ВВ., 2015. 'Політичний вибір студентської молоді: формування позиції «за» і «проти»', *Проблеми політичної психології: зб. наук. праць*, К.: *Міленіум*, Вип.2 (16), с.349–360.

References

1. Makarenko, B., 2015. 'Duhovni determinanty aktyvizacii' politychnoi' uchasti osobystosti (Spiritual determinants of activating the political participation of the individual)', *Gileja: naukovyj visnyk*, Vyp.98, s.345–349.

2. Shust', VV., 2015. 'Stanovlennja politychnyh cinnostej u strukturi cinnisnoi (Formation of political values in the structure of the value sphere of the individual)' sfery osobystosti', *Naukovi studii' iz social'noi' ta politychnoi' psyhologii'*, Vyp.35, s.147–161.

3. Caprara, GV., Schwartz, Sh., Capanna, C., Vecchione, M., Barbaranelli, C., 2006. 'Personality and Politics: Values, Traits, and Political Choice' [Electronic recurs], *Political Psychology*, Vol.27, №1, p.1–28.

4. Puertas Savina, DK., 2014. 'Spivvidnoshennja bazovyh ljuds'kyh cinnostej ta elektoral'nogo vyboru (Value of basic human values and electoral choice)', *Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V. N. Karazina. Serija: Psyhologija*, №1110, Vyp.55, s.85–90.

5. Konstantynova, TV., 2013. 'Politychnyj vybir jak ob'jekt mizhdyscyplinarnyh doslidzhen': istorija ta suchasnist' (Political choice as an object of interdisciplinary research: history and modern times)', *Politologichni zapysky*, №7. [online] Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_30

6. Lopushnjak, G., 2013. 'Teoretyko–metodologichni aspekty derzhavnoi' social'noi' polityky (Theoretical and methodological aspects of state social policy)', *Efektyvnist' derzhavnogo upravlinnja*, Vyp.35, s.118–128.

7. Klymkova, II., 2012. 'Pidhody do vyvchennja vplyvu zasobiv masovoi' informacii' na rozvytok politychnyh procesiv ta social'nyj ustrij (Approaches to the study of the influence of the media on the development of political processes and social system)', *Naukovyj chasopys Nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Dragomanova. Serija 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannja social'no–politychnyh dyscyplin: zbirnyk / M–vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrai'ny, Nac. ped. un–t im. M. P. Dragomanova*, K.: *Vyd–vo NPU im. M. P. Dragomanova*, Vyp.7, s.29–35.

8. Vasyl'chuk, Je. Grynchuk, MS., 2016. 'Transformacija polityky SShA jak rezul'tat evoljucii' zasobiv masovoi' informacii' (Transformation of US policy as a result of the evolution of the media)', *Gileja: naukovyj visnyk*, Vyp.112, s.322–326.

9. Makedon, I., 2013. 'Vplyv politychnoi' reklamy na formuvannja porjadku dennogo zasobiv masovoi' informacii' (Influence of political advertising on the formation of the agenda of mass media)', *Gileja: naukovyj visnyk*, №75, s.462–465.

10. Rogers, E., Diaring, J., 1988. 'Agenda–setting research: Where has it been, where is it going?, *Communication Yearbook, Newbury Park, CA: Sage*, Vol.10, p.555–594.

11. Sybyrjakov, S. Shapiro, G. 2014. 'Gromadjans'kyj potencial social'nyh media jak chynnyk racionalizacii' derzhavnogo upravlinnja v Ukrai'ni v konteksti arhetypiky (Civic potential of social media as a factor of rationalization of public administration in Ukraine in the context of archetype)', *Publichne upravlinnja: teorija ta praktyka: zbirnyk naukovyh prac' Asociacii' doktoriv nauk z derzhavnogo upravlinnja*, H.: *Vyd–vo «DokNaukDerzhUpr»*, №2 (18) special'nyj vypusk – Cherven', s.167–178.

12. Sibirjakov, S. Shapiro, A. 'Garvardskij proekt: Sozdateli regional'nyh internet–proektovo situacii v ukrainskoj blogosfere (Harvard Project: Creators of regional Internet projects on the situation in the Ukrainian blogosphere)'. [online] Dostupno: http://www.iarex.ru/interviews/22040.html.

13. Krasnjakova, AO., 2015. 'Internet–komunikacija jak chynnyk stanovlennja politychnoi' sub'jektnosti osobystosti (Internet communication as a factor in the formation of a person's political subjectivity)', *Problemy politychnoi' psyhologii'*, Vyp.2, s.243–253.

14. Krasnjakova, AO., 2014. 'Politychna sub'jektnist': umovy stanovlennja ta oznaky rozvytku (Political subjectivity: conditions of formation and signs of development)', *Problemy politychnoi' psyhologii': zb. nauk. prac' / Asoc. polit. psyhologiv Ukrai'ny, In–t soc. ta polit. psyhologii' NAPN Ukrai'ny*, K.: *Milenium*, Vyp.1 (15), s.45–55.

15. 'Integracijni procesy v suspil'stvi ta politychnyj vybir osobystosti: Monografija (Integration processes in society and political choice of personality: Monograph)', 2008, *Za red. V. P. Kazmirenka*, K.: *Milenium*, 360 s.

16. Pohodenko, SV., 2012. 'Politychnyj vybir osobystosti jak predmet psyhologichnogo doslidzhennja (Political choice of personality as a subject of psychological research)', *Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Serija 12: Psyhologichni nauky*, Vyp.37, s.28–32.

17. Luk'janova, VV., 2015. 'Politychnyj ryzyk u funkcionuvanni sub'jektiv pidpryjemnyc'koi' dijal'nosti (Political risk in the functioning of business entities)', *Visnyk Hmel'nyc'kogo nacional'nogo universytetu. Ekonomichni nauky*, №2 (2), s.226–230.

18. Sviders'ka, O., 2013. 'Masova politychna povedinka u indyvidualizovanomu suspil'stvi (Mass political behavior in an individualized society)', *Visnyk L'vivs'kogo universytetu. Serija filosofs'ko–politologichni studii'*, Vyp.3, s.286–294.

19. Probyjgolova, NV., 2013. 'Elektoral'na mifologija v strukturi politychnoi' dijal'nosti (Electoral mythology in the structure of political activity)', *Politologichni zapysky*, №7. [online] Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_14

20. Bidenko, JuM., 2009. 'Ideologichni determinanty politychnogo procesu (derzhavnyj ta global'nyj vymiry): avtoref. dys. … kand. polit. nauk: spec. 23.00.02 «Politychni instytuty ta procesy» (Ideological determinants of the political process (state and global dimensions): author's abstract. dis ... Candidate flight. Sciences: special 23.00.02 «»Political Institutions and Processes»)', H., 18 s.

21. D'omina, OS., 2015. 'Polityko–pravovi cinnosti jak determinanty politychnogo procesu: strukturno–funkcional'nyj analiz (Political and legal values as determinants of the political process: structural and functional analysis)', *Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Serija 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannja social'no–politychnyh dyscyplin*, Vyp.18, s.98–102.

22. Pavlova, LI., 2012. 'Elektoral'ni upodobannja gromadjan jak osnovnyj chynnyk formuvannja strategij vyborchyh kampanij v suchasnij Ukrai'ni (Electoral preferences of citizens as the main factor in the formation of electoral campaign strategies in modern Ukraine)', *Politologichni zapysky*, №6. [online] Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_15

23. Ljasota, A., 2005. 'Politychni tradycii' u zabezpechenni dynamichnoi' rivnovagy politychnoi' systemy (Political traditions in ensuring the dynamic balance of the political system)', *Grani: nauk.–teoret. i gromads'ko–polit. al'manah*, №2 (40), s.133–138.

24. Homenko, V., 2015. 'Teoretyko–metodologichni zasady doslidzhennja politychnoi' tradycii' jak sociokul'turnogo fenomenu (Theoretical and methodological principles of the study of political tradition as a socio–cultural phenomenon)', *Visnyk L'vivs'kogo universytetu. Serija filosofs'ko–politologichni studii'*, Vyp.7, s.373–380.

25. Usachenko, L., 2008. 'Istorychnyj rozvytok ponjattja «gromadjans'ke suspil'stvo» jak svidchennja sutnisnoi' evoljucii' jogo vzajemovidnosyn z derzhavnoju vladoju (Historical development of the concept of «civil society» as evidence of the essential evolution of its relationship with state power)', *Strategichni priorytety*, №3, s.28–33.

26. Kyrychenko, VV., 2015. 'Politychnyj vybir students'koi' molodi: formuvannja pozycii' «za» i «proty» (Political choice for student youth: forward and against forces)', *Problemy politychnoi' psyhologii': zb. nauk. prac'*, K.: *Milenium*, Vyp.2 (16), s.349–360.

* * *

УДК 321.01:141.155

БІОПОЛІТИЧНІ ПРЕДИСПОЗИЦІЇ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ МЕТАФІЗИКИ

BIOPOLITICAL PREDISPOSITIONS OF EVOLUTIONARY METAPHYSICS

Кузь О. М.,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та політології,
Харківський національний економічний
університет ім. Семена Кузнеця (Харків, Україна),
e–mail: oleh.kuz@hneu.net, ORCID:
0000–0003–1359–2466

Чешко В. Ф.,
доктор філософських наук, професор
професор, кафедри філософії та політології,
Харківський національний економічний
університет ім. Семена Кузнеця (Харків, Україна),
e–mail: Cheshko@karazin.ua,ORCID:
0000–0001–8414–9141

Kuz O. N.,
DS, prof., the Chief of department of philosophy and political science of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (Kharkiv, Ukraine), e–mail: oleh.kuz@hneu.net, ORCID: 0000–0003–1359–2466

Cheshko V. T.,
DS, prof., prof. of department of philosophy and political science of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (Kharkiv, Ukraine), e–mail: Cheshko@karazin.ua, ORCID: 0000–0001–8414–9141

У загальному когнітивно–концептуальному контексті розгортання політичної ідеологеми неоліберальної доктрини держави, влади і прав людини паралельно розвитку конвергентних (NBIC) технологій, основним змістом яких є раціоналізація глобально–еволюційного процесу, змінюється також зміст і механізми здійснення відносин влади у сучасному суспільстві. **Метою** *даного дослідження є системний епістемологічний аналіз механізмів і наслідків перетворення коеволюційної зв'язки біополітика–біоетика–технологія на механізм глобального еволюційного процесу. За відсутності соціокультурних норм і обмежень конверсія носіїв західного (трансатлантичного, технологічного) типу цивілізації на продукти само–конструювання і само–маніпулювання обмежується лише складом і здатністю техно–раціоналістичного модуля еволюційної стратегії цієї цивілізації. При цьому ментальні та аксіологічні предиспозиції припускають різкі стохастичні або навмисні відхилення. Принаймні, останнє твердження виявляється справедливим для (нео)ліберальної ідеологеми сучасного Західного соціуму. Як загальний* **висновок**, *біоетика і біополітика все більшою мірою виступають у якості замінників і конкурентів спонтанних чинників і механізмів еволюції, перш за все – екологічної ніші й природного відбору в їх дарвінівській інтерпретації.*

Ключові слова: *біоетика, біополітика, біовлада, політична антропологія, політична соціологія, еволюційна стратегія.*

In the general cognitive–conceptual context of the development of the political ideology of the neoliberal doctrine of a state, power and human rights, which are parallel to the development of convergent (NBIC) technologies, the main content of which is the rationalization of the global evolutionary process, the content and mechanisms for implementing power relations in modern society also change. **The objective** *of this research is a systematic epistemological analysis of the mechanisms and consequences of the transformation of co–evolutionary ligament of biopolitics–bioethics technology into the mechanism of the global evolutionary process. In the absence of sociocultural standards and restrictions, the conversion of representatives of the western (transatlantic, technological) type of civilization into products of self–design and self–manipulation is limited only by the content and ability of the techno–rationalistic module of the evolutionary strategy of this civilization. At the same time, mental and axiological predispositions allow sharp stochastic or deliberate deviations. At any rate, the previous statement is correct for the (neo) liberal ideology of modern Western society.* **It is concluded** *that bioethics and biopolitics increasingly act as substitutes and competitors of spontaneous factors and mechanisms of evolution, above all an ecological niche and natural selection in their Darwinian interpretation.*

Keywords: *bioethics, biopolitics, biopower, political anthropology, political sociology, evolutionary strategy.*

Постановка проблеми. Популярність концептів «біоетика», «біовлада» і «біополітика», що з часів Ван Рансселера [14] і Мішеля Фуко [8] стали невід'ємними, стрижневими концептами громадянського суспільства в мас–медіа та професійних політичному і науковому співтовариствах, безперервно зростає паралельно (часто з випередженням) імплементації біо– та інших компонентів конвергентних (NBIC – Nano–Bio–Information–Cognition) технологій. І при цьому зміст цих концептів безперервно трансформується, набуваючи глобально–еволюційного сенсу, а їх історія в уявленнях дослідників настільки ж безперервно розширюється, виходячи за рамки власне постіндустріальної та інформаційної фаз розвитку техногенної цивілізації [7; 11]. Можна сказати, що всі вони чим далі, тим більше сприймаються як відображення несучих конструкцій буття людини розумної (Homo sapiens) і людської цивілізації як таких.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематизація біополітики відбулася завдяки працям М. Фуко. Подальша концептуалізація простору біополітики завдячує наполегливим пошукам Дж. Агамбена [5], А. Негрі [10; 12], Ф. Фукуями [9] та багатьох інших. Кількість досліджень, що викладають відчутносуперечливі погляди, стрімко зростає. Систематизацією наявних і перспективних трендів інтерпретації біовлади / біополітики в Україні займається А. Кравець [1].

У своїх попередніх штудіях ми дослідили порівняльний концептуально–світоглядний аналіз концептів біовлади і біополітики у ментальності сучасної техногенної цивілізації [2] та дійшли висновку, що пряма і опосередкована біовлада сучасної глобальної цивілізації та її ідеальне відображення – теоретична біополітика – стають тотальною формою політичного процесу епохи постмодерну, що охоплює всі сфери людської реальності, а також є важливим фактором глобальної еволюції [3; 4; 6].

Категоріальнатетрада«біотехнологія–біовлада–біополітика–біоетика» у філософській проекції стає центральним елементом парадигм метафізики і філософської антропології, а в конкретно–науковій проекції – складовою частиною теорії еволюції і біологічної антропології. Якщо зміст поняття біовлади і похідної від неї біополітики припускає явну або неявну здатність соціуму і його владних структур нормувати і регулювати біологічні функції, потреби і відправлення окремих індивідуумів, а для популяції – генетичну структуру, то у комплексі з біотехнологіями і біоетикою вони стають механізмом раціоналізації і аксіологізації глобально–еволюційного процесу, необхідною і достатньою умовою актуалізації антропного принципу сучасної метафізики.

Грань між Розумним Задумом і Спонтанними Законами Еволюції остаточно розчиняється у часі і просторі. Принаймні це відноситься до Землі і навколоземного космосу на даний час і з чітким трендом на розширення і фрагментацію антропосфери надалі (як зони раціонального контролю та впливу) [4].

У цій схемі еволюційна стратегія Homo sapiens побудована за трьохмодульним (біо–, соціокультуро–, техногенез) принципом і працює у соціокультурному еволюційному ландшафті (біоетика). Основні тренди еволюційного розвитку формуються за допомогою біовлади / біополітики як механізму соціально–цивілізаційної складової і біотехнології як механізму біологічної складової глобальної еволюції. При цьому основними параметрами, на максимізацію яких орієнтується система принципів біоетики, є категорії суто аксіологічного дискурсу – збереження самоідентичності (що еквівалентно «загальнолюдським цінностям») і зростання якості життя, як амальгами раціоналістичних інтересів і вищезгаданих загальнолюдських цінностей.

Слід зазначити, що завдяки наявності раціоналістичної компоненти еволюція у «біоетичному адаптивному просторі» набуває телеологічного характеру. Однак, слід враховувати, що дрейф координат «точки Омега» через еволюцію параметрів носіїв розуму зберігає спонтанно–непередбачуваний характер. З іншого боку, система біоетичних принципів у європейській і американській версіях акцентує у якості пріоритетних еволюційних цілей індивідуальну самоідентичність і групову цілісність відповідно. Вже це припускає можливість еволюційної дивергенції і системної макроеволюційної трансформації еволюційної долі людства на основі науково–технологічних удосконалень.

Метою даного дослідження є системний філософсько–науковий аналіз механізмів і наслідків перетворення коеволюційної зв'язки біополітика–біоетика–технологія на механізм глобально–еволюційного процесу, що неминуче веде до технологізації й раціоналізації власне еволюції людства у його біологічному (людська природа) і культурно–цивілізаційному (гуманність) вимірах. На підставіцього у подальшому буде проаналізовано функціонування біополітики як інструменту державного управління сучасної фази еволюції техногенної цивілізації у її Західному (Трансатлантичному) варіанті та частини відповідної неоліберальної ідеологеми. Концептуальною основою дослідження послужила трьохмодульна модель стабільної еволюційної стратегії людини розумної, створена нами раніше [6].

Генеза біополітичноїскладової щодо організації адаптивної стратегії людини. Нано–біо–інформаційно–когнітивні (NBIC) технології належать до системних факторів сучасної техногенної цивілізації, яка зумовлює перевагу соціокультурного компонента еволюційної стратегії людини над біологічним, що досягається за допомогою техно–раціоналістичних інновацій.

Ще за часів античної Греції [13] онтологія людського буття зазнала дихотомії на два вербальних символи–концепти – bios (соціальне життя, гуманність у сучасній антропології) і zoe (тваринне буття, людська природа у сучасній антропології). За доби Середньовіччя ця антиномія трансформувалася у протиставлення духовного і плотського (тваринного) початка людської сутності. Ця опозиція інтерпретувалася як антагонізм між чеснотою та гріхом і вирішувалась як імператив «перемоги духу над плоттю», Божественного над диявольським у людській природі. По суті це означало не тільки лише примат Духа над матерією, але ігнорування zoe і безумовне його підпорядкування диктатурі bios. Через епоху Відродження і Модерну проходить неявний до XX століття тренд на встановлення деяких правил відповідності між соціально–політичним і біологічним життям людських істот. Початок цьому тренду поклала концепція «природних прав людини».

Основні поняття теорії еволюції в епоху антропоцену приймають форму соціокультурних конструкцій, що повністю узгоджується з методологічними настановами сучасної парадигми теоретичної соціології. Однак, це судження означає (в рамках парадигми природознавства і технології) «всього лише» раціоналізацію і технологічний розвиток еволюційних процесів стосовно людства і екосистем різного рівня, що включають людину у якості свого елемента.

Біополітика еволюції та еволюція біополітики. Концептуально–категоріальні поля соціогуманітарної й природничої іпостасей антропологічного знання у техно–раціоналістичному модулі еволюційної стратегії людини утворюють коеволюціонуючу зв'язку. Якщо проаналізувати епістемологічний аспект цієї зв'язки, то стає зрозумілим, що вона, по–перше, відображає взаємодію векторів адаптаціогенези нашого біологічного виду, заснованих на біологічній і соціокультурній спадковості, і, по–друге, є продуктом взаємної рефлексії двох парадигм – еволюційно–генетичної і еволюційно–соціологічної. Відповідно, рефлексивний потік асоціативних образів, спрямований від фізичної антропології до соціальної та культурної антропології генерує пошук генетичних детермінантів патологічних станів за умов прийнятого як константа соціально–культурного контексту і провокує розробку технологій «виправлення» генетичної структури людської популяції – генодіагностики, генотерапії (негативної євгеніки), Human Enhancement (позитивної євгеніки). Головним чинником, що визначає напрямок цих еволюційних перетворень, є домінуючі суб'єктивні цінності (біоетика). У такій еволюційно–соціологічній проекції елементи природничо–наукового знання (геноміка) і біотехнологічні інновації та їх продукти (ГМО та інше) сприймаються як інструменти реалізації та підтримки балансу політичних прагнень окремих соціальних спільнот.

Зустрічний потік (від культурної антропології та соціології до еволюційної антропології) рефлексивної інтерпретації обумовлює сприйняття

біополітичного і біоетичного контексту як адаптивного ландшафту, що передформує тренди еволюції людського геному за допомогою епігенетичних модифікацій, які переходять, у свою чергу, на зміни частотного популяційного розподілу елементарних структур генетичної інформації. Результатом цієї гілки трансдисциплінарних конотацій і взаємного перекладу змісту парадигмальних термінів і базисних категорій стає розробка «гуманітарних технологій», що скеровують еволюцію суспільства відповідно до об'єктивних інтересів підвищення якості життя нашого біологічного виду.

Отже, формується цикл взаємних ендомодульних осциляцій, що поширюється на інші модулі (біологічний і соціокультурний) еволюційної стратегії Homo sapiens, а потім – на всю екосистему, елементом якої вона є. Кожна така осциляція послідовно проходить фази когнітивного дисонансу, що зароджується, антагонізму і узгодження біологічної (молекулярно–генетичної) і соціокультурної (психосоціальної) реальності, яка діагностується і регулюється соціальним інститутом біоетики. Дотепер біоетика успішно справлялася з функцією регулятора–контролера протікання окремих складових еволюції соціоекологічної ніші, проте величина згаданих осциляцій у системі, а, отже, і величина ризику зростає паралельно із зростанням обсягу наукового знання і технологічної могутності людини.

Висновок. Як результат накладання обох рефлексивних проекцій результуюча інституційної та біополітичної форм влади зміщується у бік превалювання останньої, зміст і сенс базисних політичних ідеологем радикальним чином змінюється. Перш за все, це відноситься до концепту прав людини, де акцент на рівність і свободу вибору змінюється приматом різноманітності, обумовленого об'єктивною генетичною основою, а сама свобода вибору трактується як самовизначення у реалізації предиспозицій, що випливають з полісемантичності індивідуальності, закладеної у людській природі.

На перетині смислових і змістовних полів цих двох парадигм виявляються категорії статі, гендеру, раси, здоров'я, норми, рівності тощо. Всі вони об'єднані надзвичайно високою і зростаючою політичної актуальністю, яка створює настільки ж швидко зростаючий соціальний запит на розробку технологічних засобів контролю і довільної (такої, що визначається суб'єктивним вибором особистого екзистенціального проекту) модифікації. Ця сукупність елементів категоріального і проблемного поля має свій «гордіїв вузол», місце перетину змістових просторів усіх категорій і термінів. У якості такого логіко–інтерпретаційного вузла виступає категорія «норма», яка в рамках неоліберальної ідеологеми на даний час є неоднозначною і припускає мішанину двох чітко розмежованих у фізичній антропології аспектів – групової (популяційної) і індивідуальної (організменної) адаптивності.

Список використаних джерел

1. Кравець, АЮ., 2018. 'Біоцентризм як одна з основних категорій сучасного біополітичного дискурсу', *ГРАНІ*, Т.21, №6, с.5–10. // Kravec', AJu., 2018. 'Biocentryzm jak odna z osnovnyh kategorij suchasnogo biopolitychnogo dyskursu (Biocentrism as one of the main categories of everyday biopolitical discourse)', *GRANI*, T.21, №6, s.5–10.

2. Кузь, ОМ., Чешко, ВФ., 2016. 'Біовлада і біополітика: антропологічний та соціо–політичний вимір техногуманітарного балансу', *Гілея,* №107 (4), с.267–272. // Kuz', OM., Cheshko, VF., 2016. 'Biovlada i biopolityka: antropologichnyj ta socio–politychnyj vymir tehnogumanitarnogo balansu (Biopower and biopolitics: anthropological and socio–political dimensions of techno–humanitarian balance)', *Gileja*, №107 (4), s.267–272.

3. Кузь, ОН., Чешко, ВФ., 2016. 'Коэволюционная семантика генезиса техногенной цивилизации и эволюционный риск (между биоэстетикой и биополитикой)', *Антропологічні виміри філософських досліджень*, №10, с.43–55. // Kuz', ON., Cheshko, VF., 2016. 'Kojevoljucionnaja semantika genezisa tehnogennoj civilizacii i jevoljucionnyj risk (mezhdu biojestetikoj i biopolitikoj) (Coevolutionary semantics of technologicalcivilization genesis and evolutionary risk (between the bioaesthetics and biopolitics))', *Antropologichni vymiry filosofs'kyh doslidzhen'*, №10, s.43–55.

4. Чешко, ВФ., Иваницкая, ЛВ., Глазко, ВИ., 2018. 'Антропоцен. Философия биотехнологии', М.: *Курс*, 400 с. // Cheshko, VF., Ivanickaja, LV., Glazko, VI., 2018. 'Antropocen. Filosofija biotehnologii (Anthropocene. Philosophy of Biotechnology)', M.: *Kurs*, 400 s.

5. Agamben, G. 1998. 'Homo sacer: Sovereign power and bare life', Stanford, CA: *Stanford University Press*, 127 p.

6. Cheshko, VT., Ivanitskaya, LV., Kosova, YV., 2014. 'Configuration of Stable Evolutionary Strategy of Homo Sapiens and Evolutionary Risks of Technological Civilization (the Conceptual Model Essay)', *Biogeosystem Technique*, №1 (1), p.58–69.

7. Cisney, VW., Morar, N., (Eds.), 2015. 'Biopower: Foucault and beyond', Chicago: *University of Chicago Press*, 400 p.

8. Foucault, M., 2008. 'The birth of biopolitics: lectures at the Collège de France, 1978–1979', *Ed. Davidson, A. I., Burchell, G.*, N.Y.: *Springer*, 364 p.

9. Fukuyama, F., 2003. 'Our posthuman future: Consequences of the biotechnology revolution', N.Y.: *Farrar, Straus and Giroux*, 272 p.

10. Hardt, M., Negri, A., 2001. 'Empire', Cambridge, MA: *Harvard University Press*, 475 p.

11. Lemke, T., Casper, MJ., Moore, LJ., 2011. 'Biopolitics: An advanced introduction', New York: *New York Univ. Press*, 144 p.

12. Negri, A., 2007. 'The Labor of the Multitude and the Fabric of Biopolitics', Edited by Mark Cote, *Mediations*. [Electronic resource]. Access mode: http://www.mediationsjournal.org/articles/the–labor–of–the–multitude–and–the–fabric–of–biopolitics

13. Ojakangas, M., 2016. 'On the Greek Origins of Biopolitics: A Reinterpretation of the History of Biopower', N.Y.: *Routledge*, 124 p.

14. Van Rensselaer, Potter, 1988. 'Global Bioethics. Building on the Leopold Legacy', East Lansing, Michigan: *Michigan State Universily Press*, 204 p.

* * *

УДК 321

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ ЦІННІСНО–СВІТОГЛЯДНОЮ СКЛАДОВОЮ СВІДОМОСТІ НА МОДЕРНОМУ ЕТАПІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

CHARACTERISTICS OF POLITICAL MANIPULATION WITH VALUES ON THE MODERN STAGE OF SOCIAL EVOLUTION

Магдич Ю. А.,
аспірантка кафедри державного управління, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Київ, Україна), e–mail: firenze2016@ukr.net

Magduch Y. A.,
postgraduate student of the Department of Public Administration of Kyiv National Taras Shevchenko University (Kiev, Ukraine), e–mail: firenze2016@ukr.net

Авторка досліджує характерні риси політичного маніпулювання на модерному етапі розвитку. Охарактеризовано систематичний характер соціально–політичного впливу на ціннісну складову суспільної свідомості. Ціннісна система модерного суспільства змінює свій зміст на більш ліберальний, індивідуальний, раціональний, трансформуючи політичні структури та державні інститути. З розширенням сфери свободи, у тому числі і політичної, поширюються і маніпулятивні технології як спосіб забезпечення лояльно політичної поведінки та відповідного стану масової свідомості. Контроль над процесом формування ціннісних орієнтацій стає важливим компонентом політичного управління та маніпулювання.

Ключові слова: *соціально–політичне управління, політичне маніпулювання, модерне суспільство, політична свідомість, свобода.*

In the article, the author researches the peculiarities of political manipulation at the modern stage of the social evolution. The systematic character of socio–political influence on the value component of social consciousness was characterized. Valuable system of modern society changes its content to a more liberal, individual, rational, transforming political structures and state institutions. With the expansion of the sphere of freedom, including the political, distributed and manipulative technologies as a way to ensure loyally political behavior and the corresponding state of mass consciousness. Control over the process of forming value orientations becomes an important component of political governance and manipulation.

Keywords: *socio–political management, political manipulation, modern society, political consciousness, political freedom.*

На сучасному етапі суспільного розвитку змінюється місце і роль маніпулювання у політичному житті. Маніпулятивний вплив на ціннісну компоненту в структурі масової політичної свідомості набуває систематичного характеру. На думку теоретиків модернізації, починаючи з К. Маркса і завершуючи Д. Белом та Р. Інгелгартом розвиток індустріального суспільства призводить до супутніх культурних зрушень, розхитуючи традиційну систему цінностей. Традиційний та модерний етапи суспільно–політичного розвитку відрізняються за пріоритетністю «цінностей виживання» або «цінностей самовираження» відповідно. Р. Інгелгарт робить висновок, що соціум, який «спирається на цінності останнього типу, має набагато більше шансів стати демократичним. Кореляція між ціннісними домінантами («виживання» або «самовираження») і демократією досить міцна. ... «цінності самовираження» (що включають міжособистісну довіру, терпимість, участь в прийнятті рішень) сприяють демократії. Ціннісна система традиційного суспільства змінює свій зміст на більш ліберальний, індивідуальний, раціональний та приватний, трансформуючи політичні структури та державні інститути. Поступово владні інституції наповнюються радикально та фундаментально інакшим змістом порівнюючи з попереднім етапом їх розвитку. Лібералізм точно охоплює основну силову лінію сучасності (модерності), узагальнює і концептуалізує її найбільш повноцінним чином. В установці лібералізму автономний індивідуум, конкретна людина звільняється від того, що становило суть і сенс традиційного суспільства, тобто від причетності до Бога, буття, переказів, обрядів, навколишнього світу, інших людей. Це – звільнення від усіх форм співучасті в цілому, звільнення частини від цілого, яке виноситься за дужки» [1]. Відбувається процес десакралізації політичного як такого. Одночасно із політичною трансформуються інші підсистеми західноєвропейських традиційних суспільств, відбувається перехід від феодальної до капіталістичної економічної системи.

Для нашої наукової розвідки важливою є теза про те, що основою розвитку є розширення сфери свободи, логічним інституційним результатом чого є демократизація (при цьому, наголошує Р. Інгелгарт, у попередніх версіях теорії модернізації найважливіша роль змін в культурній сфері або ігнорувалася, або недооцінювалася). Стає зрозумілим, що контроль над процесом формування ціннісних орієнтацій є важливим компонентом політичного управління та маніпулювання. Власне потреба у використанні політичного маніпулювання на цьому етапі з'являється у відповідь на необхідність «забезпечення легітимності державних установ та рішень, формування у громадян потрібного для такого забезпечення (легітимного) типу свідомості і поведінки». «Політичне управління спрямоване на досягнення стабільності політичної системи шляхом укорінення у свідомості людей переконання щодо її виправданості, недоторканості, природності. У поведінці індивідів таке переконання присутнє як установка на взаємну згоду, щодо пануючої системи цінностей» [6]. Розширення сфери свободи, закріплення у масовій свідомості відповідних цінностей ускладнює реалізацію влад, що мають суто примусовий, дисциплінарний характер. Відповідно активно розвиваються різноманітні інструменти впливу на масову та індивідуальну поведінку. М. Шульга наголошує, що «така необхідність була зумовлена розумінням того, що проблема легітимації, з якою зіткнулася політична система суспільства у цей час, не могла бути зведена до формально–юридичної процедури, а регулювання соціально–політичних процесів, відповідно, – до формально–правової регламентації людської поведінки. Легітимність визначалася при цьому як процес, спрямований на вироблення у людини позитивного, загалом схвального (лояльного) ставлення до наявного стану речей, формування

переконаності щодо природності і виправданості останнього. Оскільки такі лояльність й переконаність не передбачали ні спеціального знання нормативних актів і правових положень, ні теоретичного осмислення закономірностей функціонування існуючої політичної системи, вони могли бути сформовані лише у спосіб організованого в масштабах суспільства впливу на індивідуальну свідомість з метою збереження її некритичності, фрагментарності, повсякденності загалом. Внаслідок того, що такий вплив є контрольованим, – інд ставлення до її інститутів, – світоглядні орієнтації та політичні установки людей можуть бути сформовані у потрібному для життєвого інтересу такої політичної системи напрямі, тобто зманіпульовані. і перетворюється на процес свідомого впливу на індивідуальну свідомість з метою її програмування, кодування та уніфікації» [6, с. 59]. Відповідно на модерному етапі змінюється місце і роль маніпулювання у суспільно–політичному житті. При цьому можливо погодитись з тезою російського дослідника М. Корольова [3], що про повну заміну парадигми примусу на парадигму діалогу в еволюції державної влади не можна, однак у політичному управлінні простежується тенденція зміни методів примусових на комунікативні, тобто таких, що не виглядають примусовими та пов'язані з маніпуляцією.

Отже, йдеться не лише про впливи на політичну свідомість та поведінку, а і завчасне їх формування. Набуття та вибір людиною ціннісних орієнтирів є контрольованим. Дослідник політичного маніпулювання С. Володенков пояснює, що «в рамках комунікаційного типу управління, заснованого на переконанні як ключовому факторі ефективності впливу на цільові аудиторії, здійснюється, здебільшого, вплив на об'єкт управління без прямого примусу і застосування «легітимного насильства. Дана модель політичного управління застосовується в тих випадках, коли об'єкт не зобов'язаний ніяким чином підкорятися суб'єкту управління, рішення суб'єкта управління не носять для об'єкта обов'язкового характеру, який був би закріплений будь–якими правовими нормами» [3]. Таким чином, політичне маніпулювання в набуває характеру атрибутивної форми управління суспільством зі зниженням рівня легітимності влади. Важливими маркерами процесів демократизації влади і суспільства стають лояльність і легітимність. У таких умовах виникає необхідність застосувати маніпулятивні механізми відтворення лояльності державній владі, що була десакралізована у результаті демократичних змін.

Еволюція політичного маніпулювання безпосередньо пов'язана із генезисом влади як такої. «Еволюція влади – розширення і комунікація. Комунікація не замінює примусового характеру влади, а вимушено доповнює його, представляючи собою вербальну інтерпретацію подій життя – вбудовування в картину світу політичної компоненти, через яку політик намагається затвердити монополію своєї інтерпретації. Розвиток соціуму: свободи, грамотності, демократії, добровільних об'єднань, розширення сфери активності особистості і об'єднань спричиняє розширення влади, яка прагне розвивати свою інфраструктуру залежності і контролю особистості і об'єднань. Сфери впливу, де примус не працює, переключаються в комунікаційний режим» [3]. Зрозуміло, що комунікація є атрибутивною для політичної діяльності, однак «хоча комунікація не може обходитися без інтерпретації, немає достатніх підстав стверджувати, що будь–яка комунікація з необхідністю повинна бути маніпулятивною. Інтерпретація фактів від перших осіб влади є неминуча, необхідна політична реальність. І рівень маніпулювання в ній зумовлений тільки рівнем розвитку політичної відповідальності» [3].

Таким чином, розвиток політичного маніпулювання пов'язаний з проблемою легітимації державної влади. Криза легітимності, у свою чергу, дотична до розширення сфери громадянських прав та свобод. Свобода є політичним лейтмотивом для всієї парадигми Модерну, її фундаментальною цінністю. В якості основи для маніпулювання можуть виступати цінності, що існують в масовій свідомості. У ході застосування маніпулятивних практик відбувається «витіснення» один цінностей та заміна їх іншими. Наприклад, апелювання до безпекових пріоритетів у суспільному житті, може стати підставою до розширення владних повноважень державного апарату та звуження сфери громадянських свобод. Це те, що і дозволяє використовувати цінності в процесах політичного управління та маніпулювання.

Беззаперечно, що свою роль у розвитку маніпулятивних технологій на цьому етапі відіграли і засоби масової інформації. Вважаємо надзвичайно слушним ґрунтовний аналіз ролі ЗМІ у політичному маніпулюванні, здійснений М. Корольовим [3]. На його думку, єдина фундована концепція підсистем суспільства – концепція Т. Парсонса – відносить генералізацию цінностей до підсистеми культури, а постановку цілей – до підсистеми політики. Підстав для того, щоб структурно–функціональна система повинна бути переглянута з урахуванням позиціонування підсистеми ЗМІ, що замінює підсистеми політики і культури в роботах автора не представлено. Тобто, суб'єктність ЗМІ у формуванні «порядку денного» залишилася не доведеним фактом. На противагу тезі, що за допомогою ЗМІ в суспільстві задаються певні стандарти, норми і моделі поведінки, а також масові переваги,вигідні для суб'єкта маніпуляції, формуються стереотипи сприйняття політичної дійсності і відповідні їм установки, політична свідомість в цілому, а також впроваджуються певні політичні цінності, М. Корольов у своїй дисертаційній роботі заперечує тезу про суб'єктність ЗМІ. Підтвердженням цієї тези є матеріали електоральних вимірювань концепції У. Ліппман і П. Лазерсфельда, які встановили незбіжні між собою закономірності. У. Ліппман показав, що ЗМІ в повній мірі відповідальні за формування політичних поглядів американців.

Однак П. Лазерсфельд довів інший характер впливу ЗМІ на електоральні переваги: він виявив допоміжну роль ЗМІ. Наприклад, ключовими факторами політичної орієнтації були економічний, соціальний, професійний статус виборця, в той час як інформація зі ЗМІ лише посилювала вже існуючі установки. Під впливом цих напрямків емпіричних О. Дьякова простежила генезис цих моделей, запропонованих Д. Маквайлом, і оцінила їх евристичний потенціал. Модель домінування складається з двох компонентів: а) ЗМІ повністю контролюються владними структурами і правлячими елітами і є інструмент (агент), за допомогою якого вони впливають на маси; б) ЗМІ повністю контролюють свідомість і поведінку аудиторії. Плюралістична модель – її полегшена версія: а) ЗМІ деякою мірою контролюються владними структурами і правлячими елітами, але представляють відносно незалежний інститут з власними цілями і завданнями; б) ЗМІ тільки до певної міри впливають на свідомість і поведінку аудиторії. Принципові тези цих моделей не беззаперечні, однак підтримуємо тезу про інструментальний, а не суб'єктний статус ЗМІ як джерела маніпуляцій. Той максимум інтерпретацій, який готові транслювати ЗМІ, робить їх архіманіпулятором, але по суті, будь–яка інтерпретація має авторство, а ЗМІ лише з'єднує автора і його аудиторію, слугуючи комунікативним засобом.

Тому, на наш погляд, засоби масової інформації, і перш за все телебачення, мають можливостями впливу на свідомість аудиторії вцілому, та на її цінності зокрема, однак, їх роль у процесах політичного маніпулювання є інструментальною. З іншого боку, дотримуючись принципу фальсифікації тези, в якості контраргументу можливо навести позицію найбільш відомого теоретика медіа Маршала Маклуена. Цей канадійський вчений відстоював ту думку, що засіб комунікації має певні характеристики, які не просто впливають на те, як сприймається передана ним інформація, але і зовсім визначають її. Тому – засіб комунікації і є повідомлення – «The Medium is the Message». Це означає, що те, які саме засоби комунікації ми використовуємо, конструює особливості того, навіщо ми їх використовуємо. Форма медіа задає передумови його змісту. Відповідно М. Маклуен вважає, що технологічний розвиток є імплозивним процесом, тобто як на «вибух спрямований всередину людської сутності» [4]. Саме тому початком технології є людина. У ЗМІ споживається не конкретна новина, а сама форма новини як такої, не продукт, тому і «the medium is the message». А реклама структурує суспільство споживання через сітку розрізнення, яка задана знаками – предметами споживання. Міфологія та споживання масові, тому що соціальні, і знакові. Медіа – не лише посередник (дослівно), а й ампліфікатор (посилювач). Превалювання форми над змістом стає умовою людського існування, позамедійного існування по суті немає. За ступенем інтенсивності роботи є холодні та гарячі медіа: перші працюють із одним, другі – із кількома почуттями. Тобто йдеться про пасивність чи активність (відносну свободу) у сприйнятті інформації. Міф – це холодне медіа, бо залишає простір для фантазії та інтерпретації. М. Маклуен посилається на М. Еліаде: міф – холодний, аудіальний, а профанне – гаряче та візуальне. Гарячі медіа базуються на пасивності суб'єкту, сприйняття якого жорстко детерміноване медіа. Західна людина – візуальна. Відбувається еволюція візуальності, а історія – це історія медіа. За Маклуеном форми сприйняття історичні, вони змінюються, змінюється і перцептивна парадигма. Сучасні електоронні медіа амліфікують всю нервову систему людини. «Ми перетворюємось на глобальне селище, як ті, що збиралися у вогнища, збираються (у масштабі всього світу) біля моніторів» [5, с. 233]. Отже, констатуємо важлива інституціоналізація постійного діалогу про роль засобів масової інформації і їх вплив на цінності.

Ми дійшли висновку, що існують певні комплекси цінностей, які сприяли модернізації та політичному розвитку. Насамперед йдеться про десакралізацію політичного та традиційних політичних інститутів. Модерн як західноєвропейська парадигма від Нового часу став альтернативним концептом традиційному суспільству. Як альтернативи раціоналізм та індивідуалізм замінюють віру та колективність. Цінності як такі можуть бути трансформовані через механізми управління та маніпулювання (поступово у результаті еволюційного суспільно–політичного розвитку або швидко, внаслідок радикальних суспільних перетворень). На етапі модерну базовою цінністю стала свобода. Свобода є причиною та наслідком подальшого генезису засад політичної влади. Розширення сфери політичних та економічних свобод, демократизація змінили форми управління. Масовий характер суспільства та роль засобів масової інформації у ХХ столітті перетворило маніпулювання у домінуючу форму управління свідомістю та поведінкою людини. При цьому на етапі модерну примус залишається інструментом контролю,насамперед політичної поведінки. У той час як маніпуляція спрямована на контроль над політичною свідомістю та її світоглядно–ціннісних структур. Якщо на попередньому етапі такий контроль (хоч і у незначних масштабах) здійснювався переважно через емоційну сферу, то на модерному етапі додається когнітивна складова. Критична раціональність сама по собі є перешкодою для здійснення маніпуляцій із політичною метою, водночас вона містить механізми, що полегшують контроль та управління людиною.

Отже, етапи суспільно–політичного розвитку, традиційний та модерний, відрізняються за пріоритетністю «цінностей виживання» або «цінностей самовираження». Ціннісна система традиційного суспільства змінює свій зміст на більш ліберальний, індивідуальний, раціональний та приватний, трансформуючи політичні структури та державні інститути. Лібералізм був

квінтесенцією модерну, свобода стає пріоритетною цінністю. З розширенням сфери свободи, у тому числі і політичної, поширюються і маніпулятивні технології як спосіб забезпечення лояльної, конформної політичної поведінки та відповідного стану масової свідомості. Контроль над процесом формування ціннісних орієнтацій стає важливим компонентом політичного управління та маніпулювання. Розширення сфери свободи, закріплення у масовій свідомості відповідних цінностей ускладнює реалізацію влад, що мають суто примусовий, дисциплінарний характер. У таких умовах виникає необхідність застосувати маніпулятивні механізми відтворення лояльності державній влади, що була десакралізована у результаті демократичних змін. Політичне маніпулювання в набуває характеру атрибутивної форми управління суспільством зі зниженням рівня легітимності влади. Розвиток політичного маніпулювання пов'язаний із проблемою легітимації державної влади. Криза легітимності, у свою чергу, дотична до розширення сфери громадянських прав та свобод. Крім свободи як фундаментального лейтмотиву, ще одним елементом модерної парадигми є пріоритет раціональності. Вплив на емоційну складову суспільної свідомості є невід'ємним як на традиційному, так і на модерному етапі розвитку. На етапі модерну у політичному маніпулюванні використовуються евристики, що притаманні самому механізмові мислення. Таким чином, з точки зору історичної ретроспективи політичне маніпулювання суспільною свідомістю змінює свої форми та масштаби, а отже якісні та кількісні ознаки, адаптуючись до змін суспільно–політичного життя та ціннісних систем.

Список використаних джерел

1. Вельцель, К., Инглхарт, В., 2011. 'Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития', М.: *Новое издательство*, 464 с.

2. Инглхарт, Р., 2018. 'Культурная эволюция. Как изменяются человеческие мотивации и как это меняет мир', М.: *Мысль*, 334 с.

3. Королев, НО., 2012. 'Политическое манипулирование в процессе коммуникации власти и общества', Автореф. канд. політ. н.

4. Маклюэн, М., 2007. 'Понимание Медиа: внешние расширения человека', 464 с.

5. Хаустов, Д., 2018. 'Лекции по философии постмодерна', 288 с.

6. Шульга, М., 2008. 'Соціально–політичне управління', К.: *Центр учбової літератури*. 248 с.

7. Macintyre, A., 2016. 'Ethics in the Conflicts of Modernity: An Essay on Desire, Practical Reasoning, and Narrative', 332 p.

8. Macintyre, A., 2001. 'Dependent Rational Animals: Why Human Beings Need the Virtues', 180 p.

References

1. Vel'cel', K., Inglhart, V., 2011. 'Modernizacija, kul'turnye izmenenija i demokratija: Posledovatel'nost' chelovecheskogo razvitija (Modernization, cultural change and democracy: The sequence of human development)', M.: *Novoe izdatel'stvo*, 464 s.

2. Inglhart, R., 2018. 'Kul'turnaja jevoljucija. Kak izmenjajutsja chelovecheskie motivacii i kak jeto menjaet mir (Cultural evolution. How are human motivations changing and how does the world change)', M.: *Mysl'*, 334 s.

3. Korolev, NO., 2012. 'Politicheskoe manipulirovanie v processe kommunikacii vlasti i obshhestva (Political manipulation in the process of communicating power and society)', Avtoref. kand. polit. n.

4. Makljujen, M., 2007. 'Ponimanie Media: vneshnie rasshirenija cheloveka (Understanding Media: the extensions of man)', 464 s.

5. Haustov, D., 2018. 'Lekcii po filosofii postmoderna (Lectures on the philosophy of the postmodern)', 288 s.

6. Shul'ga, M., 2008. 'Social'no–politychne upravlinnja (Socio–Political management)', K.: *Centr uchbovoi literatury*, 248 s.

7. Macintyre, A., 2016. 'Ethics in the Conflicts of Modernity: An Essay on Desire, Practical Reasoning, and Narrative', 332 p.

8. Macintyre, A., 2001. 'Dependent Rational Animals: Why Human Beings Need the Virtues', 180 p.

* * *

УДК 323.1:316.3

СОЦІАЛЬНО–КОНСЕРВАТИВНА СКЛАДОВА КОНЦЕПЦІЇ РАЦІОНАЛЬНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

SOCIO–CONSERVATIVE COMPONENT OF THE RATIONAL NATIONALISM CONCEPT

Сич О. М.,
кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Івано–франківський національний технічний університет нафти і газу, голова Івано–Франківської обласної ради (Івано–Франківськ, Україна), e–mail: sycho@ukr.net

Sych O. M.,
PhD in history, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration and Local Government of Ivano–Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, head of Ivano–Frankivsk regional council (Ivano–Frankivsk, Ukraine), e–mail: sycho@ukr.net

Автор висловлює думку, що найактуальнішими викликами, які сьогодні стоять перед українською нацією, є збереження її ідентичності та фізичної демографічної субстанції. З уваги на це такі напрямки політичної діяльності мали б стати головними у доктрині сучасного українського націоналізму, а сам він мав би характеризуватися як соціально–консервативний. Така його характеристика є складовою змістовного наповнення концепції раціонального націоналізму. Обґрунтування гіпотези автор здійснює через аналіз головних факторів впливу на такий стан нації – постколоніального, олігархічного, глобалізаційного, імміграційного, демографічного.

Ключові слова: *концепція раціонального націоналізму, соціально–консервативний націоналізм, постколоніальний статус, олігархічний режим, глобалізація, імміграція, демографічний стан.*

The article expresses the author's opinion that the most urgent challenges that Ukrainian nation is facing today is the preservation of its identity and demographic physical substance. Thus, these directions of the political activities should become the main in the doctrine of modern Ukrainian nationalism, and it would be characterized as socially conservative. Such a characteristic is an integral part of the content of the rational nationalism concept. Justification of this author's hypothesis is done through analysis of the main factors influencing such nation's state – postcolonial, oligarchic, globalization, immigration and demographic.

Keywords: *rational nationalism concept, socially conservative nationalism, postcolonial status, oligarchic regime, globalization, immigration, demographic.*

Націоналістичний світогляд значною мірою базований на ірраціональних засадах, містить в собі глибоке емоційне навантаження, володіє великою притягальною силою, а отже й відповідним державницьким конструктивним потенціалом. В той же час, над ним тяжіють негативні пропагандистські стереотипи, вибудувані в попередньому історичному періоді. Особливо це стосується націоналізмів постсовєтського простору. Вони інерційно пов'язані як з ексцесами Другої світової війни, так і з жорсткою антинаціоналістичною пропагандою тоталітарного режиму СССР. Не позбавлений націоналізм і власних стереотипів, сформованих умовами тривалого бездержавного існування нації. Це часто дає грунт для політичних опонентів звинувачувати націоналістичні рухи в неконструктивізмі й заперечувати саму можливість їхнього існування у політичному просторі сучасних суспільств. В той же час він є вагомим чинником суспільно–політичного життя. З уваги на це актуальним постає питання дослідження раціональних основ сучасного націоналізму. А особливо у соціальній і культурно–духовній сфері, які тісно взаємопов'язані між собою. Адже загрозливі демографічні процеси і песимістичні сценарії їх завершення нівелюють зусилля щодо виконання націоналізмом одного зі своїх головних завдань по збереженню національної ідентичності.

Отож, об'єктом цього дослідження є сучасний націоналізм, а його предметом раціональні соціально–консервативні засади його світогляду та програмного забезпечення.

Незважаючи на постсовєтські стереотипи негативного сприйняття націоналізму, сьогодні в Україні вже існує достатня маса досліджень, перекладних видань та видань антологічного характеру, які дозволяють розвивати глибинне наукове вивчення цього феномену. Серед іншого слід відзначити україномовні видання таких відомих зарубіжних дослідників націоналізму як Е. Сміт, Е. Гелнер, Б. Андерсон, Р. Шпорлюк, Р. Брюбейкер, Д. Шнаппер, Д. Лангевіше та ряд інших. Декілька видань вже витримала загальна антологія націоналізму під редакцією О. Проценка і В. Лісового та побачила світ антологія українського націоналізму в двох томах під редакцією В. Рога.

Найбільш системно існуючі теорії нації та націоналізму в однойменній роботі опрацював Г. Касьянов. Аналізу сучасного стану українського націоналізму присвячені дослідження Е. Андрющенка, І. Загребельного, В. Кулика, Ю. Михальчишина, В. Панченка. На відзначення заслуговують праці проф. В. Мороза, який чи не перший в Україні звернув увагу на потребу оновлення ідеологічних засад сучасного націоналізму. Нещодавно побачило світ об'ємне науково–публіцистичне видання про модерний націоналізм в умовах глобальних катастроф В. Тимченка.

Вагому роль у дослідженнях проблематики сучасного націоналізму відіграла постійно діюча наукова конференція «Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави». Протягом 2006–2018 рр. у її рамках відбулося вісім тематичних наукових форумів. Під час їх проведення свої розвідки щодо різних аспектів ідеології сучасного українського націоналізму подали С. Адамович, І. Алєксєнко, О. Баган, І. Белебеха, Г. Бенкендорф, В. Бурдяк, В. Будз, М. Віхров, М. Гордієнко, К. Денисов, М. Єнін, І. Кононов, О. Кокорська, В. Книш, М. Кузьмін, А. Куксенко, І. Монолатій, В. Панченко, О. Плахова, Н. Ротар та ін. Ряд праць на вказану тему опублікував також автор статті.

В той же час, часто дослідження українських авторів характеризуються надмірною ретро-орієнтацією і практикою звернення до досвіду Організації українських націоналістів (ОУН). Однак аналіз її дій показує, вплив ОУН формувався на тому, що її ідеологічно–програмові

засади та практична політична діяльність були спрямовані на вирішення актуальних проблем у площині реальної політики, для її здійснення вона розробляла тактику і стратегію, а під них підводила відповідну ідеологічну платформу. Влучними у цьому контексті є слова одного з ідеологів ОУН Ю. Вассияна: «Націоналізм розбудовує свою програму методично, т.з. не за абстрактними засадами філософії, моралі, соціології, зложеними в схеми, але відчитанням потреб нації з безпосереднього наглядання її життя та визволенням засобів енергії, необхідних для її здійснення» [1].

Натомість представники сучасних націоналістичних структур часто замість того, аби шукати і теоретично обґрунтовувати адекватні часові шляхи та методи вирішення актуальних проблем існування української нації, рецепти їх розв'язання шукають у практиці і теоретичній базі класиків українського націоналізму. З цього приводу влучним є критичне судження Ю. Михальчишина: «На заваді цьому стоять анахронічна інтерпретація та романтична ідеалізація ідейно–теоретичного спадку класичних теоретиків без праксеологічного смислового перезавантаження в детермінованому кризою націоналізму сучасному політичному контексті» [15, с. 259].

Завданням цієї статті є визначення головних суспільних проблем, на які спрямовується пріоритетна дія сучасного українського націоналізму, та напрямки раціоналізації його ідеологічно–програмних засад у цих сферах.

На вступі зауважимо, що під націоналізмом вбачаємо організований суспільно–політичний рух, центрального категорією ідеологічно–програмових засад якого виступає нація. Даючи загальне визначення націоналізмові, класик його європейських досліджень Е. Сміт відзначає: «Націоналізм – це ідеологія, яка ставить у центрі своїх інтересів націю і прагне сприяти її розвитку» [20, с. 16].

Відповідно, під раціональним націоналізмом розуміємо такий спосіб його трактування і систему поглядів на нього, які базуються на розумово вивіреному, практичному і доцільному використанню його суспільного потенціалу. Центральним програмним елементом концепції раціонального націоналізму є наявність національної держави як політичного ідеалу націоналізму і головного інструменту захисту інтересів нації. Відповідно, його основною ознакою є державницький характер. Логічно взаємопов'язаним із державницькою характеристикою раціонального націоналізму є його конструктивізм. Змістовне наповнення концепції українського раціонального націоналізму має системний характер, відповідає структурі основних сфер суспільного життя і випливає з головних викликів у кожній із них. У політичній сфері він носить характер інтеграційного, в економічній позиціонується як економічний націоналізм, а в соціальній та культурно–духовній є соціально–консервативним.

Для обґрунтування останньої зі складових наведеного визначення пропонуємо для аналізу тезу, що найактуальнішими викликами, які сьогодні стоять перед українською нацією, є збереження її ідентичності та самої фізичної демографічної субстанції – носія цієї ідентичності. Розміщуючи в цій термінологічній конструкції аспект соціального на першому місці, наголошуємо навіть на більшій гостроті і важливості для процесу становлення національної держави та модерної української нації саме цієї проблеми.

При цьому під національною ідентичністю розуміємо усвідомлення нацією себе окремою спільнотою, відмінною від інших. До переліку рис, які характеризують національну ідентичність, британський політолог каталонського походження М. Гібернау відносить мову, історію, культуру, релігію, територію [3]. В той же час під збереженням фізичної демографічної субстанції нації вбачаємо здійснення такої соціальної політики, яка б створила сприятливі умови для її повноцінного відтворення. В свою чергу, соціальна політика – це цілеспрямована діяльність держави з метою забезпечення соціального захисту і створення умов для формування безпечного соціального середовища людини.

Доречним є також уточнення, що пропонована автором соціально–консервативна характеристика українського націоналізму, як домінантна в сучасних умовах, не вступає у протиріччя з його традиційною ознакою революційності. Вважаємо, що сьогодні український націоналізм перебуває у процесі трансформації від історично–традиційного до сучасно–актуального і це відповідає тому ж перехідному етапові від колоніального до державного існування, на якому перебуває українська нація. А тому революційність українського націоналізму, як його головна ідентифікаційна характеристика попереднього, національного–визвольного, етапу, залишається і сьогодні притаманною йому та може активізуватися в умовах загострення небезпек для держави чи її національного характеру. В той же час, можна прогнозувати, що в міру наповнення всіх сфер життєдіяльності українського суспільства національним змістом революційність націоналізму буде нівелюватися, натомість більшої ваги набиратимуть його конструктивно–державотворчі характеристики.

Означення сучасного українського націоналізму як соціально–консервативного поєднує у собі цілісність історії і сьогодення. Протягом всієї історії існування його організованих форм традиційною характеристикою їх політичної діяльності і світоглядної основи був захист ідентичності української нації. Потреба такого захисту не зникає і в умовах існування власної національної держави. І. Загребельний у цьому контексті висловлює подібне твердження, що «сьогодні є актуальним націоналізм як виразна форма традиціоналізму» [4].

Однак, на відміну від етапу бездержавності і визвольної боротьби, тепер революційні

інструменти захисту національної ідентичності мали б трансформуватися у державо–та правотворчі і набувати консервативного характеру. Правда, у такому разі теоретичні концепти націоналізму впритул наближаються до світоглядного поля суміжної ідеології консерватизму, або ж навіть і заходять на нього. В той же час і при теоретичному опрацюванні інструментів соціального захисту світоглядна система націоналізму також наближається до іншої суміжної ідеології – соціал–демократії.

Досвід модернізації класичних ідеологічних систем у другій пол. XX ст. – на поч. XXI ст. показує, що цей процес здійснюється в т.ч. і шляхом адаптивного залучення теоретичного інструментарію суміжних систем. Так появилися новітні ідеології з ідентифікуючою приставкою «нео–»: неоліберализм, неоконсерватизм, неонацизм, неофашизм тощо. Очевидно, в процесі сучасної генези такий шлях неминуче має пройти і український націоналізм.

Для обгрунтування гіпотези про соціально–консервативний характер сучасного українського націоналізму пропонуємо здійснити аналіз тих факторів, які впливають на сучасний стан української нації, а отже визначають саме таку спрямованість націоналізму, як інструменту її захисту. До найважливіших із них відносимо: постколоніальний статус, олігархічний характер організації економічного та державного життя, вплив глобалізаційних процесів, посилення імміграції в Україну та складну демографічну ситуацію в ній. Робимо це із застереженням, що такий перелік не є вичерпним.

Постколоніальний фактор. Цілком закономірно, що кожна нація, визволившись з–під колоніального поневолення та розбудовуючи власну державу, відчуває проблеми у процесі її становлення. Вони носять багатогранний характер, але чи не найважливішими є питання культурно–духовного дистанціювання від колишньої метрополії та розбудова власної і незалежної від неї економічної системи. Адже в обох сферах кожен колонізатор намагався надійно вмонтувати підкорену націю в структуру своєї імперії.

Звісно, що первинною метою колонізатора завжди була експлуатація ресурсно–економічного потенціалу території поневоленого народу. Але її ефективність у великій мірі залежала і від духовного підкорення, яке в свою чергову гарантувало стабільність економічного визиску. А тому колонізатор докладав максимум зусиль, впливаючи на духовний світ поневолених, на їхню культурно–ментальну сферу: нав'язував свою релігію, мову, спосіб життя, створював і подавав перед цивілізованим світом у вигідно спрепарованому дусі історію поневоленого народу тощо. «Це класичний «орієнталістський» підхід, згідно з яким потужна імперська держава змушує світ прийняти власну інтерпретацію щодо її колоніальних завоювань», – зазначає з цього приводу американський дослідник російського колоніалізму Е. Томпсон, наводячи у якості прикладу, як західні історики і надалі користуються сучасними російськими джерелами, ігноруючи праці вчених Варшави, Вільнюса чи Києва [22, с. 277].

Не винятком були й історичні московсько–українські взаємини. А в культурно–ментальній сфері ситуація навіть ускладнювалася тим, що метропольна й колонізована нації волею обставин географічно розташовані одна побіч іншої й це зумовлювало високий ступінь взаємопроникнення. Колонізовані княжими військовими дружинами на північно–східному порубіжжі давньої Русі фінно–угорські племена перейняли від неї і перші паростки цивілізації – мову, письмо, православну християнську віру, спосіб господарського і суспільного життя тощо. Однак, зберігши в процесі свого етногенезу мізерну частку русо–слов'янського елементу, а натомість посилившись монголо–тюркським [14, с. 340], пізніша фінно–угорсько–тюркська Московія використала передані Руссю цивілізаційні надбання в якості культурно–ментального плацдарму для підкорення її спадкоємиці України–Руси. А потім постійно використовувала її людський потенціал для становлення всіх сфер своєї життєдіяльності. Відомий американський історик Т. Снайдер з цього приводу стверджує: «В широкому розумінні українська культура була основою Російської імперії, забезпечуючи її засадничими міфами, народними піснями, казками і навіть освіченими чиновниками» [17, с. 149, 153]. Висновок про те, що Росія європеїзувалася саме завдяки Україні робить і американський вчений українського походження Р. Шпорлюк: «Перша «вестернізація» Москви відбулася в XVII ст., коли цар встановив своє панування над частинами України на схід від Дніпра, які раніше належали Польщі, а також над Києвом. Результатом стала трансформація російської культури під українським або західноруським (включаючи білоруський) впливом, яка змушувала деяких російських учених пов'язувати постання Росії з «українізацією» Московії в XVII–XVIII ст.» [23, с. 256].

Цивілізаційна місія щодо Московщини зіграла з Україною злий жарт, ставши основою російсько–імперського пропагандистського міфу про «братні народи». Запущений в часи СССР, він і сьогодні працює на реанімацію новітньої Російської імперії. В якості такого інструмента його влучно використовує сучасний російський націоналізм в Україні [10, с. 28], виплеканий на конституційно привілейованому становищі російської етнічної меншини.

Таке становище – як теперішнє, так і совєтського колоніального періоду – має для корінної української нації і негативні соціальні аспекти. Слугуючи інструментом русифікації та посідаючи, як правило, керівні становища в різних сферах життєдіяльності України, представники російської етнічної меншини мали і відповідні соціальні преференції (як от вчителі російської мови та літератури, які мали на 20% вищі від інших колег посадові оклади). Очевидно, це створило

представникам цієї меншини і, відповідно, їхнім теперішнім нащадкам кращі життєві можливості, а зокрема й можливості щодо набуття відповідного соціального статусу.

В той же час привілейована належність представників цієї меншини до комуністично–партійної, комсомольської, профспілкової, державної та господарської номенклатури в перші роки після проголошення Незалежності та в період так званої «приватизації» створила для них кращі стартові можливості для первісного накопичення капіталу. Загальновідомими є факти успішного підприємництва в той період представників молодшої, а отже і значно гнучкішої, комсомольської номенклатури. Часто нинішній успішний великий бізнес закорінений своїми основами саме в тодішні привілейовані умови представників такої, а зокрема і російської етнічної меншини.

Олігархічний фактор. Помилковим є пересічне твердження, що олігархія є витвором новітньої політичної історії України. Насправді, сучасні українські олігархічні угрупування ведуть свій родовід від тих регіональних політичних кланів, які здійснювали вплив на політику цілого СССР – дніпропетровського, донецького, харківського, києво–печерського [18].

Практично захопивши, за влучним висловом Ю. Маціївського [11, с. 61], Українську державу та послуговуючись космополітичним світоглядом, олігархічні угрупування загрожують збереженню української національної ідентичності. Їхній космополітизм має подвійну природу. З одного боку, у більшості своїй вони не є етнічними українцями, а отже в кращому разі їхнє відношення до проблем національної ідентичності корінної нації є нейтральним. А з іншого – головною метою олігархів є накопичення надприбутків, а тому питання культурно–духовних цінностей вони розглядають у прагматичній площині сприятливих чи несприятливих умов для своєї бізнесової діяльності. Зважаючи на те, що після відновлення української державності російська етнічна меншина конституційно закріпила за собою домінуюче становище й домоглася аналогічних преференцій для російсько–імперської культури, а натомість українська культура без державної підтримки опинилася в нерівних умовах змагання із нею, олігархи в інтересах свого бізнесу тактично стали на бік сильнішого. Тим більше, що незалежно від власної етнічної приналежності, вони в більшості своїй були виховані в лоні російських культурно–ментальних цінностей.

Культурно–духовне позиціонування українських олігархічних угрупувань носить не пасивний, але активний характер. Адже за визначенням кожен із них, окрім фінансових ресурсів, володіє також значними інформаційними (друкованими та електронними ЗМІ) та політичними ресурсами (партіями, парламентськими групами та фракціями, важливими державними посадами, впливом на перших осіб у державі) [8, с. 31–35]. Саме при їх допомозі олігархи намагаються зберігати постколоніальний status quo меншовартості української культури.

Так, для прикладу, моніторинг телеканалів щодо обсягів використання ними державної мови, проведений Національною радою з питань телебачення і радіомовлення 12–27 лютого 2017 р., показав, що «Україна» та «Інтер» – два з найрейтинговіших мовників, власниками яких відповідно є олігархи Р. Ахметов та Д. Фірташ – використовували українську мову всього на 26%. А решта каналів такий низький показник українського мовлення приховували під двомовними передачами. Як от телеканал «ТЕТ» (власник – олігарх І. Коломойський), використання української мови на якому нібито перебувало на рівні 77%, але насправді всі вони були двомовними [24], що в постколоніальних умовах автоматично діє не на користь української мови.

В свою чергу, олігархічний уклад економіки є причиною соціальних негараздів українського суспільства. Адже, з одного боку, великий олігархічний капітал, користуючись владною протекцією, яскраво демонструє свою соціальну безвідповідальність і це є однією із найважливіших внутрішніх причин низького рівня їхнього добробуту. А з іншого – він є гальмом економічної модернізації України та лишень паразитує на технологіях металургійного і хімічного виробництва сер. XX ст. І це також негативно впливає на рівень соціального забезпечення українців.

Глобалізаційний фактор. Не менш вагомо на проблеми збереження національної ідентичності та соціальної політики впливає фактор глобалізації. Вона є закономірним і об'єктивним результатом розвитку технологій всесвітнього взаємозв'язку. Проте, у власних національних інтересах цей об'єктивний процес дуже вправно використовують наймогутніші держави світу, аби підпорядкувати своєму впливові слабші держави та паразитувати на їхніх ресурсах. Адже більшість транснаціональних компаній (ТНК) і банків, 85% світової торгівлі, 90% передових технологій припадають на США, Західну Європу і Японію [7, с. 81].

Глобалізація руйнує національні кордони, культурну самобутність та суверенність національних держав. Тим самим вона загрожує найприроднішій субстанції сучасного світоустрою – нації. Адже за висловом одного з найтитулованіших дослідників націоналізму Е. Сміта саме нація і націоналізм творять «єдине реальне соціокультурне обрамлення для модерного світу» [19, с. 220]. Дія викликає протидію і її перед натиском глобалізації чинить націоналізм. Дослідники відзначають закономірну тенденцію – «на тлі скорочення обсягу національного суверенітету простежується стрімке зростання націоналізму» [7, с. 94]. Глобалізація є викликом для нього і в цьому протистоянні націоналізм вступає в епоху свого Ренесансу.

Якщо олігархічний фактор є внутрішнім чинником зниження соціальних стандартів життя українців, то зовнішнім є саме глобалізація. Створені нею умови як ніколи є сприятливими для ТНК, що зацікавлені в отриманні надприбутків

у державах перехідного типу на зразок України. Розміщуючи свої виробничі потужності і капітали в них, вони через такі наддержавні структури як МВФ, ЄБРР, Світовий банк домагаються зниження в цих країнах соціальних стандартів життя. З цього приводу німецький професор і політик Ернст Ульріх фон Вайцсеккер констатує: «Міжнародний валютний фонд централізовано визначив соціальну та економічну політику багатьох країн, часто на превеликий жаль їхнього населення» [2, с. 12].

Зв'язковою ланкою між внутрішніми і зовнішніми чинниками зниження добробуту українців виступають олігархічні угрупування. Захопивши державну владу, вони виступають у якості агентів ТНК. Мотивами їхніх дій є можливість використовувати у цілях власної наживи надані цими міжнародними структурами позики та притаманний їхньому світогляду космополітизм.

Імміграційний фактор. Він безпосередньо пов'язаний з глобалізаційними процесами. Завдяки сучасним засобам комунікації та в умовах цілеспрямованого руйнування кордонів національних держав люди стали значно мобільнішими й легко змінюють місце проживання та зайнятості. І це також здійснює нівеляційне та соціальне навантаження на національні культури та економіки.

Для прикладу, 2013–го з Африки до розвинутих індустріальних країн Європи іммігрувало чотири мільйони громадян й це більше, аніж того року було народжено дітей у Франції, Великобританії, Німеччині, Італії, Іспанії, Польщі, Румунії, Швеції та Чехії разом взятих. Як влучно підмічає німецький дослідник українського походження В. Тимченко, африканські іммігранти вирушили у пошуках кращої долі не до багатих та етнічно і релігійно близьких їм Саудівської Аравії, Катару чи Об'єднаних Арабських Еміратів, а до християнських і культурно чужих європейських країн. З цього автор робить висновок, що сьогодні практично здійснюється колонізація Європи [21, с. 453–454].

Особливо потужною є еміграційна хвиля вихідців з мусульманських країн. Для прикладу, сьогодні в Німеччині перебуває 15 млн. мігрантів і це кожний п'ятий її мешканець. З них мусульмани – 7,3 млн., а це 9% від всього населення країни. В країні вже діє понад 2 тис. мечетей. Характерно, що в Німеччині 80% всіх дітей до 6–річного віку – мусульмани. Науковці прогнозують, що до 2020 р. така ситуація буде притаманною всьому Євросоюзу і мусульмани становитимуть 10% його населення [7, с. 235, 238]. Для прикладу, тільки за останніх 20 років у Лондоні було закрито 500 християнських храмів, натомість відкрилося 423 мечеті [6].

А якими ж є масштаби імміграції в Україну і як вона впливає на збереження національної ідентичності та соціальний захист українців? За офіційними даними Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні кількість іммігрантів станом на 2016 р. становила 250 тис. осіб [12]. Проте, незалежні експерти схильні вважати ці дані значно заниженими, особливо із врахуванням обсягів нелегальної імміграції. Так О. Малиновська у своїй статі за 2009 р., посилаючись на доповідь Світового банку (що, в свою чергу, базувалася на даних ООН), подає цифру 6,9 млн. осіб. За цим показником Україна знаходиться на четвертому місці у світі і поступається тільки США, Німеччині та Росії. З названого числа іммігрантів кількість нелегальних становить 1,6 млн., а це – найбільше у Європі [25].

В свою чергу, експерти інформаційного агентства «Наш продукт» вважають, що насправді ніхто достеменно ні масштабів, ані структури імміграції не знає і станом на 2013 р. сумарно обсяги легальної і нелегальної імміграції вони оцінюють цифрою у 7 млн. «Їдуть звідусіль, починаючи від Афганістану і закінчуючи Японією. Участь у формуванні потоку імміграції в Україну щорічно приймають 110–120 країн, але левову частку (85–88%) забезпечують два десятки країн», – стверджують вони. Серед них найвищі відсотки посідають Росія – 30%, Молдова – 15%, Туреччина – 5%, по 4% – В'єтнам та Грузія, по 3% – Азербайджан, Вірменія, Білорусь та Ізраїль, по 2% – Китай, Узбекистан та Індія, по 1% – Сирія, Ліван, Іран і т.д. [5].

Те, що проблема надмірного припливу іммігрантів є прямою загрозою національній безпеці, попереджає Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД). Його аналітики вказують на низку негативних наслідків соціально–економічного характеру, які спричинює цей процес, а зокрема: зниження стандартів та якості життя; зростання безробіття; відплив грошових ресурсів у країни походження іммігрантів; посилення залежності національної економіки від трудових ресурсів інших держав та розмивання національного трудового потенціалу; посилення тиску на державну сферу соціальних послуг та комунальний сектор; насичення нелегальними іммігрантами тіньового сектора економіки (за даними МОМ частка іммігрантів серед зайнятих у тіньовій економіці України складає 75%).

Що стосується сфери національної ідентичності, то аналітики у своїх висновках категоричні – внаслідок надмірного припливу іммігрантів відбувається «посилення зовнішнього соціокультурного впливу на українське суспільство, що підвищує ризик його фактичної деукраїнізації». Окрім того, факультативним наслідком цього процесу може стати загострення міжнаціональних відносин. Адже середовище іммігрантів, і перш за все нелегальних, є потенційним джерелом активізації кримінальних відносин, а це у свою чергу може викликати ксенофобські настрої серед представників титульної нації [16].

З наведеного випливає, що імміграційні процеси вже набули загрозливого для України характеру. Проте, перспективи виглядають значно складнішими. Так, здійснюючи цивілізаційний аналіз сучасності, член–кореспондент НАН України М. Михальченко вважає, що Європу чекають ще масовіші міграції населення. Сьогодні її поглинає хвиля арабської міграції, а на зміну їй можуть прийти китайська та індійська, які

взагалі становлять глобальний виклик існуючому світовому порядку. Не оминуть вони й Україну. З уваги на стан війни сьогодні наша держава є непривабливою для переселенців і міграційні потоки на її територію значно зміліли. Однак із завершенням війни вони відновляться і оскільки Україна характеризується як лімітрофна, межова для цивілізаційних зіткнень Європи і Азії, держава, то вони набудуть ще інтенсивнішого характеру. Вчений вважає, що в найближчі сто років етнічний склад України значно зміниться [13, с. 39, 489].

Демографічний фактор. Сумарна дія всіх вище зазначених факторів призвела до загострення демографічної ситуації в Україні. Чисельність її населення за 25 років Незалежності скоротилася майже на 10 млн. осіб і становить 42,7 млн. За даними МОМ протягом 2010–2015 рр. природне скорочення становило в середньому понад 160 тис. на рік [12]. На ще негативнішу демографічну динаміку вказує Державний комітет статистики. За його даними темпи скорочення населення України становлять 25,6 тис. осіб щомісяця [16], а отже більше 307 тис. в рік. Якщо показники народжуваності, тривалості життя та міграції залишаться незмінними, то за прогнозом МОМ у 2050 р. населення України становитиме всього 32 млн. мешканців [12].

До подібних невтішних висновків прийшли і науковці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, моделюючи різні варіанти демографічного прогнозу до 2050 р. Найбільш вірогідним вони вважають варіант, при якому кількість населення України до того часу становитиме трохи більше 36 млн. осіб. В той же час існують і значно песимістичніші варіанти розвитку подій, в результаті яких ця цифра може опуститися і до рівня 25 млн. осіб.

Підсумовуючи своє дослідження колектив науковців під керівництвом члена–кореспондента НАН України Е. Лібанової не бачить інших шляхів збільшення популяції населення, аніж впровадження активної імміграційної політики. Адже окрім неї головними складовими позитивного демографічного сальдо є ще народжуваність і тривалість життя. Але народжуваність в Україні падає і підстав сподіватися на покращення її стану не має, а тривалість життя вигідно вирізняється хіба що у порівнянні з Росією та країнами Африки. Але при цьому вчені вважають за доцільне попередити: «…Демографічний дефіцит в Україні настільки значний, що за масштабів міграції, необхідних для його покриття, може виникнути небезпека порушення єдності та внутрішньої рівноваги суспільства, труднощі взаємоадаптації корінного і прибулого населення». І при цьому рекомендують залучення лише обмежених груп іммігрантів, що хоч і не дозволить подолати депопуляцію населення України, але забезпечить уповільнення її темпів і дозволить досягти більш–менш прийнятного співвідношення між платниками податків та особами, що перебувають на утриманні держави [9].

Якщо ж обережні формулювання науковців–демографів перевести на зрозумілу мову політичного прогнозування, то можна прийти до висновку, що активна імміграційна політика для заміщення вимираючого українського населення може частково вирішити економічні проблеми. В той же час вона становитиме загрозу для збереження української національної ідентичності, загострить міжнаціональні відносини у державі і може стати для неї тим вибуховим пристроєм, який її зруйнує.

Для уникнення такого сценарію розгортання подій у майбутньому, питання соціального захисту українців поряд із питанням збереження їх національної ідентичності мають бути пріоритетними в доктрині українського націоналізму. Вони є тісно взаємопов'язаними, адже зі зникненням української нації як фізичної субстанції зникне і необхідність захисту тих рис ідентичності, носіями яких вона є.

Отож, визначення сучасного українського націоналізму як соціально–консервативного цілком відповідає тим загрозам національній ідентичності і самій фізичній субстанції нації, які актуальними є вже сьогодні та прогнозовано загострюватимуться у перспективі. Аналізуючи його через призму «раціоналізації», можна стверджувати, що невід'ємною складовою концепції раціонального націоналізму є соціально–консервативний націоналізм.

Список використаних джерел

1. Вассиян, Ю.,1928, 'До головних засад націоналізму', *Розбудова нації*, Ч.2, с.37.
2. Вайцсеккер, Е., 2007, 'Що таке глобалізація і як її пояснити?', *пер. з нім. Ю. Жуковський*, Сич, О.М., (Ed.), 'Націоналізм і глобалізм у розвитку національних економік: світова та вітчизняна практика. Матеріали наукової конференції', *Дніпропетровськ, 25–26 травня 2007,* Івано–Франківськ: *Місто НВ*, с.7–14.
3. Гібернау, М., 2012, 'Ідентичність націй', *пер. з англ. П. Таращук*, Київ: *Темпора*, 304 с.
4. Загребельний, І., 2012, 'Український націоналізм XXI століття: необхідність християнських акцентів'. [online] Доступно: http://banderivets.org.ua/ukrayinskyj–natsionalizm–hhi–stolittya–neobhidnist–hrystyyanskyh–aktsentiv.html [дата звернення: 27.11.2018].
5. 'I.UA, 2013. Иммиграция в Украину'. [online] Доступно: http://blog.i.ua/community/662/1152519/ [дата звернення: 27.11.2018].
6. 'Католицький оглядач, 2017. За 20 років в Лондоні закрилися 500 храмів і відкрилися 423 мечеті'. [online] Доступно: http://catholicnews.org.ua/za–20–rokiv–v–londoni–zakrilisya–500–hramiv–i–vidkrilisya–423–mecheti [дата звернення: 27.11.2018].
7. Козловець, МА., Ковтун, МН., 2010. 'Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації: Монографія', Київ: *ПАРАПАН*, 348 с.
8. Колодій, А., 2001. '«Олігархи» й «олігархія»: зміст понять та українська політична дійсність', [online] Доступно: http://political–studies.com/?p=96 [дата звернення 25 вересня 2018].
9. Лібанова, ЕМ., (Ed.) 2006. 'Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р.'. [online] Доступно: http://www.idss.org.ua/monografii/Prognoz%20Ukrain.pdf [дата звернення: 27.11.2018].
10. Майборода, О., 1999. 'Російський націоналізм в Україні (1991–1998)', Київ, 28 с.
11. Мацієвський, Ю., 2016. 'У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): Монографія', Чернівці: *Книги – ХХІ*, 552 с.
12. 'МОМ в Україні, 2016. Міграція в Україні: факти і цифри'. [online] Доступно: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf [дата звернення: 27.11.2018].

13. Михальченко, Н., 2016. ‘Великий цивилизационный взрыв на рубеже XX–XXI веков’, Киев: *Парламентское издательство*, 504 с.

14. Михальченко, Н., 2013. ‘Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее: Монография’, Киев: *ИПиЭНИ имени И. Ф. Кураса НАН Украины*, 340 с.

15. Михальчишин, Ю., 2016. ‘Теоретико–методологічні тези до проблематики позиціонування політичного націоналізму на сучасному етапі’, Бойко, Т., Галайко, Б., Сиротюк, Ю. (Eds.), ‘Треті бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму»: збірник матеріалів’*, Київ, 3 лютого 2016 р.*, Київ – Івано–Франківськ: *Місто НВ*, с. 255–261.

16. ‘НІСД, 2006. Тіньові міграційні потоки та їх вплив на економічну безпеку країни (аспект трудової імміграції)’. [online] Доступно: http://old.niss.gov.ua/monitor/marrch/13.htm [дата звернення: 27.11.2018].

17. Снайдер, Т., 2012. ‘Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999’, *пер. з англ. А. Котенко, А. Надтока*, Київ: *ДУХ І ЛІТЕРА*, 464 с.

18. Сич, О., 2001. ‘Адміністративний ресурс в технологіях тіньової політики України’, Івано–Франківськ – Урбана–Шампейн: *«Місто–НВ»*, 44 с.

19. Сміт, Е., 2006. ‘Нації та націоналізм у глобальну епоху’, *пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала*, Київ: *Ніка–Центр*, 320 с.

20. Сміт, Е., 2004. ‘Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія’, *пер. з англ. Р. Фещенко*, Київ: *«К.І.С.»*, 170 с.

21. Тимченко, В., 2015. ‘Модерний націоналізм. Глобальні катастрофи та як їм зарадити: Науково–публіцистичне видання’, Кам’янець–Подільський: *ТОВ «Друкарня Рута»*, 616 с.

22. Томпсон, Е., 2008. ‘Трубадури імперії: Російська культура і колоніалізм’, *пер. з англ. М. Корчинської*, Київ: *Вид–во Соломії Павличко «Основи»*, 368 с.

23. Шпорлюк, Р., 2013. ‘Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща’, *пер. з англ. Г. Касьянов, М. Климчук, М. Рябчук, Я. Стріха, Д. Матіяш, Х. Чушаак*, Київ: *Дух і літера*, 552 с.

24. ‘Gazeta.ua, 2017. Частка української мови в ефірі загальнонаціональних каналів’. [online] Доступно: HTTPS://GAZETA.UA/ARTICLES/SOGODENNYA/_UKRAYINSKA–MOVA–NA–TELEBACHENNI–MONITORING/760929 [дата звернення: 27.11.2018].

25. ‘Novadoba, 2012. Нові українці чи нові проблеми? Сучасні іммігранти в Україні’. [online] Доступно: https://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/razom_na_odniy_zemli/1.9.pdf [дата звернення: 27.11.2018].

References

1. Vassyian, Yu., 1928. ‘Do golovnykh zasad natsionalizmu (To the basic principles of nationalism)’, *Rozbudova nacii*, Ch.2, s.37.

2. Vaitssekker, E., 2007. ‘Shcho take globalizatsiia i iak ii poiasnyty? (What is globalization and how can it be explained?)’, *per. z nim. Yu. Zhukovskyi* in Sych, O.M., (Ed.), ‘Natsionalizm i globalizm u rozvytku natsionalnykh ekonomik: svitova ta vitchyzniana praktyka. Materialy naukovoi konferencii’*, Dnipropetrovsk, 25–26 travnia 2007 r.*, Ivano–Frankivsk: *Misto NV*, s.7–14.

3. Gibernau, M., 2012. ‘Identychnist nacii (The Identity of Nations)’, *per. z angl. P. Tarashchuk*, Kyiv: *Tempora*, 304 s.

4. Zagrebelnyi, I., 2012. ‘Ukrainskyi natsionalizm XXI stolittia: neobkhidnist khrystyianskykh akcentiv (Ukrainian nationalism of the 21st century: the need for Christian accents)’. [online] Dostupno: http://banderivets.org.ua/ukrayinskyj–natsionalizm–hhi–stolittya–neobhidnist–hrystyyanskyh–aktsentiv.html (data zvernennia 27.11.2018).

5. ‘I.UA, 2013. Immigratsia v Ukrainu (Immigration to Ukraine)’. [online] Dostupno: http://blog.i.ua/community/662/1152519/ (data zvernennia 27.11.2018).

6. ‘Katolytskyi ogliadach, 2017. Za 20 rokiv v Londoni zakrylysia 500 khramiv i vidkrylysia 423 mecheti (Over the past 20 years 500 temples have been closed and 423 mosques have been opened in London)’. [online] Dostupno: http://catholicnews.org.ua/za–20–rokiv–v–londoni–zakrilisya–500–hramiv–i–vidkrilisya–423–mecheti (data zvernennia 27.11.2018).

7. Kozlovets, MA., Kovtun, MN., 2010. ‘Natsionalna identychnist v Ukraini v umovakh globalizatsii: Monografiia (National identity in Ukraine in terms of globalization: Monograph)’, Kyiv: *PARAPAN*, 348 s.

8. Kolodii, A., 2001. ‘«Oligarkhy» i «oligarkhiia»: zmist poniat ta ukrainska politychna diisnist («Oligarchs» and «oligarchy»: the meaning of concepts and Ukrainian political reality)’. [online] Dostupno: http://political–studies.com/?p=96 (data zvernennia 25 вересня 2018).

9. Libanova, EM., (Ed.) 2006. ‘Kompleksnyi demografichnyi prognoz Ukrainy na period do 2050 r. (Comprehensive demographic forecast for Ukraine up to 2050)’. [online] Dostupno: http://www.idss.org.ua/monografii/Prognoz%20Ukrain.pdf (data zvernennia 27.11.2018).

10. Maiboroda, O., 1999. ‘Rosiikyi natsionalizm v Ukraini (1991–1998) (Russian nationalism in Ukraine (1991–1998))’, Kyiv, 28 s.

11. Matsiievskyi, YuV., 2016. ‘U pasttsi gibrydnosti: zygzagy transformatsij politychnogo rezhymu v Ukraini (1991–2014) (In the trap of hybridity: zigzags of the political regime transformations in Ukraine (1991–2014))’, Chernivtsi: *Knygy – XXI*, 552 s.

12. ‘MOM v Ukraini, 2016. Migratsiia v Ukraini: fakty i tsyfry (Migration in Ukraine: facts and figures)’. [online] Dostupno: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf (data zvernennia 27.11.2018).

13. Mykhalchenko, N., 2016. ‘Velikyi tsyvilizatsionnyi vzryv na rubezhe XX–XXI vekov (Great civilizational explosion at the turn of the XX–XXI centuries)’, Kiiev: *Parlamentskoie izdatielstvo*, 504 s.

14. Mihal’chenko, N., 2013. ‘Ukrainskaja regional’naja civilizacija: proshloe, nastojashhee, budushhee: Monografija (Ukrainian regional civilization: past, present, future)’, Kiev: *IPiJeNI imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 340 s.

15. Mykhalchyshyn, Yu., 2016. ‘Teoretyko–metodologichni tezy do problematyky pozycionuvannia politychnogo nationalizmu na suchasnomu etapi (Theoretical and methodological theses to the issues of political nationalism positioning at the present stage)’, Boiko, T, Galaiko, B., Syrotiuk, Yu. (Eds), ‘Treti banderivski chytannia «Viziia Ukrainskoyi derzhavy v ideologii ukrainskogo natsionalizmu»’, Kyiv, 3 liutogo 2016, Ivano–Frankivsk: *Misto NV*, 394 s.

16. ‘NISD, 2006. Tiniovi migratsiini potoky ta ikh vplyv na ekonomichnu bezpeku krainy (aspekt trudovoi immigratsii) (Shadow migration flows and their impact on the country’s economic security (aspect of labor immigration))’. [online] Dostupno: http://old.niss.gov.ua/monitor/marrch/13.htm (data zvernennia: 27.11.2018).

17. Snaider, T., 2012. ‘Peretvorennia natsii. Polshha, Ukraina, Lytva, Bilorus 1569–1999 (The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lituania, Belarus 1569–1999)’, *per. z angl. A. Kotenko, A. Nadtoka*, Kyiv: *DUKH I LITERA*, 464 s.

18. Sych, O., 2001. ‘Administratyvnyi resurs v tekhnologiiakh tiniovoi polityky Ukrainy (Administrative resource in shadow policy technologies of Ukraine)’, Ivano–Frankivsk – Urbana–Shampein: *«Misto–NV»*, 44 s.

19. Smit, E., 2006. ‘Natsii ta natsionalism u globalnu epokhu (Nations and Nationalism in a Global Era)’, *per. z angl. M. Klymchuk, T. Tsymbal*, Kyiv: *Nika–Centr*, 320 s.

20. Smit, E., 2004. ‘Natsionalism: Teoriia, ideologiia, istoriia (Nationalism: Theory, Ideology, History)’, *per. z angl. R. Feshchenko*, Kyiv: *«K.I.S.»*, 170 s.

21. Tymchenko, V., 2015. ‘Modernyi natsionalizm. Globalni katastrofy ta iak im zaradyty: Naukovo–publitsystychne vydannya (Modern nationalism. Global catastrophes and how to deal with them: Scientific journalistic edition)’, Kamianets–Podilskyi: *TOV «Drukarnia Ruta»*, 616 s.

23. Tompson, E., 2008. ‘Trubadury imperii: Rosiiska kultura i kolonializm (Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism)’, *per. z angl. M. Korchynska*, Kyiv: *Vyd–vo Solomii Pavlychko «Osnovy»*, 368 s.

23. Shporliuk, R., 2013. ‘Formuvannia modernykh nacii: Ukraina – Rosiia – Polshcha (Formation of the modern nations: Ukraine – Russia – Poland)’, *per. z angl. G. Kasianov, M. Klymchuk, M. Riabchuk, Ya. Strikha, D. Matiiash, Kh. Chushaak*, Kyiv: *Dukh i litera*, 552 s.

24. ‘Gazeta.ua, 2017. Chastka ukrainskoi movy v efiri zagalnonatsionalnykh kanaliv (The share of the Ukrainian language in the broadcast of national channels)’. [online] Dostupno: HTTPS://GAZETA.UA/ARTICLES/SOGODENNYA/_UKRAYINSKA–MOVA–NA–TELEBACHENNI–MONITORING/760929 (data zvernennia: 27.11.2018).

25. ‘Novadoba, 2012. Novi ukraintsi chy novi problemy? Suchasni immigranty v Ukraini (New Ukrainians or new problems? Modern immigrants in Ukraine)’. [online] Dostupno: https://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/razom_na_odniy_zemli/1.9.pdf (data zvernennia: 27.11.2018).

УДК 342

МОДЕЛІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

THE MODELS OF THE ELECTORAL PARTICIPATION IN MODERN SOCIETY

Приходько С. М.,
кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавська державна аграрна академія (Полтава, Україна), e–mail: almazny@ukr.net, ORCID: https://orcid.org/0000–0001–9755–5368

Непокупна Т. А.,
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри політекономії, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка (Полтава, Україна), e–mail: tnepokupnaya@gmail.com, ORCID: https://orcid./0000–0002–4688–5954

Prykhodko S. M.,
Ph.D. in Political Science, Associate Professor, Humanitarian and Social Disciplines Department, Poltava State Agrarian Academy (Poltava, Ukraine), e–mail: almazny@ukr.net, ORCID: https://orcid.org/0000–0001–9755–5368

Nepokupna N. F.,
Ph.D. in Economic Science, Associate Professor, Political Economy Department, Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko (Poltava, Ukraine), e–mail: tnepokupnaya@gmail.com, ORCID: https://orcid./0000–0002–4688–5954

Визначаються основні моделі виборчого процесу та електоральної участі в умовах інформаційного суспільства. Обґрунтовується необхідність зміни принципів взаємодії суспільства і влади у нових умовах. Можливості для такої взаємодії створюють сучасні телекомунікаційні технології. Традиційні форми проведення виборів не забезпечують справжнього волевиявлення. Основні загрози для нього – це виборчі маніпуляції та корупція. Також немає механізмів контролю влади у між виборчий період. Тому у виборчий процес потрібно запроваджувати принципи електронної демократії. Вона базується на використанні телекомунікаційних технологій. За їх допомогою громадяни можуть обирати владу у зручному місці. Також громадяни можуть спілкуватися з владою та контролювати її діяльність у режимі реального часу.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, інформаційно–комунікаційні технології, вибори, виборча корупція, раціональний вибір, електоральна участь, електронна демократія.*

In the article the basic models of the electoral process and electoral participation in the conditions of the information society are determined. The necessity of changing of the principles of interaction of society and power in the new conditions is substantiated. Possibilities for such interaction are created by modern telecommunication technologies. Traditional forms of elections do not provide true expression of will. The main threats for it are electoral manipulations and corruption. There are no mechanisms for controlling power during period between the elections. So, the electoral process requires the introduction of the principles of e–democracy. It is based on the use of telecommunication technologies. With their help, citizens can elect authorities in a convenient place and time. Citizens can also communicate with the authorities and control their activities in real time.

Keywords: *information society, information and communication technologies, elections, electoral corruption, rational choice, electoral participation, electronic democracy.*

Характеризуючи сучасний стан розвитку постіндустріального суспільства, доцільно зупинитися на деяких його властивостях. В основі суспільного виробництва знаходяться інтелектуальні технології, знання, інформація. У цьому контексті виникає потреба змін в політичній сфері і, зокрема, системі управління. «Взаємодія між суспільною структурою і політичним порядком стає однією з головних проблем влади в постіндустріальному суспільстві» [1, с. 17]. Тому актуалізується питання про істотний перегляд принципів взаємодії між владою і суспільством.

Наступною важливою характеристикою сучасного суспільства є його інформаційна та мережева природа. Його функціонування відбувається у відкритих інфокомунікаційних мережах і системах, що утворюють єдину інфраструктуру. Як наслідок, спостерігається інтенсивне переміщення людської активності в якісно нове інформаційне середовище, яке стає переважаючою мережевою формою громадської самоорганізації. Розширення такої активності вимагає адекватної відповіді на цей виклик інформаційної епохи насамперед у сфері політики [2, с. 195].

У результаті цілком об'єктивно виникає потреба суттєвої трансформації принципів функціонування політики, зокрема, з точки зору її взаємодії із суспільством. Сутність цих принципів полягає у значному розширенні суспільного простору політики, наданні громадськості широких можливостей впливу на політичну сферу шляхом створення якісно нових механізмів для цього. Рівень інформованості та обізнаності суспільства суттєво зріс. Тому воно не може залишатися пасивним споживачем політичних послуг, а навпаки – має набувати статусу активного співтворця політики на рівні з державою. Якісно нові можливості для цього забезпечують сучасні інфокомунікаційні мережі та системи. За їх допомогою створюються істотно нові організаційні форми політичної участі та вдосконалюються традиційні. Збільшується простір для прояву громадської активності та здійснення впливу на владу.

Питання розвитку політичної сфери в епоху постіндустріального суспільства знаходяться в центрі уваги багатьох учених: філософів, економістів, політологів, соціологів. Одним з найбільш фундаментальних досліджень із цього приводу є праця Д. Белла [1]. Учений зробив важливий висновок, що принципи функціонування політики в нових умовах мають зазнати суттєвих змін. Зокрема, йдеться про розширення громадської участі у політичних процесах. Проблеми політичної участі громадян на такій основі аналізуються у працях Ю. Нісневича [2, 3], О. Курочкіна [4]. Дослідження змін принципів електоральної участі в нових умовах та її основні моделі віднаходимо у працях Ф. Паппі [5] та Г. Пушкарьової [6]. Проте, варто зазначити, що більш ґрунтовної розробки потребує проблема визначення засобів вдосконалення електоральної участі громадян за допомогою інформаційно–комунікаційних технологій сучасного суспільства. Також є потреба здійснення аналізу потенційних переваг такого механізму голосування.

Метою статті є з'ясування основних механізмів електоральної політичної участі громадян за умов електронної демократії, зокрема, за допомогою

сучасних інформаційно–телекомунікаційних систем і мереж, а також виявлення основних переваг такої форми участі з точки зору здійснення справжнього народовладдя.

Розширення впливу громадян на політичні процеси потребує визначення практичних механізмів реалізації такого права. Історично апробованим засобом, який загалом довів свою життєздатність, є вибори. Цей інститут дозволяє періодично змінювати і формувати владу так, щоб вона відображала основні уподобання громадян. Також поки що лише за допомогою виборів громадяни мають можливість висловити загальну позицію стосовно того, кого вони хочуть бачити на владних посадах, та своє ставлення до ситуації в країні.

Водночас, варто зазначити, що вибори мають суттєві обмеження щодо можливостей реального впливу на діяльність органів влади. Так, право обирати владу люди мають лише періодично, а у міжвиборчий період вона фактично є безконтрольною (тому часто спостерігаються акції прямої дії або погрози їх вчинити в разі неналежного виконання владою своїх повноважень). Крім того, будь–які вибори супроводжуються численними проблемами, які заважають справжньому волевиявленню, а частіше його просто спотворюють.

Серед них найбільшу небезпеку має застосування маніпулятивних технологій, до яких вдаються претенденти на владні посади з метою завоювання прихильності виборців. Їх головна сутність полягає у викладенні неправдивої інформації або озвучування привабливих обіцянок, які неможливо здійснити. Це робиться з метою формування відповідної мотивації у виборця, щоб він проголосував у потрібний час так, як це вигідно певному кандидатові. Причому жодної відповідальності політики за недостовірність виробленої інформації не несуть. Переможці виборчих перегонів чомусь вважають голоси виборців своєрідним апріорним виправданням будь–яких своїх дій.

Але найбільшу загрозу громадському волевиявленню створює виборча або електоральна корупція, коли влада, відчуваючи невпевненість у підсумках виборів, часто вдається до порушень виборчого законодавства. Такі дії набувають значного поширення і утворюють системне явище: виборча або електоральна корупція, яка призводить до більш масштабної корупції – політичної. Електоральна корупція характеризується як «зловживання ресурсом публічної влади та протиправне використання в ході виборчого процесу владних повноважень шляхом придушення політичної конкуренції і спотворення вільного волевиявлення громадян з метою отримання політичної вигоди у вигляді результатів невільних і нечесних виборів» [3, с. 4]. Влада в такий спосіб фактично унеможливлює вільне волевиявлення, протиправно використовуючи наданий їй адміністративний ресурс. Якщо такі дії вчасно не припиняти, їх застосування буде постійно розширюватися «від одного виборчого циклу до іншого, що в підсумку призводить до повної деформації виборчого процесу, до перетворення його в імітацію виборів» [3, с. 108].

Виборчу корупцію формально не можна розглядати як фактор, безпосередньо пов'язаний з виборчим процесом. Але насправді часто спостерігається тісний зв'язок між цими явищами. Проведення відносно вільних виборів (наявність альтернативних кандидатів, свобода агітації, таємність голосування) ще не є остаточною підставою для дійсного волевиявлення. Вільний виборчий процес має функціонувати в умовах повноцінних демократичних процесів. Натомість у перехідних країнах інститут виборів має у більшості випадків формальний, неефективний, корумпований характер. Зовнішньо вибори є вільними. Але вони часто відбуваються в умовах відсутності вільного вибору, а також спотвореності волевиявлення громадян. Наслідки подальшого здійснення механізмів політико–електоральної корупції можуть бути достатньо жахливими. Причому не лише з точки зору реалізації окремих принципів народовладдя, а навіть можливостей громадян взагалі впливати на політичні процеси. І все це парадоксальним чином узгоджується із формально вільними виборами.

На думку Ю. Нісневича, загальним підсумком цих процесів є «приватизація державної влади і створення «стабільної» політичної системи», за якої «правлячі політико–економічні угруповання практично безконтрольно зловживають владними ресурсами в своїх корисливих інтересах і цілях». В такий спосіб у державі «формується авторитарно–клептократичний правлячий режим, основою життєдіяльності якого стають зловживання всіма видами адміністративного ресурсу державної влади, політична та економічна корупція» [3, с. 119]. До речі, він тлумачиться як один з різновидів псевдодемократії – виборна, яка характеризується наявністю лише одного формально демократичного інституту (вибори) за відсутності інших. За умов такого режиму громадськість повністю відчужена від влади і позбавлена найменшої можливості хоч якось вплинути на прийняття владних рішень.

Отже, формально вільне голосування ще не забезпечує дійсного волевиявлення громадян. Існує чимало способів його спотворення. Тому необхідно запровадити більш дієві механізми захисту його результатів. Ці механізми мають запобігати загрозам, які заважають виборцям вільно висловлювати свою позицію.

У цьому контексті певний інтерес представляє концепція мислячого виборця, яку розробив німецький політолог Франц Паппі [5]. На його думку, виборці завжди зазнають значного інформаційного впливу. При цьому не кожен цікавиться політикою настільки, щоб без такого впливу визначити свої уподобання. В цій ситуації спрацьовують певні «укорочені» способи отримання інформації: загальновизнані «схеми» для отримання і обробки політичної інформації, «рамковий механізм» для оцінки партій та окремих

політиків, і «ретроспективні оцінки» їх діяльності [5, с. 267]. Тобто, виборець керується певними загальновизнаними уявленнями, пов'язаними з попередньою діяльністю політика або політичного об'єднання. Такі уявлення зумовлюються поширеними в суспільстві стереотипами, які розповсюджуються різними інформаційними джерелами. В цих умовах громадянину важливо відсіяти ці зовнішні навіювання і визначити власні критерії вибору. На думку Ф. Паппі, мислячий виборець у плюралістичному суспільстві формує свої політичні уподобання як сумарний показник свого досвіду і наявної інформації про дії та політичні пропозиції партій [5, с. 278]. Він відбирає й опрацьовує наявну політичну інформацію за допомогою своїх інтелектуальних властивостей та прискіпливого осмислення отриманої інформації. Адже зазначені «схеми», «рамкові механізми» у людини створюються внаслідок критичного аналізу нею попередніх подій. Саме такі здібності дозволяють мислячому виборцю зробити вибір, якій відповідатиме його справжнім уподобанням.

Досить співзвучною із цією концепцією є модель «раціонального вибору». Вона виходить з того, що будь–який політичний вибір «формується на перетині, з одного боку, особистих намірів, особистого знання і індивідуальних уподобань виборця, а з іншого – того інформаційного впливу, який створюється його оточенням» [6, с. 120]. На цій підставі виділяються дві моделі мотиваційних впливів з умовними назвами: конформістська та раціонального вибору. Перша передбачає умовно вільний вибір людини. Адже при цьому вона зазнає суттєвого зовнішнього інформаційного впливу з боку свого найближчого оточення. Спрацьовує певний конформістський підхід – «бути як усі». Внутрішньо обґрунтована мотивація втрачається. Людина, яка вагається, може піддатися тим думкам, які поширюються на виборчих дільницях.

Модель раціонального вибору є складнішою за своєю структурою і потребує інтелектуально вмотивованого підходу до свого вибору і подальшої оцінки діяльності владних посадовців. В його основі лежить обґрунтована і раціонально осмислена обробка інформації, що надходить ззовні, тобто, процес активної розумової діяльності дозволяє людині не тільки розпізнавати передвиборну ситуацію та ідентифікувати її учасників, а й аналізувати їх заяви, оцінювати обіцянки, прогнозувати потенційні наслідки перемоги того чи іншого кандидата [6, с. 126]. За умов раціонального вибору, поведінка повністю відповідає справжнім переконанням виборця. Щоб сформувати обґрунтований пріоритет, потрібно здійснити певні пізнавальні та інтелектуальні зусилля для адекватної обробки зовнішньої інформації.

Отже, зазначені моделі дають можливість забезпечити зважений підхід не тільки під час виборів, а й за інших форм політичної участі. Саме для таких мислячих виборців, які прагнуть самостійно визначити свою позицію, здійснювати зважений та обґрунтований вибір, мають бути створені всі прийнятні умови для повноцінної реалізації свого волевиявлення, оскільки саме на них тримається справжня демократія. Звичайно, мислячим виборцям набагато складніше забезпечувати технічні умови для електоральної та інших форм політичної участі. А політикам вигідніше орієнтуватися на виборців зі споживчим ставленням до виборів. Зрозуміло, що легше пообіцяти невиконуване, але приємне. Проте, це шлях в нікуди. Адже в програші залишається все суспільство.

Тепер щодо можливостей забезпечення обдуманого і зваженого голосування в умовах сучасного суспільства. Як зазначалося вище, його функціонування безпосередньо пов'язане з інформаційно–комунікаційними системами та мережами. Отже, вони мають бути впроваджені в усі сфери життєдіяльності суспільства. Але найбільш важливо активніше втілювати їх саме в політичній сфері. Повноцінне використання у практиці державної діяльності сучасних інформаційно–комунікаційних технологій утворює цілісну систему електронної демократії, яка передбачає реалізацію таких принципів: підвищення мобільності влади, забезпечення інформаційної прозорості, скорочення бюрократичних витрат, підвищення якості адміністративних послуг та розширення їх спектру, зменшення корумпованості в діяльності органів влади, створення умов для повноцінної участі громадян у політичному житті.

Головна функціональна спрямованість електронної демократії – це вирішення всіх проблем управління державою з позиції захисту прав і в інтересах громадян та залучення громадян до участі в процесі керівництва й управління державою. Громадянам надається можливість інтерактивного, в режимі реального часу спілкування з владою, яке відбувається в зручній для них формі і в зручний для них час [2, с. 199–200]. Впровадження таких комунікацій вирішує декілька важливих завдань. Насамперед громадськість безпосередньо наближається до процесу здійснення влади, суттєво посилюється, з одного боку, громадський контроль за діяльністю органів влади, а з іншого, встановлюються реальні механізми звітності управлінських структур перед народом. Потрібно наголосити, що саме безпосереднє залучення громадян до політичних процесів на основі постійно діючого зворотного зв'язку робить електронну державу справді демократичною.

Отже, сучасне інформаційне середовище, що функціонує на основі комплексного використання і проникнення ІКТ і мережевої інфокомунікаційної інфраструктури у політичній сфері, дозволяє без революційних вибухів і потрясінь поетапно перерозподілити владні повноваження на користь суспільства [2, с. 197].

Важливим аспектом електронної демократії є організація виборчого процесу. Механізм електронного голосування, як її важливий складовий елемент, покликаний суттєво зменшити прояви електоральної корупції та впливи

виборчих маніпуляцій. За його допомогою громадяни отримують можливість здійснити своє волевиявлення в зручний час та зручному місці (навіть вдома), тому можуть ще раз проаналізувати й оцінити свій вибір. Ще однією важливою перевагою такого типу голосування є зниження витрат на організацію виборчого процесу.

Як уже зазначалося, будь–які вибори супроводжуються різноманітними маніпулятивними технологіями. Вони використовуються у тому числі і на виборчих дільницях вже під час голосування. Наприклад, поширюється різного роду сумнівна інформація, інколи в провокативній формі, створюється занадто завищений емоційний фон. Це робиться свідомо з метою змусити виборців, які остаточно не визначилися зі своїм вибором, змінити його. Крім того, перебування у виборчій кабінці має значні часові обмеження. Тобто, на дільницях складається атмосфера, що не сприяє обдуманому волевиявленню. Навіть переконані у своїй правоті громадяни можуть піддати сумніву свої початкові і ніби обґрунтовані погляди. Отже, є нагальна потреба зменшити такі маніпулятивні впливи і забезпечити належні умови для зваженого голосування са́ме мислячих виборців у режимі раціонального вибору. Найбільш сприятливі умови для цього надає система електронного голосування.

Електронне голосування може відбуватися за аналогією голосування у соціальних мережах або надання інформації в «особистих кабінетах» комунальних служб. Зрозуміло, у цьому процесі існують суттєві труднощі. Головні з них пов'язані із забезпеченням захисту баз даних виборців та підсумків голосування. Також не всі володіють достатнім рівнем комп'ютерної грамотності. Звичайно, що такі загрози існують. Але ж потрібно із чогось починати та орієнтуватися на більш прогресивні форми організації виборчого процесу. До того ж варто залишити традиційне голосування бюлетенями. А тим громадянам, які прагнуть здійснити волевиявлення шляхом електронного голосування, слід надати таку можливість. Всі технічні механізми і підстави для цього є.

Значущим фактором на користь застосування цих технологій є дійсний інтерес широких соціальних верств і практична потреба для більшості громадян у трансформації традиційних взаємин і комунікацій з владою, у розвиткові і поглибленні демократичних принципів у життєдіяльності суспільства і держави, в індивідуалізації участі громадянина в суспільній і політичній діяльності та його особистої активної участі в обговоренні та прийнятті державних рішень [2, с. 202]. Ці принципи реалізовуються за допомогою різних форм електронної політичної участі й електоральної, зокрема. Для їх упровадження потрібна насамперед відповідна політична воля. Так наші політики продемонструють, чи справді вони бажають подолати виборчу та інші види політичної корупції.

До того ж електронне голосування розкриває простір для вирішення інших важливих завдань. За допомогою інфокомунікаційних технологій громадяни можуть брати повноцінну участь у розгляді численних суспільних проблем. Так можна забезпечити певний рівень представництва такого обговорення. Звичайно, що при цьому необхідно розробити механізми підрахунку результатів опитування, щоб вони обов'язково були враховані при прийнятті відповідних рішень. Також у нашому суспільстві завжди гостро стоять проблеми здійснення громадського контролю за діями владних посадовців та їх відповідальності перед громадськістю. Система електронного голосування дає можливість громадянам контролювати діяльність органів влади, депутатів, окремих посадових осіб у постійно діючому режимі. Через певний час після виборів люди можуть висловити своє ставлення до діяльності конкретного посадовця. Причому знову ж таки, не залишаючи свого помешкання. Дуже важливо здійснювати такий контроль саме у міжвиборчий період, а електронне голосування дозволяє робити його фактично безперервним. Аналогічним чином можна проводити і відкликання депутатів, якщо вони втратили довіру своїх виборців. Наявність постійного живого спілкування громадян з політиками також сприятиме постійному відстеженню основних суспільних потреб і проблем та можливостей їх подальшого розв'язання.

Таким чином, електронне голосування найбільш оптимально сприяє здійсненню раціонального вибору для мислячих виборців у процесі електоральної та інших форм політичної участі. Виборці отримують можливість наодинці обдумати та обґрунтувати свій вибір. Вплив зовнішніх навіювань, які найчастіше мають маніпулятивний характер, суттєво зменшується. Крім того, електронне голосування вирішує чимало інших важливих завдань. Зокрема, стосовно збільшення впливу громадян на функціонування усієї сфери політики. Громадянам надаються ширші права щодо реалізації своїх інтересів шляхом постійної взаємодії з органами влади. Причому вже на принципово нових засадах – безперервно функціонуючого зворотного зв'язку виборців зі своїми обранцями. Різноманітні форми електронного голосування дозволяють підвищити рівень обґрунтованості свого вибору, коли людина керується власними переконаннями, а не піддається зовнішнім впливам. У такий спосіб реалізується ідеологія справжнього народовладдя, коли кожна людина отримує реальну можливість активної участі у вирішенні питань громадського життя.

Список використаних джерел

1. Белл, Д., 2004. 'Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования', пер. с англ., Москва: *Academia*.

2. Нисневич, ЮА., 2012. 'Государство XXI века: тенденции и проблемы развития', Москва: *КНОРУС*.

3. Нисневич, ЮА., 2014. 'Электоральная коррупция в России: политико–правовой анализ федеральных избирательных кампаний в 2003–2012 годах', Москва: *Фонд «Либеральная Миссия»*.

4. Курочкин, АВ., Парфенова, ЮВ., 2015. 'Электронное участие в структуре современного политического процесса', *ПОЛИТЭКС*, Т.11, №4, с.17–26.

5. Паппи, Ф. 1999. ‘Политическое поведение: мыслящие избиратели и многопартийные системы’, В Р. Гудин и Х.–Д. Клингеманн, ред. *Политическая наука: новые направления*, Москва: *Вече*, с.262–280.

6. Пушкарева, ГВ., 2003. ‘Изучение электорального поведения: контуры когнитивной модели’, *Полис*, №3, с.120–131.

References

1. Bell, D., 2004. ‘Grjadushhee postindustrial’noe obshhestvo. Opyt social’nogo prognozirovanija (The coming post–industrial society. Social forecasting experience)’, per. s angl., Moskva: *Academia*.

2. Nisnevich, JuA., 2012. ‘Gosudarstvo XXI veka: tendencii i problemy razvitija (The state of the XXI century: trends and problems of development)’, Moskva: *KNORUS*.

3. Nisnevich, JuA., 2014. ‘Jelektoral’naja korrupcija v Rossii: politiko–pravovoj analiz federal’nyh izbiratel’nyh kampanij v 2003–2012 godah (Electoral corruption in Russia: a political and legal analysis of federal election campaigns in 2003–2012)’, Moskva: *Fond «Liberal’naja Missija»*.

4. Kurochkin, AV., Parfenova, JuV., 2015. ‘Jelektronnoe uchastie v strukture sovremennogo politicheskogo processa (Electronic participation in the structure of the modern political process)’, *POLITJeKS*, T.11, №4, s.17–26.

5. Pappi, F. 1999. ‘Politicheskoe povedenie: mysljashhie izbirateli i mnogopartijnye sistemy (Political behavior: thinking voters and multiparty systems)’, V R. Gudin i H.–D. Klingemann, red. *Politicheskaja nauka: novye napravlenija*, Moskva: *Veche*, s.262–280.

6. Pushkareva, GV., 2003. ‘Izuchenie jelektoral’nogo povedenija: kontury kognitivnoj modeli (The study of electoral behavior: the contours of the cognitive model)’, *Polis*, №3, s.120–131.

* * *

УДК 316.722:32

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

FEATURES OF THE POLITICAL CULTURE OF MODERN SOCIETY AND THE TENDENCIES OF ITS TRANSFORMATION

Сакун А. В.,
доктор філософських наук, доцент, Київський національний університет технологій та дизайну (Київ, Україна), e–mail: kfpu@knutd.edu.ua

Кадлубович Т. І.,
кандидат політичних наук, доцент, Київський національний університет технологій та дизайну (Київ, Україна), *e–mail: kfpu@knutd.edu.ua*

Sakun A. V.,
Doctor of Philosophy, Associate Professor, Kyiv National University of Technology and Design (Kyiv, Ukraine), e–mail: kfpu@knutd.edu.ua

Kadlubovich T. I.,
Candidate of Political Science, Associate Professor, Kyiv National University of Technology and Design (Kyiv, Ukraine), e–mail: kfpu@knutd.edu.ua

Висвітлюються проблеми, пов'язані з вивченням політичної культури в сучасних умовах українського суспільства. Зазначається, що поняттям «політична культура» прийнято позначати історичний досвід, орієнтації, політичні знання, сукупність стереотипів політичної свідомості, навички політичної поведінки соціальних спільнот та окремих індивідів. Це уявлення особистості або соціальної групи про світ політики, політичну систему, їх закони та особливості функціонування. Розглядаються та порівнюються типи політичної культури, виокремлені науковцями, прихильниками різних підходів та методів дослідження даного феномену.

Ключові слова: *політична культура, типологія політичної культури, політична ідентифікація, політичні установки.*

The article raises problems that are related to the study of political culture in the modern conditions of Ukrainian society. It is noted that the concept of «political culture» includes historical experience, orientations, political knowledge, a set of stereotypes of political consciousness, skills of political behavior of social groups and individuals. This is a representation of an individual or a social group about the world of politics, the political system, the laws and the peculiarities of their functioning. In the article the types of political culture identified by scientists who used different scientific approaches and methods to study this phenomenon are discussed and compared.

Keywords: *political culture, typology of political culture, political identification, political attitudes.*

Постановка проблеми. Цінність держави, говорив англійський філософ Дж. С. Мілль, визначається цінністю її громадян. Доброчесність держави полягає в намаганні зробити своїх підданих добрими та освіченими. Саме тому в умовах військової агресії, нестабільної політичної та економічної ситуації актуальним для державної політики стає завдання формування громадян з високим рівнем політичної культури,яка є частиною загальної духовної культури суспільства, складовою духовно–ідеологічної підсистеми політичної системи.

«Значення політичної культури у політичній системі суспільства визначається її функціями» [18, с. 249]: політична культура забезпечує відтворення політичного життя, його наступність та розвиток; бере участь в соціалізації особистості, сприяє засвоєнню нею норм та цінностей політичного життя суспільства; надає особистості можливість брати участь в політичному житті, реалізовуючи власні інтереси та відображаючи світоглядні орієнтації; виступає засобом консолідації соціальних сил, артикуляції та узгодження політичних інтересів; надає усвідомлення громадянської ідентичності.

Тому вивчення політичної культури сучасного українця залишається актуальним і важливим в умовах сьогодення, оскільки політична культура «виступає системою породження, збереження та трансляції соціального досвіду» [14, с. 29].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Надходження до Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського наочно показують, що проблема вивчення політичної культури залишається актуальною. За останні 2 роки захищено 4 кандидатські та 2 докторські дисертації з даної проблематики. Науковців цікавить трансформація (Р. М. Колісніченко, В. О. Береза), демократизація (В. Б. Дунець, А. М. Король), окремі аспекти (наприклад, установки на патерналізм – М. О. Колоколова) політичної культури, управлінські засади її формування (В. М. Марковець). О. Рябов і В. Чистяков, виокремлючи напрямки вивчення політичної культури, наголошують, що політична культура є узагальненою характеристикою людини, яка вказує на рівень її політичного розвитку та активності, уміння застосовувати політичні знання на практиці [11].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Актуальним залишається вивчення типології політичної культури як суб'єктивних орієнтацій людей на політичну систему та осучаснення поглядів на такі типології.

Метою статті є аналіз та порівняння типологій політичної культури відповідно до наукових підходів.

Виклад основного матеріалу. Процес формування політичної культури відбувається протягом життя людини. Науковці [наприклад, 13, с. 209] зазначають, що існують критерії, за допомогою яких можна виміряти рівень сформованості політичної культури конкретної особистості.

Так, показниками сформованості політичної культури особистості виступає політичне пізнання, тобто рівень уваги до політичних подій, рівень компетентності у сфері політики, володіння інформацією, наявність власної думки. На більш високому рівні особистість виявляє ставлення до політики та політичної системи. Індикаторами сформованості цього рівня є оцінка діяльності влади, частота обговорювання політичних проблем з найближчим оточенням, рівень національної гордості та патріотизму. Найвищий рівень політичної культури виявляється як ступінь участі в політичному житті суспільства. Даний рівень вказує на рівень політичної активності людини, форми участі в політичному житті, участь в державній політиці або в органах місцевого самоврядування, ступінь віри людей в те, що вони здатні впливати на політичні рішення та вибір методів такого впливу. Такий рівень політичної

культури притаманний суб'єктам–партиципантам, які є активними учасниками політичного життя або професійними політиками.

Ці та інші критерії дозволили вченим виокремили типи політичної культури.

Зокрема, Г. Алмонд і С. Верба називають три «чистих» (ідеальних) типи політичної культури, притаманних індивідуальним політичним суб'єктам: патріархальний, підданський та партиципаторний. Суб'єкт з паройхіальним (патріархальним) типом політичної культури «нічого не очікує від політичної системи» [2, с. 34] та не виконує спеціалізованих політичних ролей. Суб'єкти–піддані «усвідомлюють наявність спеціалізованої правлячої влади; емоційно орієнтовані на неї» [2, с. 35] та переживають стосовно неї певні почуття: гордості або незадоволення. Влада оцінюється як легітимна або нелегітимна, але «це пасивне ставлення» [2, с. 35]. Партиципаторна (від англ. участь) культура характерна для особистостей, чітко орієнтованих «на політичну систему в цілому, на політичні та адміністративні структури та процеси» [2, с. 36]. Поєднання ж партиципаторної та підданської орієнтацій призводить, на думку вчених, до виникнення «громадянської культури», яка спонукає до розквіту демократії.

У 90–х рр. XX ст., як зазначає О. Мелешкіна [8], голландські вчені Ф. Хьюнкс і Ф. Хікспурс роблять спробу вдосконалити типологію Г. Алмонда та С.Верби і пропонують власну сукупність індикаторів виміру політичної культури. Такими індикаторами стали інтерес індивідів до політики, довіра до державних інститутів (їх легітимність) та оцінка можливості власної участі в політиці та вплив на неї. Причому, останній індикатор дозволив дослідникам поділити всі типи політичної культури на 2 групи: активні та пасивні. До пасивних типів політичної культури дослідники віднесли паройхіальну, підданську та культуру спостерігачів. Представники «пасивних» типів не вважають, що можуть впливати на політичне життя, не бажають брати участі в політичних акціях. Для них характерна політична апатія. Активними типами політичної культури вчені вважають протестну, клієнтелістську, автономну, громадянську та партисипаторну. Люди, яким притаманні «активні» типи політичної культури, впевнені у можливості впливати на політичні рішення та бажають брати участь в політичних акціях. Вони орієнтовані на дію та прагнуть досягнути певних суспільно–політичних результатів.

По–іншому розглядає типи політичної культури американський політолог Р. Інглхарт. Аналізуючи ціннісні установки представників різних країн світу в останні роки XX ст., вчений доводить, що еволюція цінностей – це рух від традиційних до секулярно–раціональних [5, с. 39] та від цінностей виживання до цінностей самовираження, «в рамках яких люди все більше роблять акцент на свободі» [5, с. 39]. Культурна динаміка, на думку дослідника, впливає на становлення демократії та її форми. «З виникненням постіндустріального суспільства, – пише автор, – …поширення цінностей самовираження формує соціальні сили, які скептично ставляться до влади та сприяють ствердженню не лише виборної, але й справжньої масової демократії зі «зворотнім зв'язком» [5, с. 40]. Вчений аналізує постіндустріальні цінності та доводить, що їх поширення призводить до послаблення авторитету влади, активізує участь людей в суспільному житті та в управлінні державою, робить акцент на самовираженні [5, с. 72]. Форми участі в політичному житті стають більш активними, орієнтованими на вирішення конкретних питань [5, с. 73].

Політична культура представників традиційних суспільств відрізняється високим рівнем національної гордості, поваги до влади [5, с. 84], але до політичних подій вони ставляться пасивно та рідко обговорюють політичні теми [5, с. 85–86]. Акцент робиться на економічній та фізичній захищеності та спостерігається позитивне ставлення до авторитарних форм правління. Лише 12% індивідів з таким типом політичної культури готові брати участь в неортодоксальних різновидах політичної діяльності. Таку політичну культуру можна назвати матеріалістичною.

Постматеріалістична політична культура базується на цінностях самовираження, суб'єктивного добробуту та якості життя. Підвищуються вимоги до участі громадян в прийнятті економічних та політичних рішень [5, с. 86], переважають принципи, які надають особисту незалежність та свободу вибору [5, с. 87, 90].

Р. Інглхарт також зауважує, що «в передових … розвинутих країнах «молодші» … мають більш розвинені політичні навички, ніж «старші», та робить висновок, «що процеси зміни цінностей та мобілізації когнітивних здібностей людей йдуть паралельно» [5, с. 174]. Тобто постматеріалістична політична культура дає можливість до самовираження, а підвищення рівня знання та навичок «дозволяє брати участь в політичному житті на більш високому рівні, самостійно визначаючи характер рішень» [5, с. 87, 174], які стосуються їх проблем, не довіряючи елітам. Ця «протиелітна політична діяльність», зазначає Р. Інглхарт, також є ознакою постматеріалістичної політичної культури, оскільки «Постматеріалісти з більшою вірогідністю будуть брати участь в неортодоксальних формах політичного протесту, ніж матеріалісти» [5, с. 174], спостерігається більш критичне ставлення до «інституціалізованої влади» [5, с. 176], менше «бажання вступати до забюрократизованих організацій» [5, с. 177]. А тому постматеріалістична політична культура є ознакою демократизації суспільства.

Таким чином, вчений описує матеріалістичну та постматеріалістичну політичну культуру. Причому, постматеріалістична політична культура має громадянський характер, оскільки «самовідчуття людей стає все більш незалежним, … встановлення контактів з іншими … стає питанням особистого вибору» [5, с. 214], з'являється «довіра до людей в цілому» [5, с. 214], які сприймаються як «самоцінні особистості» [5, с. 214]. «Відповідно

цінності самовираження спонукають людей до підтримки свободи особистості та прав людини, … мають антидискримінаційний та гуманістичний характер…» [5, с. 214].

Американський політолог А. Вільдавски пропонує типологію культури, що відповідає стилям життя людини: «Соціально життєздатне поєднання культурних забобонів та суспільних відносин називають в культурній теорії стилем життя або політичною культурою» [4, с. 270]. Аналізуючи дану концепцію, науковці [наприклад, 12, с. 147–148], зазначають, що вчений виділяє три політично «активні» стилі та два «політично другорядні». Таким чином можна виділити наступні стилі життя (типи політичної культури): індивідуалістичний, егалітарний, ієрархічний, фаталістичний та «самітницький» (апатичний, автономний). Індивідуалісти активно протистоять диктату та порядкам будь–якої групи, підтримують самоврядування. Головною цінністю такого стилю життя виступає свобода. Егалітаризм спонукає до добровільного дотримання групової моралі та відкидає правила, які нав'язуються ззовні. Найбільш цінним для представників такого стилю життя є досягнення соціальної рівності, особливо у владних відносинах. «При егалітарному стилі життя ніхто не повинен вказувати іншим, що робити та яку роль відігравати» [12, с. 148]. Ієрархія передбачає дотримання як зовнішніх, так і внутрішніх правил. Представники цього стилю життя переконані, що керувати людьми можливо лише за допомогою ефективних інститутів, які здатні регулювати поведінку людей та підтримувати соціальний порядок. Це політично активні стилі життя. Фаталізм – підкорення зовнішнім правилам при відсутності групових уподобань. «Самітництво» – пасивне ухиляння від дотримання зовнішніх правил та від участі в будь–якій групі. Фаталізм та самітництво – пасивні стилі життя, на думку А. Вільдавски.

Аналізуючи наукову літературу, можна дійти висновку, що типологія політичної культури будується з урахуванням макрорівневого або мікрорівневиго підходів до вивчення політики. Макрорівневий підхід репрезентує типології національних політичних культур, провідної політичної культури суспільства та субкультур соціальних груп, регіонів, класових, етнічних та інших. Мікрорівневі теорії пропонують специфічні типології політичних організацій, партій, груп тощо.

Наукові дослідження останніх років наголошують, що «головною проблемою концептуалізації політичної культури стає інтеграція ціннісно–психологічного та інституціонально–соціологічного підходів, яка повинна відкривати можливість єдиного аналізу політичної культури на макро– та мікрорівнях» [14, с. 21].

Саме орієнтації людини відповідно політичної системи вважає базовими у структурі політичної культури й американський вчений В.Розенбаум. Він поділив всі орієнтації на великі групи. Перша група містить орієнтації, що стосуються інститутів державного управління: орієнтації стосовно режиму, «входу» та «виходу» політичної системи. Ними є оцінки органів влади, оцінки вимог до політичної системи, оцінка рішень, які приймаються владою, та реакції на них, а також реакції індивідів на норми, символи та офіційних осіб.

Друга група орієнтацій – це орієнтації стосовно «інших» в політичній системі. Сюди належить політична ідентифікація індивіда – відчуття його приналежності до певної соціальної групи, партії, почуття причетності та лояльності до них. Довіру та політичні переконання також можна віднести до цієї групи орієнтацій. Саме вони формують позитивне або негативне ставлення до інших політичних акторів. До цієї ж групи належать «правила гри», які приймає індивід, тобто ті норми та правила, які повинні регулювати діяльність політичної системи.

Орієнтації стосовно «інших» в науковій літературі прийнято називати ідентичністю, а процес її формування – ідентифікацією. Феноменологічна соціологія (А. Шюц, Г. Гарфінкель, П. Бергер, Т. Лукман та ін.) розглядає ідентифікацію як безперервний процес соціальної інтеракції, коли індивід конструює власний соціальний світ та поділяє його з іншими. В політичній системі ідентичність формується через уявлення про ознаки, що підтверджують належність особистості до своєї політичної спільноти та відрізняють від членів інших спільнот (політінтегруючі та політдиференціюючі ознаки референтної групи); через комплекс уявлень про риси, що притаманні типовому члену спільноти («політичний аутостереотип»); через уявлення про риси, притаманні власне особі як члену цієї спільноти («політичний «Я–образ») [6, с. 270].

Онтологічний зміст політичної ідентичності визначається тим, що вона є результатом формування політичного світогляду особистості [1, с. 29], а також стимулює існування відмінностей у способах вираження, формах, змісті та підходах до тих або інших політичних феноменів, акторів та політичних процесів [1, с. 31]. Іспанський соціолог М. Кастельс визначає ідентичність як «процес конструювання сенсу на основі певної культурної властивості або відповідної сукупності культурних властивостей…» та розглядає легітимуючу ідентичність, ідентичність опору та проектну ідентичність [1, с. 30]. Легітимуюча ідентичність впроваджується державою та панівними інститутами суспільства для розширення та раціоналізації влади над соціальними акторами. При цьому підтримується та зберігається наявна політична культура: політичні погляди, норми, цінності та орієнтації передаються від старшого покоління молодшому, де старша генерація виступає у ролі контролера за виконанням цього процесу [10]. Ідентичність опору, або опозиційна ідентичність, формується акторами, які вважають, що панівні політичні інститути ведуть неправильну політику, неефективно управляють державою та не можуть забезпечити єдність суспільства. Ця ідентичність, як правило, має протестний характер. Політичним акторам, які намагаються перебудувати соціальну структуру суспільства, створюючи нові проекти його розвитку, притаманна проектна ідентичність.

Це, за словами М. Кастельса, є «ідентичність, спрямована в майбутнє».

Політична ідентичність відбувається на різних рівнях: міжособистісному, міжгруповому, інституціональному [6, с. 271].

Особистісна ідентичність, або «я–ідентичність», за словами Е. Еріксона [17, с. 221], є результатом життєвого досвіду та складається з «ансамблю ролей», які гарантують соціальне визнання. «Поняття ідентичність означає образ себе, твердо засвоєний та прийнятий особистістю, в багатстві ставлення особистості до навколишнього світу, почуття адекватності» [17, с. 12], здатність особистості до вирішення завдань, які постають перед нею на кожному етапі її розвитку. «Ідентичність – це показник зрілої (дорослої) особистості…» [17, с. 12].

Політичний «Я–образ» формується у процесі комунікації з оточенням та за допомогою соціального порівняння. Представниками Чиказької школи (Е. Берджесс, Ф. Знанецкий, Р. Парк, У. Томас) було доведено, що процес самоідентифікації особистості спрямовується на пошук можливої групової ідентичності.

Групову ідентичність можна охарактеризувати словами Е. Еріксона: доросла особистість «знає, куди йде та хто йде з нею» [17, с. 313]. Вона буває позитивною або негативною, в залежності від того, як соціальна група оцінюється суспільством. Але кожна людина має можливість ідентифікувати себе з певною групою. «Обираючи певну групу як свою, суб'єкт… в ідеалі, повинен визнавати своїми членів даної групи» [16], а також «ідеологічну основу, систему ритуалів і символів» [16] цієї групи. Людина починає виконувати групову роль, знаходить власне місце в груповій ієрархії, визнає авторитети, які існують в групі, поділяє мету діяльності групи та бере участь в її досягненні. Наприклад, членство в політичній партії передбачає необхідність дотримуватися партійної дисципліни, виконувати статут та дотримуватися програми партії, мати відповідні ідеологічні переконання, високо оцінювати лідерські якості керівника тощо. При формуванні групової ідентифікації відбувається утворення позитивної установки на свою групу та позитивної, амбівалентної або негативної – на чужу.

Членство в групі, на переконання П. Бурд'є [3, с. 66–69], формує певний соціальний капітал, який є основою солідарності. Група надає своїм членам підтримку у вигляді «колективного капіталу», «репутації». До соціального капіталу можуть бути включені манери, рівень самовладання, вміння висловлювати власну думку тощо. Членство в групі контролюється інститутами, «які повинні заохочувати легітимні та забороняти нелегітимні обміни за допомогою проведення спеціальних заходів» [3, с. 68]. Такими заходами є публічні збори, з'їзди партії, світські раути, заняття престижними видами спорту, культурні церемонії тощо. Відтворення соціального капіталу передбачає роботу з встановлення соціальних зв'язків та безперервних обмінів, за допомогою яких визнання весь час підтверджується. Кожна група має інституціолізовані форми делегування прав, а тому може наділяти своїх членів можливістю представляти усю групу, діяти та виступати від її імені (наприклад, від імені партії). За допомогою такого колективного капіталу групи можуть реалізовувати владні відносини в суспільстві.

Виникає соцієтальний рівень ідентичності, який передбачає ідентифікацію особистості з інституційними цінностями соціуму. Відбувається категоризація особистості як громадянина певної країни. По–іншому така ідентичність називається громадянською.

Можна припустити, що громадянська ідентичність формується в суспільствах, які успадкували «значний соціальний капітал у вигляді норм взаємності та структур громадянської причетності» [7, с. 207]. Група, що володіє соціальним капіталом, «члени якої довіряють один одному», здатна зробити більше, ніж та, де такої довіри немає, – пише Р. Патнем [7, с. 207]. Соціальний капітал – це довіра між людьми, соціальні норми та зв'язки. Соціальний капітал спонукає до співробітництва, є механізмом суспільної солідарності, стає вирішальним фактором формування демократичної політичної культури.

Політичну культуру через «почуття асоціації» визначає й американський вчений Л.Пай, який вважає, що політична культура – це сукупність орієнтацій, поглядів та переконань, які надають сенс політичному процесу та забезпечують основоположні уявлення та норми, притаманні поведінці людини в політичній сфері.

Третя група орієнтацій – це орієнтації, що стосуються власної політичної діяльності, зокрема, політична компетентність та активність.

На практиці політична культура означає наявність у громадян навичок та вмінь користуватися правом вільно обирати своїх представників в різноманітні структури демократичного суспільства, їх переконаність в тому, що участь в політичних процесах – це легітимована можливість донести до влади свої вимоги, запити та потреби, спосіб контролювати владу. Політична культура – це наявність у політичних акторів здатності до солідарних дій, до самоорганізації та публічного обговорення проблем, які виникають. Це «вміння разом домовитись про те, як жити спільно та підкорятися рішенням, які прийнято» [1, с. 31].

Висновки. Показники рівня сформованості політичної культури громадян впливають на політичні процеси, що відбуваються в суспільстві. Такими показниками можуть бути електоральна культура, культура сприйняття та врегулювання політичних конфліктів, культура ухвалення та реалізації політичних рішень. Наприклад, електоральна культура відображає ставлення людини до виборів як форми політичної поведінки; її партійну ідентифікацію; оцінки політичних подій, що впливають на вибори. Показниками розвитку політичної культури є її культура політичної діяльності: бюрократичної, депутатської, політичної, громадської. Рівень політичної культури впливатиме також на політичні відносини

взагалі: індивідуальні, групові, ієрархічні, і навіть міждержавні.

Формування політичної культури особистості – складний процес засвоєння та сприйняття суспільно–політичного досвіду, перетворення знань про суспільство та політику у внутрішні переконання, формування навичок відстоювання власних політичних поглядів та інтересів, суспільно–політичної діяльності, засвоєння її головних принципів та норм.

Френсіс Фукуяма пише: «…культурні фактори, створені освітою, є основними та впливають на всі суспільні групи» [15, с. 63].

Тому очікуваним результатом демократичної політичної освіти в Україні, зазначається в «Концепції політичної освіти в Україні» [9, с. 19], має бути громадянин, який цінує ідеали свободи, рівності, справедливості; має відчуття власної гідності; цінує власні права та свободи; поважає й виконує закони та норми суспільства; має потребу в ефективній і стабільній політичній системі; здатен визначати проблеми суспільного життя, має бажання і вміння вимагати їх розв'язання; має високу вмотивованість і вміє впливати на владу.

«Література з проблем політичної культури заснована на припущенні, що агреговані цінності та переконання індивідів впливають на феномени у масштабі всього суспільства, наприклад,… на рівень демократії» [5, с. 336]. Демократія залежить від глибоко інтеріоризованих демократичних цінностей та переконань населення країни. Ці орієнтації надихають людей на боротьбу за свободу, за ефективні громадянські та політичні права, за впевненість в тому, що правляча еліта буде реагувати на думку народу. Демократія не може функціонувати сама по собі. Вона залежить від людей, від рівня їх політичної культури.

Перспективами подальших досліджень. Політична культура сучасного українського суспільства визначає «правила гри» в політиці, політичні цінності та мету суспільного розвитку, відображає плюралістичність політичного життя та ставлення громадян до влади, впливає на процеси інтеграції суспільства. Подальше вивчення особистісної політичної культури та шляхів її формування дозволить прослідкувати роль політичної культури особистості у трансформаціях сучасного українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Айвазян, ГА., 2010. 'Политическая идентичность как аналитический инструмент политологии [Текст]', *Социум и власть*, №3, с.29–32.

2. Алмонд, Г., Верба, С., 2014. 'Гражданская культура: политические установки и демократия в пяти странах [Текст]', *пер. с англ. Е. Генделя*, Москва: *Мысль*, 500 с.

3. Бурдье, П., 2002. 'Формы капитала [Текст]', *Экономическая социология*, №3 (5), с.60–74.

4. Вилдавски, А., Дейк, К., 1994. 'Теории восприятия риска: кто боится, чего и почему? [Текст]', *пер. с англ. А. Д. Ковалева, THESIS*, №5, с.268–276.

5. Инглхарт, Р., Вельцель, К., 2011. 'Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития [Текст]', М.: *Новое издательство*, 464 с.

6. Москаленко, ВВ., 2005. 'Соціальна психологія: [Підруч. для студ. вищ. навч. закл.]', *АПН України. Ін–т психології ім. Г. С. Костюка*, К.: *Центр навчальної літератури*, 624 с.

7. Патнэм, Р., 1996. 'Чтобы демократия сработала: Гражд. традиции в соврем. Италии [Текст]', Пер. с англ., М.: *Изд. фирма «Ad Marginem», Б.г.*, 287 с.

8. 'Политический процесс: основные аспекты и способы анализа: Сб. учеб. материалов [Текст]', 2001, *Под. ред. Мелешкиной Е. Ю*, М.: *Изд. ДОМ «ИНФРА–М»: Изд–во «Весь мир»*, 302 с.

9. 'Політична освіта в Україні: проблеми та перспективи розвитку [Текст]', 2005, *Авт. кол.: Дем'янчук О. П., Жадан І. В., Кальниш Ю. Г., Когут І. О., Рябов С. Г., Сагалаков Б. Ф.; За заг. ред. С. Г. Рябова*, К.: *Вид–во Друкарня ДУСІ*, 44 с.

10. Резнік, О., 2003. 'Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства [Текст]', К.: *ІС НАНУ*, 184 с.

11. Рябов, АИ., Чистяков, ВБ., 1994. 'Политическая культура [Текст]', *Вестник Московского ун–та, Сер.12. Социально–политические исследования*, №1, с.50–51

12. Стрежнева, МВ., 2002. 'Политическая культура в различных интерпретациях: анализ специального понятия [Текст]', *Общественные науки и современность*, №5, с.141–155

13. Тавадов, ГТ., 2001. 'Политология [Текст]: Учеб. Пособие', М.: *Изд.–торг. дом ГРАНД: ФАИР ПРЕСС*, 415, [1] с.

14. Тульчинский, ГЛ., 2014. 'Российская политическая культура: особенности и перспективы [Текст]', СПб.: *Алетейя*, 176 с.

15. Фукуяма, Ф., 2006. 'Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке [Текст]', пер. с англ., М.: *АСТ: АСТМОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ*, 220, [4] с.

16. Чернова, ИБ., 2015. 'Концептуальные основания исследования идентичности [Текст]', *Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология*, Вып.4, с.29–39. [online] Доступно: https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye–osnovaniya–issledovaniya–identichnosti

17. Эриксон, Э., 2006. 'Идентичность: юность и кризис [Текст]', пер. с англ., *общ. ред. и предисл. А. В. Толстых*, 2–е изд., М.: *Флинта: МПСИ: Прогресс*, 352 с.

18. Юрій, МФ., 2006. 'Політологія [Текст]: Підручник', К.: *Дакор КНТ*, 414, [1] с.

References

1. Ajvazjan, GA., 2010. 'Politicheskaja identichnost' kak analiticheskij instrument politologii [Tekst] (Political identity as an analytical tool of political science [Text])', *Socium i vlast'*, №3, s.29–32.

2. Almond, G., Verba, S., 2014. 'Grazhdanskaja kul'tura: politicheskie ustanovki i demokratija v pjati stranah [Tekst] (Civil culture: political attitudes and democracy in five countries [Text])', *per. s angl. E. Gendelja*, Moskva: *Mysl'*, 500 s.

3. Burd'e, P., 2002. 'Formy kapitala [Tekst] (Capital Forms [Text])', *Jekonomicheskaja sociologija*, №3 (5), s.60–74.

4. Vildavski, A., Dejk, K., 1994. 'Teorii vosprijatija riska: kto boitsja, chego i pochemu? [Tekst] (Theories of risk perception: who is afraid of what and why? [Text])', *per. s angl. A. D. Kovaleva, THESIS*, №5, s.268–276.

5. Inglhart, R., Vel'cel', K., 2011. 'Modernizacija, kul'turnye izmenenija i demokratija: Posledovatel'nost' chelovecheskogo razvitija [Tekst] (Modernization, cultural change and democracy: The sequence of human development [Text])', M.: *Novoe izdatel'stvo*, 464 s.

6. Moskalenko, VV., 2005. 'Social'na psyhologija: [Pidruch. dlja stud. vyshh. navch. zakl.] (Social Psychology: [Handbook. for studio higher tutor shut off])', *APN Ukrai'ny. In–t psyhologii' im. G. S. Kostjuka*, K.: *Centr navchal'noi' literatury*, 624 s.

7. Patnjem, R., 1996. 'Chtoby demokratija srabotala: Grazhd. tradicii v sovrem. Italii [Tekst] (For democracy to work: Civil traditions in modern Italy [Text])', Per. s angl., M.: *Izd. firma «Ad Marginem», B.g.*, 287 s.

8. 'Politicheskij process: osnovnye aspekty i sposoby analiza: Sb. ucheb. materialov [Tekst] (The political process: the main aspects and methods of analysis: Collection of educational materials [Text])', 2001, *Pod. red. Meleshkinoj E. Ju*, M.: *Izd. DOM «INFRA–M»: Izd–vo «Ves' mir»*, 302 s.

9. ‘Politychna osvita v Ukrai’ni: problemy ta perspektyvy rozvytku [Tekst] (Political education in Ukraine: problems and prospects of development [Text])’, 2005, *Avt. kol.: Dem’janchuk O. P., Zhadan I. V., Kal’nysh Ju. G., Kogut I. O., Rjabov S. G., Sagalakov B. F.; Za zag. red. S. G. Rjabova*, K.: *Vyd–vo Drukarnja DUSI*, 44 s.

10. Reznik, O., 2003. ‘Politychna samoidentyfikacija osobystosti za umov stanovlennja gromadjans’kogo suspil’stva [Tekst] (Political self–identification of a person in the context of the formation of civil society [Text])’, K.: *IC NANU*, 184 s.

11. Rjabov, AI., Chistjakov, VB., 1994. ‘Politicheskaja kul’tura [Tekst] (Political culture [Text])’, *Vestnik Moskovskogo un–ta, Ser.12. Social’no–politicheskie issledovanija*, №1, s.50–51

12. Strezhneva, MV., 2002. ‘Politicheskaja kul’tura v razlichnyh interpretacijah: analiz special’nogo ponjatija [Tekst] (Political culture in different interpretations: analysis of a special concept [Text])’, *Obshhestvennye nauki i sovremennost’*, №5, s.141–155

13. Tavadov, GT., 2001. ‘Politologija [Tekst]: Ucheb. Posobie (Political Science [Text]: Study Guide)’, M.: *Izd.–torg. dom GRAND: FAIR PRESS*, 415, [1] s.

14. Tul’chinskij, GL., 2014. ‘Rossijskaja politicheskaja kul’tura: osobennosti i perspektivy [Tekst] (Russian political culture: features and perspectives [Text])’, SPb.: *Aletejja*, 176 s.

15. Fukujama, F., 2006. ‘Sil’noe gosudarstvo: Upravlenie i mirovoj porjadok v XXI veke [Tekst] (A Strong State: Governance and World Order in the 21st Century [Text])’, per. s angl., M.: *ACT: ACTMOSKVA: HRANITEL’’*, 220, [4] s.

16. Chernova, IB., 2015. ‘Konceptual’nye osnovanija issledovanija identichnosti [Tekst] (Conceptual foundations of identity research [Text])’, *Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta. Ser.: Regionovedenie: filosofija, istorija, sociologija, jurisprudencija, politologija, kul’turologija*, Vyp.4, s.29–39. [online] Dostupno: https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye–osnovaniya–issledovaniya–identichnosti

17. Jerikson, Je., 2006. ‘Identichnost’: junost’ i krizis [Tekst] (Identity: youth and crisis [Text])’, per. s angl., *obshh. red. i predisl. A. V. Tolstyh*, 2–e izd., M.: *Flinta: MPSI: Progress*, 352 s.

18. Jurij, MF., 2006. ‘Politologija [Tekst]: Pidruchnyk (Politics [Text]: Textbook)’, K.: *Dakor KNT*, 414, [1] s.

* * *

УДК 323.3

СЕМЬЯ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ: СУЩНОСТЬ, ФУНКЦИЯ И ТИПЫ

FAMILY AS A SOCIAL INSTITUTE: ESSENCE, FUNCTION AND TYPES

СІМ'Я ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ: СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ І ТИПИ

Агаева Н.,
докторант, Академия Государственного Управления при Президенте Азербайджанской Республики (Азербайджан), e–mail: matlabm@yandex.com

Agayeva N.,
PhD student of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan (Azerbaijan), e–mail: *matlabm@yandex.com*

Агаева Н.,
докторант, Академія Державного Управління при Президентові Азербайджанської Республіки (Азербайджан), e–mail: matlabm@yandex.com

Выявляется суть института семьи. С этой целью определения семьи классифицируются. На основе данных классификаций семья определяется как формальный социальный институт. Функции семьи, будучи характерными и нехарактерными, классифицируются в двух группах и интерпретируются отдельно. В то же время были показаны практическое значение этой классификации, различные семейные типы или модели и дан их теоретический анализ.

Ключевые слова: *семья, типы семьи, институт, брак.*

The article reveals the essence of the institution of the family. For this purpose, family definitions are classified. Based on these classifications, the family is defined as a formal social institution. The functions of the family, being characteristic and uncharacteristic, are classified into two groups and interpreted separately. At the same time, the practical significance of this classification, various family types or models were shown and their theoretical analysis was given.

Keywords: *family, family types, institution, marriage.*

Виявляється суть інституту сім'ї. З цією метою визначення сім'ї класифікуються. На основі даних класифікацій сім'я визначається як формальний соціальний інститут. Функції сім'ї, будучи характерними і нехарактерними, класифікуються в двох групах і інтерпретуються окремо. У той же час були показані практичне значення цієї класифікації, різні сімейні типи або моделі і проаналізовано їх теоретичний аналіз.

Ключові слова: *сім'я, типи сім'ї, інститут, шлюб.*

(стаття друкується мовою оригіналу)

Исторический опыт и проведенные исследования показывают, что нормальное и гармоничное развитие каждого общества зависит от организации и функционирования существующих социальных институтов. Одним из таких институтов является семья. Семья, как общечеловеческое и универсальное событие, превратилась в различный научно – исследовательский предмет. Наряду с такими науками как социалогия, этнография, история, право, политология, психология, изучающие семью с различных аспектов, была сформирована новая теоретико – практическая наука под названием семьеведение.

Изучение семейного института связано с рядом проблем. К примерам таких проблем можно отнести внутренние семейные отношения, социализация индивида, семейно–общественные и семейно – государственные отношения и их правовое регулирование. Однако следует отметить, что изучение и решение упомянутых проблем нельзя считать единовременным. Таким образом, на разных уровнях социального развития эти проблемы проявляются в своеобразной форме и требуется их адекватное решение.

Семья – это довольно сложный феномен. Для выяснения ее сущности были даны многочисленные определения. Прежде всего, рассмотрим некоторые определения, данные семье в социо–гуманитарных науках. Заранее отметим, что эти определения достаточно разноцветны. Это, в свою очередь, будучи социо–культурным феноменом, показывает не только сложность семьи, но и ее динамичность. Как с исторической, так и пространственной точки зрения сущность и функции семьи постоянно менялись.

Одно из определений, данное семье, присуще французскому социологу Эмиль Дюркгейму. Французский социолог, рассматривающий семью как часть социальной реальности, считает, что семья – это проявление, подчиняющееся объективным законам бытия, имеющее определенные устойчивые основы. Также семья – это коллективная форма жизни, форма ассоциаций индивидов [1, с. 247].

Сегодня определение семьи, считающееся классическим, было дано английским социологом современного периода Энтони Гидденсом: «Семья – это человеческая группа, связанная родственными узами, где взрослые члены берут на себя обязательства о заботе детей. Родство (родственные отношения) – это такое отношение, которое создается либо во время заключения брака, либо как результат кровных (генетических) связей между лицами (отцом, матерью, детьми, бабушкой, дедушкой и др.)» [2, с. 156].

Основной целью в упомянутых определениях больше является непосредственное выяснение содержания понятия семьи. Однако по своему содержанию сложное, многозначное понятие семьи неприемлимо определить таким путем, то есть только определением. По нашему мнению, в этих случаях было бы более уместным давать формулировку семье методом определения [3, с. 48–49] различия полов и типов.

Можно дать общее определение семье следующим образом: Семья – социальный институт. Как видно, использованный здесь «социальный институт» играет роль пола, а семья – типа. Исходя из этого, можно определить семью как особый тип социального института. Однако, для этого, в первую очередь, по своему содержанию само понятие «социального института» должно выясняться.

Под социальным институтом понимается исторически сформированная людьми или созданная целесообразным усилием форма совместной жизненной деятельности, а его существование обусловлено необходимостью оплачивать социальные, экономические, политические, культурные или другие потребности общества или его части. Институты характеризуются способностью

влиять на поведение людей на основе установленных правил [4].

Для отличия типа семьи среди социальных институтов обратим внимание на еще одну классификацию социальных институтов. Социальные институты как и социальные отношения, которых они создают и регулируют, могут быть формальными и неформальными. Под формальным институтом понимаются социальные институты, объем функций, средства и методы деятельности которых регулируются законами и другими нормативно – правовыми актами, формально подтвержденными указами, решениями, правилами, уставами и др. К таким институтам относятся государство, суд, армия, семья. Формальные институты играют исключительную роль в стабильности и солидарности современного общества. Если социальные институты являются могущественными канатами социальных отношений, то социальные формальные институты представляют собой жесткий и гибкий металлический каркас, который определяет силу общества. Под неформальным институтом понимаются социальные институты, функции, виды деятельности и методы которых не определяются формальными правилами [5, с. 119]. Значит, содержание понятия семьи можно расширить еще одним признаком: семья – формальный социальный институт.

«Основным фактором, гарантирующим, что семья является формальным институтом, является брак. Брак был санкционированной и регулируемой формой отношений между мужчинами и женщинами со стороны общества и определяет их права по отношению друг другу и к своим детям» [6, с. 283]. Этот фактор также проявляется в юридических определениях, данных семье. В юридическом смысле семья – это правовые отношения. В особых случаях, семья не только моральная обязанность и ответственность, но и также правовые отношения между членами семьи, между семьей и другими институтами общества. Исходя из этого можно сказать, что, с правовой точки зрения, брак – это родство, усыновление, принятие других форм воспитания детей и круг должностей и лиц, связанных с правом, вытекающие из развития и укрепления семейных отношений на основе нравственных принципов. В это время в юридическом смысле под понятием брак понимается свободный, добровольный, равный союз, заключенный между мужчиной и женщиной на законной основе с целью создания семьи, создающий между ними взаимные личные имущественные и неимущественные права и обязанности [7, с. 5]. Э. Гидденс описывает брак следующим образом: «брак определяется как сексуальный союз между двумя взрослыми людьми, признанный и оцененный обществом. Лица, вступившие в брак, становятся родственниками друг с другом, но их брачное обязательство обеспечивает родство между собой более широкого круга людей. Во время заключения брака родители, братья, сестры и другие становятся родственниками с противоположной стороной» [2, с. 156].

Однако, определение, данное понятию семья, даже если в нем отмечается его формальность, его содержание не может полностью раскрыться. Так, семью от других формальных институтов отличает ее своеобразная функция. Только после обнаружения этих функций определение, данное семье, можно считать полным.

Семейные функции различными исследователями классифицируются по–разному. Основная причина такой идеи плюрализма не может быть объяснена положением автора. Главная причина идеи плюрализма заключается в различии ценностей, данных им в подходах к семейным институтам в различных обществах. Это различие проявляет себя внутри одинакового общества для различных периодов. В таком случае можно говорить об универсальных функциях, характерных для каждого общества. Естественно, было бы неправильно разделить функции семьи на первую и вторую степень. Можно говорить только о характерных и нехарактерных функциях.

По мнению А. Г. Харчева, характерные функции, вытекая из сущности семьи, будучи социальным событием отражают ее особенности. А нехарактерные особенности – это функции, которые семья обязана исполнить в рамках определенных исторических условий или адаптированный к исполнению их [9, с. 157]. Самые главные среди характерных функций семьи: репродуктивная функция; функция воспитания (инкультурация) и социализации; хозяйственно – экономическая функция. Эти функции на фоне любого изменения остаются инвариантами, но отношения между семьей и обществом могут изменяться. Мы рассмотрим каждый из них отдельно.

1. Функция репродуктивности – является самой древней функцией семьи, обеспечивает не только существование института семьи, но и продолжительность человечества. Другими словами, это повторное производство человеческого типа, продолжение поколения. Статистические исследования показывают, что для прироста населения у 50% семей должна быть 2 ребенка, 50% – 3 ребенка. При нарушении этого баланса может происходить следующее: демографический кризис и демографический взрыв.

В составе репродуктивной функции семьи можно объяснить как функцию возмещения сексуальных потребностей мужа и жены, которая отмечалась некоторыми исследователями как автономная функция. Реализация этой функции имеет большое значение в обеспечении стабильности в отношениях мужа и жены и устойчивости семьи.

2. Социализация и функция воспитания (инкультурация). Человек живет в обществе и поэтому его интеграция в общество с ранних лет важный фактор его социальных успехи и неудач, определяющих качество всей его жизни. Индивиду необходимо обладать способностью адаптации к обществу. В противном случае есть вероятность того, что у него не будет развита способность строить адекватное общение с людьми. Это, в свою очередь, может привести к изоляции, мизантропии (ненависть

к людям) и одиночеству. Индивидуальное развитие каждого человека начинается с его адаптации и интеграции к окружающей реалии. Именно семья по своему естественному и стабильному характеру выполняет функцию формирования у ребенка характерных особенностей, а самое главное способность общения, веру, взгляды, мировоззрение.

Воспитание тесно связано с образованием и добивается культурного достижения, характерного для существующего социально–исторического контекста, в процессе творческого владения. Также отметим, что семейное воспитание с общественным находятся в тесной взамосвязи, дополняя друг друга, и в некоторых рамках заменяют друг друга. Раннее развитие ребенка однозначно связано с семьей. Современные научные исследования показывают, что дети, которые не воспитываются в семье, имеют более низкий эмоциональный и интеллектуальный уровень развития. У них слабо развивается умение любить близкого человека, сопереживать вместе с ним. Семья в самые ответственные периоды жизни реализует социализацию, осуществляя индивидуальный подход в развитии детей, помогает им своевременно выявлять свои способности, интересы и потребности. Социализация, о которой мы упоминали здесь – процесс ознакомления с ценностями и нормами, принятыми в обществе и в его подсистемах, вхождение человека в общество и культуру (проникновение в культуру, то есть знакомство с культурными артефактами и освоение их – N. A.))» [9, с. 22–23].

Важность семьи не заканчивается особой ролью в социализации индивидуума. Семья играет очень серьезную и фундаментальную роль в поддержании и передачи от поколение в поколение основ социальной структуры общества. В это время семья, играя роль посредника между индивидом и обществом, помогает человеку занять свое место в обществе, будучи членом общества реализовать себя. Значит, семья ориентируется на общество: она – ядро общества и социализирует индивида. Также семья ориентируется на человека: серьезно защищает индивидуализированную сферу его существования. У индивида внутри семьи формируется эмпатия – осознанное сопереживание текущему эмоциональному состоянию другого человека.

3. Хозяйственно – экономическая функция. Эта функция охватывает такие аспекты как управление семейными отношениями, организация семейного потребления, проблема внутри семейного разделения труда, забота о детях и оплата их материальных потребностей. Сюда также входит материальное обеспечение членов семьи. Эту функцию порой называют и экзистенциальной (существование) функцией.

Основываясь на приведенной выше классификации, мы рассмотрели основные или конкретные функции семьи. Но функции, выполняемые семьей, на этом не заканчиваются. Если функции, о которых мы говорим, считаются характерными, то наряду с ними существуют и нехарактерные функции. Ниже мы отметим некоторые из них.

1. Рекреационная или же психотерапевтическая функция – в современный период, особенно, представляет большое значение. Семья начинает играть особую терапевтическую роль в условиях ускорения ритма жизни, повышения социального и психологического давления и усиления стрессовых ситуаций. Семья для человека была «оазисом» спокойствия, самоуверенности, заботы и любви, вызывает чувство безопасности и психологического комфорта, обеспечивает эмоциональную поддержку и защиту общего тонуса жизни. Рекреационная функция также включает в себя моральные и эстетические моменты, в том числе организацию семейного отдыха.

2. Функция ухода за пожилыми людьми. Нехарактерное свойство этой функции видно из названия. Так, функция ухода за пожилыми людьми, обычно, происходит внутри семьи в результате смены поколений. Эта функция появляется, когда ребенок, живущий с родителями, становится взрослым, женится, имеет детей, а его родители стареют и теряют трудоспособность. Следует отметить, что реализация данной функции в некотором смысле носит национально–нравственный характер. В некоторых странах эта проблема регулируется государством, для пожилых людей действует дом престарелых. Однако, это не во всех странах так, дети считают своим священным долгом служить своим пожилым родителям.

3. Регенеративная функция – получение в наследство фамилию, имущество и социальное положение семьи. Сюда также можно включить семейное богатство и реликвии. На различных этапах истории, особенно, когда продолжение наследия и династии шла по прямой линии, эта функция играла важную роль.

4. Фелицитологическая функция (felicita – счастье) – в современное время вызывает особый интерес. Потому что, в современном периоде при создании семьи главным фактором является не репродуктивность и экономические цели, а любовь и счастье. И поэтому, современные семейно – брачные отношения имеют серьезные качественные различия с прошедшими временами.

Обобщая сказанные определение семьи можно дать следующим образом: семья – это формальный социальный институт, имеющий своеобразные функции. Ее формальность обеспечивает брак как социальный институт, а различия от других социальных институтов составляют его функции.

Теоретический анализ института семьи также требует пересмотра различных моделей семьи. Так, в разных обществах, в зависимости от уровня развития, появились новые семейные модели. Эти семейные модели обуславливаются рядом факторов. Одним из таких факторов были традиции, что обусловлено культурно–цивилизационной идентичностью каждого общества. В то же время, эти модели определяются по самым различным параметрам. Сюда входит состав семьи, юридическая форма брака между мужем и женой, материальное положение семьи, количество детей и др. Рассмотрим короткую классификацию семьи по этим факторам.

В первую очередь отметим, что среди исследователей существует множество мнений относительно классификации или делении семьи на типы. Каждый исследователь дает классификацию семьи, согласно цели проведенного исследования. Обобщая различные подходы, нашедшие свои отражения в социально – гуманитарных исследованиях, можно классифицировать семью по нескольким основным критериям следующим образом:

1. Типы по семейному стажу:

– молодая семья – начальный этап развития, первые годы брака, когда еще не родился ребенок.

– зрелая семья – это семьи, где родились дети, другими словами, семьи, реализирующие свои репродуктивные функции.

2. Типы по составу:

–простая или нуклеарная семья – обычно под понятием семья понимаются именно простые семьи. Такие семь состоят из родителей и их детей.

– неполная семья – семья после распада брака или после смерти одного из глав. Образование такого типа семьи может произойти после распада бездетной семьи путем усыновления. Если учесть, что после распада семьи дети остаются жить с матерью, тогда такие семьи называют «материнскими» семьями.

– сложная семья – семья, состоящая из представителей нескольких поколений.

Фактически в сложных семьях несколько простых (нуклеарных) семей живут вместе и, в целом, функции, присущие одной семье, особенно, хозяйственно – экономическую функцию и социализацию, инкультурационную функцию реализуют вместе. В ее состав, как правило, входят бабушка и дедушка как главы семьи, отцы и матери (то есть, уже женатые дети бабушка и дедушки), их дети. Фактически, сложная семья происходит от нуклеарных семей, просто здесь молодожены продолжают жить со своими родителями. В настоящее время сложные семьи редко встречаются.

3. Типы семей по количеству детей:

– бездетные семьи – в некотором смысле напоминает молодую семью. Однако, и зрелая семья может остаться без ребенка по различным причинам. Как правило, такие семьи бывают недолговечными.

– малодетные семьи – нуклеарная семья, где растет один или два ребенка. Такие семьи называют инфертильными.

– многодетные семьи – нуклеарные семьи, имеющие два и более детей.

4. Семьи по регистрации брака:

– юридически зарегистрированные браки.

– фактическая семья или внебрачное сожительство. Такие семьи также называются конкубинатами.

5. Семьи по упорядочиванию браков лиц, составляющих ядро семьи:

– семьи, основанные на первый и единственный брак как мужа, так и жены.

– семьи, основанные на повторный (второй, третий и т.д.) брак как мужа, так и жены.

6. Семьи по географическому признаку: сельские и городские.

7. Семьи по качеству жизненной деятельности:

– удачная семья – такой тип семьи может быть определен по двум факторам. Первый тип удачных семей является бесконфликтной семьей. Здесь муж и жена живут во взаимном понимании, вместе воспитывают ребенка. Второй тип удачных семей определяются по материальному обеспечению. Материальные доходы полностью удовлетворяют потребности семьи. Такие семьи, как правило, реализуют все функции семьи. Успешным семьям относится высокий уровень психологического здоровья.

– неудачные семьи – эти семьи, в свою очередь, определяются по двум параметрам. Первый тип характеризуется интенсивностью внутри семейных конфликтов. Психологическая среда семьи бывает нездоровым. Причиной, обуславливающей возникновение таких семей, бывает несоответствие характерных особенностей мужа и жены, неуместное вмешательство в семью близких родственников и др. Второй тип неудачных семей характеризуется недостатком материальных доходов, неспособностью полностью удовлетворить потребности. В таких случаях семейная политика государства играет важную роль.

Данная классификация семьи имеет как теоретическое, так и практическо–методологическое значение. Так, эта классификация необходима для того, чтобы государство правильно и оптимально определяло семейную политику. Эта классификация, которая была завершена социологическими исследованиями, может помочь сделать социальную политику более целенаправленной. Эта классификация, дополненная социологическими исследованиями, может помочь сделать социальную политику более целенаправленной.

Список использованных источников

1. Дюркгейм, Э., 1991. ‘О разделении общественного труда’, М., 587 с.
2. Гидденс, Э., 2005. ‘Социология’, М.: *Едиториал УРСС*, 632 с.
3. Кириллов, ВА., Старченко, АА. 2008. ‘Логика’, М.: *ТК Велби, Изд–во Проспект*, 240 с.
4. Social Institutions/ https://plato.stanford.edu/entries/social–institutions/
5. ‘Социология. Учебное пособие’, 1998, Мн., 348 с.
6. ‘Социология семьи. Учебник’, 2010, М.: *ИНФРА–М*, 637 с.
7. Ивашин, ДИ., 2012. ‘Семейное право: учеб. пособие’, М.: *ЮНИТИ–ДАНА*, 329 с.
8. Харчев, АГ., 2003. ‘Социология семьи: проблемы становление науки’, М.: *ЦСП*, 364 с.
9. Лукьянова, ИЕ., Прохорова, ЭМ., Шиловская, ЛП., 2009. ‘Семьеведение: Учебное пособие’, М.: *ИНФРА–М*, 265 с.

References

1. Djurkgejm, Je., 1991. ‘O razdelenii obshhestvennogo truda (On the division of social labor)’, M., 587 s.
2. Giddens, Je., 2005. ‘Sociologija (Sociology)’, M.: *Editorial URSS*, 632 s.
3. Kirillov, VA., Starchenko, AA. 2008. ‘Logika (Logics)’, M.: *TK Velbi, Izd–vo Prospekt*, 240 s.
4. Social Institutions/ https://plato.stanford.edu/entries/social–institutions/
5. ‘Sociologija. Uchebnoe posobie (Sociology. Tutorial)’, 1998, Mn., 348 s.
6. ‘Sociologija sem’i. Uchebnik (Sociology of the family. Textbook)’, 2010, M.: *INFRA–M*, 637 s.
7. Ivashin, DI., 2012. ‘Semejnoe pravo: ucheb. posobie (Family law: Tutorial)’, M.: *JuNITI–DANA*, 329 s.
8. Harchev, AG., 2003. ‘Sociologija sem’i: problemy stanovlenie nauki (Sociology of the family: problems of the formation of science)’, M.: *CSP*, 364 s.
9. Luk’janova, IE., Prohorova, JeM., Shilovskaja, LP., 2009. ‘Sem’javedenie: Uchebnoe posobie (Family Studies: Study Guide)’, M.: *INFRA–M*, 265 s.

УДК 32.323.1[316.34]

ІДЕНТИЧНІСНІ ВИМІРИ ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВ

IDENTICAL DIMENSIONS OF POLITICAL CONSOLIDATION SOCIETIES

Угрин Л. Я.,
кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет ім. Івана Франка (Львів, Україна), e–mail: uhryn_l@ukr.net, ORCID: https://orcid.org/0000–0001–8467–2151

Щурко О. М.,
кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (Львів, Україна), e–mail: bosja–ret@i.ua, ORCID: https://orcid.org/0000–0002–7179–7964

Uhryn L. Ya.,
PhD in Political Sciences, Associate Professor, Department of Theory and History of Political Science, Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine), e–mail: uhryn_l@ukr.net, ORCID: https://orcid.org/0000–0001–8467–2151

Shchurko O. M.,
PhD in Political Sciences, Associate Professor, Department of Humanities, Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy (Lviv, Ukraine), e–mail: bosja–ret@i.ua, ORCID: https://orcid.org/0000–0002–7179–7964

Розглядається поняття макрополітичної ідентичності в контексті пошуку нових понять для концептуалізації інтегративних ідентифікаційних процесів у сучасному суспільстві. Проаналізовані соцієтальні аспекти функціонування соціуму в державі. Обґрунтовано значення та роль макрополітичної ідентичності для національної інтеграції та консолідації в умовах глобалізації.

Ключові слова: *макрополітична ідентичність, національна ідентичність, соцієтальна культура, консолідація.*

The article deals with the concept of macro–political identity in the context of the search for new concepts for the conceptualization of integrative identification processes in modern society. The social aspects of functioning of society in the state are analyzed.The significance and role of macro–political identity for national integration and consolidation in the conditions of globalization is substantiated.

Keywords: *macropolitical identity, national identity, societal culture, consolidation.*

Основними тенденціями останньої третини XX і початку XXI сторіч є фрагментація сучасних суспільств, посилення їх культурної різнорідності, індивідуальної автономії, наслідками яких є криза базових ідентичностей – національної, громадянської, загрози консолідаційним та інтеграційним процесам, політичній стабільності. Це створює необхідність формування нових моделей консолідації суспільств, в межах яких може бути реалізована «когнітивна потреба» (Т. Хопф) і прагнення індивідів та суспільств до порядку, передбачуваності й визначеності. Необхідним підґрунтям таких моделей є спільна політична ідентичність – вагомий чинник упорядкування соціально–політичної реальності та критерій самоідентифікації індивідів. Відтак, актуальною є розробка наукового дискурсу спільної (інтегративної) колективної ідентичності в умовах соціально й культурно різнорідного суспільства.

Проблемі взаємозв'язку спільної національної ідентичності та консолідаційних процесів присвячені дослідження Т. Воропаєвої, М. Кармазіної, Т. Коломієць, Н. Ротар, Г. Палій, Н. Пашиної, Ю. Шайгородського та ін. Урізноманітнення дискурсу колективної ідентичності зумовило появу в межах політичної науки нових понять для концептуалізації інтегративних аспектів ідентифікаційних процесів. Адже, за твердження Ш. Ейзенштадта і В. Шлюхтера, «більшість теорій національної ідентичності та націоналізму представляють досить обмежений науковий підхід, який повинен змінитися ширшим аналізом, здатним помістити ці форми ідентичності в широкий ряд всіх інших можливих різновидів колективної ідентичності» [13, с. 223]. Українські науковці, реагуючи на кризу «звичних» спільних ідентичностей (передусім національної), використовують для позначення колективної ідентичності у сенсі її цілісності та маніфестації на рівні суспільної системи поняття «спільна ідентичність» (Т. Воропаєва), «єдина національна ідентичність» (Г. Палій), «загальнонаціональна ідентичність» (Л. Чупрій, П. Гай–Нижник), «соцієтальна ідентичність» (М. Афонін, А. Мартинов, Т. Новаченко, О. Пелін, В. Степаненко, О. Суший, М. Чутора), державна ідентичність (О. Дашевська, Н. Пелагеша, Н. Хазратова, Н. Чорна). Акцентування на єдності національної ідентичності пояснюється не лише посткомуністичним (транзитивним) контекстом українського суспільства, а й віддзеркалює глобальні диференціалістські тенденції сучасних суспільств. Вони зумовлюють потребу визначати спільну колективну ідентичність у поняттях інтегральності, системності, цілісності, яка б забезпечувала ідентифікацію й солідарність індивіда з соціально–політичною спільнотою, інтегруючи наявну сукупність групових розрізнень, а також відображала вищі рівні структури соціально–політичної системи – а саме її макрорівень. На нашу думку, у цьому контексті набуває актуальності поняття «макрополітична ідентичність», яке досліджували Ю. Романенко, М. Кармазіна, Н. Пашина, Н. Ротар, Д. Скрибченко. Автор терміну О. Малінова – пропонує різні визначення макрополітичної ідентичності: як поняття, що «вказує на ідентифікацію з ширшою спільнотою, яка передбачає наявність солідарності понад кордонами, політичними й ідеологічними уподобаннями» [6, с. 28], і як «сукупність різних способів ідентифікації зі спільнотами, що асоціюються з сучасною державою» [7, с. 76].

Отже, **метою** статті є аналіз ідентичностей інтегративного типу, їх операціоналізація в контексті переосмислення макрорівневих процесів політичної ідентифікації в умовах кризи і національної держави, і національної ідентичності,

зумовлених посиленням соціальної та культурної різнорідності сучасних суспільств.

Колективна ідентичність інтегративного типу, що може стати основою нових моделей політичної консолідації, є результатом ідентифікації зі суспільством як складною системою, визначає його цілісність й функціонує на макрорівні суспільства. Це дозволяє аналізувати її через поняття соцієтальності, соцієтального. С. Кірдіна вказує, що соцієтальні дослідження розглядають суспільство, «по–перше, як ціле, і по–друге, на макрорівні» [3, с. 30]. Як «рівень суспільства в цілому, сукупності інститутів суспільства, системи загальносуспільних відносин і процесів» визначає соцієтальний рівень аналізу А. Колодій [5]. Отже, термін «соцієтальний» (societal), попри відмінності в інтерпретації, використовують у науковій літературі, коли досліджують явища, процеси і тенденції, що виникають на макрорівні суспільства.

Аналіз наукових джерел дає змогу характеризувати соцієтальний рівень функціонування суспільства та колективної ідентичності через поняття універсалізму, інтегративності; він забезпечує відтворення зв'язків, важливих для функціонування суспільства як цілісності, оформленої територіально й політично. Цілісність й універсалізм відображають атрибутивні характеристики соцієтальних явищ, процесів та ідентичностей. Однак, підкреслимо, що цілісність тут не є синонімом гомогенності, а передбачає складну внутрішню структуру; відтак, соцієтальність відображає внутрішню диференційованість суспільств і одночасно – наявність механізмів їхньої інтеграції та консолідації. Універсалізм як атрибут соцієтального означає впорядкування взаємовідносин між множинністю груп і колективів на рівні суспільства (цілісності), визначення критеріїв членства у ньому на основі спільних структур, норм та процесів, у тому числі владно–політичних. Адже «спільна влада» і «спільна культура» перетворюють сукупність різних колективів у суспільство [12, с. 345], тобто впорядковують й універсалізують процеси на всіх його рівнях.

Ще одним атрибутом соцієтальності, яка забезпечує цілісність і консолідацію суспільства й підкреслює функціональний вимір макрорівневої ідентичності, є інтегративність. Американський учений Т. Парсонс розглядав соцієтальну спільність як центральне поняття («ядро») сучасного (модерного) суспільства, його інтегративну підсистему, яка переплітається з усіма його структурними елементами (економічною, політичною, фідуціарною підсистемами) [див.: 9, с. 23] і забезпечує «різні порядки і рівні внутрішньої інтеграції». Відтак, інтегративні функції соцієтальної системи поширюються на «ширшу систему» [8, с. 97], або ж – на її макрорівень. У працях Т. Парсонса зустрічаємо інші визначення соцієтальної спільності (societal community): як «складної мережі взаємопроникаючих колективів і колективних лояльностей..., кожна з яких складається з множинності конкретних колективів…» [9, с. 26]; «колективної структури, в якій члени об'єднані, або в деякому розумінні асоційовані. Її найважливішою властивістю є тип і рівень солідарності (у дюркгеймівському розумінні), котрі характеризують відносини між її членами». Основу консолідації учений вбачав у єдиній системі норм, цінностей, зразків поведінки, їх генералізації. Але особливо він акцентував на значенні «єдиної культурної орієнтації…як основи соціальної ідентичності» [8, с. 102]. Так само Е. Шилз вважав «власну (самобутню) культуру» невід'ємною умовою існування «суспільства» як «втілення національної єдності», а її основою – унікальні переконання, які стосуються: 1) історії та характеру суспільства; 2) його зв'язку з певними ідеальними або трансцендентними цінностями; 3) походження і місії суспільства; 4) правомірності його існування як суспільства і якостей, які дають членам суспільства право належати до нього [12, с. 345].

Значення спільної – соцієтальної культури (societal culture) для національної інтеграції та консолідації обґрунтував також канадський учений В. Кимлічка. На його переконання, «участь у спільній соцієтальній культурі» є «найважливішою умовою формування солідарності у межах сучасних демократичних країн»; вона забезпечує «сильне відчуття спільної ідентичності та співпричетності» [2, с. 28]. Вчений тлумачить соцієтальну культуру не в «широкому», «етнографічному» розумінні, «пов'язаному зі специфічними народними звичаями, традиціями й обрядами»; в її основі – «спільна мова та соцієтальні інститути» [2, с.27]. Іншими словами: мова йде про «вузьку» концепцію культури, яка дає змогу «зрозуміти природу побудови сучасної держави» в умовах культурного плюралізму. «Внутрішня диференціація і плюралізація» (Т. Парсонс) соцієтальних суспільств, їхня «етнокультурна різноманітність» (В. Кимлічка), «неминучість мультикультуралізму» (І. Валлерстайн) зумовили відсутність у громадян сучасних країн спільної культури у «широкому етнографічному значенні». Відтак, усі соцієтальні культури «неминуче плюралістичні» й відображають численні індивідуальні та партикулярні ідентичності, однак, формуються, за В. Кимлічкою, все таки на основі цінностей і норм культури домінантної нації чи етнічної групи (груп), які виступають основою взаємоузгодження і сумісності партикулярних («етнографічних») культур та ідентичностей.

Отже, соцієтальність культури та її інтегративність визначається загальними інститутами й практиками, спільною мовою, якою послуговуються офіційні інститути і члени суспільства, попри етнічні, релігійні, мовні та інші відмінності. У такому сенсі «побудова нації» та спільної (макрорівневої) ідентичності не означає асиміляцію культурних чи етнічних меншин, а їхню інтеграцію у соцієтальну культуру, рівний доступ до соцієтальних інститутів (державних й адміністративних ресурсів), діяльність яких

базується на спільних цінностях і мові. Сприяння (мотивація) участі у соцієтальній культурі державними інститутами через механізми соціалізації, які спонукають індивідів і групи до інтерналізації домінантних (соцієтальних) культурних, ціннісних, мовних і поведінкових зразків, стала основою цілеспрямованої політики конструювання загальнонаціональної ідентичності у багатьох демократичних поліетнічних державах. Така політика, нівелює опозиції та конфлікти групових солідарностей, формує сприйняття громадянами інших членів суспільства як «одного з нас» (В. Кимлічка) незалежно від численних групових відмінностей, і таким способом забезпечує соціальну солідарність на макрорівні суспільства. Громадяни пов'язують свій життєвий вибір зі збереженням суспільства, держави і цінностей, що є основою їхнього функціонування.

Поняття «макрополітична ідентичність» означує рівень колективної ідентичності, де відбувається ототожнення індивідів та груп з соцієтальною спільнотою, що формує необхідне підґрунтя будь–якого соціально–політичного порядку – довіру, взаємні зобов'язання і солідарність між суб'єктами політики (у ширшому значенні – між громадянами) і можливість колективних дій по реалізації спільних стратегій. Традиційне позначення макрорівня політичної ідентичності прикметниками «національна» або «громадянська» (рідше «державна») не відображає умови зростаючої культурної плюралізації та партикуляризації сучасних суспільств, опозиції (або некогерентності) етнічних і національних ідентичностей, втрати зв'язків між громадянством і національною ідентичністю, а також посилення впливу транснаціональних чинників на процеси ідентифікації. Глобалізація та постмодерний світогляд «"підточуючи" підвалини модерної держави, руйнують національну ідентичність як одну з основ згуртованості суспільства і держави, місце якої займають множинні лояльності, що виявляють розгублені члени суспільства, намагаючись вирішити особисті і суспільні проблеми та реалізувати власні потенції» [10, с. 74]. Т. Воропай у передмові до видання «Глобалізація та ідентичність» слушно акцентує на зміні цивілізаційного контексту функціонування і відтворення національної ідентичності, що зумовило ситуацію, коли межі нації виявилися для неї «не лише тісними, а й не релевантними» [1, с. 9], хоча самі межі залишаються, але не вміщають в себе зростаюче розмаїття суспільно–політичних практик у глобалізованому світі. Відтак, національна ідентичність потребує перевизначення, а для «нових» держав (у тому числі Української держави) – конструювання моделей ідентифікації, які б відповідали потребам націє– і державобудівництва в умовах диференціалістських викликів глобальної епохи.

Такий підхід також дає змогу подолати «вузьке» розуміння політичної ідентичності, в основі якого – ототожнення з партійно–ідеологічною ідентичністю, й розглядати її в контексті функціонування та взаємодії нації, держави, громадянського суспільства, їх місця у глобальному світі. Макрополітична ідентичність синтезує, інтегрує множинні партикулярні ідентичності й забезпечує сприйняття суспільства як цілісності. Її конкретне «наповнення» формується (конструюється) у процесі постійної взаємодії національної, громадянської і державної ідентичностей, синтезу та інституціалізації їхніх базових, «ядерних» компонентів. У такому сенсі макрополітична ідентичність є динамічним конструктом й поєднує інтеграційні та диференціальні процеси на макрорівні суспільства і держави, забезпечує комунікацію і діалог між партикулярними ідентичностями, взаємодію основних елементів етнічної, національної, громадянської та державної ідентичностей. Вона відображає протилежні глобальні тенденції: універсалізації та уніфікації світу, зростання його одноманітності, які, з іншого боку, стимулюють процеси культурної диференціації, фрагментації, прагнення захистити локальну ідентичність.

Отже, в основі конструювання макрополітичної ідентичності – пошук спільних, універсалістських для певного суспільства, маркерів, які об'єднують сукупність множинних індивідуальних та партикулярних ідентичностей, не знищуючи їх. Макрополітична ідентичність орієнтована на пошук тотожності з базовими соцієтальними ознаками, а не на критерії групової диференціації, відтак акцентує на інклюзивних аспектах процесу ідентифікації. Відмінності та розрізнення на макрорівні виявляються у відносинах з іншими соцієтальними спільнотами (націями, державами, регіональними спільнотами) з відповідними макроідентичностями. У зовнішньополітичному вимірі макроідентичність «визначає вектори позиціонування держави», є «своєрідним індикатором, що дозволяє судити про те, як та чи інша нація бачить себе у відносинах з рештою світу». Відтак, вона формує уявлення про місце країни в світі, її культурно–цивілізаційну приналежність, національні, геополітичні інтереси [Див.: 11, с. 203, 208]. Важливим аспектом макрополітичних ідентичностей є їхня здатність «вбудовуватися» у ширші цивілізаційні ідентичності й забезпечувати інтеграцію національної спільноти та держави у структуру регіональних і міжнародних систем. Макрополітична ідентичність сприяє формуванню міжнародної суб'єктності державної спільноти, ствердженню її конкурентоспроможності. В такому сенсі макрополітична ідентичність конструює зовнішньополітичну ідентичність, є елементом образу держави, її сприйняття іншими державами та регіональними структурами.

Макрополітична ідентичність може бути визначена рамковим або парасольковим (термін М. Кармазіної) поняттям, яке не лише охоплює сукупність різних ідентичностей, але й формує середовище їх неконфліктної взаємодії. Це дає підстави визначити її основою інтегративної моделі ідентичності, який враховує контекстуальність, постійний розвиток та динаміку конструювання

різних типів і рівнів політичної ідентичності. Соцієтальні основи макрополітичної ідентичності забезпечують її функціонування і вплив на найвищому рівні суспільної та політичної систем й одночасно формують принципи взаємозв'язків між колективами та групами, механізми інтегративної та консолідуючої функцій.

На онтологічному рівні макрополітична ідентичність постає спільним полем (матрицею), в межах якої функціонують і взаємодіють основні види колективних ідентичностей, що відображають унікальність великих спільнот (етнічні, національні, релігійні, громадянські, державні), забезпечується відтворення та інституалізація ідентифікаційних моделей політичної нації, їх перевизначення чи конструювання з використанням владних ресурсів. Саме інституційно–політичні виміри макрорівневої ідентичності, сформовані міжгруповими взаємодіями, забезпечують відтворення культурно–ментальних, нормативних та ціннісних елементів загальнонаціональної ідентичності.

Наголосимо, що макрополітична ідентичність не заперечує звичні для дискурсу соціальних наук поняття національної та громадянської ідентичностей, які сприймались базовим рівнем ідентифікації індивідів та макрорівнем політичної ідентичності в епоху Модерну. Національна ідентичність як феномен політичної практики та політичного дискурсу не зникає, навпаки, її значення в умовах глобальних реалій зростає, попри проголошення ери постнаціонального порядку (post–national order) (Ю. Габермас, С. Сассен, Я. Союсаль та ін.) і постнаціональної ідентичності та громадянства. Адже, як зауважив К. Калхун, постнаціональний світ також потребує означення нових форм «соціальної солідарності та колективної ідентичності, які мають стати місцем націй» та «основою республіканських політичних інституцій». Національна ідентичність і національні проекти «сформували почуття внутрішньої узгодженості, меж і, навіть, моральну доброчесність для «народів», чиїм інтересам держави були зобов'язані служити» [14]. Але розвиток національної ідентичності у сучасному світі, її переозначення потребують врахування ширшого контексту (внутрішнього і зовнішнього) та особливостей глобальних й постмодерних вимірів функціонування сучасних суспільств, які зумовлюють конструювання нових форм ідентифікацій та лояльності і поза межами, і всередині національних форм буття, однак, за посередництвом національної держави [15, p. 277–287]. Мова йде, до прикладу, про можливість зростання автономії індивіда чи окремих груп від впливу держави, чи навіть опозиції до неї, які в той же час забезпечуються розширенням громадянських прав в межах національної держави. Однак, відсутність у таких умовах загальнонаціональної ідентичності або її несформованість чи слабкість посилюють лояльність або до локальних груп, або до широких транснаціональних спільнот, які стають основою нових базових ідентифікацій. При цьому ці спільноти (територіальні, етнічні, релігійні, кланові общини) не рідко войовничо й радикально захищають свою тотожність і сприяють розвитку негативних для соціально–політичної консолідації тенденцій сегрегації, сепаратизму, трайбалізму. Відтак, посилення групових цінностей на фоні нівелювання й послаблення впливу універсалістських (національних) інституцій та цінностей приводить до падіння рівня індивідуальних свобод і зменшення альтернатив індивідуальних ідентифікацій. Макрополітична ідентичність, що постає результатом самоусвідомлення та самоопису соцієтальною спільнотою, нацією як макрогрупою [див.: напр. 4] уявлюваного колективного «Ми», може розглядатися основою (матрицею) для конструювання спільної національної ідентичності, забезпечувати ідентифікацію індивіда з широкою суспільно–політичною спільнотою понад ідеологічними, партійними, регіональними, релігійними та іншими ознаками, формувати почуття солідарності в умовах культурної різноманітності.

Висновок. Формування національної ідентичності, політичної нації залишається актуальним для консолідації багатьох сучасних суспільств, у тому числі для України. Макрополітична ідентифікаційна матриця поєднує загальнонаціональні (універсалістські) цінності, норми, інституції, укорінені в культурних та історичних структурах, що регулюють міжособистісні й міжгрупові взаємодії та процес досягнення консенсусу в сучасних суспільствах, необхідного для їх політичної консолідації.

Список використаних джерел

1. Воропай, Т., 2007. 'От составителя', *Глобализация и идентичность. Хрестоматия*, Харьков: *Экслюзив*, с.4–9.
2. Кимлічка, В., 2001. 'Лібералізм і права меншин', *пер. з англ. Р. Ткачук,* Харків: *Центр Освітніх Ініціатив*, 176 с.
3. Кирдина, СГ., 2002. 'Социокультурный и институциональный подходы как основа позитивной социологии в России', *Социологические исследования*, 12, с.23–33.
4. Колодій, АФ., 2002. 'Проблеми націй і націоналізму в сучасній західній науковій літературі', *Народознавчі зошити*, 2, с.199–211.
5. Колодій, АФ., 2013. 'Соцієтальна культура як чинник національної консолідації', *Консолідація українського народу: конституційно–правові аспекти: Зб. статей за матеріалами науково–практичної конференції 28 лютого – 1 березня 2013 р. Львів, ЛНУ ім. Івана Франка*, Львів: *Вид–во Львівського університету*, с.40–54.
6. Малинова, ОЮ., 2010. 'Конструирование макрополитической идентичности в постсоветской России', *Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС*, 1, с.5–28.
7. Малинова, ОЮ., 2012. 'Макрополитическая идентичность'. *Политическая идентичность и политика идентичности; в 2 т.,* Москва: *РОССПЭН*, Т.1: Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий, с.76–77.
8. Парсонс, Т., 1993. 'Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения', *Thesis*, 1, Вып.2, с.94–122.
9. Парсонс Т., 1998. 'Система современных обществ', *пер. с англ. Л. Седова, А. Ковалева,* Москва: *Аспект Пресс*, 270 с.
10. Постол, АА., 2010. 'Постмодернізм як сучасна соціально–політична реальність', *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 42, с.69–79.
11. Скрибченко, ДО., 2012. 'Інформаційно–аналітичні виміри ментальності і макроідентичності у наукових

парадигмах', *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць*, 59, с.203–209.

12. Шилз, Э., 1972. 'Общество и общества: макросоциологический подход', *Американская социология: перспективы, проблемы, методы*, Москва: *Прогресс*, с.341–359.

13. Эйзенштадт, Ш., Шлюхтер, В., 2007. 'Пути к различным вариантам ранней современности: сравнительный обзор', *Прогнозис: журнал о будущем*, 2 (10), с.212–226.

14. Calhoun, C. 'Nationalism, postnational identity, and the project of a European public sphere'. [online] Available at: http://eprints.lse.ac.uk/id/eprint/48815 (дата звернення 24.08.2018).

15. Sassen, S., 2002. 'Towards Post–National and Denationalized Citizenship', *Handbook of Citizenship Studies*, London: *SAGE Publications Ltd*., p.277–291.

References

1. Voropay, T., 2007. 'Ot sostavitelya (From the redactor)', *Globalizatsiya i identichnost'. Hrestomatiya*, Harkov: *Eksklyuziv*, s. 4–9.

2. Kymlichka, V. 2001. 'Liberalizm i prava menshyn (Liberalism and Minority Rights)', *per. z anhl.R. Tkachuk*, Kharkiv: *Tsentr Osvitnikh Initsiatyv,* 176 s.

3. Kirdina, SG., 2002. 'Sotsiokulturnyiy i institutsionalnyiy podhody kak osnova pozitivnoy sotsiologii v Rossii (Sociocultural and institutional approaches as a basis for positive sociology in Russia)', *Sotsiologicheskie issledovaniya*, 12, s.23–33.

4. Kolodii, AF., 2002. 'Problemy natsii i natsionalizmu v suchasnii zakhidnii naukovii literaturi (Problems of Nations and Nationalism in Contemporary Western Scientific Literature)', *Narodoznavchi zoshyty*, 2, s.199–211.

5. Kolodii, AF., 2013. 'Sotsiietalna kultura yak chynnyk natsionalnoi konsolidatsii (Societal culture as a factor in national consolidation) ', *Konsolidatsiia ukrainskoho narodu: konstytutsiino–pravovi aspekty: Zb. statei za materialamy naukovo–praktychnoi konferentsii 28 liutoho – 1 bereznia 2013 r. Lviv, LNU im. Ivana Franka*, Lviv: *Vyd–vo Lvivskoho universytetu*, s.40–54.

6. Malinova, OY., 2010. 'Konstruirovanie makropoliticheskoy identichnosti v postsovetskoy Rossii (Constructing of macro–political identity in post–soviet Russia)', *Politicheskaya ekspertiza: POLITEKS*, 1, s.5–28.

7. Malinova, OY., 2012. 'Makropoliticheskaya identichnost (Macropolitical identity)', *Politicheskaya identichnost i politika identichnosti; v 2 t*., Moskva: *ROSSPEN*, T.1: Identichnost kak kategoriya politicheskoy nauki: slovar terminov i ponyatiy, s.76–77.

8. Parsons, T., 1993. 'Ponyatie obschestva: komponenty i ikh vzaimootnosheniya (The concept of society: the components and their interrrelations)', *Thesis*, 1, Vyp.2, s.94–122.

9. Parsons, T., 1998. 'Sistema sovremennyh obschestv (The system of modern societies)', Moscow: *Aspect–Press*, 270 s.

10. Postol, AA., 2010. 'Postmodernizm yak suchasna sotsialno–politychna realnist (Postmodernism as modern socio–political reality)', *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, 59, s.203–209.

11. Skribchenko, DO., 2012. 'Informatsiino–analitychni vymiry mentalnosti i makroidentychnosti u naukovykh paradyhmakh (Informational and analytic dimensions of mentality and macroidentity in scientific paradigms)', *Hileia. Istorychni nauky. Filosofski nauky. Politychni nauky: Nauk. visnyk: zb. nauk. prats*, 59, s.203–209.

12. Shils, E., 1972. 'Obschestvo i obschestva: makrosotsiologicheskiy podhod (Society and societies: the macrosociological view)', *Amerikanskaya sotsiologiya: perspektivyi, problemyi, metody*, Moskva: *Progress*, s.341–359.

13. Eisenstadt, Sh., Schluchter, W., 2007. 'Puti k razlichnym variantam ranney sovremennosti: sravnitelnyy obzor (Paths to Early Modernities: a Comparative View)', *Prognozis: zhurnal o buduschem*, 2 (10), s.212–226.

14. Calhoun, C. 'Nationalism, postnational identity, and the project of a European public sphere'. [online] Available at: http://eprints.lse.ac.uk/id/eprint/48815 (accessed 24.08.2018).

15. Sassen, S., 2002. 'Towards Post–National and Denationalized Citizenship', *Handbook of Citizenship Studies*, London: *SAGE Publications Ltd*., p.277–291.

* * *

УДК 32.019.52

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РАССМОТРЕНИЮ ПОНЯТИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

THEORETICAL APPROACHES TO CONSIDERATION OF THE CONCEPT ENERGY SECURITY

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗГЛЯДУ ПОНЯТТЯ ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА

Алиев А. А.,
Азербайджанский университет языков, диссертант, Институт права и прав человека Национальной Академии Наук Азербайджана (Баку, Азербайджан), e–mail: abbas.aliev.2016@mail.ru

Aliyev A. A.,
Azerbaijan University of Languages, the PhD student of the Institute of Law and Human Rights National Academy of Sciences of Azerbaijan (Baku, Azerbaijan), e–mail: abbas.aliev.2016@mail.ru

Алієв А. А.,
Азербайджанський університет мов, дисертант, Інститут права та прав людини Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), e–mail: abbas.aliev.2016@mail.ru

На основе достижений современной политологической науки делаются попытка раскрыть теоретические подходы к эволюции понятия энергетическая безопасность. Раскрывается научное содержание таких понятий как безопасность национальная безопасность. На основе обстоятельного анализа публикаций и исследований азербайджанских и зарубежных политологов показана эволюция теоретических подходов к определению понятия энергетическая безопасность.

Ключевые слова: *энергетическая безопасность, национальная безопасность, категории безопасности.*

In the present article, on the basis of the achievements of modern political science, an attempt is made to uncover theoretical approaches to the evolution of the concept of energy security. The scientific content of such concepts as security, national security is revealed. The evolution of theoretical approaches to the definition of the concept of energy security is shown on the basis of a thorough analysis of publications and studies of Azerbaijani and foreign political scientists.

Keywords: *Energy security, national security, security categories.*

На основі досягнень сучасної політологічної науки робляться спроба розкрити теоретичні підходи до еволюції поняття енергетична безпека. Розкривається науковий зміст таких понять як безпеку національна безпека. На основі ґрунтовного аналізу публікацій і досліджень азербайджанських і зарубіжних політологів показана еволюція теоретичних підходів до визначення поняття енергетична безпека.

Ключові слова: *енергетична безпека, національна безпека, категорії безпеки.*

(стаття друкується мовою оригіналу)

Энергетическая безопасность является одной из концептуальных составляющих основ национальной безопасности страны. Проблематика обеспечения энергетической безопасности в наши дни определяет во многом политическое и социально–экономическое развитие всех без исключения стран, независимо от их геополитического положения и роли в мировом общественном развитии.

Обеспечение энергетической безопасности – одна из обязательных функций государства, и её реализация является необходимым условием стабильности и эффективности развития, как одного отдельно взятого государства, так и отдельных регионов. Энергетическая безопасность в XXI веке играет роль важнейшего регулятора внутренней и международной стабильности.

Актуальность вышеотмеченного подтверждает выступление Президента Азербайджана Ильхама Алиева, принимавшего участие в работе «круглого стола» на тему «Стратегии диверсификации», проходившей в феврале 2016 года, в рамках 51–й Мюнхенской конференции по безопасности. В частности, было заявлено, что «нельзя обсуждать вопрос энергетической безопасности отдельно от вопроса национальной безопасности. Вопросы, касающиеся энергетической политики, тесно связаны с национальными интересами и глобальной политической картой Европы на Южном Кавказе» [8].

На протяжении долгого времени проблема энергетической безопасности была в основном объектом и приоритетом исследований экономической и технической наук, и лишь в последней четверти XX века ею напрямую занялись политическая наука и наука международных отношений. Феномен отмеченного обстоятельства мы связываем с глобализацией мирового общественного хозяйства, геополитических изменений, происшедших в мире и повышением роли энергетического фактора в решении крупнейших международных проблем.

Усиление интереса науки международных отношений к проблемам энергетической безопасности, отмечает российский политолог Н. Е. Тарасова, во многом ускорили процессы глобализации, повлекшие за собой масштабные социально–экономические и политические изменения как в отдельно взятых странах и регионах, так и в мировом общественном хозяйстве в целом [16].

Сложность, масштабность и глубина мировых энергетических проблем во многом обуславливают проблемное поле науки международных отношений и обязывает исследователей подходить к энергетической безопасности в качестве весомой составляющей национальной безопасности государства и основой его поступательного и устойчивого развития.

Рассматривая вопрос эволюции понятия «энергетическая безопасность» считаем целесообразно обратить внимание на саму категорию «безопасность» и его основных компонентов.

С политологической точки зрения ряда российских политологов, вполне правомерно следующее определение: **безопасность** – как состояние, тенденции развития и условий жизнедеятельности социума, его структур, институтов и установлений, при которых обеспечивается сохранение их качественной определенности с объективно обусловленными инновациями и свободное, соответствующее собственной природе и ею определяемое функционирование и развитие [5].

Не менее интересна трактовка определения национальной безопасности, высказанная азербайджанским политологом А. Раджабли. В своей монографии «Теория национальной безопасности» он отмечает, что «безопасность и в первую очередь национальная обеспечивается всей совокупной мощью государства, и чем более развита страна в различных направлениях, тем больше у неё возможностей обеспечения своей безопасности» [14].

Позволим себе отметить, что национальную безопасность правильнее было бы трактовать, как наличие у каждого отдельно взятого национального государства возможности и сил, которые могли бы защитить его независимость от внешних и внутренних угроз.

В ст. 1 Закона Азербайджанской Республики «О национальной безопасности» 2004 года отмечается, что «национальная безопасность Азербайджанской Республики – это обеспечение защиты независимости, суверенитета, территориальной целостности, конституционного строя государства, национальных интересов народа и страны, прав и интересов личности и общества, и государства от внутренних и внешних угроз» [7].

Объектами национальной безопасности Азербайджанской Республики являются: личность, в том числе, ее права и свободы; общество, т.е. его материальные и духовные ценности; государство – его независимость, суверенитет, конституционный строй и территориальная целостность [7].

Таким образом, безопасность государства – это, прежде всего система, которая определяет единство интересов общества, государства и личности, по обеспечению безопасности. Безопасность государства, так же есть защищенность его граждан, общества, и государства от внутренних и внешних угроз.

Что касается энергетической безопасности то она, как часть экономической составляющей, формируется задолго до получения энергии как конечного продукта. Общественные отношения, так или иначе касающиеся энергетической безопасности, во многом определяются вопросами права владения, распоряжения и пользования теми объектами, которые впоследствии будут преобразованы в электрическую либо другую энергию. Их логическим завершением является доставка энергии потребителю в удобной для него форме использования.

Актуальность самой проблемы энергетической безопасности, как отдельно взятого государства, так и всего мирового сообщества на наш взгляд основывается на социальном аспекте значении энергии, которая проявляет себя в следующих параметрах:

– обеспечении потребностей общества энергетической составляющей экономической деятельности;

– доведения уровня энергетической инфраструктуры до мировых стандартов;

– повышение роли энергетического фактора в обеспечении и динамики, технического прогресса во всех сферах экономики.

Определение понятия «энергетическая безопасность» вследствие своей комплексности имеет экономический, общетехнический и организационный характер.

С технической точки зрения энергетическая безопасность – это совокупность режимов энергообеспечения и энергопотребления, которые позволяют сохранять непрерывность и устойчивость технологических процессов по добыче, транспортировке и переработке энергоресурсов. Связано это с тем, что современное развитие в мире энергетики характеризуется динамичным и агрессивным ростом конкуренции на мировых энергетических рынках [10].

Следует отметить, что первая трактовка понятия «энергетическая безопасность» относится к концу 50–х гг. XX века, и она была связана с появлением в США в 1947 г. законодательного документа, регламентирующего действия государства в сфере обеспечения национальной безопасности [17].

Данный термин впервые вошел в научный оборот в связи с кризисом 1973 года, когда 16 октября на проходящей в Вене встрече между представителями стран–членов ОРЕС (Саудовская Аравия, Иран, Ирак, Объединенные Арабские Эмираты, Катар, Кувейт) и ряда нефтяных компаний указанными странами Персидского залива было принято решение о повышении цен на нефть с $2 до $3,65 за баррель [13].

После масштабного энергетического кризиса 1973 года, Международное энергетическое агентство (МЭА) – первая международная организация, чьей задачей стало обеспечение энергетических проблем целой группы стран ОЭСР, впервые сформулировала концепцию энергетической безопасности. Энергетическая безопасность есть «уверенность в том, что энергия будет иметься в распоряжении в том количестве и того качества, которые требуются при данных экономических условиях» [4].

В опубликованном докладе МЭА в 1985 г. «Энергетическая политика в области технологий» энергетическая безопасность была определена как «адекватные поставки энергии по разумной цене» [19].

Энергетический кризис 1986 года, причиной которого стало перепроизводство нефти, привел к падению спроса, в результате чего пострадали страны–экспортеры, для которых, как правило, продажа энергоресурсов являлась основной статьей дохода в бюджет. Так проявила себя энергетическая взаимозависимость современного мира и невозможность отдельно взятого государства самостоятельно обеспечить свою энергетическую безопасность.

На сегодняшний день мы имеем совершенно другую ситуацию, когда – колебание цен на нефть, влечет за собой неустойчивое положение стран–экспортеров энергоресурсов и угрожает не только их национальным интересам, но и в первую очередь, энергетической безопасности.

До начала 80–х гг. XX века в большинстве научных публикаций отмечают Ю. В. Косов, и

В. Маллон, концепция энергетической безопасности «определялась как необходимое энергоснабжение для обеспечения жизнедеятельности нации и национальной экономики, то есть подразумевалась только энергетическая самодостаточность» [11].

Проблематика энергетической безопасности в дальнейшем стала предметом обсуждения различных международных форумов, конференций, саммитах государств. Появились монографии, статьи, публикации экономистов, политологов, юристов посвящённые тем или иным проблемам энергетической безопасности.

Согласно оценке американских специалистов, в сфере энергетики «энергетическая безопасность – обеспеченность доступа к энергетическим ресурсам, необходимым для развития национальной мощи» [20].

Геополитические изменения происшедшие в мире в 90–е гг. XX века повлекли за собой формирование трёх групп акторов, деятельность, которых во многом определяла состояние глобальной системы международной энергетической безопасности. В неё вошли промышленно–развитые страны, объединенные в Международное энергетическое агентство (МЭА), страны–члены ОПЕК и энергетические транснациональные корпорации (ТНК).

С наступлением эпохи глобализации, роста экономического роста потенциала новых индустриальных стран, в начале XXI в., определились группы стран, которые стали активно влиять на глобальную энергетическую политику – страны–экспортеры, страны–импортеры и страны–транзитеры углеводородных ресурсов.

Отмеченные выше изменения на международном рынке углеводородных ресурсов повлекли за собой трансформацию понимания и содержания международной энергетической безопасности.

Видный американский исследователь проблемы энергетической безопасности, Президент Кембриджской ассоциации энергетических исследований (CERA) Д. Ергин, формулируя её определение, отмечал, что она должна «обеспечить адекватные, надежные поставки энергии по разумным ценам и таким образом, чтобы не подвергать опасности основные национальные ценности и цели» [21].

Тем не менее, и по сей день, ученные не пришли к единому пониманию понятия категории «энергетической безопасности». Трактовка энергетической безопасность как энергетической независимости государства, как состояние защищенности граждан, общества и государства от угрозы дефицита энергии и топливно–энергетических ресурсов не отражает в полной и достаточной мере сущность категории энергетической безопасности.

Однако ни одна из приведённых трактовок не отражает, на наш взгляд, сущность категории энергетической безопасности и характеристик, определяющих данную категорию.

Российский политолог К. В. Трачук, отмечает, что «современные исследователи определяют «энергетическую безопасность» как неотъемлемую часть национальной безопасности, выражающуюся в способности обеспечить доступ к жизненно важным энергетическим ресурсам по приемлемым ценам. Ключевое значение для стран потребителей имеют следующие факторы: диверсификация поставок, безопасность транзита, наличие резервов, качественная и своевременная информация, безопасность инфраструктуры, повышение энергоэффективности, защита окружающей среды и др.» [18].

Обеспечение энергетической безопасности является неотъемлемой функцией государства, так как само понятие энергетической безопасности является настолько обширным, что затрагивает не только внутреннюю территорию страны и охватывает все сферы жизнедеятельности человека, но также и вопросы, относящиеся к обеспечению международной безопасности и стабильности.

Основное внимание в современной науке уделяется изучению энергетической безопасности именно с позиции государства–потребителя ресурсов. Учёные института систем энергетики им. Л. А. Мелентьева Сибирского отделения Российской академии наук, определяют энергетическую безопасность, как «состояние защищенности граждан, общества, государства, экономики от угроз дефицита в обеспечении их потребностей в энергии экономически доступными энергетическими ресурсами приемлемого качества, от угроз нарушений бесперебойности энергоснабжения» [15].

Любое государство, независимо от уровня обеспеченности собственными энергоресурсами, рассматривает энергетическую безопасность как важнейшую составляющую своей национальной безопасности, способствующую обеспечению стабильного развития всех сфер общества. Этот аспект энергетической безопасности отражен в официальных документах многих государств.

Так, в Азербайджанской республике были разработаны ряд проектов нацеленных на обеспечение энергетической безопасности страны. В частности, были разработаны: проект «Государственной Программы по рациональному использованию энергетических ресурсов и энергоэффективность конечных потребителей (2015–2020 годы)»; проекты законодательных актов для реализации некоторых мероприятий предусмотренными «Законом об использовании энергетических ресурсов»; Государственная программа по развитии топливно–энергетического комплекса (2005–2015–годы) [9].

В свою очередь мы, сопоставив различные точки зрения по основным критериям энергетической безопасности, попытаемся дать собственное определение понятия энергетической безопасности и ее составляющих, как для отдельно взятого национального государства (в нашем случае – Азербайджан), так и мирового сообщества в целом.

Большинство современных ученых при попытке раскрыть понятие «энергетическая безопасность», как правило, рассматривают лишь отдельные

его аспекты, прежде всего экономический и политический, не раскрывая многофакторность и универсальность этого термина.

В этом контексте следует отметить публикацию российского исследователя В. И. Анненкова. В своей статье он даёт следующее определение понятия энергетическая безопасность. «Энергетическая безопасность – это состояние защищенности жизненно важных «энергетических интересов» личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз» [2].

Авторы коллективной монографии «Энергетическая безопасность России в условиях рыночных отношений» определяют энергетическую безопасность как состояние защищенности отдельных граждан, общества и экономики в целом от угроз надежному топливо– и энергообеспечению. Энергетическая безопасность понимается также как регулируемая система «надежного и безопасного движения топливно–энергетических ресурсов и сопутствующих факторов производства в глобальном масштабе, обеспечивающая устойчивое экономическое и социальное развитие в мире» [3].

От себя отметим, что достижение абсолютной энергетической безопасности невозможно из–за постоянного воздействия на национальную и мировую энергетическую систему огромного количества внутренних и внешних угроз. Их обобщение, систематизация и влияние на топливно–энергетическую систему страны будет рассмотрен во второй главе нашей работы.

Рассматривая понятие «энергетическая безопасность» в контексте взаимосвязи внешней и внутренней политики государства, следует отметить, что явление энергетической безопасности включает в себя несколько аспектов: политический, экономический и технический.

По мнению И. С. Жуковой проблемы энергетической безопасности в современное время прибрели оттенки международной политики, и поэтому основными вопросами, решаемые с помощью энергетической дипломатии это «проблемы международного транзита (обеспечение надежного и бесперебойного функционирования транзитных маршрутов); противоречия между потенциальными транзитными странами в борьбе за экспортные маршруты транспортировки углеводородов; неурегулированность территориальных споров между странами по поводу смежных районов, богатых энергетическим сырьем [6].

Экономический аспект – цены на энергоресурсы, их мировые запасы, а в контексте энергетической безопасности экспортирующего государства – спрос на энергоресурсы [12].

Экономическая составляющая понятия энергетическая безопасность наиболее полно представлена в статье А. Р. Гафурова «Сущность категории «энергетическая безопасность» и ее место в общей структуре безопасности». По его мнению «энергетическая безопасность» – это такое состояние сбалансированности топливно–энергетического комплекса, которое определяет способность данного комплекса надежно обеспечивать в любой момент времени обоснованные потребности экономики региона экономически доступными топливно–энергетическими ресурсами приемлемого качества и в полном объеме, противодействовать негативному воздействию постоянно изменяющихся, эволюционирующих внутренних и внешних угроз [1].

Данный аспект очень важен, для стран–экспортеров, например, Азербайджана, для которого цены на энергоресурсы является одним из основных источником дохода государства. В свою очередь, стран–импортеры, в силу того, что не имеют своих собственных углеводородных ресурсов, становятся энергозависимыми от других государств.

Технический аспект энергетической безопасности является не менее важной составной частью общей системы энергетической безопасности.

Если в конце XX века в содержание энергетической безопасности понималось исключительно стабильное снабжение основных потребителей углеводородными ресурсами, то теперь в условиях глобализации оно трактуется значительно шире и включает в себя добычу, транспортировку и продажу на мировых рынках. Соответственно, не только страны–поставщики, но и транзитные государства, потребители, должны нести свою долю солидарной ответственности. К примеру, действующие нефтепроводы Баку–Тбилиси–Джейхан, Баку–Супса, газопроводы Баку–Тюилиси–Эрзерум и др.

Таким образом, энергетическая безопасность является составляющей национальной безопасности государства. Энергетическая безопасность представляет собой многогранное явление в современных международных отношениях и затрагивает интересы каждого государства, его гражданского общества в отдельности и всего мирового сообщества в целом.

Энергетическая безопасность – один из главных геополитических факторов в современном мире, непосредственно влияющий на формирование современной системы международных отношений.

Вышеизложенный материал дает нам основание определить энергетическую безопасность в следующих ракурсах.

Возросший в последнее время интерес к исследованию проблемы энергетической безопасности объясняется тем, что, по прогнозам МЭА, в ближайшем будущем конкуренция за доступ к энергоресурсам и за обеспечение бесперебойных поставок будет обостряться.

Развитые страны перестали быть основными покупателями энергоресурсов, не по причине того, что сократились их потребности (наоборот, потребление в этой группе стран устойчиво растет), а потому, что темпы роста развивающихся экономик выше, чем в развитых. Соответственно, появляются новые мощные игроки на энергетическом рынке, что также

способствует нарастанию соперничества за доступ к источникам энергии.

Таким образом, мы можем определить энергетическую безопасность в следующих аспектах предполагающих:

– энергетическую безопасность государства

– состояние защищенности граждан, общества государства от угрозы дефицита энергии топливно–энергетических ресурсов;

– средство экономического и политического воздействия.

В то же время мы не склонны считать представленные в статье определения энергетической безопасности в качестве базовых, поскольку в них отсутствуют такие положения как энергетические интерес, угрозы и защита и ряд других факторов.

В нашем понимании понятие энергетическая безопасность сводится к следующему. Она должна включать в себя гарантии защищенности граждан и государства от угроз нарушения доступа к энергоресурсам, вызванных проявлением неблагоприятных природных, техногенных, внутри– и внешнеполитических, социально–экономических и других факторов. Кроме того, энергетическая безопасность на наш взгляд такое внутреннее и внешнее отдельно взятое состояние государства, при котором отсутствуют реальные угрозы энергетической политике государства и состояние её защищённости не зависит от негативных последствий.

Сегодня, практически не требует доказательств тот факт, что энергетическая безопасность не существует сама по себе, а напрямую связана с более широкими отношениями между государствами и способами их взаимодействия друг с другом. В современном мире, ориентированном на дальнейшую глобализацию и интеграцию, энергетическая безопасность во многом зависит от того, как выстроятся отношения между государствами и в какой мере совместные усилия позволят решить проблему энергетической безопасности.

Список использованных источников

1. Гафуров, АР., 2010. ‘Сущность категории «энергетическая безопасность» и ее место в общей структуре безопасности’, *Вестник МГТУ*, №1(13), с.181.

2. Анненков, ВИ., 2010. ‘Энергетическая безопасность в условиях глобализации’, *Обозреватель*, №1, с.39.

3. Баитов, АВ., Великороссов, ВВ., Карякин, АМ., 2012. ‘Энергетическая безопасность России в условиях рыночных отношений’, М.: *«Книжный мир»*, с.124.

4. Валиева, АР., Максютова, РИ. ‘Теоретические основы государственного обеспечения энергетической безопасности’, *Электронный научно–практический журнал «Современные научные исследования и инновации»*. web.snauka.ru/issues/2015/06/54631

5. Василик, МА. 2001. ‘Политология: словарь–справочник’, М.: *Гардарики*, с15, *Вестник РГГУ, 2014 Серия «Политология. История. Международные отношения. Зарубежное регионоведение. Востоковедение»*. https://cyberleninka.ru/.../mezhdunarodnaya–energeticheskaya–bezopasnost–problemy...2014

6. Жукова, ИС., 2010. ‘Энергетическая дипломатия и геополитика как составной элемент международного энергетического права’, *Вестник Оренбургского Государственного Университета*, №3, с.52.

7. ‘Закон Азербайджанской Республики «О национальной безопасности» (29 июня 2004)’, 2004, *Газета «Азербайджан»*, 6 августа, №181.

8. ‘В рамках Мюнхенской конференции по безопасности Ильхам Алиев принял участие в «круглом столе» на тему «Стратегии диверсификации»’, *Официальный сайт президента Азербайджанской республики официальный веб сайт* 06.02.15 https://ru.president.az/articles /14264/print

9. Керимов, А., 2015 ‘Развитие энергетической политики и стратегии Азербайджана’, Баку. www.inogate.org/documents/4_2_AZ_State_of_affairs_RUS.pdf

10. Ковалёв, АА., Балашов, АИ., 2017. ‘Энергобезопасность, как составляющая национальной безопасности в условиях геополитического противостояния’, *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*, Т.13, №10, с.1896–1909. https://doi.org/10.24891/ni.13.10.1896

11. Косов, ЮВ., Маллон, В., 2010. ‘Глобальная энергетическая и экологическая безопасность в условиях современного экономического кризиса’, *Балтийский регион*, №1 (3), с.38.

12. Косов, ЮВ., Маллон, В., 2010. ‘Глобальная энергетическая и экологическая безопасность в условиях современного мирового экономического кризиса’, *Балтийский регион*, №1, с.22–33.

13. Лоран, Э., 2007. ‘Нефть: ложь, тайны, махинации’, Пер. с фр., М.: *Столица–Принт*, 432 с.

14. Раджабли, АА., 2005. ‘Теория национальной безопасности’, Баку: *БСУ*, с.9.

15. Сендеров, СМ. ‘Стратегия обеспечения энергетической безопасности России’, *Агентство Про Атом*.

16. Тарасова, НЕ., 2013. ‘Сущность и особенность глобализации на современном этапе развития экономики’, *Молодой ученый*, №10, с.398.

17. Титов, ЕС., 2015. ‘Концепция определения категории «энергетическая безопасность» в базовых нормативных документах стратегического развития национальной экономики’, *Крымский научный вестник*, №4, с.10. krvestnik.ru oaji.net/pdf.html? n=2015/2356–1450722144.pdf

18. Трачук, КВ., 2010. ‘Эволюция подходов к энергетической безопасности: страны – импортеры против стран экспортеров’, *Вестник МГИМО–Университета*, №6, с.259.

19. Холопов, ОА., 2014. ‘Международная энергетическая безопасность: проблемы и угрозы’, *Журнал Вестник РГГУ. Серия «Политология. История. Международные отношения. Зарубежное регионоведение. Востоковедение»*. https://cyberleninka.ru/.../mezhdunarodnaya–energeticheskaya–bezopasnost–problemy...2014

20. Kalicki, JH., Goldwyn, DL., (eds.), 2005. ‘Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy’, Washington; Baltimore: *Woodrow Wilson Center Press; Johns Hopkins University Press*, p.9.

21. Yergin, D., 1988. ‘Energy security in the 1990s’, *Foreign Affairs*, Vol.67, №1, p.111. Energy Security in the 1990s / Foreign Affairshttps. //www.foreignaffairs.com/.../1988.../energy–security–19...

22. http://www.proatom.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=4532.

References

1. Gafurov, AR., 2010. ‘Sushhnost’ kategorii «jenergeticheskaja bezopasnost’» i ee mesto v obshhej strukture bezopasnosti (The essence of the category «energy security» and its place in the overall security structure)’, *Vestnik MGTU*, №1(13), s.181.

2. Annenkov, VI., 2010. ‘Jenergeticheskaja bezopasnost’ v uslovijah globalizacii (Energy security in the context of globalization)’, *Obozrevatel’*, №1, s.39.

3. Baitov, AV., Velikorossov, VV., Karjakin, AM., 2012. ‘Jenergeticheskaja bezopasnost’ Rossii v uslovijah rynochnyh otnoshenij (Energy security of Russia in the conditions of market relations)’, M.: *«Knizhnyj mir»*, s.124.

4. Valieva, AR., Maksjutova, RI. ‘Teoreticheskie osnovy gosudarstvennogo obespechenija jenergeticheskoj bezopasnosti (Theoretical foundations of state energy security)’, *Jelektronnyj*

nauchno–prakticheskij zhurnal «Sovremennye nauchnye issledovanija i innovacii». web.snauka.ru/issues/2015/06/54631

5. Vasilik, MA. 2001. 'Politologija: slovar'–spravochnik (Political Science: Dictionary – Directory)', M.: *Gardariki*, s15, *Vestnik RGGU, 2014 Serija «Politologija. Istorija. Mezhdunarodnye otnoshenija. Zarubezhnoe regionovedenie. Vostokovedenie»*. https://cyberleninka.ru/.../mezhdunarodnaya–energeticheskaya–bezopasnost–problemy...2014

6. Zhukova, IS., 2010. 'Jenergeticheskaja diplomatija i geopolitika kak sostavnoj jelement mezhdunarodnogo jenergeticheskogo prava (Energy diplomacy and geopolitics as an integral element of international energy law)', *Vestnik Orenburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, №3, s.52.

7. 'Zakon Azerbajdzhanskoj Respubliki «O nacional'noj bezopasnosti» (29 ijunja 2004) (Law of the Republic of Azerbaijan on National Security (June 29, 2004))', 2004, *Gazeta «Azerbajdzhan»*, 6 avgusta, №181.

8. 'V ramkah Mjunhenskoj konferencii po bezopasnosti Il'ham Aliev prinjal uchastie v «kruglom stole» na temu «Strategii diversifikacii» (As part of the Munich Security Conference, Ilham Aliyev took part in a roundtable on the subject of «Diversification Strategies»)', *Oficial'nyj sajt prezidenta Azerbajdzhanskoj respubliki oficial'nyj veb sajt* 06.02.15 https://ru.president.az/articles /14264/print

9. Kerimov, A., 2015 'Razvitie jenergeticheskoj politiki i strategii Azerbajdzhana (Development of energy policy and strategy of Azerbaijan)', Baku. www.inogate.org/documents/4_2_AZ_State_of_affairs_RUS.pdf

10. Kovaljov, AA., Balashov, AI., 2017. 'Jenergobezopasnost', kak sostavljajushhaja nacional'noj bezopasnosti v uslovijah geopoliticheskogo protivostojanija (Energy security as a component of national security in the context of geopolitical confrontation)', *Nacional'nye interesy: prioritety i bezopasnost'*, T.13, №10, s.1896–1909. https://doi.org/10.24891/ni.13.10.1896

11. Kosov, JuV., Mallon, V., 2010. 'Global'naja jenergeticheskaja i jekologicheskaja bezopasnost' v uslovijah sovremennogo jekonomicheskogo krizisa (Global energy and environmental security in the current economic crisis)', *Baltijskij region*, №1 (3), s.38.

12. Kosov, JuV., Mallon, V., 2010. 'Global'naja jenergeticheskaja i jekologicheskaja bezopasnost' v uslovijah sovremennogo mirovogo jekonomicheskogo krizisa (Global energy and environmental security in the current global economic crisis)', *Baltijskij region*, №1, s.22–33.

13. Loran, Je., 2007. 'Neft': lozh', tajny, mahinacii (Oil: lies, secrets, fraud)', Per. s fr., M.: *Stolica–Print*, 432 s.

14. Radzhabli, AA., 2005. 'Teorija nacional'noj bezopasnosti (National Security Theory)', Baku: *BSU*, s.9.

15. Senderov, SM. 'Strategija obespechenija jenergeticheskoj bezopasnosti Rossii (Energy Security Strategy of Russia)', *Agentstvo Pro Atom*.

16. Tarasova, NE., 2013. 'Sushhnost' i osobennost' globalizacii na sovremennom jetape razvitija jekonomiki (The essence and feature of globalization at the present stage of economic development)', *Molodoj uchenyj*, №10, s.398.

17. Titov, ES., 2015. 'Koncepcija opredelenija kategorii «jenergeticheskaja bezopasnost'» v bazovyh normativnyh dokumentah strategicheskogo razvitija nacional'noj jekonomiki (The concept of determining the category of "energy security" in the basic regulatory documents of the strategic development of the national economy)', *Krymskij nauchnyj vestnik*, №4, s.10. krvestnik.ru oaji.net/pdf.html?n=2015/2356–1450722144.pdf

18. Trachuk, KV., 2010. 'Jevoljucija podhodov k jenergeticheskoj bezopasnosti: strany – importery protiv stran jeksporterov (The evolution of approaches to energy security: countries - importers against countries of exporters)', *Vestnik MGIMO–Universiteta*, №6, s.259.

19. Holopov, OA., 2014. 'Mezhdunarodnaja jenergeticheskaja bezopasnost': problemy i ugrozy (International Energy Security: Problems and Threats)', *Zhurnal Vestnik RGGU. Serija «Politologija. Istorija. Mezhdunarodnye otnoshenija. Zarubezhnoe regionovedenie. Vostokovedenie»*. https://cyberleninka.ru/.../mezhdunarodnaya–energeticheskaya–bezopasnost–problemy...2014

20. Kalicki, JH., Goldwyn, DL., (eds.), 2005. 'Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy', Washington; Baltimore: *Woodrow Wilson Center Press; Johns Hopkins University Press*, p.9.

21. Yergin, D., 1988. 'Energy security in the 1990s', *Foreign Affairs*, Vol.67, №1, p.111. Energy Security in the 1990s / Foreign Affairshttps. //www.foreignaffairs.com/.../1988.../energy–security–19...

22. http://www.proatom.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=4532.

* * *

УДК 35.07:34(061.1ЄС:477)

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ СУПРОВІД НАБЛИЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС: ПОТРЕБА ОСМИСЛЕННЯ ТА СУТНІСТЬ

INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE APPROXIMATION OF UKRAINIAN LEGISLATION TO THE EU ACQUIS: THE NEED FOR REFLECTION AND ESSENCE

Лавриненко В. Г.,
кандидат історичних наук, професор кафедри інформаційно–аналітичної діяльності та євроінтеграції, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна), e–mail: lvg2008@ukr.net

Мельниченко В. І.,
кандидат історичних наук, доцент,доцент кафедри державознавства і права, Національна академія державного управління при Президентові України (Київ, Україна), e–mail: lvg2008@ukr.net

Lavrynenko V. G.,
Candidate of Historical Sciences, Professor of the Department of information–analytical activity and European integration, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine), e–mail: *lvg2008@ukr.net*

Melnichenko V. I.,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of State Studies and Law, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine (Kyiv, Ukraine), e–mail: *lvg2008@ukr.net*

Публікація покликана обґрунтувати необхідність введення в науковий обіг поняття «інституціональний супровід наближення законодавства України до acquis ЄС» та визначити чинники, що це обумовлюють. На основі поєднання формально–логічного, телеологічного, структурно–функціонального, історичного та системного методів пізнання автори визначили особливості та зміст досліджуваного поняття. Показано некоректність або функціональну обмеженість використання таких понять як «адаптація законодавства», «організаційне забезпечення» для характеристики наближення вітчизняного законодавства до acquis ЄС та визначення умов цього наближення. Показано обумовленість інституціонального супроводу наближення законодавства наявністю відповідної організаційної структури та правового регулювання статусу елементів цієї структури і їх взаємозв'язків між собою.

Ключові слова: *acquis ЄС, законодавство, наближення законодавства, інституціональний супровід, організаційна структура, правове регулювання.*

The publication is intended to justify the necessity of introducing the concept of «institutional support for the approximation of Ukraine's legislation to the EU acquis» into the scientific circle and to determine the factors that cause it. Combining the formal–logical, teleological, structural–functional, historical and systemic methods of cognition, the authors identified the features and content of the investigated concept. Incorrectness or functional limitations of the use of concepts such as «legislative adaptation», «organizational support» to characterize the approximation of domestic legislation to the EU acquis are shown, and the conditions for this approximation are determined. Also the stipulation of the institutional support of approximation of legislation by the existence of an appropriate organizational structure and legal regulation of the status of this structure elements and their interrelations with each other are shown.

Keywords: *EU acquis, legislation, approximation of legislation, institutional support, organizational structure, legal regulation.*

Проголошений невдовзі після здобуття незалежності України курс на інтеграцію до Європейського Союзу потребував суттєвих змін у національному законодавстві. Право, постаючи оболонкою найбільш важливих суспільних відносин, стабілізує і певною мірою, консервує ці відносини. Тож зміст правового регулювання, зумовлений національними кордонами, здатен суттєво вплинути і на суспільні відносини, відкриваючи або певний простір для їх розвитку, або консервації. Відтак одним із пріоритетів євроінтеграційних прагнень України став динамічний розвиток системи національного законодавства, спрямований на його наближення до законодавства ЄС, принаймні в частині регулювання переміщення товарів, послуг, людей та капіталів.

Із метою практичного здійснення такого наближення в Україні було створено відповідну організаційну складову наявної структури державного управління та визначено нормативно–правову основу її діяльності. Однак неодноразові і невмотивовані зміни як структури, так і правового визначення змісту діяльності окремих її елементів та їх взаємозв'язків не можна пояснити тільки намаганням врахувати зміну умов та пріоритетів протягом тривалого часу. Інституціональний супровід наближення вітчизняного законодавства до законодавства ЄС теоретично не обґрунтовувався, а значною мірою був рефлексією на поточні потреби. Відтак, будь–які зміни організаційної структури державного управління, що мала забезпечити наближення законодавства, або нормативного регулювання діяльності та взаємозв'язків окремих елементів цієї структури, критично не осмислювались, розглядались переважно з апологетичних позицій. Це попри те, що практика інституціонального супроводу наближення вітчизняного законодавства до законодавства ЄС протягом двадцяти останніх років настільки помітно змінювалась, що сьогодні це зумовлює вимогу науково осмислення наявного феномену та пошуку відповіді щодо сутності цього процесу та чинників, що його визначають.

З укладенням Угоди про асоціацію з ЄС Україна зобов'язалась привести своє законодавство у визначеній частині у відповідність до законодавства ЄС. З наближенням законодавства у преамбулі документу пов'язане створення поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі та ефективне виконання Угоди про асоціацію за визначеними напрямками [24]. Положення Угоди (ч.5 ст.56, ч. ст.64, ст.84, ст.114, ст.133, ст.153, ст.256, ст.322, ст.363, ст.417 ч.2 ст.459, ст.474) містять цілком конкретні зобов'язання. А ст.478 Угоди вказує на заходи, які можуть бути ужиті у випадку невиконання договірних зобов'язань. Це особливо актуалізує питання належного супроводу процесу наближення законодавства України до acquis ЄС.

Слід відзначити наявність широкого кола публікацій, присвячених проблемам забезпечення адаптації законодавства України до acquis ЄС. Прийняття Закону України «Про Загальнодержавну

програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» у 2004 р. [5]. зумовило суспільну потребу в осмисленні забезпечення цього процесу, що найбільш помітно знайшло відображення у розвідках М. С. Калини та І. В. Кравчук [12; 15]. Однак, оцінка інституціонального супроводу процесу наближення вітчизняного законодавства відбувалася переважно в річищі опису діяльності уповноважених цим Законом інституцій. Приміром, застосування в назві розділу Загальнодержавної програми поняття «Інституціональний механізм» зумовило і відповідне спрямування наукового пошуку [4; 14]. На етапі підготовки Угоди про асоціацію Україна – ЄС найбільш суттєвим став внесок в осмислення забезпечення наближення вітчизняного законодавства до законодавства ЄС І. В. Суходубової та В. В. Трюхана [20; 23]. Зокрема, В. В. Трюхан звернув увагу на низку невмотивованих реорганізацій апарату, що забезпечував наближення вітчизняного законодавства до європейського та скорочення персоналу, який опікувався цими питаннями.

Завжди категоріальний апарат науки постає певними сходинками в пізнанні її предмета – тих чи інших сторін об'єктивної реальності. Тож є сумніви щодо коректності широкого ужитку в науковій літературі стосовно наближення вітчизняного законодавства до європейського поняття «забезпечення» (організаційне забезпечення, інституціональне забезпечення, правове забезпечення) [2; 18; 19; 20], оскільки воно більшою мірою спрямовується на результат. Між тим наближення законодавства України до acquis ЄС постає скоріше як тривалий і суперечливий процес з мінливими пріоритетами. Не видається вдалим і використання поняття «механізм» у наукових дослідженнях організації процесу наближення законодавства України до acquis ЄС. Оскільки в багатьох випадках йдеться скоріше про сукупність інституцій, взаємодія яких між собою є достатньо умовною. Тож поняття «механізм» постає скоріше витвором творчої уяви науковця, аніж відображенням в дослідженні об'єктивної реальності. Прикладом можуть бути теми доповідей на «круглому столі» (червень 2017 р.), з практично тотожним предметом О. С. Проневича «Національний механізм адаптації законодавства acquis communautaire: легітимізація, конфігурація та перспективи модернізації» та О. В. Стефанішиної «Державне інституційне забезпечення адаптації законодавства України до законодавства ЄС» [17]. Наявність відповідних прогалин у спеціальній літературі і зумовила вибір предмету цієї розвідки.

Метою публікації є обгрунтування введення в науковий обіг поняття «Інституціональний супровід наближення законодавства України до законодавства ЄС» та визначення чинників, що обумовлюють таке введення. Відповідно, автори ставлять перед собою завдання: 1) визначити зміст досліджуваного поняття; 2) відмежувати його від суміжних, показавши переваги його використання; 3) довести обумовленість інституціонального супроводу та сформулювати відповідні пропозиції. Застосування в розвідці формально–логічного, телеологічного, структурно–функціонального, історичного та системного методів для вивчення об'єктивної реальності і побудови на цій основі логічних конструкцій видається необхідною і достатньою передумовою об'єктивізації запропонованих висновків.

Визначаючи доцільність введення в науковий обіг поняття «Інституціональний супровід наближення законодавства» варто передусім визначитися із тим, чому достатньо поширене поняття «організаційно–правове забезпечення адаптації законодавства» недостатньо відображає сутність досліджуваних явищ.

Видається доцільною відмова від поняття «адаптація законодавства» внаслідок низки чинників. Адаптація, за тлумачним словником української мови, – пристосування [3]. Це поняття неточно відображає сутність реального процесу. Зауважимо, що тривалий розвиток Європейського Союзу потребував узгодження національного законодавства країн–учасниць цього міждержавного утворення. Окрім того, узгодження національного здійснювали і здійснюють ті країни, які не входять до ЄС, але перебувають із ним у тісних економічних відносинах (Норвегія, Швейцарія). У всіх випадках йшлося не про пристосування (адаптацію), а наближення (апроксимацію). Як слушно зауважує О. А. Бєдова, «Лісабонська угода про внесення змін в Угоду про Європейський Союз й Угоду про заснування Європейської Спільноти, Копенгагенські критерії, Угода про асоціацію Україна – ЄС (англійська версія документа) містять термін «approximation», яке українською перекладається як «наближення» або ж «апроксимація»» [1, с. 186]. У цьому відношенні важко погодитися із міркуваннями І. В. Яковюка, який відзначаючи наявну термінологічну плутанину в перекладах офіційних текстів ЄС українською мовою, порушення вимог юридичної техніки, неочікувано робить висновок, що «за змістом УПС поняття «апроксимація» запозичене з англомовної редакції вказаного міжнародного договору та є синонімом поняття «адаптація», що у свою чергу характеризує процес поступового зближення, приведення у відповідність законодавства України до норм права ЄС» [25, с. 22].

Певна невизначеність вітчизняних підходів виявилася і у тому, що в українській редакції Угоді про асоціацію Україна – ЄС застосовується низка понять, якими позначається тотожне явище. Йдеться про «адаптацію» (п. d ст.1 – «шляхом поступової адаптації її законодавства»), наближення (ч.1 ст.64 – «Україна має наблизити своє законодавство про санітарні та фітосанітарні заходи…», ст.84 – «Поступове наближення до митного законодавства ЄС»), апроксимацію (ст.322 – «Вирішення спорів у зв'язку із нормативно–правовою апроксимацією»), приведення у відповідність (ч.2 ст.459 – «Із цією метою Україна також поступово приводить національне законодавство у відповідність до положень…») [24]. Зауважмо, що науковцями

справедливо відзначалась не уніфікованість перекладу тотожної термінології ще в Угоді про партнерство та співробітництво [25, с. 21–22].

З формально–логічного погляду не може йтися про пристосування національного законодавства як такого, оскільки абсолютна більшість його правоположень ***не пристосовується*** до acquis ЄС. Це стосується не тільки України, але й членів ЄС, оскільки наближення законодавства відбувається виключно у тій його частині, яка регулює рух товарів, послуг, людей та капіталів. Окрім того, наближення стосується об'єктів, які безперервно змінюються (це стосується як національного законодавства так і acquis ЄС). Навряд чи випадково було застосовано поняття «апроксимація» (від лат. *proxima* – найближча), яким в математиці позначається метод використання близьких, але не тотожних об'єктів. Звернімо увагу на те, що поняття «апроксимація» подекуди використовується в сусідніх державах без перекладу [6; 13; 21]. Однак точність визначення зберігається і при використанні терміну «наближення». Зауважимо, що попри тривалість ужитку поняття «адаптація» в офіційній лексиці, є приклади використання більш коректного формулювання «наближення» в нормативно–правових актах [10].

Доцільно говорити саме про наближення законодавства, а не права, як це подекуди дозволяють собі стверджувати окремі автори [22], оскільки йдеться про наближення саме зовнішнього виразу права як об'єктивного явища. Саме право має більш складну природу. Можлива постановка питання про необхідність впливу на правосвідомість, як необхідну передумову наближення вітчизняного права до права ЄС [8]. однак, як справедливо зауважив С. Гладкий, розвиток права як системи «більшою мірою визначається об'єктивними закономірностями і глибинними тенденціями суспільного розвитку, ніж суб'єктивними намірами і діями політиків–реформаторів» [8, с. 24]. Тож варто обмежитися наближенням вітчизняного законодавства до позитивного права ЄС, яке зазвичай позначається як acquis ЄС. З огляду на припинення дії Паризького договору 1951 р. таке формулювання замінило попереднє acquis communautaire (надбання Спільноти) в офіційних актах ЄС, яке вітчизняні науковці тривалий час продовжують, на наш погляд, невиправдано використовувати [7; 17]. Хоч подекуди таке використання має місце і в офіційних актах [11].

Необхідність введення поняття «супровід» замість уживаних «механізм» та «забезпечення» найкраще показати шляхом визначення і відмежування цих понять.

Поняття «механізм» передбачає наявність певних елементів, що ефективно взаємодіють між собою. У цьому відношенні автомобільний двигун є механізмом на відміну від купи іржавого металобрухту. Однак включення витвором людської уяви тих чи інших суб'єктів до «механізму» цей механізм ще не створює. Можна говорити про певне зловживання дослідників суспільно–політичних явищ та процесів поняттям, запозиченим з механіки. Цьому сприяє й прагнення йти за нормативним матеріалом. Розділ VIII Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». «Інституціональний механізм» містив перелік суб'єктів, на які покладались відповідні завдання щодо наближення вітчизняного законодавства до європейського. Відтак відбувається настійливий пошуку науковцями механізму, там, де він можливо і повинен був бути, але, на жаль відсутній. Обмеженість цього підходу зумовила і певні спроби відійти від визначення «механізм», як це слушно зробив О. В. Прилипчук, звертаючись до вивчення «інституціональних передумов» [16].

Йдеться не про заперечення поняття «механізм» взагалі. Наочним є «випадіння» суто методологічних та методичних аспектів наближення законодавства. Приміром, є відмінності у правовій природі директив та регламентів ЄС. Останні в країнах ЄС мають застосовуватися безпосередньо усіма суб'єктами права, на відміну від директив, щодо яких національні уряди мають розробляти заходи їх практичного втілення. Однак в Україні здійснюється імплементація положень і директив, і регламентів без врахування відмінностей самих acquis ЄС. У цьому вузькому контексті доречно було б говорити саме про такий механізм наближення законодавства, який би враховував зазначені особливості.

Наближення вітчизняного законодавства є складним процесом який передусім передбачає його зміну. При цьому внаслідок ієрархічної будови системи законодавства ключова роль у цьому процесі належить єдиному законодавчому органу України. Однак будь–який закон є юридичним втіленням певного суспільного компромісу: підтримка євроінтеграційного спрямування законодавства і цілому зовсім не передбачає готовності поступитися певними інтересами з того чи іншого вузького питання. В силу чинників суб'єктивної природи сьогодні немає відпрацьованої системи модернізації вітчизняного законодавства. Значна частина законопроектів, які спрямовані на наближення законодавства України до acquis ЄС, є реалізацією права законодавчої ініціативи народних депутатів. Відповідні закони до того ж приймаються протягом тривалого часу. «Включити» парламент до механізму значно легше, аніж забезпечити його функціонування як складової механізму.

Натомість поняття «механізм» набуває сенсу в частині використання достатньо широкого кола засобів наближення вітчизняного законодавства до acquis ЄС. Зокрема, йдеться про специфічну і відмінну в окремих випадках юридичну техніку: практика функціонування системи національного законодавства в країнах Європейського Союзу не потребує наближення цього законодавства до вимог регламентів ЄС, оскільки останні, на відміну від директив ЄС, є джерелом норм права, які застосовуються безпосередньо. Натомість в Україні

поки що недостатньо усвідомлюється відмінність у формі актів законодавства ЄС і необхідність врахування цієї відмінності у правотворчості.

Поняття «супровід» передбачає зосередження на визначенні кола інституцій, які мають забезпечити наближення українського законодавства до acquis ЄС, не входячи у вибір форм та методів такого наближення.

Викликає заперечення і використання щодо наближення законодавства поняття «забезпечення». Загалом слід відмовитися від розширювального використання цього поняття внаслідок втрати первинного значення при такому використанні. Попри широке звернення до цього поняття і прагнення обстояти таке звернення [2, с. 118–119], слід звернути увагу на те, що забезпечення передбачає наявність суттєвої визначеності. Неможливо забезпечити абсолютно все, у т.ч. невідомі процес або організаційну структуру. У цьому відношенні не викликає жодних заперечень постановка питання про організаційне забезпечення, наприклад, приведення положень вітчизняного законодавства у відповідність до вимог конкретного акту ЄС згідно міжнародних зобов'язань України. Однак видається некоректним твердження про забезпечення процесу, започаткованого двадцять років тому з набранням чинності Угоди про партнерство та співробітництво у 1998 р. з достатньо невизначеними перспективами. А наближення законодавства навряд чи можна обмежити певним терміном внаслідок мінливості об'єкта наближення. Наочним прикладом може бути зобов'язання України за додатком XVII–3 привести своє законодавство у відповідність до Директиви 1999/93/ЕС протягом трьох років з моменту набрання Угодою чинності. Однак цю Директива скасовано з 1 липня 2016 р. внаслідок прийняття Регламенту (ЄС) №910/2014. І ***забезпечити*** виконання цього зобов'язання неможливо. Мінливістю характеризується не тільки об'єкт, але й значною мірою суб'єкт наближення законодавства. Це, зокрема, виявляється в неодноразових реорганізаціях системи центральних органів виконавчої влади та зміні статусу не тільки окремих органів, але й цілих ланок цієї системи, покладенні специфічних функцій, здійснюваних центральними органами виконавчої влади на підрозділи урядового апарату тощо. Тож, не ставлячи під сумнів необхідність дослідження як забезпечення так і механізму наближення законодавства України до acquis ЄС, вважаємо доцільним, внаслідок предметної специфіки як механізму, так і забезпечення, ввести в науковий обіг поняття «супровід».

При цьому специфіка супроводу в цьому випадку полягає у тому, що він здійснюється шляхом покладання відповідних функцій на певні елементи і ланки державного апарату. У цьому контексті можна було б говорити про організаційний супровід. Однак абстрактно організаційний супровід можна було здійснити і шляхом створення спеціалізованої організаційної структури, елементи якої основою функцією мають здійснення такого супроводу. У нашому випадку це не відбувається, оскільки йдеться переважно про покладення додаткових функцій на вже існуючі елементи організації з виокремленням в кращому випадку відповідних спеціалізованих підрозділів. Тож доцільніше стосовно цих елементів застосовувати узагальнююче поняття «інституція». Особливо з огляду на т, що здійснення необхідних функцій потребує наявності відповідної інституції, але в ролі такої можуть поставати (і на практиці постають окремі підрозділи різних органів: Державний департамент з питань адаптації законодавства Мін'юсту – Департамент європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України – Урядовий офіс з питань європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України – Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України).

Слід вказати, що організаційний супровід в реальності забезпечується за умови існування правових засобів, якими визначаються компетенція відповідних публічно–владних суб'єктів, оскільки вони зобов'язані діяти виключно в межах визначених законодавством повноважень. Без такої правової складової організаційні елементи приречені на бездіяльність. Зокрема, створивши в 2014 р. Урядовий офіс з питань європейської інтеграції в межах урядового апарату [9] і відтак позбавивши координаційних функцій щодо наближення законодавства Міністерство юстиції, Кабінет Міністрів України наділив новий підрозділ повноваженням забезпечувати «здійснення перекладу acquis ЄС на українську мову, оновлення глосарія термінів acquis ЄС» тільки постановою №877 від 9 листопада 2016, а порядок здійснення перекладів затвердив постановою №512 від 31 травня 2017 р., офіційна публікація якої відбулася ще через два місяці [11]. Між тим, не менш важливим, аніж завдання вдосконалення нормативної моделі суспільних відносин, регулювання яких віднесено до відання ЄС, є завдання об'єктивації цієї моделі в адміністративній та судовій практиці. Важливою передумовою такої об'єктивації є ознайомлення із європейським законодавством широкого кола вітчизняних суб'єктів права. Приміром, додаток XLIV до Частини VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством» передбачає імплементацію протягом п'яти років положень Конвенції ЄС від 26 липня 1995 р. щодо захисту фінансових інтересів Європейських Співтовариств [24]. А офіційний переклад документу затверджено генеральним директором Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції 18 червня 2018 р.

Себто, інституціональний супровід не можна ототожнювати ані з організаційним, ані правовим. Оскільки він потребує не тільки відповідності організаційної структури суб'єкта управління відповідній організації об'єкта цього управління, але й наявності у організаційних елементів

структури належних (відповідних умовам місця та часу) юридично визначених засобів діяльності.

Визначаючи зміст організаційної складової інституціонального супроводу наближення національного законодавства слід зазначити, що внаслідок пріоритетності змін у законах України стрижнем цієї складової має бути парламент. При цьому, на наш погляд належний інституціональний супровід невід'ємний від розвантаження профільного Комітету від невластивих йому функцій, внесенням відповідних змін щодо пріоритетності наближення законодавства до Регламенту Верховної Ради України, затвердження Законом України Програми наближення законодавства України, подібно до того, як це було зроблено в 2004 р. До речі, відповідний Закон зберігає свою чинність, що в сучасних умовах свідчить хіба що про факультативність законодавчого регулювання.

Ключова роль парламенту в інституціональному супроводі наближення законодавства визначається не тільки тим, що саме він має вносити зміни до законів, що регулюють правовідносини у визначених угодою про асоціацію Україна – ЄС сферах, але й тим, що передусім законами мають регулюватися процедури діяльності інших суб'єктів інституціонального супроводу.

Натомість уряду та системі центральних органів виконавчої влади у інституціональному супроводі наближення законодавства належить скоріше функція **забезпечення** конкретних дій. Натомість на сьогодні уряд формально перебрав на себе координацію відповідної діяльності, поклавши практичне її забезпечення на Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції. При цьому визначено підпорядкування цього структурного підрозділу Секретаріату Кабінету Міністрів України одразу трьом членам уряду, окрім того зазначене у відповідному Положенні спрямування та координації його діяльності також Державним секретарем Кабінету Міністрів України [9]. Слід відзначити постійне розширення повноважень Урядового офісу, найбільш помітними серед яких є координація заступників міністрів та інших керівників центральних органів виконавчої влади з питань європейської інтеграції, перекладів актів європейського права, та експертиза проектів нормативно–правових актів, що виносяться на розгляду уряду, на предмет відповідності європейському праву [10]. Висловлюються (не без активної участі керівництва Урядового офісу) пропозиції щодо зміни його статусу в напрямі формування самостійного центрального органу виконавчої влади. Однак за наявної моделі організації системи ЦОВВ, достатньо самостійним може бути виключно ЦОВВ, очолюваний членом уряду. Перетворення Урядового офісу на самостійний центральний орган виконавчої влади України за практики спрямування та координації діяльності ЦОВВ урядом переважно через відповідних міністрів означатиме на практиці пониження його статусу.

З огляду на те, що позитивне право набуває сенсу винятково за умови об'єктивації, вже сьогодні відсувається значущість застосування положень наближеного («адаптованого») законодавства судами. Варто звернути увагу на те, що ч.2 ст.475 Угоди про асоціацію Україна – ЄС встановлює: «Моніторинг включає оцінку наближення законодавства Україн до права Європейського Союзу, як це визначено в цій Угоді, в тому числі аспекти виконання та впровадження» [24]. Безперечно, органи судової влади також посідають важливе місце в інституціональному супроводі наближення законодавства, але навряд чи можна говорити про забезпечення ними цього процесу.

У цілому **інституціональний супровід наближення законодавства України до acquis ЄС можна визначити як формування та регулювання функціональної, цілісної підсистеми інституцій держави, спроможної здійснювати правотворчу та правореалізаційну діяльність, спрямовану на виконання міжнародних зобов'язань України щодо входження до правового простору ЄС**. «Інституціональний супровід» наближення законодавства є частково співпадаючим поняттям із такими поняттями як «інституціональний механізм» та «інституційне (організаційне) забезпечення», однак його зміст є суттєво відмінним від цих понять. Постановка питання про інституціональний супровід в практичній площині дозволяє переосмислити як визначення місця та ролі окремих елементів цього супроводу, так і регулювання їх взаємодії між собою.

Перспективи подальших розвиток у цьому напрямі визначаються як необхідністю окреслення детермінант інституціонального супроводу наближення законодавства України до acquis ЄС, так і визначенню стану та перспектив цього супроводу.

Список використаних джерел

1. Бєдова, ОА., 2016. 'До питання визначення поняття адаптації законодавства України до acquis ЄС', *Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід*: матеріали *Всеукр. наук. практ. конф. за міжнар. участю,* Одеса, Україна, с.186–187.

2. Бєдова, ОА., 2017. 'Сутність організаційного забезпечення адаптації законодавства України до acquis ЄС', *Інвестиції: практика та досвід*, №6. с.117–120.

3. Білодід, ІК (ред.), 1970. 'Адаптація', *Словник української мови в 11 тт.,* Київ, т.1, с.19.

4. Білозерська, ТО., 2007. 'Інституційний механізм адаптації законодавства України до норм та стандартів ЄС', *Право і безпека,* т.6, №2, с.15–21.

5. Верховна Рада України, 2004. 'Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 №1629–IV', *Відомості Верховної Ради України* №29, ст.367.

6. Галушко, ДВ., 2017. 'Аппроксимация права Европейского Союза и Российской Федерации: некоторые общие вопросы', *Европейский путь для России: за и против,* Воронеж, с.127–133.

7. Гаряча, ЮП., 2014. 'Механізми державного управління адаптацією національного законодавства до надбань Спільноти (acquis communautaire): автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.', *Національна академія державного управління при Президентові України*, Київ.

8. Гладкий, СО., 2017.'Адаптація права України до права ЄС у контексті проблеми формування української юридичної еліти', *Адаптація правової системи України до права*

Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти: матеріали ІІ Всеукраїнської науково–практичної конференції, Полтава, Україна, ч.1, с.24–26.

9. Кабінет Міністрів України, 2014. 'Про Урядовий офіс з питань європейської та євроатлантичної інтеграції: постанова від 13 серп. 2014 р. №346', *Офіційний вісник України,* №66, ст.1847

10. Кабінет Міністрів України, 2016. 'Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо наближення законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС): Постанова від 24 лютого 2016 р. №160', *Офіційний вісник України*, №21, ст.829.

11. Кабінет Міністрів України, 2017. 'Про порядок здійснення перекладу на українську мову актів Європейського Союзу acquis communautaire: Постанова №512 від 31 травня 2017 р.', *Офіційний вісник України*, №59, ст.1775.

12. Калина, М., 2008. 'Нормативно–правове регулювання державної євроінтеграційної політики України: сучасний стан та пропозиції з удосконалення', *Вісник Національної академії державного управління*, №1, с.163–170.

13. Карлюк, МУ., 2012. 'Еўрапейскі саюз і трэція краіны: метадалогія прававой апраксімацыі', *Журнал международного права и международных отношений* (Минск), №1, с.23–28.

14. Кравчук, І., 2005. 'Реформування інституційного механізму адаптації права України до права ЄС', *Право України*, №1, с.16–20.

15. Кравчук, ІВ., 2006. 'Механізми державного управління процесом адаптації національного права до права ЄС: порівняльний аналіз: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.', *Національна академія державного управління при Президентові України*, Київ.

16. Прилипчук, О., 2016. 'Інституціональні передумови адаптації законодавства України до вимог європейського адміністративного простору', *Ефективність державного управління.* Вип.1–2 (1), с. 132–140.

17. Проневич, ОС., 2017. 'Національний механізм адаптації законодавства acquis communautaire: легітимізація, конфігурація та перспективи модернізації', *Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС: матеріали міжнародного науково–практичного круглого столу, 06 червня 2017 р.,* Київ, Україна, с.67–69.

18. Скрипнюк, ОО., 2013. 'Інституціональне і нормативне забезпечення адаптації законодавства України до законодавства ЄС', *Держава і право. Юридичні і політичні науки: зб. наук. пр*., №59, с.449–454.

19. Стрижак, Н., 2007. 'Нормативно–правове забезпечення управління процесом адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу', *Вісник Національної академії державного управління*, №4, с.171–177.

20. Суходубова, ІВ., 2012. 'Інституційне забезпечення адаптації законодавства України до acquis Європейського Союзу', *Форум права,* №4, с.885–891.

21. Тирских, МГ, 2017. 'Проблемы аппроксимации права современных правовых систем', *Академический юридический журнал (Иркутск),* №2 (68), с.4–10.

22. Трагнюк, ОЯ., 2005. 'Адаптація права України до права ЄС як складова механізму євроінтеграції', *Державне будівництво та місцеве самоврядування,* Вип.10, с.139–141.

23. Трюхан, В., 2011. 'Інституційне забезпечення адаптації законодавства України до надбання спільноти в рамках виконання майбутньої Угоди про асоціацію Україна', *Вісник Національної академії державного управління*, №11, с.230–240.

24. 'Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами–членами, з іншої сторони'. [online] Доступно: https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/yevropejska–integraciya/ugoda–pro–asociacyu (Дата звернення 15 жовтня 2017)

25. Яковюк, ІВ,. 2012. 'Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: проблеми теорії і практики', *Європейський Союз і Україна: особливості взаємовідносин на сучасному етапі,* Харків, Розд.1, с.5–47.

References

1. Byedova, OA., 2016. 'Do pytannya vyznachennya ponyattya adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny do acquis YeS (On the issue of defining the concept of adaptation of Ukrainian legislation to the EU acquis)', *Reformuvannya publichnoho upravlinnya ta administruvannya: teoriya, praktyka, mizhnarodnyy dosvid: materialy Vseukr. nauk. prakt. konf. za mizhnar. uchastyu*, Odesa, Ukrayina, s.186–187.

2. Byedova, OA., 2017. 'Sutnist' orhanizatsiynoho zabezpechennya adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny do acquis YeS (The essence of organizational support for the adaptation of Ukrainian legislation to the EU acquis)', *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, № 6. s.117–120.

3. Bilodid, IK (red.), 1970. 'Adaptatsiya (Adaptation)', *Slovnyk ukrayins'koyi movy v 11 tt*., Kyyiv, t.1, s.19.

4. Bilozers'ka, TO., 2007. 'Instytutsiynyy mekhanizm adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny do norm ta standartiv YeS (Institutional mechanism of adaptation of Ukrainian legislation to EU norms and standards)', *Pravo i bezpeka*, t.6, №2, s.15–21.

5. Verkhovna Rada Ukrayiny, 2004. 'Pro Zahal'noderzhavnu prohramu adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny do zakonodavstva Yevropeys'koho Soyuzu: Zakon Ukrayiny vid 18.03.2004 №1629–IV (About the National Program of Adaptation of Ukrainian Legislation to the Law of the European Union: Law of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1629–IV)', *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* №29, st.367.

6. Halushko, DV., 2017. 'Approksymatsija prava Yevropejskoho Sojuza i Rossyiskoj Federatsii : nekotorye obshchie voprosy (Approximation of the law of the European Union and the Russian Federation: some common questions)', *Evropejskij put dlya Rossii : za i protiv*, Voronezh, s.127–133.

7. Haryacha, YuP., 2014. 'Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnya adaptatsiyeyu natsional'noho zakonodavstva do nadban' Cpil'noty (acquis communautaire) : avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr. (Mechanisms of public administration adapting national legislation to achievements. Community (acquis communautaire): author's abstract. dis ... candidate sciences in public administration)', *Natsional'na akademiya derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny*, Kyyiv.

8. Hladkyy, SO., 2017.'Adaptatsiya prava Ukrayiny do prava YeS u konteksti problemy formuvannya ukrayins'koyi yurydychnoyi elity (Adaptation of Ukraine's right to EU law in the context of the problem of the formation of the Ukrainian legal elite)', *Adaptatsiya pravovoyi systemy Ukrayiny do prava Yevropeys'koho Soyuzu: teoretychni ta praktychni aspekty*: *materialy II Vseukrayins'koyi naukovo–praktychnoyi konferentsiyi*, Poltava, Ukrayina, ch.1, s.24–26.

9. Kabinet Ministriv Ukrayiny, 2014. 'Pro Uryadovyy ofis z pytan' yevropeys'koyi ta yevroatlantychnoyi intehratsiyi: postanova vid 13 serp. 2014 r. №346 (About the Government Office on European and Euro-Atlantic Integration: the decision of August 13 2014 №346)', *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*, №66, st.1847

10. Kabinet Ministriv Ukrayiny, 2016. 'Pro vnesennya zmin do deyakykh aktiv Kabinetu Ministriv Ukrayiny shchodo nablyzhennya zakonodavstva Ukrayiny do prava Yevropeys'koho Soyuzu (acquis YeS): Postanova vid 24 lyutoho 2016 r. №160 (On Amendments to Certain Acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approximation of Ukrainian Legislation to the Law of the European Union (EU acquis): Resolution dated February 24, 2016 No.160)', *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*, №21, st.829.

11. Kabinet Ministriv Ukrayiny, 2017. 'Pro poryadok zdiysnennya perekladu na ukrayins'ku movu aktiv Yevropeys'koho Soyuzu acquis communautaire: Postanova №512 vid 31 travnya 2017 r. (On the procedure for translating into the Ukrainian language acts of the European Union acquis communautaire: Decree No. 512 of May 31, 2017)', *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny,* №59, st.1775.

12. Kalyna, M., 2008. 'Normatyvno–pravove rehulyuvannya derzhavnoyi yevrointehratsiynoyi polityky Ukrayiny: suchasnyy stan ta propozytsiyi z udoskonalennya (Regulatory and Legal Regulation of the State Eurointegration Policy of Ukraine: Current State and Proposals for Improvement)', *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya*, №1, s.163–170.

13. Karlyuk, MU., 2012. 'Jeŭrapiejski sajuz i trecija krainy: mietadałohija pravavoj apraksimacyi (Eurasian Union and Territory Territory: metadagy of law-based apraksimatsii)', *Žurnal miežđunarodnoho prava i miežđunarodnych otnošjenij (Minsk*), №1, s. 23–28.

14. Kravchuk, I., 2005. 'Reformuvannya instytutsiynoho mekhanizmu adaptatsiyi prava Ukrayiny do prava YeS (Reform of

the institutional mechanism for the adaptation of Ukraine's right to EU law)', *Pravo Ukrayiny*, №1, s.16–20.

15. Kravchuk, IV., 2006. 'Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnya protsesom adaptatsiyi natsional'noho prava do prava YeS: porivnyal'nyy analiz: avtoref. dys... kand. nauk z derzh. upr. (Mechanisms of public administration process of adaptation of national law to EU law: comparative analysis: author's abstract. Dis ... candidate sciences in public administration)', *Natsional'na akademiya derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny*, Kyyiv.

16. Prylypchuk, O., 2016. 'Instytutsional'ni peredumovy adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny do vymoh yevropeys'koho administratyvnoho prostoru (Institutional prerequisites for adaptation of Ukrainian legislation to the requirements of the European administrative space)', *Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnya*. Vyp.1–2 (1). s.132–140.

17. Pronevych, OS., 2017. 'Natsional'nyy mekhanizm adaptatsiyi zakonodavstva acquis communautaire: lehitymizatsiya, konfihuratsiya ta perspektyvy modernizatsiyi (National mechanism for approximation of the acquis communautaire: Legitimization, configuration and prospects for modernization)', *Teoriya ta praktyka adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny do zakonodavstva YeS: materialy mizhnarodnoho naukovo–praktychnoho kruhloho stolu*, 06 chervnya 2017 r., Kyyiv, Ukrayina, s.67–69.

18. Skrypnyuk, OO., 2013. 'Instytutsional'ne i normatyvne zabezpechennya adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny do zakonodavstva YeS (Institutional and normative provision of adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation)', *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky: zb. nauk. pr*., №59, s.449–454.

19. Stryzhak, N., 2007. 'Normatyvno–pravove zabezpechennya upravlinnya protsesom adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny do zakonodavstva Yevropeys'koho Soyuzu (Regulatory and legal framework for the process of adaptation of Ukrainian legislation to the legislation of the European Union)', *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya*, №4, s.171–177.

20. Sukhodubova, IV., 2012. 'Instytutsiyne zabezpechennya adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny do acquis Yevropeys'koho Soyuzu (Institutional provision of adaptation of Ukrainian legislation to the acquis of the European Union)', *Forum prava*, №4, s.885–891.

21. Tirskikh, MH, 2017. 'Problemy approksimatsii prava sovremennykh pravovykh sistem (Problems of approximation of the law of modern legal systems)', *Akademycheskij yuridicheskij zhurnal (Irkutsk*), №2 (68), s.4–10.

22. Trahnyuk, OYa., 2005. 'Adaptatsiya prava Ukrayiny do prava YeS yak skladova mekhanizmu yevrointehratsiyi (Adaptation of Ukraine's right to EU law as a component of the European integration mechanism)', *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya*, Vyp.10, s.139–141.

23. Tryukhan, V., 2011. 'Instytutsiyne zabezpechennya adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny do nadbannya spil'noty v ramkakh vykonannya maybutn'oyi Uhody pro asotsiatsiyu Ukrayina (Institutional provision of adaptation of Ukrainian legislation to the benefit of the community within the framework of the implementation of the future Association Agreement Ukraine)', *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya*, №11 s.230–240.

24. 'Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy–chlenamy, z inshoyi storony (Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand)'. [online] Dostupno: https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/yevropejska–integraciya/ugoda–pro–asociacyu (Data zvernennya 15 zhovtnya 2017)

25. Yakovyuk, IV,. 2012. 'Adaptatsiya zakonodavstva Ukrayiny do zakonodavstva Yevropeys'koho Soyuzu: problemy teoriyi i praktyky (Adaptation of the Ukrainian legislation to the legislation of the European Union: problems of theory and practice)', *Yevropeys'kyy Soyuz i Ukrayina: osoblyvosti vzayemovidnosyn na suchasnomu etapi, Kharkiv*, Rozd.1, s.5–47.

* * *

УДК 323.37

РОЛЬ ОСОБИСТІСНОГО ФАКТОРА В КАДРОВІЙ ПОЛІТИЦІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

THE ROLE OF A PERSONAL FACTOR IN THE POLICY OF THE PRESIDENT OF UKRAINE

Козьма В. В.,
кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри політичних наук, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україн), e–mail: kozma_v@meta.ua

Kozma V. V.,
PhD in Political, ScD candidate, National Pedagogical Dragomanov University, (Kyiv, Ukraine), e–mail: kozma_v@meta.ua

Розглянута кадрова політика Президента України Петра Порошенка. Особлива увага приділена особистісному аспекту в процесі формування президентської команди. Коротко проаналізовані головні фігури найближчого оточення президента та можливості їхнього впливу на прийняття загальнодержавних рішень.

Ключові слова: *президент, команда, оточення, стратегія, тактика, політичне рішення.*

The article considers the personnel policy of the President of Ukraine Petro Poroshenko. Particular attention is paid to the personal aspect of forming a presidential team. A brief analysis of the main figures of the immediate environment of the President and the possibility of their influence on the adoption of national decisions.

Keywords: *president, team, environment, strategy, tactics, political decision.*

З поганими законами й гарними чиновниками цілком можливо правити країною. Проте якщо чиновники погані, не допоможуть і найкращі закони.
Отто фон Бісмарк

Знакові події новітньої української історії актуалізували нові тенденції у вітчизняній політології. Відбувається антропологізація політичної науки та підвищується увага до ролі особистості як головного фактора прийняття політичних рішень. Осмислення особистісного виміру сучасного політичного простору України представляє особливу проблему для політичної теорії.

Одним із безумовних викликів для теперішніх можновладців є вимога часу – швидко та професійно вирішувати назрілі питання суспільного розвитку. Найгострішим питанням сьогодення є військова агресія з боку Російської Федерації, наслідком якої стала окупація півострова Крим та частини Луганської й Донецької областей. Зовнішня загроза з боку Росії є справжнім викликом для незалежної української держави. Скориставшись «історичним моментом» (внутрішньою слабкістю свого сусіда) Росія активно почала впроваджувати в життя «нову» зовнішньополітичну стратегію під назвою «об'єднання Руського міра» яка, доречі, мало чим відрізняється від усіх попередніх подібних стратегій: «третього Риму», «Російської імперії» чи «Радянського союзу». Різниця лише в методах хоча, нікуди правди діти, «макіавеллізм» у зовнішній політиці Росії був присутнім завжди. Маємо чітко усвідомити, що для мирного співіснування зі своїм східним сусідом треба бути сильними, адже війна (гібридна чи будь–яка інша), в першу чергу, виснажує слабкого.

Ключовою фігурою української політки є президент. Як главі держави саме йому належить визначати стратегію розвитку суспільства, об'єднувати навколо себе професійну команду, ініціювати та втілювати в життя реформи, дбати про безпекову політику, гідно представляти свій народ на міжнародній арені тощо. *Петро Олексійович Порошенко* – п'ятий президент незалежної України, який був обраний на дочасних виборах у травні 2014 році після сумнозвісних зимових подій в українській столиці. Незважаючи на те, що в тому ж році була змінена форма правління (з президентсько–парламентської на парламентсько–президентську), яка фактично позбавила президента статусу найвпливовішої особи держави, саме на нього в цей період покладена відповідальність за оборону країни та ефективну зовнішню політику. Більш того, тих українців, які у свій час віддали голос за Петра Порошенка, мало цікавлять його повноваження, адже навіть необізнаному в політиці пересічному українцеві добре відомо, що саме посада президента є головною у прийнятті рішень і саме на ньому лежить левова частка персональної відповідальності за все, що відбувається в країні. Доречі, розібратися у специфіці вітчизняної форми правління складно навіть фахівцям. Очевидно, для справжнього перерозподілу повноважень між президентом та прем'єр–міністром замало лише поміняти місцями два слова. Головна проблема в тому, що за постійної системної невизначеності у питаннях хто за що відповідає і хто кого контролює президент і прем'єр є радше конкурентами, а не союзниками й виникнення конфлікту між ними лише питання часу. Зважаючи на це, Володимира Гройсмана, нинішнього прем'єр–міністра України, ми з великою обережністю зараховували б до команди президента. Політичні амбіції політиків зростають по мірі того як наближаються вибори, але про це трохи згодом.

На перший погляд, давати оцінку діям того чи іншого публічного діяча не така вже й важка справа, оскільки результати його діяльності кожен може відчути на собі. Проте, скільки людей стільки й думок і оцінювати діяльність президента, наприклад, у зовнішній політиці, спираючись лише на думку натовпу, не варто. Маси керуються емоціями й більш успішним буде той політик хто добре вміє їх використовувати. «Некоторые предполагают, что массы куда–то ведут и что истина состоит в том, чтобы знать это и соответственно действовать. Между тем массы сами по себе не обладают свойствами личности; они ничего не знают и ничего не хотят, они лишены содержания и служат орудием того, кто льстит их общим психологическим влечениям и страстям» [1, с. 144]. Українці лише вчаться оцінювати політиків не за словами, а за конкретними справами.

Опинившись на верхівці влади за збігом обставин радше як «компромісний варіант», що

в той момент задовольняв як низи так і верхи, Петро Порошенко з перших днів перебування на посаді був позбавлений головного, а саме – власної команди здатної приймати швидкі та професійні рішення. Добре відомо, що авторитетні політичні лідери мають, як правило, дуже широкі можливості при виборі та формуванні свого безпосереднього оточення. Проте, вони далеко не завжди керуються критеріями компетентності, досвідченості співробітників, часом на перший план виходить фактор лояльності лідеру і т.п. Багато що залежить від здатності лідера знайти баланс між компетентністю членів команди і їх лояльністю по відношенню до нього. Високій рівень довіри між лідером і його командою, ступінь згуртованості в значній мірі обумовлюють успішність лідерської діяльності. На жаль такі домінуючі сьогодні критерії елітарності, як приналежність до клану чи до партії лідера, особиста відданість, висока матеріальна забезпеченість, досягнута в переважній більшості випадків протизаконним шляхом, зумовлює низькі особисті та ділові якості значного числа фігурантів, які потрапляють в близьке оточення президента. Показовими в даному випадку є серія призначеннь на керівні посади в країні які викликають не лише запитання, а навіть здивування. Так, наприклад, важко пояснити з позицій інтересів країни, чому Генеральною прокуратурою чи Міністерством внутрішніх справ керують випускники політехнічного інституту, а дипломатичну службу очолює фізик–математик. Чи варто, в такому разі, дивуватися більш ніж скромним результатами вітчизняних реформ та мізерного зростання життєвого рівня українців? Підкреслимо, основним капіталом особистості у політиці є її професійні знання та здібності здійснювати політичне керівництво.

Це може видаватися дивним, але Євромайдан і події які відбулися пізніше, аж до сьогоднішнього дня включно, так і не «запалили» на українському політичному небосхилі нових зірок, ефективних управлінців, видатних державних діячів. Ті хто за квотою майдану потрапили у владу так і не стали командою однодумців, не створили нових потужних масових політичних сил, громадських рухів тощо. Вочевидь, вироблене за багато років скептичне ставлення українців до політики породжує недовіру до всіх осіб, що так чи інакше дотичні до цієї сфери людської діяльності. Герої революції піднесені масами на барикадах легко втрачають будь–яку підтримку на виборчих дільницях. Влада натовпу все частіше використовується політиками для досягнення власних цілей. Метаморфози українського суспільства складні та суперечливі й вимагають ґрунтовного аналізу та ретельних наукових досліджень. Отже, одразу після обрання президентом Петру Порошенку довелось вирішувати одне із найскладніших питань вітчизняної політики: де взяти людей? Саме від уміння об'єднувати навколо себе професійну команду залежить успішність діяльності навіть самого найталановитішого політика. Не останню роль при цьому відіграють особисті якості, індивідуальність, характер, таланти та здібності самого президента. Створення власної команди професійних виконавців процес тривалий і складний. Ще складніше долучити до цієї команди справжніх партнерів–однодумців. Як показав досвід попередніх президентів, немає ніякого сенсу оточувати себе лише родичами чи друзями, адже результат від такого конгломерату близький нулю. Залишалося консолідувати навколо себе тих що є. В цьому місці відступимо дещо від теми й зробимо короткий екскурс в історію. Століття назад інший політичний діяч, який також прийшов до влади на хвилі революційних подій – Павло Скоропадський – зіткнувся з тією ж проблемою. Пізніше в своїх спогадах він напише: «Одна из главных моих ошибок, вызванная тем, что мое появление на посту гетмана произошло совсем не планомерно, а почти внезапно для меня самого, была та, что перед тем, чтобы взять власть в руки, я не имел людей, с которыми спелся бы, которые разделяли бы мои убеждения, которые доверяли бы мне, а я им вполне» [2, с. 139]. Схоже, що й Петро Порошенко бачить ці паралелі, оскільки «Спогади» гетьмана є однією з найулюбленіших його книг. Тут, однак, постає інше ґрунтовне питання, яке стосується появи (чи не появи) видатних державних фігур, справжніх професійних кадрів у складні для України часи. Ця проблема в українській політичній науці надто мало досліджена.

Те, що Петро Порошенко прийшов до влади без команди показали вже перші призначення. Одразу «радо підставили плече» новому президенту відомі олігархи, правда далеко не всі, а лише ті чий особистий інтерес збігався в той момент з інтересом держави. Так, наприклад, Р. Ахметов, І. Коломойський, С. Тарута, О. Ярославський та інші, чий бізнес опинився під загрозою, активно долучилися до «спасіння» країни – хто словом, а хто й ділом. Такий крок президента подавався як нестандартне рішення з метою консолідації всіх союзників у боротьбі з агресором. Очевидно, таке рішення Петру Порошенку було нав'язане самими олігархами й немало нічого спільного з наперед продуманою тактикою. Призначення на відповідальні посади сумнівних постатей, як правило, вказує на кадровий голод та особисту залежність. Вкрай складно бути самодостатнім політиком тоді, коли за твоєю спиною стоять великі статки та власний бізнес. Враховуючи цей факт зауважимо, що поєднання бізнес інтересів окремих людей з інтересами держави не завжди мають антагоністичний характер, особливо коли на кону стоять питання життя чи смерті (хай це буде питання життя чи смерті власної бізнес–імперії тощо). Підтримка олігархами масового руху по створенню добровільних батальйонів тому підтвердження.

Отже, питання залишається відкритим: чи вдалося новообраному президенту створити команду однодумців? Окремо стоїть питання наявності політичної волі для її створення. Одразу ж зазначимо, що в цьому розділі ми обмежимось та проаналізуємо діяльність лише

найбільш впливових та знакових представників президентського оточення. В першу чергу треба подивитися на людей, які працюють в Адміністрації Президента України. Саме в рамках цього органу президент може створити дієву професійну команду об'єднуючи їх в групи радників, помічників, адміністраторів і т.п. В роки правління попередніх президентів адміністрація виконувала різноманітні функції від звичайного адміністративного центру до тіньового кабінету. Відповідно і голова адміністрації міг бути як простим чиновником (хай навіть і найвищого рангу) так і впливовим «сірим кардиналом». Сьогодні найближче оточення президента об'єднується у так званій Стратегічній раді, до основного складу якої входять сім осіб. Коротко познайомимось з цими людьми й спробуємо з'ясувати який влив має кожен з них на прийняття загальнодержавних рішень та чи є вони командою однодумців, що об'єдналися навколо політичного лідера країни.

До свого обрання Президентом України, для успішного ведення бізнесу та управління великою бізнес–імперією, Порошенку потрібні були бізнес–партнери, яким би він цілком довіряв. Після обрання він переносить модель управління з бізнесу на політику, призначаючи на посаду голови Адміністрації одного зі своїх близьких партнерів. Це перша фігура зі згаданої нами сімки. Мова йде про Бориса Ложкіна, який і сьогодні має спільні бізнес–проекти з президентом. Його призначення на цю посаду вказує на високий ступінь довіри Петра Порошенка до цієї людини. Проте надія на те, що успішний бізнес–менеджер (сам Ложкін називає себе антикризовим менеджером) може стати успішним політичним менеджером не виправдалась, адже досягти рівноправних партнерських стосунків у бізнесі й політиці не одне й те саме. Не маючи належного політичного досвіду та розуміння всіх тонкостей української політики Борис Ложкін досить швидко відчув обмеженість своїх можливостей (як і створений за його участі так званий «іноземний легіон реформаторів») та добровільно попросився у відставку. Сьогодні він очолює Національну інвестиційну раду й залишається в президентській «Великій сімці», правда вже без жодних офіційних повноважень. Система виявилась сильнішою, проте його присутність на різноманітних неформальних зустрічах разом з президентом вказує на те, що ця людина залишається досить впливовою серед найближчого оточення і саме він є тією «правою рукою» Петра Порошенка, яка при нагоді може якісно виконати будь–яке доручення.

Теперішній голова президентської Адміністрації Ігор Райнін, що також входить до команди Порошенка, практично залишається у тіні свого попередника і головним чином виконує свої прямі адміністративні обов'язки. Його спроби вибудувати власну управлінську модель і замкнути на собі всі контакти своїх підлеглих з президентом, не увінчалися успіхом. В середині Адміністрації Порошенко створив власну управлінську модель, замкнувши на собі вирішення багатьох питань. Така авторитарна вертикаль владних відносин, бажання знати все і бути в курсі всіх справ, розпорошуватись на дрібниці, віддавати перевагу питанням тактичним, а не стратегічним, характерна для української політики взагалі й для нинішнього президента зокрема.

Наступні політичні фігури, що входять до неформального президентського об'єднання – два прем'єр–міністри постреволюційного періоду. Арсеній Яценюк та Володимир Гройсман – це політики нової формації, яких поєднує сьогодні ситуативний союз та спільна мета – стати у майбутньому самостійними політичними гравцями. Хто з них вирветься уперед покаже час, але зараз їм вигідно триматися разом. Чи є вони рівноправними партнерами в президентській команді? Думається, що відповідь буде негативна, оскільки як було сказано вище, відсутність чіткого механізму розподілу повноважень під час зміни форми правління породжує системні конфлікти між посадою прем'єра та президента, а це, в свою чергу, ніяк не може сприяти партнерським стосункам. Для уникнення конфліктів за парламентсько–президентської форми правління вкрай важливо щоб у владному трикутнику діяв чіткий, збалансований механізм стримувань і противаг. Для провадження ефективної внутрішньодержавної політики вся повнота виконавчої влади має бути зосереджена в руках прем'єр–міністра, проте слід зважати на пряму залежність політичного успіху прем'єра від підтримки парламенту. Практика доводить, що здійснювати будь–які реформи без власної політичної сили в парламенті вкрай складно. Більш того, ця політична сила повинна бути достатньо потужною для того щоб створити більшість в парламенті чи об'єднати навколо себе дієздатну коаліцію. Взаємовигідний тандем двох прем'єрів пояснюється бажанням Арсенія Яценюка та Володимира Гройсмана відмежуватися від впливу політичної сили президента та нав'язати останньому свою гру. Враховуючи фактор «2019», тобто наближення чергових президентських та парламентських виборів, цілком можливо, що в найближчому майбутньому основна боротьба за владу може вестись не за посаду президента. Дуалізм української влади – хвороба застаріла і вже давно потребує «хірургічного втручання». Не важливо хто саме стане наступним президентом, зазначена проблема від зміни прізвища не вирішиться сама по собі. Одним із відносно «безболісних» варіантів майбутньої конституційної реформи, на нашу думку, може бути перехід до парламентської форми правління із збереженням посади президента за зразком Німеччини, Італії чи Ізраїлю. Враховуючи специфіку вітчизняної політики та авторитаристські нахили всіх без виключення президентів, можна говорити про компромісний або перехідний варіант для посади нинішнього президента з обговоренням конкретних повноважень та терміном їх дії. Враховуючи все вище сказане маємо визнати, що прем'єр–міністр є доволі сильною фігурою на українському політичному полі, що дає йому

апріорне право на включеність до команди «G 7». Президент зацікавлений тримати цих людей біля себе, проте чи є вони справжніми партнерами та однодумцями дуже сумнівно.

Олександр Турчинов (секретар Ради національної безпеки й оборони) єдиний із найближчого оточення президента кого можна назвати партнером. Однак, це партнерство має виключно політичний характер і радше виглядає як тимчасово укладений взаємовигідний союз. Маючи неабиякий політичний та управлінський досвід ця людина в команді президента виконує сьогодні функцію, на нашу думку, «троянського коня» оскільки завжди у своїй кар'єрі тримався біля сильного. Об'єктивна оцінка його діяльності ще попереду адже саме йому в найтяжчі дні новітньої української історії випала доля очолити державу. Виконуючи у свій час повноваження президента та головнокомандувача Збройних Сил України, на цій людині лежала персональна відповідальність за прийняті, а також не прийняті рішення щодо подій у Криму та на сході України. Без детального вивчення конкретних наказів, призначень та директив не можливо об'єктивно оцінити його роль у перші дні та тижні російської агресії, адже разом з ним свою частину відповідальності мають взяти на себе збройні сили, органи безпеки, міліція. Визнаючи факти масової державної зради, маємо бути відвертими самі з собою. Серед тих військовослужбовців дислокованих у Криму, в першу чергу офіцерів, що не зрадили присязі не знайшлось жодного лідера хто хоча б спробував об'єднати навколо себе отих «триста спартанців» та завадити російській агресії. Кажуть, не було наказу. Якби у свій час Богдан Хмельницький слухався лише наказів, то ми сьогодні говорили би по–польськи.

Інші прізвища, які також приймають участь у неформальних президентських «вечорницях» це актори другого плану такі як Арсен Аваков (людина А. Яценюка), Юрій Луценко (П. Порошенка), Ігор Кононенко (П. Порошенка). Ці люди, в першу чергу виконавці, хоча дехто з них (Ю. Луценко) мають власні політичні амбіції. Отже, названі нами люди складають ядро президентської команди. Інших немає. Наскільки президент дослухається до свого оточення сказати складно. З очевидністю можемо вести мову лише про одне – справжніх професіоналів своєї справи там немає, окрім, можливо, успішного бізнесмена Бориса Ложкіна. Принципита критерії підбору кадрів до президентської команди залишаютьсятиповими та незмінними протягом багатьох років. Такими критеріями є: цілковитий політичний конформізм, особиста відданість керівникові, догоджання та підлабузництво, родинні зв'язки, відсутність власних принципів, моральної та політичної позиції, вміння вчасно відрапортувати, «потрапити в струмінь», солідний стаж та послужний список, показний активізм і т.п. Ці та інші подібні фільтри відсіюють найбільш порядних та яскравих людей, спотворюють особистість, породжують поширений тип сірого, ідеологічно закомплексованого державного чиновника. Дотримуючись такого способу рекрутування людей у свою команду можемо зробити висновок, що Петру Порошенку потрібні лише виконавці, а не партнери.

Підсумовуючи вище викладене, можна сказати, що завдяки подіям на київському Майдані взимку 2013/14 рр. відбулась зміна людей при владі, проте якісних змін політичного режиму не відбулося. Намагання українських президентів від Леоніда Кравчука до Петра Порошенка створити систему одноосібної влади вказує лише на те, що такий тип політичного режиму має всі підстави називатися авторитарним. Різниця лише в тому, що один із них (Віктор Янукович) переступив межу за якою була вже прірва деспотизму. Ми навмисно в цій публікації уникали порівнянь щодо досягнень та успіхів того чи іншого Президента України. Так, безумовно, країна змінюється. Лише за час президентства Петра Порошенка відбулось багато подій як трагічних так і героїчних. Проте повторимось ще раз, успішність вимірюється конкретними справами, які приносять користь всьому суспільству, а таких, нажаль, не зовсім багато. Президент має виконувати вкрай важливу соціальну функцію – бути поза зіткненнями будь–яких елітних груп, класів чи соціальних утворень. Його пріоритетне завдання – дотримуватися державного, громадського, загальнонаціонального інтересу, а не йти на поводу приватних інтересів окремих осіб які очолюють ті чи інші олігархічні елітні групи. Чи може нинішній президент стати локомотивом кардинальних якісних змін українського суспільства? Може, але за єдиної умови – проявити політичну волю та об'єднати навколо себе справжніх особистостей, партнерів–однодумців, людей справи, відданих служінню своїй країні та своєму народу. «Не стыдись прибегать к помощи других. Тебе предстоит выполнить свою задачу, подобно воину при штурме стен. Что, если ты, вследствии хромоты, не сможешь один влезть на стену, а при помощи других это могло бы удасться тебе?» [3, с. 55]. Лише разом, об'єднавши спільні зусилля, можливо подолати будь–які труднощі, досягти успіху та процвітання.

Список використаних джерел

1. Ясперс, К., 1991. 'Смысл и назначение истории', М.: *Политиздат*, 527 с.

2. Скоропадський, П., 1995. 'Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918', Київ, Філадельфія, 493 с.

3. Аврелий, Марк, 1993. 'Наедине с собой. Размышления', Киев–Черкассы, 147 с.

References

1. Jaspers, K., 1991. 'Smysl i naznachenie istorii (The meaning and purpose of the story)', M.: *Politizdat*, 527 s.

2. Skoropads'kyj, P., 1995. 'Spogady. Kinec' 1917 – gruden' 1918 (Memoirs. End of 1917 – December 1918)', Kyi'v, Filadel'fija, 493 s.

3. Avrelij, Mark, 1993. 'Naedine s soboj. Razmyshlenija (Alone with myself. Reflections)', Kiev–Cherkassy, 147 s.

* * *

УДК 328.132.7:329.78

ОБРАЗ СУЧАСНОГО ПРЕЗИДЕНТА КРАЇНИ: МОЛОДІЖНІ ТРЕНДИ

IMAGE OF MODERN PRESIDENT OF COUNTRY: YOUTH TRENDS

Шаповалова І. В.,
кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально–гуманітарних дисциплін, Національний кораблебудівний університет імені адмірала Макарова (Миколаїв, Україна), e–mail: ira.shapovalopa@gmail.com

Кравчук О. Ю.,
викладач кафедри соціально–гуманітарних дисциплін, Національний кораблебудівний університет імені адмірала Макарова (Миколаїв, Україна), e–mail: kraffchuk@email.ua, ORCID: https://orcid.org/0000–0001–7802–1934

Shapovalova I. V.,
Candidate of Philosophy, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Sciences, Admiral Makarov National Shipbuilding University (Mykolaiv, Ukraine), e–mail: ira.shapovalopa@gmail.com

Kravchuk O. Yu.,
teacher of the department of social and humanitarian disciplines, Admiral Makarov National Shipbuilding University (Mykolaiv, Ukraine), e–mail: kraffchuk@email.ua, ORCID: https://orcid.org/0000–0001–7802–1934

Розглянуто зміни молодіжної політики держави в ракурсі створення передмов формування національної свідомості молодого покоління. З'ясована необхідність свідомого політичного вибору громадян для створення сприятливих умов розвитку української держави. Виокремлені категоріальні структури, що описують образ політика в масовій свідомості молоді.

Мета *статті полягає в характеристиці та оцінці результатів соціологічного дослідження на тему: «Образ ідеального президента України:молодіжні тренди», узагальненні його результати.*

Ключовими **завданнями** *статті є вивчення особливостей сприйняття молодіжним електоратом образа сучасного політичного діяча в групах респондентів.*

Ключові слова: *президент, молодь, погляди, соціологічне дослідження, імідж.*

The changes of the youth policy of the state in the perspective of creating the foreshadows of the formation of the national consciousness of the younger generation are considered. The necessity of a conscious political choice of citizens for creating favorable conditions for the development of the Ukrainian state is clarified. The features of the image of a contemporary politician in the groups of respondents are perceived by the youth electorate. Separated categorical structures that describe the image of politics in the mass consciousness of youth.

Keywords: *president, young people, attitudes, sociological research, image.*

Актуальність теми. Сьогодні більшість український політичних експертів впевнена,що свідомий політичний вибір громадян – це один з головних рушіїв подальшого прогресивного розвитку країни. Адже політико–культурний вибір суспільства і процес національного державотворення багато в чому (якщо не в головному) залежить від патріотизму свого народу, який є найбільш чуттєвим проявом національної самосвідомості. А говорячи про Україну сьогодні,ми говоримо, перш за все, про свідоме молоде покоління.

Донедавна державна політика по відношенню до молоді була, в основному, декларативною та повчальною. Молодь розглядалася не інакше як об'єкт ідеологічного та виховного впливу, а не суб'єкт діяльності у власних та державних інтересах. Таке ставлення держаних інституцій не спонукало молодь до набуття нею політичної суб'єктності. Становлення і розвиток державної молодіжної політики передбачає систематичний аналіз стану свідомості як методологічної основи цього процесу і водночас виступає як необхідна умова формування національної та політичної самосвідомості, що є основою високої культури особистості.

Сучасна молодь не має чітко виробленої системи національних інтересів та ясного розуміння національної ідеї. Більшість студентів зводять національну свідомість до однієї або декількох її форм, вона ще не набула розвиненого характеру й не переросла у вищий рівень – національну самосвідомість. З огляду на одержані висновки щодо міри розвитку національної самосвідомості молоді в Україні стає очевидною потреба посилення ролі вищих навчальних закладів у цьому процесі, хоча всі ці зусилля виявляться марними коли молодь, особливо студентська, не займеться вихованням в собі національної самосвідомості.

В якості основного **метода дослідження** був використаний метод авторського анкетування з метою визначення психологічних умов (ціннісні орієнтації, атитюди, індивідуальні особливості особистості), що впливають на сприйняття образу політика.

Вибір даного методу був також обумовлений тим, що при сприйнятті самих різних сфер життя (в тому числі політики) більш об'єктивними і менш емоційними є саме люди,що знаходяться в процесі самоактуалізації. І, нарешті, такі люди знаходяться в гармонії зі своєю культурою, зберігаючи в той же час певну внутрішню незалежність від неї. Вони володіють автономністю і впевненістю в собі, і тому їх мислення і поведінка не піддається соціальному і культурному впливу [Маслоу, 1999]. Все це дозволяє прогнозувати більш об'єктивне сприйняття даною категорією людей (молоді) образів політичних діячів, виділення істотних, неупереджених характеристик досліджуваних об'єктів.

Спеціально для досягнення цілей нашого дослідження було складено анкету, яка спочатку була апробована на невеликій вибірці анкетованих. Частина характеристик, які увійшли до нього, були отримані нами в результаті проведення попереднього опитування серед студентської молоді, яку просили назвати головні якості, притаманні, з їх точки зору, сучасному політику.

Зважаючи на вище описану ситуацію, будучи свідомими патріотами своєї держави, квітні 2018 року науково–педагогічний колектив кафедри соціально–гуманітарних дисциплін Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова провів соціологічне дослідження «Образ ідеального президента України очима молоді». У

перебігу дослідження вивчалися погляди молодих людей (у віці 18–23 років) студентської аудиторії університету з ряду суспільно–політичних питань. Методом анкетування було опитано 130 респондентів, що навчаються на 2–3 курсах НУК на технічних і гуманітарних спеціальностях.

Перша частина анкети включала питання щодо основних характеристик молодого виборця, друга – щодо основних складових образа «ідеального» президента України у поглядах молоді.

Основні висновки дослідження

1. Майже 70% молодих людей (студентів) цікавляться політичними подіями в Україні, ще 12,5% виявляють інтерес до політики, лише коли це їх стосується, також 3,8% не просто цікавляться, але і беру активну участь у політичних подіях і, тільки 14% заявили, що зовсім не цікавляться політикою.

2. При здійсненні свого політичного вибору приблизно 80% молоді орієнтуються лише на власну думку, ще 14,3% на позицію старшого покоління – батьків, для 3,6% авторитетною є думка викладачів та 1,8% враховують погляди своїх друзів.

3. Найчастіше для молодої людини джерелом інформації про перебіг політичного життя в Україні є Інтернет – майже 50% респондентів, друге місце за рівнем довіри посіло телебачення і радіо – 28% і, лише 3,6% довіряють друкованим виданням, а 19% черпають інформацію про політику із кола свого оточення (рідні, друзі, ін.).

4. Здійснюючи своє волевиявлення, молоді виборці, насамперед, надають перевагу професійним якостям політичного лідера – більш 45%, ще 19,9% тому, що обіцяє майбутній політик (передвиборча програма кандидата), визначальними для 17,1% є особисті якості лідера, для 14% важливими виявилися минулі здобутки політичної сили, яку представляє політик, а також по 1,7% студентів зазначили, що при виборі кандидата орієнтуються на його зовнішній вигляд та його політичну рекламу, розміщену на телебаченні. При цьому, жодним чином, на вибір не впливають погляди рідних та друзів.

5. Щодо розуміння найбільш прийнятного вектору подальшого розвитку України, переважна більшість молоді вважає за необхідне обирати власний проукраїнський шлях – 66,3%, за західний вектор висловилось 26,7%, проросійський та східний напрямок розвитку підтримує по 3,5% (за кожну з позицій).

Якщо узагальнити все вище зазначене, можна сказати, що сучасна молода людина у системі суспільно–політичних координат виявляє себе, як особистість з наступними якостями:

– намагається бути в курсі всіх політичних подій в Україні;

– черпає інформацію про політику переважно з Інтернету;

– здійснюючи свій політичний вибір орієнтується лише на власну думку;

– обираючи політика визначальним для неї є професійні якості кандидата;

– виступає за власний проукраїнський вектор розвитку для України.

Друга частина опитування включала блок питань щодо моделювання образа «ідеального» президента України у поглядах студентської молоді.

Основні висновки дослідження

1. 92% жіночої частина респондентів вважає, що стать президента не має значення і тільки 8% жінок вважають, що президентом має бути чоловік; для 90% чоловіків–респондентів також стать президента не має значення і 10% чоловіків хочуть бачити на посаді глави держави тільки чоловіка; також а ні чоловіки, а ні жінки не дали категоричної відповіді, що президентом повинна бути тільки жінка.

2. Щодо віку президента, то 50% схиляються до позиції, що це людина від 40 до 50 років, 39,2% – від 30 до 40 років, 7,3% – старше 50 років і тільки 3,5% хочуть бачити президентом людину молодше 30 років.

3. Відповідаючи на питання щодо освіти президента 89% респондентів вважать, що він повинен обов'язково мати вищу освіту, рейтинги щодо фахової спеціалізації глави держави виглядають наступним чином: 25% надають перевагу фахівцю з державного управління, 22% – економісту, 20% – політологу, 14% – юристу, по 2% набрали військова і аграрна освіта, ще по 2% – будь–яка вища освіта та науковий ступень, а 11% зазначили, що освіта взагалі не має значення.

4. 51,8% поділяють позицію, що не має значення для президента наявність сім'ї, 46,5% вказують на її необхідність, а 1,7% зазначають, що глава держави не повинен перебувати у шлюбі.

5. 73,2% визначили, що не має значення чи віруюча людина президент, чи ні, ще 23,4% вважать, що він повинен бути релігійною людиною і 3,4% взагалі не підтримують релігійність президента.

6. Стосовно належності президента до певної релігійної конфесії позиції розділились наступним чином: 80% за православну віру глави держави, 3,5% – протестантську, 2,3% набрав буддизм і 1,7% іслам, католицизм взагалі не знайшов підтримки і ще 12,5% підтримують атеїста.

7. Президента демократичного типу на чолі держави хочуть бачити 64,2% респондентів, авторитарного типу – 35,8%.

8. Ранжуючи значимість певних особистих якостей президента для респондентів, перші позиції посіли: розум і високий інтелект, професіоналізм і рішучість, далі ідуть: чесність, освіченість, людяність та на двох останніх місцях опинились безкорисливість і енергійність.

9. 50% опитаних зазначають важливість щирої посмішки для президента, 42,9% що це не має значення, 1,7% думають, що політик взагалі не має посміхатися, 5,4% підтримують інші позиції.

10. Цікаві результати відповідей респондентів щодо наявності почуття гумору у президента: так 98,3% вважають це обов'язковим і тільки 1,7% поділяють думку, що політика справа серйозна, ніякого гумору.

11. Щодо зовнішності президента, а саме кольору його волосся, 85,6% зазначили, що це не має значення, по 3,6% респондентів підтримали брюнета, блондина, русявого і рудого і жодний респондент не хоче бачити главу держави лисим.

12. 66% надають перевагу президенту, який одягається у класичний(діловий) костюм, для 29% це не є важливим, а 5% піддали підтримку елегантному стилю у одязі глави держави і жодний опитаний не підтримав молодіжний стиль одягу політика.

Таким чином, можна стверджувати, що в свідомості молоді існує свій образ еталонного і реального політичного лідера. Образ еталонного політика за багатьма параметрам збігається з позитивним образом політичного лідера. Образ реального політика не збігається з ідеальним образом і містить як позитивні, так і негативні характеристики.

Список використаних джерел

1. 'Молодежь Украины. Ожидания, ориентации, поведение', 1993, Киев, с.105.

2. Антонюк, ОВ., 1993. 'Деякі питання формування історичної самосвідомості українського народу', *Український історичний журнал*, №11–12.

3. Субтельний, О., 1991. 'Україна: Історія', Київ, с.203.

4. Черниш, Наталя, 1992. 'Стан національної самосвідомості студентської молоді', *Політологічні читання*, №1, с. 33.

5. Жмир, ВФ., 1991. 'На шляху до себе', *Філософська і соціологічна думка*, №1, с.145.

6. Маслоу, АГ., 1999. 'Мотивация и личность', *Пер. с англ. А. М. Татлыбаевой*, Санкт–Петербург: *Евразия*.

7. Брунер, Дж., 1977. 'Психология познания: за пределами непосредственной информации', *Пер. с англ. К. И. Бабицкого*, Москва: *Прогресс*.

References

1. 'Molodezh Ukrainy. Ozhidaniia orientatsii povedenie (Youth of Ukraine. Expectations, orientation, behavior)', 1993, Kyiv, s.105.

2. Antoniuk, OV., 1993. 'Deiaki pytannia formuvannia istorychnoi samosvidomosti ukrainskoho narodu (Some questions of the formation of historical consciousness of the Ukrainian people)', *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 11–12.

3. Subtelnyi, O., 1991. 'Ukraina: Istoriia (Ukraine: History)', Kyiv, s.203.

4. Chernysh, Natalia, 1992. 'Stan natsionalnoi samosvidomosti studentskoi molodi (He state of national identity of student youth)', *Politolohichni chytannia*, 1, s.33.

5. Zhmyr, V.F., 1991. 'Na shliakhu do sebe (On the way to oneself)', *Filosofska i sotsiolohichna dumka*, 1, s.145.

6. Maslou, AG., 1999. 'Motivatsiia i lichnost (Motivation and personality)', *Translation from English A. M. Tatlybaevoi*, St. Petersburg: *Evraziia*.

7. Bruner, Dzh., 1977. 'Psikhologiia poznaniia za predelami neposredstvennoi informatsii (The Psychology of Knowledge: Beyond Direct Information)', *Translation from English K. I. Babitskogo*, Moskow: *Progress*.

* * *

УДК 323.15:323.173:327.58

ЕТНОПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ У ПОПЕРЕДЖЕННІ ІРЕДЕНТИЗМУ

ETHNICPOLICY IN UKRAINE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES IN THE PREVENTION OF IRREDENTISM

Горло Н. В.,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна), e–mail: ngml@ukr.net

Gorlo N. V.,
Ph.D. in History, associate professor of the Department of Political Sciences, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya, Ukraine), e–mail: ngml@ukr.net

Проаналізовано стан етнополітики в Україні через призму її здатності до попередження проявів іредентизму. Тема досліджується в двох аспектах:забезпечення прав національних меншин і регулюваннявідносин між меншинами та спорідненими державами. Показано, що етнополітика не сприяла формуванню спільної національно–громадянської ідентичності, що спричинило посилення впливу сусідніх держав на споріднені етнічні групи. Запропоновано кроки по оптимізації вітчизняної етнополітики у напрямі попередження появи іредентистських настроїв з боку національних меншин.

Ключові слова: *іредентизм, етнополітика, національна меншина, споріднена держава, ідентичність.*

The article analyzes the state of ethnopolitics in Ukraine through the prism of its ability to prevent manifestations of irredentism. The topic is being studied in two aspects: the protection of the rights of national minorities and the regulation of relations between minorities and kin states. It is shown that ethnopolitics did not contribute to the formation of a common national–civil identity, which led to the strengthening of the influence of neighboring countries on related ethnic groups. The steps to optimize domestic ethnopolitics in order to prevent the emergence of irredentist sentiments by national minorities are proposed.

Keywords: *irredentism, ethnopolitics, national minorities, kinstates, identity.*

Аналізуючи причини посилення сепаратистських настроїв в Україні, які призвели до дезінтеграційних процесів, вітчизняні науковці наголошують на неефективній державній етнополітиці, у ході реалізації якої не вдалося сформувати спільну національно–громадянську ідентичність, у той час як це завдання було вкрайважливим з огляду на поліетнічний склад населення держави. Внаслідок цього по деколи у мешканців прикордонних регіонів етнічна і регіональна ідентичності почали домінувати над загальнонаціональною, в окремих випадках це призвело до пріоритетної ідентифікації себе з народами суміжних держав, і, як наслідок, спричинило виникнення і редетистських настроїв. Очевидне певне протиріччя: за роки незалежності була розроблена ціла низка нормативно–правових документів, пов'язаних з питаннями захисту прав національних і етнічних меншин, були створені умови для того, аби представники меншин досить активно користувалися своїми правами, передусім у сферах культури і освіти, але у підсумку це не убезпечило державу від появи сепаратистських тенденцій, що мали іредентистський характер. Зрозуміти це протиріччя – означає спробувати дати відповіді на питання: чи достатнім було нормативне забезпечення етнополітики? у яких сферах меншини відчували неповну реалізацію своїх прав? які аспекти взаємодії національних меншин і споріднених держав не були враховані українською владою і вийшли з–під контролю? Вирішення цього протиріччя є нагальною потребою сьогодення, проблема не втрачає актуальності досьогодні, адже й нині в Україні існує загроза виникнення іредентизму у прикордонних регіонах, тому необхідно робити висновки з попередніх невдач задля уникнення помилок у майбутньому.

Зауважимо, що вивчення означеної проблеми має важливе практичне значення у сучасних українських реаліях, коли внаслідок реалізації політики іредентизму Російською Федерацією Україна втратила контроль над частиною своєї території. Характер суспільно–політичних процесів у Криму та в Україні, як наголошує О. Литвиненко, насамперед визначається внутрішніми чинниками, а будь–який зовнішній вплив має лише другорядний характер: «зовнішні сили не детермінують суспільні процеси, а користуються наявними, наданими їм насамперед українською владою, можливостями…» [7, с. 76], тож пошук ефективних шляхів для попередження нових проявів іредентизму є нагальним завданням держави.

Етнополітична проблематика традиційно перебуває в центрі уваги українських науковців. Стану реалізаціїетнополітикив Україні і проблемі забезпечення прав національних меншин присвячені праці І. Зварича, В. Євтуха, В. Котигоренка, І. Кресіної, В. Крисаченка, І. Попової, М. Степика та ін. Причини виникнення сепаратизму у різних регіонах України з врахуванням ролі етнічного чинникадосліджують С. Асланов, В. Дівак, О. Кривицьката ін. Відносини між національними меншинами і спорідненими їм державами стали предметом зацікавлення П. Гриценко, О. Павлятенко, Є. Рябініна, Ю. Сліпецької, Н. Терес, Т. Халавки. Проте не завжди акцентується увага на тому, що в деяких регіонах України виникла або ж потенційно можлива саме іредентистська форма сепаратизму. Безумовно, виникнення сепаратистських настроїв в Україні базується на багатьох чинниках суто політичного і економічного характеру, але саме етнічна складова сепаратизму може слугувати підставою для підтримки дій сепаратистів ззовні, з боку сусідніх держав. У ситуації, коли меншини можуть бути включеними в іредентистські проекти інших держав, більш пильної уваги вимагає аналіз проблем, які має вітчизняна етнополітика у питанні забезпечення прав національних меншин, внаслідок чого вона виявляється нездатною попередити появу іредентистських настроїв.

Мета статті полягає у аналізі етнополітики в Україні через призму її здатності до попередження проявів іредентизму. У центрі дослідження перебувають два аспекти: задоволення потреб національних меншин і регулювання взаємодії між національними меншинами і спорідненими їм державами.

Вважаємо за доцільне першочергово зробити декілька зауважень методологічного характеру. Єдине конвенціональне визначення іредентизму відсутнє, що пояснюється трансформацією іредентизму за період його існування. У XIX ст. іредентизм полягав у вимогах політичних організацій націоналістичного спрямування, як наприклад, «Об'єднання за визволення Італії» (l'Associazione inprodell' Italia irredenta), приєднати до Італії ті суміжні території сусідніх держав, населення яких розмовляло італійською мовою. Ці території вважалися «незвільненими» (з італійської мови irredente – «незвільнений», «невикуплений»). Італійська влада почала цілеспрямоване втілення іредентистських планів наприкінці XIX ст., тобто італійський випадок засвідчує, що іредентизм фактично став політичним курсом держави. Саме тому вважаємо доцільним введення в науковий обіг поняття «політика іредентизму» для позначення цілеспрямованого курсу держави або інших політичних інститутів (політичних партій, громадських організації) щодо приєднання населення, яке вважається спорідненим за низкою ознак, у т.ч. мовною, разом з територією його проживання, до складу іншої держави, яка вважається «спорідненою». З боку національної меншини зміст іредентистських вимог складає прагнення увійти до складу спорідненої держави обов'язково разом з територією, на якій вона проживає. Огляд історії іредентизму показує, що у XX ст. відбулася його трансформація, адже в умовах постбіполярної системи міжнародних відносин відкриті територіальні претензії порушують міжнародний порядок, тому іредентизм найчастіше виступає в більш поміркованій формі, яка, за визначенням зарубіжного дослідника Дж. Ландау, проявляється у вигляді декларативної зацікавленості деякої держави в добробуті етнічно або культурно спорідненої групи, яка проживає за її межами [15]. Вважаємо цілком обґрунтованою типологію іредентизму, запропоновану Дж. Ландау: поміркований, метою якого є захист етнічно спорідненого населення від асиміляції і дискримінації, та радикальний, спрямований на приєднання (анексію) територій, на яких проживають споріднені групи [16]. На нашу думку, у сучасному світі поміркований, або «м'який» варіант, політики іредентизму реалізується тоді, коли деяка держава, мотивуючись «захистом споріднених груп», переслідуючи власні інтереси, починає здійснювати дії, які порушують законодавство держави, у якій проживають ці споріднені групи (наприклад, надаючи громадянство своєї держави). Ситуація стає більш загрозливою, коли у спорідненій державі націоналістичніполітичні сили починають просувати ідею відродження «Великої держави». Що ж до радикального іредентизму, то у сучасних умовах він є скоріше винятком, який реалізувала влада Російської Федерації, порушивши норми міжнародного права.

Нормативне забезпечення етнополітикив Україні у напрямі задоволення прав етнонаціональних меншин включає низку правових актів, серед яких Закони України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.) і «Про об'єднання громадян» (1992 р.), Конституція України (1996 р.), які закріплюють за етнічними меншинами право на вільний розвиток у різних суспільних сферах. За українським законодавством всім національним меншинам гарантоване право на національно–культурну автономію і створення національних громадських об'єднань, які мають право висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади різних рівнів. Крім того, у процесі реалізації прав національних меншин Україна впроваджує настанови, закріплені у Рамковій конвенції «Про захист національних меншин» (1995 р.), Лундських рекомендаціях про ефективну участь національних меншин у суспільно–політичному житті (вересень 1999 р.) та ін. Однак за тривалий час існування незалежної держави не було прийнято «Концепцію державної етнонаціональної політики України», яка б глобально визначила стратегію української етнополітики, у тому числі щодо забезпечення прав національних меншин.

Тим часом у питанні реалізації прав національних меншин є певні проблеми. Зокрема, закон «Про національні меншини в Україні» закріплює за національними меншинами право на національно–культурну автономію, що передбачає користування рідною мовою і забезпечення навчального процесу у закладах освіти, діяльність національних культурних товариств, розвиток національних традицій і задоволення інших культурних потреб (література, мистецтво, ЗМІ), створення національних культурних і навчальних закладів тощо [11]. Але, як зазначає І. Кресіна, в українському законодавстві інститут національно–культурної автономії, який покликаний задовольняти етнокультурні потреби етноспільнот, не прописаний, і законодавча база для реалізації права меншин на національно–культурну автономію відсутня [6, с. 22]. Щодо культурної і освітньої сфер можна говорити про вільне функціонування національних мов, натомість, на жаль, незахищеною видається саме українська мова. Наприклад, протягом останніх років на Закарпатті, де у закладах освіти навчання проводилося угорською мовою, сталася парадоксальна ситуація: значна кількість випускників не могла скласти ЗНО з української мови, яка є державною (! – *Н. Г.*).

Представники національних меншин як громадяни України можуть проводити свої інтереси, утворюючи політичні партії і громадські організації. Згідно Закону «Про політичні партії в Україні» (2001 р.), політичні партії можуть мати тільки всеукраїнський статус [12]. В Україні існує декілька політичних партій з етнічною складовою, серед них найбільш відомі Демократична партія угорців України, «КМКС» Партія угорців України, партія «Руський блок». О. Ляшенко підкреслює, що ті партії, які виникли за роки незалежності і певною мірою мали етноцентричний характер, у

переважній більшості були україноцентричними і українофільськими [9, с. 124]. Ці партії, маючи всеукраїнський статус, тим не менш досить активні у суспільно–політичному житті саме тих регіонів, де проживають відповідні етнічні групи, тому мають помітнийуспіх на місцевих виборах. У зарубіжних країнах виникнення етнічних партій – досить поширене явище. На думку Г. Луцишин, етнічні партії можуть виконувати різну роль: у стабільних демократичних країнах вони доповнюють етнополітику держави, найчастіше захищаючи права національних меншин, а в перехідний етап розвитку держави, навпаки, сприяють виникненню і загостренню міжетнічних конфліктів [8, с. 113]. Власне, дестабілізуючу функцію тривалий час виконували проросійські партії і громадські організації у Криму, формуючи іредентистські настрої в регіоні.

Національні меншини беруть активну участь у виборчому процесі. Але Ю. Остапець наголошує на тому, що в українському законодавстві ніяких прерогатив для представників національних меншин не робиться, тобто, знову таки, «задекларовані в конституційних засадах та законах України виборчі права національних меншин не мають відповідних механізмів реалізації на практиці» [10, с. 396]. Зокрема, відсутні національні виборчі округи, які б гарантовано давали змогу представникам національних меншин бути представленими у вищих органах влади. Саме тому у липні 2018 р. голова КМКС народний депутат Л. Брензович звернувся з листом до голови ЦВК України з листом щодо створення на виборах 2019 року в Закарпатській області, у місцях компактного проживання угорців, національного виборчого округу. Такий округ діяв на виборах 1998 і 2002 років, але напередодні виборів 2014 року подібне прохання було відхилене [5].

Безумовно, представники національних меншин відчувають на собі вплив непростої економічної ситуації в країні, а тому чимало з них приймають рішення про роботу у сусідніх державах, у тому числі споріднених, оскільки у цьому випадку працевлаштування полегшується завдяки знанню мови а й то завдяки наявності паспорта іншої держави, що, звісно, незаконно з точки зору українського законодавства.

Внаслідок неврегульованості низки питань у сфері реалізації прав національних меншин маємо ситуацію, за якої в ідентифікаційній системі індивіда національна ідентичність не є пріоритетною, натомість домінують локальні або ж наднаціональні ідентичності. Так, наприкінці 2015 року Центр Разумкова у рамках реалізації проекту «Ідентичність громадян України: тенденції змін, виклики та перспективи для національної єдності» провів загальнонаціональне соціологічне опитування, яке показало, що однакові частки (по 40%) респондентів засвідчили, що «в першу чергу» пов'язують себе з Україною або з конкретним населеним пунктом (містом, селом), де вони проживають. Інші 11,4% опитаних пов'язують себе з регіоном проживання. 2,1% респондентів ідентифікує себе з Радянським Союзом, 1,5% – з Європою, 0,6% – з Росією [4, с. 3]. Слід звернути увагу на те, що опитування, яке проводилося на території України і в ситуації, коли вже йшла гібридна війна Росії проти України, все ж показало невеликий відсоток (2,7%) тих, хто першочергово ідентифікує себе з СРСР чи Росією. Проте слід констатувати позитивні зрушення, які поступово відбуваються в ідентифікаційній системі громадян. За даними загальнонаціонального опитування громадян та експертів, проведеного наприкінці 2017 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, вже 73% респондентів першочергово вважали себе громадянами України, а 15,8% опитаних – мешканцями регіону, в якому проживають [14].

Таким чином, недостатня увага держави до реалізації прав етнонаціональних меншин потенційно створює сприятливий ґрунт для впливу сусідніх держав на споріднені групи. Ці держави формують власну «пропозицію», яка виявляється привабливою для представників національних меншин, наприклад, щодо змістовного наповнення інформаційного простору чи тлумачення історичного минулого; не останню роль відграє і економічна пропозиція щодо працевлаштування в сусідній державі. Однак ці «пропозиції» можуть суперечити національним інтересам держави, у якій перебуває меншина. У цьому контексті слід зауважити, що в Україні питання взаємодії національних меншин і споріднених їм держав недостатньо врегульованіз точки зору нормативного забезпечення і прикладних механізмів їх реалізації.

У європейському правовому просторі відсутнє конвенційне поняття, яке б застосувалося для позначення держав, які мають споріднені групи у сусідніх країнах. У Больцанських рекомендаціях ОБСЄ про національні меншини в міждержавних відносинах (2008 р.) визначено, щопоняття «споріднена держава» використовується для позначення тих держав, більшість населення яких розділяє етнічні або культурні характеристики з меншістю населення іншої країни. Там же зазначено, що поряд з поняттям «споріднена держава» існують і інші терміни, які передають схоже значення, такі як «історична батьківщина» або «материнська держава», тому використання даного поняття по відношенню до держав і національних меншин є суперечливим і не має загальноприйнятого наукового чи правового визначення [19, р. 2, 3]. В українському законодавстві зустрічаємо поняття «історична батьківщина». Зокрема, Декларація прав національностей України, прийнята 1 листопада 1991 р., зафіксувала право представників національних меншин і їхніх національних культурних центрів і товариств на встановлення вільних контактів із своєю історичною батьківщиною [2]. У статті 15 Закону України «Про національні меншини» спеціальний термін відсутній, натомість вказано, що представники національних меншин і національні громадські об'єднання мають право

вільно встановлювати і підтримувати зв'язки з особами своєї національності та їх громадськими об'єднаннями за межами України, одержувати від них допомогу для задоволення мовних, культурних, духовних потреб, брати участь у діяльності міжнародних неурядових організацій [11].

Важливимє визначення оптимальних і прийнятних способів взаємодії історичної батьківщини і спорідненої групи. Найчастіше форми взаємодії, які, наприклад, зазначені у Законі «Про національні меншини», не конкретизовані, наприклад, досить нечітке «одержання допомоги для задоволення мовних потреб» на практиці може приймати абсолютно різне вираження, аж до майже тотального впровадження мови сусідньої держави у систему освіти, культури, ЗМІ регіону, де проживає національна меншина. Досить загальні формулювання про напрями взаємодії закріплені у двосторонніх договорах про добросусідські відносини. Відсутність державного контролю над відносинами національних меншин і споріднених держав призвела до потужного ідеологічного впливу сусідніх держав на споріднені групи в Україні.

Для прикладу охарактеризуємо взаємодію Росії і Угорщини зі спорідненими групами. Російська меншина є найбільшою національною меншиною в Україні, яка вже тривалий час перебуває у полі зору російської влади. В російській політиці іредентизму одну з ключових позицій посідає ідеологема «співвітчизники за кордоном». До числа співвітчизників відноситься велике коло осіб, які проживають за межами федерації, у тому числі особи, які перебували в громадянстві СРСР або проживають у державах, що входили до складу СРСР. Ідеологема «захисту співвітчизників за кордоном» є лише однією з цілого комплексу ідей, на яких базується іредентистська складова у зовнішній політиці Росії, поряд з ідеєю«русского мира», російського народу як розділеного та «великої російської цивілізації». Ці ідеї сукупно формують підвалини для експансіоністської іредентистської політики російської влади, від якої зараз і потерпає Україна.

Форми, у яких Російська Федерація реалізувала вплив на населення Криму і Донбасу, різноманітні, – діяльність проросійських партій і громадських організацій, постійна присутність російського інформаційного продукту у медіапросторі, реалізація цілого комплексу заходів по підтримці співвітчизників (нагородження найбільш активних громадських діячів, навчання молоді у російських вишах тощо). Фактично Росія проводила власну політику ідентичності в названих регіонах, яка виявилася досить успішною, адже, як зауважує А. Жумаділов, профіль середньостатистичного жителя Криму дедалі більше резонує із профілем середньостатистичного росіянина [3, с. 99]. На жаль, українська влада мала досить багато прорахунків у реалізації етнополітики, зокрема, їй не вдалося виконати важливе завдання формування спільної національно–громадянської ідентичності. Тим часом етнічний чинник відіграв не останню роль у конфлікті, що виник між Україною і Росією, адже втручання Російської Федерації у внутрішні справи суверенної Української держави відбувалося у першу чергу під гаслом захисту прав російського і російськомовного населення України.

Останнім часом досить потужний вплив на життя угорців Закарпаття здійснює Угорщина. Вітчизняні вчені занепокоєні тактикою «повільного просування», яка реалізується нею на українських теренах. Є. Рябінін, зауважуючи потужний вплив Угорщини на економічну, освітню і культурну сфери регіону, вважає, що Угорщина проводить «повзуче м'яке зайняття Закарпаття» [17, p. 81]. На думку П. Гриценка, нинішня «мадяризація» Закарпаття угорською владою є кроком по реалізації завдань так званого м'якого приєднання угорськомовної частини Закарпаття до Великої Угорщини. Він вважає, що політичні амбіції лідерів Угорщини лише камуфлюються під доброчинну ідею допомоги угорськомовним громадянам України, а насправді перетворюють ціле покоління угорців Закарпаття на національне гетто, майбутнє якого змодельоване сусідньою державою, тобто навчання лише в угорськомовних середніх спеціальних чи вищих освітніх закладах і працевлаштування у сусідній державі [1, с. 32–34]. Також доцільно згадати негативну реакцію угорської влади восени 2017 року на мовну статтю Закону України «Про освіту», що фактично засвідчилоїї небажання щодо інтеграції етнічних угорців в мовно–освітній простір України, хоч цей крок і розкриває широкі перспективи перед ними щодо навчання в українських вишах і працевлаштування в Україні.

Отже, на даний час етнополітика в Україні має деякі проблеми у питанні реалізації прав національних меншин і їх взаємодії зі спорідненими державами, зокрема: недостатньо розроблені правові норми щодо реалізації права на створення національно–культурної автономії, не прописані форми взаємодії національних меншин і споріднених держав; відсутня система органів державної влади, які б контролювали цю взаємодію. Не останню роль відіграє той факт, що держава цілеспрямовано не формує загальнодержавну ідентичність, адже національні інтереси перебувають на другому плані. Разом з тим не вирішуються інші нагальні питання, наприклад, щодо подвійного громадянства. Влада Угорщини, Румунії і Російської Федерації видає паспорти «етнічним родичам», і, хоч подвійне громадянство заборонене законодавством України, питання покарання за набуття громадянином України громадянства іншої держави жодним чином не регламентоване.

В умовах, коли анексовано Крим, а на Сході України тривають військові дії, українська влада повинна докласти усіх зусиль, аби ці сценарії не повторилися в жодному іншому регіоні України. Тож вітчизняна етнополітика потребує нагального реформування, а для цього необхідні політична воля і виваженість у регулюванні досить чутливої сфери міжнаціональних відносин.

Американський політолог А. Степан пропонує дві моделі етнополітики, які можливі у поліетнічній державі, – «нація–держава» і «держава–нація». Перша модель спрямовується на створення політичної нації єдиної національної ідентичності. Характерне домінуванняодного етносу, так званої «мобілізованої групи» з правом проведення асиміляційної політики в сферах освіти, мови, культури. Прикладами є унітарні держави Франція і Японія. Модель «держави–нації» передбачає існування кількох націй і кількох національних ідентичностей. Держава всіляко підтримуєці ідентичності, у тому числі через визнання декількох державних мов, надання політичної автономії тощо. Дана модель запроваджена у державах, які реалізують принцип федералізму, – Бельгія, Індія, Іспанія. І хоч Україна є поліетнічною державою, у якій існує більш ніж одна «мобілізована група», проте, за твердженням А. Степана, модель «держави–нації» їй не підходить з причини потенційної іредентистської загрози з боку Росії. Науковець розглядає як оптимальний для України варіант реалізації моделі «нації–держави», але у більш м'якому варіанті. Аргументує свою думку тим, що в Україні національна і мовна ідентичності не завжди співпадають, тому можливо проводити мовну політику, яка не викликатиме спротиву [18, p. 279–308]. Отже, українська етнополітика першочергово повинна спрямовуватися на формування української політичної нації і, відповідно, загальнонаціональної ідентичності. Безумовно, вітчизняна етнополітика повинна враховувати інтереси меншин, але український компонент має виконувати центральну роль. Інтегруючі цінності можуть бути сформовані у вигляді національної ідеї, однак внаслідок постійного переформатування українського політикуму зміст цієї ідеї постійно змінюється. Зростання добробуту громадян також може стати чинником, що згуртовує представників регіональних політичних культур, адже чимало українських громадян виїжджають за кордон саме з метою покращення економічного становища. Необхідноздійснити низку важливих кроків, серед яких: чітке правове закріплення усіх норм, які регулюють права і статус національних меншин в Україні, розробка механізмів реалізації національно–культурної автономії (зокрема, чітке окреслення сфери застосування мови меншин в освіті, ЗМІ), участі представників національних меншин у виборчому процесі (створення національних виборчих округів, квоти для представників національних меншин у парламенті) тощо.

У контексті попередження виникнення іредентистських настроїв необхідна більш пильна увага до прикордонних меншин, які межують зі спорідненою державою. Т. Халавка пропонує чотири моделі акультурації меншин у прикордонних регіонах, вибір кожної залежить від трьох чинників: законодавчого забезпечення прав національних меншин, їх участі у суспільно–політичному житті і від впливу «спорідненої держави». Додатково враховується, яку концепцію формування нації застосовують держава, у якій проживає етнічна меншина, і етнічна Батьківщина, – громадянсько–територіальну чи етнічно–генеалогічну. Це моделі сегрегації, інтеграції, асиміляції і маргіналізації. Т. Халавка зазначає, що органи влади повинні уникати застосування сегрегаційної моделі, тому що за сприяння сусідньої етнічної батьківщини в цих групах може сформуватися іредентистський націоналізм [13, с. 147–149]. Саме тому особливу увагу слід приділяти пошуку оптимальних способів взаємодії споріднених держав і національних меншин, адже узгоджені державами і чітко прописані форми співпраці здатні убезпечити від виникнення іредентизму. Як правило, прикордонні регіони беруть участь у транскордонному співробітництві, базові засади якого регламентовані низкою європейських документів.У цьому випадку соціокультурні і економічні зв'язки між суміжними регіонами стають більш інтенсивними. Взагалі форми впливу споріднених держав на освітню, культурну сфери і ЗМІ прикордонного регіону вимагають більш пильного контролю з боку держави, у якій проживає національна меншина, адже саме вони є найбільш сприятливим ґрунтом для ідеологічного впливу на свідомість споріднених груп.

Висновки. Таким чином, виникнення іредентистських настроїв у окремих регіонах України певною мірою було спричинене відсутністю ефективної етнополітики. Задля попередження поширення іредентизму в прикордонних регіонах державі необхідно нагально розробити нову етнополітичну стратегію і бути послідовною у реалізації поставлених цілей. У центрі уваги має перебувати пошук оптимальних форм взаємодії національних меншин у прикордонних регіонах і споріднених їм держав, які б не створювали потенційних загроз для національної безпеки України. Вважаємо, що регулювання етнополітичних процесів буде більш ефективним також за умови одночасної інтенсифікації регіональної політики, проведення децентралізації владиі пожвавлення економічних реформ. Безумовно, науковцям і політикам потрібно вивчати і аналізувати зарубіжний досвід проведення етнополітики, адже практично усі поліетнічні держави періодично стикаються з необхідністю попередження чи подолання наслідків відцентрових процесів, і саме послідовна етнополітика держави, спрямована на захист і реалізацію прав етнічних меншин, здатна попередити появу іредентистських настроїв.

Список використаних джерел

1. Гриценко, ПЮ., 2018. 'Мова як індикатор угорсько–українських відносин сьогодення', *Стратегічні пріоритети*, №1 (46), с.26–37.

2. 'Декларація прав національностей України, 1 листопада 2001 р.'. [online] Доступно: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1771–12 (дата звернення: 20.08.2018).

3. Жумаділов, А., 2014. 'Реінтеграція Криму: методологічні аспекти', *Національна безпека і оборона*, №5–6, с.97–99.

4. 'Ідентичність громадян України: зміни, тенденції, регіональні особливості', 2016, *Національна безпека і оборона*, №3–4 (161–162), с.2–57.

5. ‘КМКС просить ЦВК створити на Закарпатті на виборах–2019 окремий «угорський» округ’, *Закарпаття онлайн*, 19 липня 2018 р. [online] Доступно: https://zakarpattya.net.ua/News/183541–KMKS–prosyt–TSVK–stvoryty–na–Zakarpatti–na–vyborakh–2019–okremyi–uhorskyi–okruh– (дата звернення: 20.08.2018).

6. Кресіна, І., 2017. ‘Національно–культурна автономія: правовий шлях вирішення русинської проблеми’, *Стратегічні пріоритети*, №1 (42), с.18–23.

7. Литвиненко, О., 2009. ‘Кримський проект Російської Федерації: спроба реконструкції політики на основі adhoc рішень’, *Національна безпека і оборона*, №5 (109), с.73–76.

8. Луцишин, ГІ., 2010. ‘Особливості розвитку етнічних партій в Україні’, *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*, Вип.17, №912, с.113–118.

9. Ляшенко, О., 2010. ‘Участь етнополітичних партій у політичному процесі в Україні: досвід і перспективи’, *Наукові записки ІПІЕНД*, Вип.46, с.117–138.

10. Остапець, Ю., 2016. ‘Електоральна поведінка та представництво в органах влади угорської громади Закарпаття’, *Гілея: науковий вісник*, Вип.113, с.392–397.

11. ‘Про національні меншини в Україні: Закон України №2494–XII від 25 червня 1992 року’. [online] Доступно: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494–12(дата звернення: 01.09.2018).

12. ‘Про політичні партії в Україні: Закон України №2365–III від 5 квітня 2001 року’. [online] Доступно: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365–14(дата звернення: 01.09.2018).

13. Халавка, Т., 2013. ‘Вплив концепцій етнічностей на моделі акультурації в етноконтактних регіонах’, *Ефективність державного управління: Збірник наукових праць*, Вип.34, с.144–150.

14. ‘73% українців вважають себе громадянами України, не вдаючись до регіональної приналежності’, *Фонд «Демократичні ініціативи»*. [online] Доступно: http://uacrisis.org/ua/63484–results–of–2017–and–forecasts–for–2018 (дата звернення: 01.09.2018)

15. Landau, J., 1991. ‘The Upsand Downs of Irredentism: The Case of Turkey (Chapter 6)’. In: *Chazan N. (ed.) Irredentism and International Politics*. Boulder, p.81–96.

16. Landau, JM., 1995. ‘Pan–Turkism: From Irredentism to Cooperation’, Bloomington: *Indiana University Press*, 275 p.

17. Ryabinin, Y., 2018. ‘Hungarian exogenous influence on the separatism movement in Transcarpathian region’, *Стратегічні пріоритети*, №1 (46), p.79–83.

18. Stepan, A., 2005. ‘Ukraine: Improbable democratic «nation–state» but possible democratic «state–nation»?’, *Post–Soviet affairs*, Columbia, №4, p.279–308.

19. ‘The Bolzano / Bozen Recommendation son National Minoritiesin Inter–State Relations & Explanatory Note June 2008’, 2008, *Organization for Security and Co–operation in Europe.* [online] Доступно: https://www.osce.org/hcnm/bolzano–bozen–recommendations?download=true> (дата звернення: 04.03.2018).

References

1. Grycenko, PJu., 2018. ‘Mova jak indykator ugors’ko–ukrai’ns’kyh vidnosyn s’ogodennja (Language is an indicator of the Hungarian-Ukrainian relations of the present)’, *Strategichni priorytety*, №1 (46), s.26–37.

2. ‘Deklaracija prav nacional’nostej Ukrai’ny, 1 lystopada 2001 r. (Declaration of the Rights of Nationalities of Ukraine, November 1, 2001)’. [online] Dostupno: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1771–12 (data zvernennja: 20.08.2018).

3. Zhumadilov, A., 2014. ‘Reintegracija Krymu: metodologichni aspekty (Reintegration of the Crimea: methodological aspects)’, *Nacional’na bezpeka i oborona*, №5–6, s.97–99.

4. ‘Identychnist’ gromadjan Ukrai’ny: zminy, tendencii’, regional’ni osoblyvosti (Identity of Ukrainian citizens: changes, trends, regional peculiarities)’, 2016, *Nacional’na bezpeka i oborona*, №3–4 (161–162), s.2–57.

5. ‘KMKS prosyt’ CVK stvoryty na Zakarpatti na vyborah–2019 okremyj «ugors’kyj» okrug (CMSC asks the CEC to create a separate «Hungarian» district in Transcarpathia in the 2019 elections)’, *Zakarpattja onlajn*, 19 lypnja 2018 r. [online] Dostupno: https://zakarpattya.net.ua/News/183541–KMKS–prosyt–TSVK–stvoryty–na–Zakarpatti–na–vyborakh–2019–okremyi–uhorskyi–okruh– (data zvernennja: 20.08.2018).

6. Kresina, I., 2017. ‘Nacional’no–kul’turna avtonomija: pravovyj shljah vyrishennja rusyns’koi’ problemy (National–cultural autonomy: a legal way to resolve the Rusyn problem)’, *Strategichni priorytety*, №1 (42), s.18–23.

7. Lytvynenko, O., 2009. ‘Kryms’kyj proekt Rosijs’koi’ Federacii’: sproba rekonstrukcii’ polityky na osnovi adhoc rishen’ (The Crimean project of the Russian Federation: an attempt to rebuild policies based on adhoc decisions)’, *Nacional’na bezpeka i oborona*, №5 (109), s.73–76.

8. Lucyshyn, GI., 2010. ‘Osoblyvosti rozvytku etnichnyh partij v Ukrai’ni (Features of the development of ethnic parties in Ukraine)’, *Visnyk Harkivs’kogo nacional’nogo universytetu im. V. N. Karazina. Serija: Pytannja politologii’*, Vyp.17, №912, s.113–118.

9. Ljashenko, O., 2010. ‘Uchast’ etnopolitychnyh partij u politychnomu procesi v Ukrai’ni: dosvid i perspektyvy (Participation of ethnopolitical parties in the political process in Ukraine: experience and perspectives)’, *Naukovi zapysky IPIEND*, Vyp.46, s.117–138.

10. Ostapec’, Ju., 2016. ‘Elektoral’na povedinka ta predstavnyctvo v organah vlady ugors’koi’ gromady Zakarpattja (Electoral behavior and representation in the authorities of the Hungarian community of Transcarpathia)’, *Gileja: naukovyj visnyk*, Vyp.113, s.392–397.

11. ‘Pro nacional’ni menshyny v Ukrai’ni: Zakon Ukrai’ny №2494–XII vid 25 chervnja 1992 roku (On National Minorities in Ukraine: Law of Ukraine No.2494–XII of June 25, 1992)’. [online] Dostupno: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494–12(data zvernennja: 01.09.2018).

12. ‘Pro politychni partii’ v Ukrai’ni: Zakon Ukrai’ny №2365–III vid 5 kvitnja 2001 roku (On Political Parties in Ukraine: Law of Ukraine No. 2355–III of April 5, 2001)’. [online] Dostupno: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365–14(data zvernennja: 01.09.2018).

13. Halavka, T., 2013. ‘Vplyv koncepcij etnichnostej na modeli akul’turacii’ v etnokontaktnyh regionah (The Influence of Ethnic Concepts on the Model of Accultation in Ethno–Contact Regions)’, *Efektyvnist’ derzhavnogo upravlinnja: Zbirnyk naukovyh prac’*, Vyp.34, s.144–150.

14. ‘73% ukrai’nciv vvazhajut’ sebe gromadjanamy Ukrai’ny, ne vdajuchys’ do regional’noi’ prynalezhnosti (73% of Ukrainians consider themselves citizens of Ukraine without resorting to regional affiliation)’, *Fond «Demokratychni iniciatyvy»*. [online] Dostupno: http://uacrisis.org/ua/63484–results–of–2017–and–forecasts–for–2018 (data zvernennja: 01.09.2018)

15. Landau, J., 1991. ‘The Upsand Downs of Irredentism: The Case of Turkey (Chapter 6)’. In: *Chazan N. (ed.) Irredentism and International Politics*. Boulder, p.81–96.

16. Landau, JM., 1995. ‘Pan–Turkism: From Irredentism to Cooperation’, Bloomington: *Indiana University Press*, 275 p.

17. Ryabinin, Y., 2018. ‘Hungarian exogenous influence on the separatism movement in Transcarpathian region’, *Strategichni priorytety*, №1 (46), p.79–83.

18. Stepan, A., 2005. ‘Ukraine: Improbable democratic «nation–state» but possible democratic «state–nation»?’, *Post–Soviet affairs*, Columbia, №4, p.279–308.

19. ‘The Bolzano / Bozen Recommendation son National Minoritiesin Inter–State Relations & Explanatory Note June 2008’, 2008, *Organization for Security and Co–operation in Europe.* [online] Dostupno: https://www.osce.org/hcnm/bolzano–bozen–recommendations?download=true> (data zvernennja: 04.03.2018).

* * *

УДК 329.1/.6(477/:324«2010/2012»

ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2012 Р. НА НАЦІОНАЛІЗАЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

THE IMPACT OF THE 2012 PARLIAMENTARY ELECTIONS ON THE NATIONALIZATION OF THE PARTY SYSTEM OF UKRAINE

Шелемба М. М.,
аспірантка кафедри політології і державного управління, Факультет суспільних наук, Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна), e–mail: schelemba.m@gmail.com

Shelemba M. M.,
graduate student Department of Political Science and Public Administration, Faculty of Social Sciences, Uzhgorod National University (Uzhgorod, Ukraine), e–mail: schelemba.m@gmail.com

Здійснено оцінку рівня націоналізації партійної системи України за 2012 р. Аналіззроблено із використанням трьох методологічних підходів до визначення індексу націоналізації партійної системи, зокрема, М. Джонса і С. Мейнверінга, Г. Голосова, авторського підходу. В ході дослідження виявлено, що стан партійної націоналізації в 2012 р. характеризувався як такий, що знаходиться в межах вище середнього. Визначено, що досвід політичних акторів щодо рівномірного охоплення територій вплинув на те, що вони забезпечили достатньо високу партійну націоналізацію. Доведено, що фактичний стан партійної націоналізації був обумовлений впливом низки факторів: виборчої системи; форми правління; політичного режиму; етнічних чинників. Зазначено, що незважаючи на високий рівень партійної націоналізації, дія вказаних факторів обумовила рівномірність підтримки провладної політичної сили та обумовила можливість конкурентної участі у виборчих процесах інших політичних сил.

Ключові слова: *націоналізація, партійна система, політична партія, електоральна підтримка, методологія, фактори впливу, вибори, виборча кампанія.*

The article assesses the level of nationalization of the party system of Ukraine in 2012. The analysis was carried out using three methodological approaches to defining the index of the nationalization of the party system of the country, in particular, M. Jonesand, S. Mainwaring, G. Golosov and I. Grigoriev, author's approach. During the study, it was found that the state of party nationalization in 2012 was characterized as being within the above average. It has been determined that the experience of political actors regarding the uniform coverage of the territories has influenced the fact that they provided sufficiently high party nationalization. It is proved that the actual state of party nationalization was due to the influence of a number of factors, among which, in particular, the effect of: the electoral system; state form of government; political regime; ethnic factors. It is noted that despite the rather high party nationalization, the actions of these factors created the uniformity of the support of the pro–government political forces, which made it possible for competitive participation in electoral processes of other political forces.

Keywords: *nationalization, party system, political party, electoral support, methodology, factors of influence, elections, election campaign.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Партійні системи різних країн світу мають свої тенденції та схожі ознаки розвитку, відтак аналіз їх стану та динаміки дозволяє розуміти проблеми та прогнозувати можливі варіанти змін. На сучасному етапі розвитку політичної науки є достатній рівень науково–методологічних та практичних напрацювань в сфері аналізу явища націоналізації партійної системи. Вивчення партійної націоналізації України потребує пошуку оптимального методологічного підходу, оскільки вітчизняні умови розвитку партійної системи відрізняються від розвитку країн пострадянського простору. Але кожна з таких країн вирізняється певними особливостями, що висуває необхідність вироблення адаптивної методології оцінки для умов, які є найбільш прийнятними до вітчизняних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В політичній науці існують сучасні комплексні підходи до розрахунку індексів націоналізації партійної системи. В рамках цієї групи методик можна визначити: ґрунтовну методику оцінки націоналізації партійної системи в цілому і націоналізації електоральної підтримки кожної партії, розроблену М. Джонсом і С. Мейнверінгом [9]. Ця методика була використана для вивчення стану партійної націоналізації України. Також слід відмітити підхід Д. Бошлера до розрахунку Стандартизованої оцінки партійної націоналізації [7; 8]. Є методичні підходи Ю. Касаю та Дж. Моеніус до здійснення оцінки конфігурації партійної системи (індекс інфляції, розмір ефективної кількості партій) [10]. Заслуговує на увагу методика розрахунку індексу націоналізації партійної системи, індексу націоналізації голосування за окрему партію, запропонована Г. Голосовим [3, с. 137–141]. Слід відмітити, що питання методології не є уніфікованим для таких країн як Україна на сучасному етапі політичного, партійного та соціально–економічного розвитку. З огляду на це було розроблено та представлено в дослідженні авторську методику оцінки партійної націоналізації, яка враховує широкий спектр оціночних характеристик вітчизняного суспільно–політичного розвитку.

Мета дослідження – визначення рівня націоналізації партійної системи України за результатами місцевих виборів 2010 р. та парламентських виборів 2012 р.

Для досягнення поставленої мети, потрібно виконати наступні завдання:

1) визначити методологічні засади дослідження рівня націоналізації партійної системи;

2) охарактеризувати стан партійної націоналізації України за результатами місцевих виборів 2010 р. парламентських виборів 2012 року;

3) виокремити склад та характеристику факторів впливу на партійну націоналізацію в рамках досліджуваних виборів.

Виклад основного матеріалу. Стан націоналізації партійної системи України трансформувався під впливом різних чинників, демонструючи при цьому сталі тенденції або зміни. Оцінка цього явища в часовому періоді 1994–2015 рр. дозволить представити масштабну історіографію розвитку, проаналізувати характер впливу та визначити подальші перспективи. Для цілей аналізу в дослідженні використано три методологічних підходи до визначення індексу націоналізації партійної системи країни, зокрема, М. Джонса і С. Мейнверінга [9], Г. Голосова [3, с. 136–137] та авторський підхід.

Авторський методологічний підхід передбачає розгляд націоналізації партійної системи через

призму таких складових: націоналізації партій за результатами парламентських виборів в регіонах; націоналізації партій за кандидатами від політичних партій в регіонах; націоналізації партій за результатами виборів до органів місцевого самоврядування. Зазначений підхід також враховує націоналізацію партійної системи в часовому вимірі, зокрема, передбачено оцінку націоналізації на стадії передвиборчого процесу, на стадії визначених результатів виборів до Верховної Ради України, обласних рад. Представлена методологія дозволяє оцінити досить широкий характеристик партійної націоналізації в рамках однорідності націоналізації за результатами виборів, виборчих кампаній на різних рівнях в країні. Авторська модель вивчення націоналізації партійної системи України розроблена на підставі кількісних методів:статистичного аналізу, аналізу партійно–електоральної гомогенності (в рамках якого використовується підхід до оцінки партійної націоналізації, представлений Г. Голосовимта авторська модифікована розробка). Ця модель передбачає розрахунок: націоналізації партій за результатами парламентських виборів в регіонах (IPNrg); націоналізації партій за кандидатами від політичних партій в регіонах (IPNcnt); націоналізації партій за результатами виборів до органів місцевого самоврядування (IPNloc); загального індексу націоналізації партійної системи країни (IPNc). Націоналізація партій за результатами парламентських виборів в регіонах (IPNrg) показує рівень концентрації підтримки політичних партій, що пройшли до Верховної Ради України під час виборчого процесу в усіх виборчих округах. Це важливий індикатор, який свідчить про рівномірність охоплення, присутності партій у територіальних одиницях (округах). Рівень націоналізації партій за представленими кандидатами від політичних партій в регіонах (IPNcnt) демонструє фактичний стан концентрації політичних партій під час виборчого процесу в регіонах країни. Вказаний індикатор показує рівномірність охоплення, присутності кандидатів від партії у адміністративно–територіальних регіонах на стадії виборчих перегонів. Націоналізація партій за результатами виборів до органів місцевого самоврядування (IPNloc) демонструє партійну націоналізацію за результатами місцевих виборів. Загальний індекс націоналізації партійної системи країни (IPNc) передбачає визначення середньо арифметичного значення вищезазначених показників націоналізації.

В табл.1 наведено результати парламентських виборів до Верховної Ради України в 2012 р.

Відповідно до результатів парламентських виборів в 2012 р. найвищий рівень електоральної підтримки мала Партія регіонів, яка отримала 30% голосів. Партія регіонів змогла отримати на 41 мандат більше за одномандатними округами, аніж за багатомандатним округом. Цей результат був розкритикований у звіті ОБСЄ і пояснений політичним впливом, тиском на опозицію, підкупом виборців тощо. Відповідно, мажоритарна складова виборчої системи дала Партії регіонів широкі можливості представництва у вищому законодавчому органі. Інші політичні сили не мали переважання кількості мандатів за одномандатними округами. ВО «Батьківщина» мала друге місце

Таблиця 1

Результати парламентських виборів до Верховної Ради України в 2012 р. [1]

№ п/п	Назва політичної партії	%	Кількість місць в парламенті (багатомандатний округ)	Кількість місць в парламенті (одномандатні округи)
1	2	3	4	5
1	Партія Регіонів	30	72	113
2	ПП ВО «Батьківщина»	25,54	62	39
3	ПП «УДАР Віталія Кличка»	13,96	34	6
4	КПУ	13,18	32	
5	ПП ВО «Свобода»	10,44	25	12

Таблиця 2

Рівень підтримки політичних партій, які пройшли до Верховної Ради України в 2012 р. за макрорегіонами країни [1]

	Рівень підтримки, %				
Політичні партії	Схід	Південь	Центр	Північ	Захід
1	2	3	4	5	6
Партія Регіонів	56,40	42,51	24,45	19,40	14,50
ПП ВО «Батьківщина»	8,75	14,70	32,75	34,47	37,05
ПП «УДАР Віталія Кличка»	7,42	10,77	15,75	17,66	16,63
КПУ	21,61	21,77	12,90	10,34	4,76
ПП ВО «Свобода»	2,11	3,10	7,46	9,62	20,99

в рейтингу політичних сил за результатами цих виборів (25,54%). Лідерство цих двох політичних сил на парламентських виборах 2012 р. було також обумовлено ще за результатами місцевих виборів в Україні 2010 р., коли перше місце на виборах здобула Партія регіонів (11,05% електоральної підтримки по Україні) та ВО «Батьківщина» (4,77%). Ці політичні сили відповідно стали лідерами і на парламентських виборах в 2012 р. Третє місце за рівнем підтримки мала ПП «УДАР», яка була опозиційною до діючої влади та в своїй програмі декларувала проєвропейський курс. Четверте місце отримала КПУ, а п'яте ВО «Свобода» з 10,44% голосів виборців. Ця політична партія під час парламентських виборів 2012 р. вперше отримує місця в українському парламенті і в подальшому активно впливає на суспільно–політичне життя країни.

В табл.2 представлено рівень підтримки політичних партій, які пройшли до Верховної Ради України в 2012 р. за макрорегіонами країни.

Згідно з результатами дослідження (табл.2) можна констатувати, що:

– лідер парламентських виборів 2012 р. Партія регіонів не змогла здобути рівномірну підтримку у всіх макрорегіонах. Її підтримали території, які традиційно знаходились під впливом проросійської політики, зокрема, Схід та Південь України;

– ВО «Батьківщина» здобула рівномірну підтримку в Центральній, Північній та Західній Україні. Невисокий її рейтинг в Східній та Південній України пояснюється тим, що Партія регіонів використовувала масштабний адміністративний ресурс. Вагома перемога ВО «Батьківщина» в Західній Україні свідчить, що цей макрорегіон був більш прихильним до демократичних політичних сил.

– ПП «УДАР» отримує рівномірну підтримку в Центральній, Північній та Західній Україні.

– КПУ найвищий рівень підтримки отримала Південно–Східному макрорегіоні.

– ВО «Свобода» здобула найвищу підтримку в Західному макрорегіоні України (20,99%), що пояснюється програмною ідеологією політичної сили та традиційними електоральними перевагами населення цієї території.

Аналіз результатів парламентських виборів 2012 р. дав можливість визначити лідерство двох політичних сил Партії регіонів та ВО «Батьківщина» (табл. 3) з відповідним оформленням територій, що мали найбільші відхилення від загальнонаціональних (більше 40% голосів в

Таблиця 3

Лідерство політичних партій за результатами парламентських виборів до Верховної Ради України в 2012 р. [1]

Назва партії	Лідерство за результатами голосування в регіонах (у %) за загальнодержавним виборчим округом
1	2
Партія регіонів	Донецька обл. (68,6% голосів), Луганська обл. (58,06% голосів), Харківська обл. (42,5% голосів), АР Крим (53,2% голосів), Запорізька обл. (41,8% голосів), Миколаївська обл. (40,8% голосів), Одеська обл. (42,5% голосів), м. Севастополь (47,1% голосів),
ПП ВО «Батьківщина»	Вінницька обл. (45,18% голосів)

Таблиця 4

Націоналізація партійної системи України за період 2010–2012 рр. згідно з підходом М. Джонса і С. Мейнверінга, Г. Голосова та авторською методологією

Показник	Значення індексу націоналізації					
	Політичні партії					За партійною системою
	Партія Регіонів	ПП ВО «Батьківщина»	ПП «УДАР Віталія Кличка»	КПУ	ПП ВО «Свобода»	
1	2	3	4	5	6	7
Індекс націоналізації згідно з підходом М. Джонса і С. Мейнверінга	0,668	0,76	0,826	0,699	0,532	0,691
Індекс націоналізації згідно з підходом Г. Голосова та І. Григор'єва	0,7	0,8	0,9	0,7	0,5	0,6
Третя методологія (авторський підхід)						0,596

регіоні). Слід відмітити, що всі регіони Сходу, Півдня (окрім Херсонської обл.) демонструють найбільшу провладну девіантність та підтримують Партію регіонів. Опозиційну девіантність (вище 40% голосів) демонструє Вінницька обл., яка надала 45,18% підтримки ПП ВО «Батьківщина».

Значення індексів націоналізації партійної системи України за період 2010–2012 рр. подано в табл.4.

Аналізрозрахунківпоказує, що за результатами парламентських виборів в Україні в 2012 р. індекс націоналізації партійної системи згідно із підходом М. Джонса і С. Мейнверінга, Г. Голосова мав значення – 0,691 та 0,6. Порівняно з 2006 р. цей показник демонструє незначне зростання. За обома методиками значення досліджуваного показника має високий рівень кореляції.

В 2012 р. була сформовано стабільна партійна система з п'ятьма політичними партіями. Політичні партії, які зайняли перші чотири місця за кількістю голосів (Партія Регіонів, ВО «Батьківщина», ПП «УДАР», КПУ) мали високе значення партійної націоналізації, що свідчить про рівномірну електоральну підтримку в регіонах. При цьому, ВО «Свобода» продемонструвала нижче значення індекса націоналізації, і, відповідно, була не рівномірно представлена в регіонах Східної та Південної України.

Загальний індекс націоналізації партійної системи країни (IPNc), розрахований за авторською методикою, складає 0,596. Значення націоналізації партійної системи країни знаходиться на рівні вище середнього, і воно сформувалася на фоні парламентських виборів 2012 р., виборів до органів місцевого самоврядування в 2010 р. Значення, отримане за представленою нами методикою наближеним до показника, розрахованого згідно із методиками М. Джонса і С. Мейнверінга, Г. Голосова.

Можна констатувати, що в нашій методології для виявлення характеристики партійної націоналізації ми аналізували ширший комплекс складових націоналізації партійної системи країни і отримали схоже значення з результатами, визначеними за традиційними методиками.

За результатами дослідження [2;4; 5; 6] партійної націоналізації в 2010–2012 рр. можна зробити такі висновки щодо впливу різних чинників:

1. Виборча система. Змішана виборча система та умови проведення виборів в 2012 р. з мінімальним бар'єром в 5% обумовили проходження до парламенту найбільш сильних політичних гравців, які мали в тому числі масштабну присутність в регіонах. Зокрема, за Партію регіонів за загальнодержавними виборами голосували менше в Західних регіонах, але вона набирала підтримку за мажоритарними одномандатними округами в цих регіонах. І відповідно, на загальнодержавному рівні підтримка була прийнятною;

2. Форма правління. Як було зазначено вище, рішенням Конституційного суду України від 30 вересня 2010 року внесено зміни до Конституції України щодо встановлення президентсько–парламентської республіки. Відповідно, починаючи з 2010 р. під впливом цього рішення зростає політичний режим В. Януковича, націлений на захоплення та підпорядкування всіх гілок влади. Зміна форми правління в умовах такого політичного, в свою чергу, є загрозливою для забезпечення демократичних умов проведення виборчих кампаній в країні;

3. Політичний режим, який на той час в рамках перехідного гібридного може вважатися олігархічним або псевдодемократичним. Переважний вплив на формування партійної системи мав режим В. Януковича та його оточення, яке користуючись різними механізмами контролювало процеси в державі, в тому числі проведення виборчого процесу. Також слід відзначити, що в рамках цього політичного режиму певний вплив чинив фактор центризму. Цей фактор впливав на більшість досліджуваних політичних сил, але у найбільшій мірі на Партію регіонів (за чотирма регіонами: Донецькій, Луганській обл., АР Крим, м. Севастополі);

4. Етнічні фактори. В період парламентських виборів 2012 р. достатньо суттєвим та значущим був вплив цього фактору. Зокрема, виборці зі Східної та Південної України в 2012 р. (моноетнічні російськомовні українці і моноетнічні росіяни) надають більшість голосів за проросійську політичну силу (Партію Регіонів). Населення інших регіонів демонструє середній (частина регіонів Центральної України, зокрема, Дніпропетровська область) та низький рівень підтримки проросійської політичної сили (інші території) (моноетнічні українці). Лідер парламентських перегонів на державному рівні не демонструє рівномірність підтримки в Західному та Північному макрорегіонах. І, навпаки, політична сила, яка демонструє фрейм «єднання нації» (ВО «Батьківщина») не знаходить високої підтримки у Східному регіоні та Південному макрорегінах, населення яких було орієнтоване на підтримку сильного лідера та «хазяїна», яким був, згідно із риторикою В. Янукович, не хоче заборони російської мови, було проти курсу на Захід. Вирівнювання розподілу електоральних вподобань забезпечила Політична партія «УДАР» з достатньо масштабним охоплення регіонів. Низьку підтримку в Східному регіоні під впливом цього фактору мала націоналістична політична сила ВО «Свобода».

Висновок.

1. Було здійснено оцінку рівня націоналізації партійної системи України за 2012 р. Аналіз здійснювався із використанням трьох методологічних підходів до визначення індексу націоналізації партійної системи країни, зокрема, М. Джонса і С. Мейнверінга, Г. Голосова та авторського підходу, представленого в дослідженні.

2. Оцінка досліджень показала, що стан партійної націоналізації в 2012 р. характеризувався як такий, що знаходиться в межах вище середнього. Досвід політичних акторів щодо рівномірного охоплення територій вплинув на те, що вони забезпечили достатньо високу партійну націоналізацію.

3. Доведено, що фактичний стан партійної націоналізації був обумовлений впливом низки факторів, серед яких, зокрема, виділено дію: виборчої системи; державної форми правління; політичного режиму; етнічних факторів. Визначено, що незважаючи на достатньо високу партійну націоналізацію, дія вказаних факторів створила рівномірність підтримки провладної політичної сили (Партії регіонів), обумовила можливість конкурентної участі у виборчих процесах інших політичних сил.

Список використаних джерел

1. 'Вибори'. Дата оновлення: 30.07.2018. http://www.cvk.gov.ua/ (дата звернення: 30.07.2018).

2. Гайворонский, ОЮ., 2018. 'Факторы национализации партийной системы современной России', *Полис. Политические исследования*, №1, с.45–61.

3. Голосов, ГВ., Григорьев, ИС., 2015. 'Национализация партийной системы: Российская специфика. Политическая наука', *Партии в соревновательных и несоревновательных политических системах*, №1, с.128–156.

4. Моісеєнко, Д., 2016. 'Політичний режим постсоціалістичної України як елемент форми перехідної держави', *Публічне право*, №4 (24), с.231–238.

5. Туровский, РФ., 2016. 'Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию', *Полития: анализ, хроника, прогноз*, №1 (80), с.162–180.

6. Туровский, РФ., 2012. 'Электоральное пространство России: от навязчивой национализации к новой регионализации', Полития*: анализ, хроника, прогноз*, №3 (66), с.100–120.

7. Bochsler, D., 2010. 'Measuring Party Nationalisation: A New Gini–based Indicator That Corrects for the Number of Units', *Electoral Studies*, Vol.29, №1, 29 p.

8. Bochsler, D., 2011. 'The nationalization of post– communist party systems', *Europe–Asia Studies*, №62 (5), p.807–827.

9. Jones Mark, P., Mainwaring, S. 'The nationalization of parties and party systems: an empirical measure and an application to the americas'. Дата оновлення: 06.07.2018. http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/13540688030092002 (дата звернення: 10.07.2018).

10. Kasuya, Y., Moenius, J., 2008. 'The nationalization of party systems: Conceptual issues and alternative district–focused', *Electoral Studies*, Volume 27, Issue 1, p.126–135.

References

1. 'Vybory (Election)'. Data onovlennja: 30.07.2018. http://www.cvk.gov.ua/ (data zvernennja: 30.07.2018).

2. Gajvoronskij, OJu., 2018. 'Faktory nacionalizacii partijnoj sistemy sovremennoj Rossii (Factors of the nationalization of the party system of modern Russia)', *Polis. Politicheskie issledovanija*, №1, s.45–61.

3. Golosov, GV., Grigor'ev, IS., 2015. 'Nacionalizacija partijnoj sistemy: Rossijskaja specifika. Politicheskaja nauka (Nationalization of the party system: Russian specificity. Political science)', *Partii v sorevnovatel'nyh i nesorevnovatel'nyh politicheskih sistemah*, №1, s.128–156.

4. Moisejenko, D., 2016. 'Politychnyj rezhym postsocialistychnoi' Ukrai'ny jak element formy perehidnoi' derzhavy (The political regime of post–socialist Ukraine as an element of the form of a transitional state)', *Publichne pravo*, №4 (24), s.231–238.

5. Turovskij, RF., 2016. 'Nacionalizacija i regionalizacija partijnyh sistem: podhody k issledovaniju (Nationalization and regionalization of party systems: approaches to research)', *Politija: analiz, hronika, prognoz*, №1 (80), s.162–180.

6. Turovskij, RF., 2012. 'Jelektoral'noe prostranstvo Rossii: ot navjazchivoj nacionalizacii k novoj regionalizacii (Electoral space of Russia: from obsessive nationalization to new regionalization)', *Politija: analiz, hronika, prognoz*, №3 (66), s.100–120.

7. Bochsler, D., 2010. 'Measuring Party Nationalisation: A New Gini–based Indicator That Corrects for the Number of Units', *Electoral Studies*, Vol.29, №1, 29 p.

8. Bochsler, D., 2011. 'The nationalization of post– communist party systems', *Europe–Asia Studies*, №62 (5), p.807–827.

9. Jones Mark, P., Mainwaring, S. 'The nationalization of parties and party systems: an empirical measure and an application to the americas'. Data onovlennja: 06.07.2018. http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/13540688030092002 (data zvernennja: 10.07.2018).

10. Kasuya, Y., Moenius, J., 2008. 'The nationalization of party systems: Conceptual issues and alternative district–focused', *Electoral Studies*, Volume 27, Issue 1, p.126–135.

* * *

УДК 32.01:303.42(477)

РОЛЬ ІСТОРИЧНОГО ПІДХОДУ В ПІЗНАННІ СУСПІЛЬНО–ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ДОБИ РАННЬОМОДЕРНОЇ УКРАЇНИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

THE ROLE OF THE HISTORICAL APPROACH IN COGNITION OF THE SOCIO–POLITICAL THOUGHT OF THE ERA OF EARLY MODERN UKRAINE: METHODOLOGICAL ASPECTS

Гоцуляк В. М.,
кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри філософії і політології, Хмельницький національний університет (Хмельницький, Україна), e–mail: gotsylak@ukr.net

Gotsulyak V. M.,
candidate of political sciences, associate professor, associate professor of the Department of Philosophy and Political Science, Khmelnytsky National University (Khmelnytsky, Ukraine), e–mail: gotsylak@ukr.net

Розкрито сутність та значення історичного підходу в пізнані суспільно–політичної думки доби ранньомодерної України, який концентрує в собі великі пізнавальні можливості щодо розуміння генезису української суспільно–політичної думки в історичній ретроспективі, дослідження її місця і значення в сукупній системі знань певної історичної доби, характеристики їх співвідношення з іншими елементами та формовиявами української духовної культури, з'ясування специфічної логіки взаємозв'язку суспільно–політичної думки з політичною, правовою практикою минулого. Завдяки історичному підходу до дослідження українська політична реальність ранньомодерної доби постає у всій своїй своєрідності і національній специфіці.

Ключові слова: *історичний підхід, суспільно–політична думка, ранньомодерна доба, політична історія, національна політика.*

The article reveals the essence and significance of the historical approach in the knowledge of the socio–political thought of the era of early modern Ukraine, which concentrates in itself the great cognitive possibilities for understanding the genesis of Ukrainian socio–political thought in the historical retrospect, the study of its place and significance in the aggregate system of knowledge of a certain historical time, the characteristics of their relationship with other elements and forms of Ukrainian spiritual culture, the elucidation of the specific logic of the relationship between socio–political thought and political, the legal practice of the past. Due to the historical approach to the study, Ukrainian political reality of the early modern era appears in all its peculiarity and national specificity.

Keywords: *historical approach, socio–political thought, early modern day, political history, national politics.*

Суспільно–політична думка доби ранньомодерної України – це складний феномен, що потребує різнобічного теоретичного аналізу із врахуванням історичного, а також соціокультурного контексту становлення та розвитку ідей, поглядів, уявлень людини певної доби. Суто «методологічний проект» у дослідженні суспільно–політичної думки України другої половини XVI–XVIII ст. виявляється недостатнім і неможливим, оскільки вона репрезентувала різноманітний досвід (соціальний, правовий, політичний) буття української людини і української спільноти в історії. Цей досвід значною мірою був результатом осмислення української реальності, різних суспільно–політичних трансформацій в добу ранньомодерної України.

Помітним свідченням предметної і методологічної специфіки історико–політичної науки є провідна роль саме тих принципів, прийомів і способів дослідження, які за своїми можливостями в найбільшій мірі відповідають історико–теоретичному знанню. При цьому не можна відкидати значення принципу історизму в історико–політичному пізнанні [5, с. 9]. Звідси і визначальна роль способів і прийомів історичного підходу до аналізу проблем, пов'язаних з історією становлення та розвитку суспільно–політичної думки доби ранньомодерної України.

Історичний підхід виступає способом адекватного розуміння, інтерпретації і оцінки змісту суспільно–політичної думки України в контексті минулого і сучасності. Аналізуючи специфіку політичної думки, Ю. Левенець пише, що її історія – це досить специфічне явище: «її сутність полягає в тому, що такі критерії науковості, як об'єктивність та закономірність, тут виявляються крізь призму національно–історичного досвіду, тобто конкретність посідає місце одного з визначальних критеріїв, без якого втрачається специфіка самого предмета дослідження» [7, с. 37]. Втрата цієї специфіки у кінцевому підсумку призводить до того, що важко відрізнити одну національно–політичну традицію від іншої.

Історико–політичне дослідження спрямоване, з одного боку, на теоретичну рефлексію, розуміння світоглядних орієнтирів, що визначають зміст суспільно–політичної думки, а з іншого, на конкретно–історичне пізнання. Завдяки такому синтезу, – пише Ю. Левенець, – універсальні принципи та підходи набувають ознак індивідуалізуючих прийомів та методик, завдяки яким пізнання об'єкта стає конкретним, історичним, а отже, й адекватним його сутності [7, с. 38]. За загальними, типовими проявами політичних процесів і тенденцій розвитку суспільства можна виявити їх національну своєрідність і національні особливості.

Слід відзначити, що абсолютизація лише методологічного аспекту історико–політичного дослідження нерідко приводить до втрати конкретності предмета дослідження, позбавлення його національної своєрідності. З іншого боку, надмірне акцентування на національній специфіці і національному контексті без теоретичного аналізу має своїм наслідком невиправдане спрощення наукових висновків. Неприпустимою в історико–політичному дослідженні є також абсолютизація фактологічного матеріалу (як це робить, зокрема, позитивізм), відсутність теоретичної інтерпретації. Це унеможливлює концептуалізацію історії суспільно–політичної думки, позбавляє можливості розглядати той чи інший феномен у процесі його становлення та розвитку.

Сучасна політична наука постає як система концептуального дискурсу і є теоретичним узагальненням конкретного історичного матеріалу. Це дає підстави розглядати історію суспільно–політичної думки як своєрідну метатеорію, тобто таку систему знань, предметом якої є не стільки факти реальної дійсності (наприклад,

події соціального буття, політична боротьба, форми та режими правління тощо), скільки факти, трансформовані в систему ідей, поглядів та концепцій, вибудованих на ґрунті тих чи інших подій та явищ історичної дійсності [7, с. 42]. Йдеться загалом про події та явища духовного життя, які розвиваються в контексті історії та культури.

Отже, дослідження суспільно–політичної думки доби ранньомодерної України повинно здійснюватися як синтез теоретичного (або метатеоретичного) та історичного пізнання.

Історичний підхід концентрує в собі великі пізнавальні можливості щодо розуміння генезису української суспільно–політичної думки в історичній ретроспективі, дослідження її місця і значення в сукупній системі знань певної історичної доби, характеристики їх співвідношення з іншими елементами та формовиявами української духовної культури, з'ясування специфічної логіки взаємозв'язку суспільно–політичної думки з політичною, правовою практикою минулого. Завдяки історичному підходу до дослідження українська політична реальність ранньомодерної доби постає у всій своїй своєрідності і національній специфіці.

Концентруючи свою увагу на вивченні специфіки й проблемного поля суспільно–політичної думки України другої половини XVI–XVIII ст., слід мати на увазі реальну українську історію, конкретні історичні обставини, події, факти, що впливали на розвиток уявлень про державу, правові відносини, національну єдність, національну ідентичність тощо. Головна увага тут повинна зосереджуватися на поясненні логіки дій людей минулого та факторів, що її обумовлювали.

Українська історія – це складний, багатовимірний, багатофакторний процес і не зводиться лише до емпіричної, хронологічної послідовності явищ, подій, фактів. Тут йдеться про становлення, розвиток і зміну стійких структур духовної, практичної, політичної діяльності суспільства, а також про формування ідей, уявлень та поглядів людей в категоріях історичного часу.

В історії людина не виступає як абстрактна істота. У багатьох сенсах вона постає як політична сутність, як носій характеристик і якостей реально існуючої спільноти всіх людей [2; 11; 13]. Трактування і осмислення суспільно–політичної думки України ранньомодерної доби може відбуватися лише в контексті української історії через сприйняття її як подієвої конкретизації суспільного й політичного життя людей в реальному часі й просторі.

У сучасному науковому дискурсі історія вже не мислиться як об'єктивний, незалежний від людини процес (марксистська філософія), або як потік індивідуально–психологізованої свідомості (психоаналіз, феноменологія). Історія – це особлива людська реальність, спосіб існування всіх феноменів і процесів людського світу, людської діяльності в конкретно–історичних формах. Звісно, це не означає, що в реальному історичному русі немає об'єктивних законів, але до них не може зводитися вся різноманітність суспільного, культурного, політичного життя.

Досліджуючи суспільно–політичну думку доби ранньомодерної України, слід обов'язково враховувати специфіку української історії, всі вияви діяльності української людини в історії. Такий методологічний підхід цілком співзвучний висновкам французької історичної школи «Анналів». Якщо історія є реальним життям людей, включає в себе унікальні події з неповторним соціокультурним обличчям, і загальне в розвитку суспільства, і відтворює цілком звичайні «структури повсякденності» (Ф. Бродель), то всю сукупність її проявів, всю минулу діяльність людей слід розглядати через проекцію ідей та уявлень відповідної історичної епохи, оскільки кожна епоха витворює свій власний ментальний Всесвіт, свої власні уявлення про минуле, застосовуючи інакші методи інтелектуального пошуку. Відновлення, реконструкція історії, – пише Л. Февр, – відбувається на основі людяності. Історія – це наука про людину, про минуле людства, адже ідеї не існують незалежно від людей, які їх творять чи сповідують Вона (історія) використовує факти, але це – факти людського життя. Історія, звісно, використовує тексти, але це – людські тексти. Самі слова, які її складають, насичені людською суттю [12, с. 16–19].

Таким чином, історія – це історія людей, це різноманітна людська діяльність у всіх своїх проявах, це також невід'ємна частина простору всіх гуманітарних наук. Без пізнання історії все в людському житті лишається своєї основи. Пізнання скрізь призму історії є обов'язковою умовою не тільки історичної науки, але й політичної.

З погляду історичного підходу в поле зору політичної науки потрапляють всі існуючі в суспільстві зв'язки – економічні, культурні, соціальні, політичні. Саме такий підхід демонстрували, зокрема, вчені, які в свій час згрупувалися навколо журналу «Аннали». Найвидатніші представники цієї школи – Люсьєн Февр, Марк Блок, Фернан Бродель та ін. досліджували не «окремі» історії, а суспільство в його цілісності, через вивчення глибинних структур, які існували протягом великих часових відрізків. На думку Марка Блока, оскільки історія – це така реальність, яку охопити у всій різноманітності просто неможливо, то вчений повинен, передусім, «мислити проблемами», а не великими історичними періодами (як це було, наприклад, у марксизмі) [3, с. 33].

Одним із великих досягнень школи «Анналів» стало використання терміну «ментальність». Історики цієї школи уникали жорстких ієрархічних побудов і жорстких детерміністських залежностей, натомість свою головну увагу вони зосереджують на вивченні людських «ментальностей» – «духовно–практичних феноменів», органічно вплетених у процес людської життєдіяльності. Під ментальністю розуміється комплекс уявлень про навколишній світ, притаманний людям певної

епохи чи певної соціальної групи, який немовби автоматично, неусвідомлено зумовлює їхню поведінку [13, с. 206].

Знання ментальності певної спільноти, що ґрунтується на вивченні повторюваних феноменів, дає змогу моделювати «колективний портрет» цієї спільноти, а отже мати можливість пояснювати специфіку її історії, комплексу уявлень і свідомості, що виробляються в свідомості, природу влади, особливості релігійних почуттів тощо. Повною мірою це стосується дослідження української спільноти, яка формувалась як етнічна цілісність саме в добу ранньомодерної України. Як відзначає Ю. Левенець, вивчення історії ментальностей є одним із продуктивних методів, за допомогою якого можна здійснити реконструкцію ментальних структур національного дискурсу та поведінки [7, с. 44].

Крім того, історія ментальностей неминуче перетинається з історією ідей і сферою релігійних уявлень, з історією творення суспільно–політичної думки в певну історичну добу. Все це впливає на усвідомлення людиною своєї соціальної приналежності, на осмислення людиною простору й часу, в яких вона перебуває.

Виходячи з таких методологічних передумов, історію суспільно–політичної думки доби ранньомодерної України можна осмислювати також як історію ментальностей і на цій основі зробити спробу інтерпретувати її зміст та історичну специфіку.

Таким чином, гуманітарна наука в цілому і політична, зокрема, ставить перед собою завдання історичної реконструкції соціального і духовного світу людей тієї чи іншої історичної доби, спираючись не тільки на вивчення соціально–економічних факторів, які обумовлюють спосіб життя людей, але і на дослідження специфіки ментальності, стилю життя і стилю мислення, політичних ідей, поглядів та уявлень.

Необхідно враховувати й те, що суспільно–політична думка доби ранньомодерної України творилася в системі культури і культурно–історичних координат українського життя. Різноманітні феномени культурної реальності – наукові чи утопічні ідеї, релігійні догмати чи міфи, етичні норми чи естетичні переживання – можуть давати нові імпульси для осмислення політичної дійсності, служити джерелом політичних ідей і поглядів [8; 4].

Отже, адекватне знання, інтерпретація і оцінка суспільно–політичної думки доби ранньомодерної України, розуміння обставин і мотивів, що стимулювали її формування та розвиток, не зводиться лише до відтворення загальних теоретичних схем і концептів.

У контексті дослідження суспільно–політичної думки доби ранньомодерної України особлива увага звертається на особливості національної політичної історії. Таким чином реалізується прагнення зрозуміти відмінність української історії від метаісторії в цілому, від інших національних історій, зокрема, польської чи російської. Під політичною історією розуміється вивчення всіх аспектів минулого, пов'язаних зі структурою влади в суспільстві та державою. На думку Н. Яковенко, в Україні національна історія нового типу була започаткована саме в ранньомодерний час – на початку XVIII ст. Самійлом Величком і Григорієм Грабянкою [10, с. 28].

Політична історія є своєрідним синтезом історичного знання з іншими формами знання, зокрема з політологічним. Політична тематика давно і наполегливо утверджувалась в історичних дослідженнях. Власне історія багатьма сприймалася передусім як історія політичного. Як вважає французький історик Ж. Ле Гофф, ця традиція сходить до доби італійського Відродження [6, с. 179]. Важливим елементом цих досліджень є ідеї про політичні форми життя, про часові виміри політичних подій, про неминучу послідовність окремих подій, які в цілому й утворюють історію.

В осмисленні політичної історії використовуються такі поняття, як «мистецтво можливого», «авантюризм правителів», «корабель, який прокладає собі шлях в бездонному і безмежному морі», що значною мірою свідчить про великий вплив політики на розвиток історії як науки. Доречно буде відзначити, що схожі терміни використовувалися і в суспільно–політичній думці доби ранньомодерної України. Зокрема, в одному з віршів Лазаря Барановича є порівняння України з кораблем, який пливе в морі крові (йдеться про час Руїни) [1, с. 174].

Можна стверджувати, що українська ранньомодерна історія в цілому була пов'язана з політичними процесами, характерними для трансформації традиційного суспільства в модерне. Власне політичне життя відкрило і створило історичну свідомість [9, с. 64].

Українське життя і політична реальність другої половини XVI–XVIII ст. не набули повністю рис модерну, так як це було в Європі, однак соціальний та політичний розвиток цього часу свідчать про тенденції формування ранньомодерної української політичної історії. Вона творилася в час Національної революції XVII ст., військових змагань за свою державність, трагічних подій у час Гетьманщини. Крім того, це був час видатних особистостей, героїчних і харизматичних, що військовою звитягою чи своєю творчістю творили українську історію.

Проте і в XVII ст., і в XVIII ст. і на початку XIX ст. політична історія не набула повністю самостійного статусу. Однак вже згодом, з другої половини XIX ст., політична історія випереджає соціальну, а в історичних дослідженнях обґрунтовується позитивна роль держави і влади. Історія не мислиться без політики, хоча питання співвідношення суспільства і держави належним чином не осмислюються. Це мало своє пояснення в конкретній історії національних європейських держав, в яких спостерігався підйом національної свідомості.

Отже, можна стверджувати, що процес пізнання української реальності другої половини XVI–

XVIII ст., дослідження суспільно–політичної думки доби ранньомодерної України – це єдність різних аспектів – логіко–теоретичного, дискурсивного, історичного, соціокультурного. У своїй цілісності вони дають можливість осмислювати українське буття і українську політичну реальність у повноті та системності. Результатом такого пізнання є не стільки адекватне відображення українського життя ранньомодерної України, скільки сприйняття і осмислення різних феноменів дійсності, що творяться людиною, її духом.

Необхідною умовою теоретико–методологічного осмислення суспільно–політичної думки доби ранньомодерної України виступає пізнання історичної реальності, в межах якої творились ідеї, погляди, уявлення української людини про світ, державу, владу, про різні форми взаємодії людей. Українська історія ранньомодерної доби постає як реальне життя української людини, як обумовлений соціокультурними факторами та обставинами суспільно–політичний процес, невід'ємною частиною якого була людська діяльність, людські смисли, цілі, інтереси.

Список використаних джерел

1. 'Антологія української поезії: у 6 т.', 1984, *упор. та авт. біогр. довідок В. О. Шевчук; ред. М. П. Бажан*, Київ: *Дніпро*, Т.1, 454 с.
2. Барг, МА., 1987. 'Эпохи и идеи: становление историзма', Москва: *Мысль*, 348 с.
3. Блок, М., 1986. 'Аппология истории или ремесло историка', Москва: *Наука*, 178 с.
4. 'Історія української культури: у 5 т.', 2001, *НАН України; Гол. ред. Б. Є. Патон.* Т.2: Українська культура XIII – першої половини XVII ст. / *відп. ред. Я. Д. Ісаєвич*, Київ: *Наукова думка*, 847 с.
5. 'История политических и правовых учений: учебник для вузов', 1998, *под ред. проф. В. С. Нерсесянца*, Москва, 736 с.
6. Ле Гофф, Ж., 1992. 'Цивилизация средневекового Запада', *пер. с фр. общ. ред. Ю. Л. Бессмертного*, Москва: *Прогресс, Прогресс–Академия*, 376 с.
7. Левенець, Ю., 2001. 'Теоретико–методологічні засади української суспільно–політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття)', Київ: *Стилос*, 585 с.
8. Манхейм, К., 1994. 'Диагноз нашего времени', Пер. с нем. и англ., М.: *Юрист*, 704 с.
9. Маркарян, ЭС., 2014. 'Избранное. Наука о культуре и императивы эпохи', Москва: *Центр гум. инициатив*, 656 с.
10. Нагорна, Л., 2012. 'Історична пам'ять: Теорії, дискурси, рефлексії', Київ: *ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України*, 328 с.
11. Тош, Дж., 2000. 'Стремление к истине: как овладеть мастерством историка', *пер. с англ. М. Л. Коробочкина, ред. В. А. Русев*, Москва: *Весь Мир*, 294 с.
12. Февр, Л., 1991. 'Бои за историю: сб. ст.', *пер. А. А. Бобовича, М. А. Бобовича и. Ю. Н. Стефанова; ст. А. Я. Гуревича; коммент. Д. Э. Харитоновича*, Москва: *Наука*, 629 с.
13. Яковенко, НМ., 2007. 'Вступ до історії', Київ: *Критика*, 368 с.

References

1. 'Antologija ukrai'ns'koi' poezii': u 6 t. (Anthology of Ukrainian poetry: 6 t.)', 1984, *upor. ta avt. biogr. dovidok V. O. Shevchuk; red. M. P. Bazhan*, Kyi'v: *Dnipro*, T.1, 454 s.
2. Barg, MA., 1987. 'Jepohi i idei: stanovlenie istorizma (Epochs and ideas: the formation of historicism)', Moskva: *Mysl'*, 348 s.
3. Blok, M., 1986. 'Appologija istorii ili remeslo istorika (Appology of history or the craft of the historian)', Moskva: *Nauka*, 178 s.
4. 'Istorija ukrai'ns'koi' kul'tury: u 5 t. (History of Ukrainian culture: 5 t.)', 2001, NAN Ukrai'ny; *Gol. red. B. Je. Paton*. T.2: Ukrai'ns'ka kul'tura XIII – pershoi' polovyny XVII st. / *vidp. red. Ja. D. Isajevych*, Kyi'v: *Naukova dumka*, 847 s.
5. 'Istorija politicheskih i pravovyh uchenij: uchebnik dlja vuzov (History of political and legal studies: a textbook for universities)', 1998, *pod red. prof. V. S. Nersesjanca*, Moskva, 736 s.
6. Le Goff, Zh., 1992. 'Civilizacija srednevekovogo Zapada (The civilization of the medieval West)', *per. s fr. obshh. red. Ju. L. Bessmertnogo*, Moskva: *Progress, Progress–Akademija*, 376 s.
7. Levenec', Ju., 2001. 'Teoretyko–metodologichni zasady ukrai'ns'koi' suspil'no–politychnoi' dumky: problemy stanovlennja ta rozvytku (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittja) (Theoretical and Methodological Principles of Ukrainian Social and Political Thought: Problems of Formation and Development (the second half of the nineteenth and early twentieth centuries))', Kyi'v: *Stylos*, 585 s.
8. Manhejm, K., 1994. 'Diagnoz nashego vremeni (The diagnosis of our time)', Per. s nem. i angl., M.: *Jurist*, 704 s.
9. Markarjan, JeS., 2014. 'Izbrannoe. Nauka o kul'ture i imperativy jepohi (Favorites. The science of culture and the imperatives of the era)', Moskva: *Centr gum. iniciativ*, 65 s.
10. Nagorna, L., 2012. 'Istorychna pam'jat': Teorii', dyskursy, refleksii' (Historical memory: Theories, discourses, reflections)', Kyi'v: *IPiEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrai'ny*, 328 s.
11. Tosh, Dzh., 2000. 'Stremlenie k istine: kak ovladet' masterstvom istorika (The pursuit of truth: how to master the skill of the historian)', *per. s angl. M. L. Korobochkina, red. V. A. Rusev*, Moskva: *Ves' Mir*, 294 s.
12. Fevr, L., 1991. 'Boi za istoriju: sb. st. (Fighting for the story: a collection of articles)', *per. A. A. Bobovicha, M. A. Bobovicha i. Ju. N. Stefanova; st. A. Ja. Gurevicha; komment. D. Je. Haritonovicha*, Moskva: *Nauka*, 629 s.
13. Jakovenko, NM., 2007. 'Vstup do istorii' (Introduction to history)', Kyi'v: *Krytyka*, 368 s.

* * *

УДК 323.2(477)

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ В НОРМАТИВНО–ПРАВОВИХ АКТАХ УКРАЇНИ

ISSUES OF NATIONAL CONSOLIDATION IN NORMATIVE LEGAL ACTS OF UKRAINE

Деревінський В. Ф.,
доктор історичних наук, професор;
професор кафедри політичних наук, Київський національний університет будівництва і архітектури (Київ, Україна), e–mail: vasyldr@ukr.net, ORCID: orcid.org/0000–0001–5967–2328.

Derevinsky V. F.,
doctor of historical sciences, professor; Professor of the Department of Political Science, Kyiv National University of Construction and Architecture (Kyiv, Ukraine) e–mail: vasyldr@ukr.net, ORCID: orcid.org/0000–0001–5967–2328.

Проаналізовано напрацюванні вищими органами влади України документи щодо забезпечення реалізації державної політики спрямованої на консолідацію українського суспільства. Встановлено, що в нормативно–правових документах наявні прогалини щодо відображення такого важливого питання для українського державотворення як забезпечення національної консолідації суспільства.

Ключові слова: *консолідація, єдність, нормативно правові акти, суспільство.*

The article analyzes the elaboration of documents by the highest authorities of the Ukraine on the implementation of state policy aimed at consolidating Ukrainian society. It was established that in the normative legal documents there are gaps in the reflection of such an important issue for Ukrainian state formation as ensuring the national consolidation of society.

Keywords: *consolidation, unity, normative–legal acts, society.*

Надважливим завданням для органів влади держави є забезпечити консолідацію суспільства на основі спільних цінностей, спільної мети та спільного проекту майбутнього. Консолідоване суспільство становить надійну гарантію безперервного, поступального розвитку національної спільноти та національного державо-творення. На нинішньому етапі держав-ного поступу українського народу питання стоїть серед найнагальніших тем порядку денного. Очевидною є його гостра актуальність.

Національна консолідація українського суспільства становить значний науковий інтерес серед вітчизняних науковців, є предметом наукових студій дослідників, зокрема Г. Луцишин, Р. Шпорлюка, Л. Чупрія та ін. Опрацювання правової складової державної політики консолідації розглядав у своїй статті К. Вітман [1]. Публікація останнього не вичерпала всі аспекти розгляду нормативно–правового забезпечення державної політики України щодо консолідації.

В запропонованій статті проаналізовані напрацюванні вищими органами влади держави документи останніх років щодо забезпечення реалізації державної політики спрямованої на консолідацію українського суспільства. Завданням статті є розкрити суть ухвалених правових рішень, зважаючи на актуальність національної консолідації.

Російська збройна інтервенція 2014 р. виявилась серйозним викликом для української національної спільноти, випробуванням на міцність її інтегративних зв'язків. Потреба захисту суверенітету та територіальної цілісності країни спричинила піднесення масового патріотизму серед громадян незалежно від етнічного походження, а також особливо загострила необхідність реалізації державної політики щодо консолідації українського суспільства на основі спільних цінностей. Також яскраво проявились деконсолідаційні фактори пов'язані з різним історичним минулим окремих регіонів, впливом інших країн (Російської Федерації, Угорщини, Румунії, Польщі), роздмухуванням конфронтаційних тенденцій олігархатом.

З часу відновлення незалежності України влада виявилася неспроможною забезпечити реінкарнацію національної пам'яті послідовними заходами на усунення браку історичних знань серед суспільства, особливо східних і південних регіонів. Представники влади і політичного істеблішменту роками експлуатували ідею єдності для досягнення певних політичних дивідендів. Проголошені плани чи концепції, навіть трансформовані в правові документи залишалися не більше, ніж деклараціями, які не виконувалися.

Розглядаючи процес відображення ідеї консолідації в нормативно–правових актах варто зазначити, що ця ідея чи не вперше виявилась зафіксованою в Основному Законі України, ухваленому у 1996 р. Законодавці в ст.11 Конституції України зобов'язали державу сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури. В прийнятих згодом деяких законах також наголошувалося на необхідності консолідації без деталізації її втілення. Скажімо, в законі «Про засади державної мовної політики» та законі «Про закордонних українців».

Актуалізована в цих документах ідея консолідації не виявилася серед пріоритетних національних інтересів в ухваленому в 2003 р. законі «Про основи національної безпеки України». У ньому йшлося лише про зміцнення політичної і соціальної стабільності у суспільстві, зокрема у сфері етнонаціональних і міжнаціональних відносин.

Важливим нормативно–правовим документом, в якому було визнано першочергову важливість забезпечення національної консолідації для утвердження української державності виявилася «Стратегія національної безпеки України», затвердженої указом Президента України в лютому 2007 р. В ньому йшлося, що досягнення головної мети стратегії національної безпеки держави «можливе шляхом реалізації державної політики національної безпеки, яка передбачає утвердження засад національної єдності (термін–синонім слова «консолідації» – Авт.) задля розбудови демократичної, правової, конкурентоспроможної держави» [2]. Заразом збереження національної єдності розглядалося стратегічною метою політики

національної безпеки України поряд із захистом державного суверенітету та територіальної цілісності. В документі означене питання виділили в окремий розділ «Принципи забезпечення національної єдності та захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз». Національна єдність небезпідставно трактувалася запорукою ефективного захисту інтересів особи, суспільства і держави.

В Стратегії не тільки означили важливість забезпечення національної єдності, але визначили механізми її утвердження. Враховуючи, що досягнення національної єдності та консолідації суспільства було означено стратегічним пріоритетом політики національної безпеки, тому вона мала здійснюватися шляхом подолання як об'єктивних, так і штучних суперечностей соціокультурного, конфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру на основі безумовного додержання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина. Задля цього слід поширювати серед різних соціальних, вікових, освітніх, культурних верств Українського народу ідею спільності історичної долі, переваг тісної співпраці і взаємодопомоги, безпосередньої залежності успішності кожного громадянина України від рівня єдності українського суспільства, що сприятиме формуванню національної ідеї в її широкому, світоглядному розумінні. Необхідно продовжити реформування політичної системи у напрямі утвердження плюралістичної демократії та європейських цінностей, свободи слова, розвитку громадянського суспільства на засадах Конституції України [7].

Однак, проголошене залишилось лише побажаннями через відсутність державного стратегічного мислення очільників країни.

Після президентських виборів 2010 р. в нормативно–правових документах питання національної єдності втрачає статус першочергового. В законі «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» у переліку основних засад і принципів внутрішньої і зовнішньої політики не має згадки про національну консолідацію. Йдеться про неї тільки в розрізі політики у гуманітарній сфері.

В новій «Стратегія національної безпеки України» від 2012 р. також змістилися акценти щодо національної консолідації. Хоча зміцнення єдності українського суспільства розглядалося ключовим завданням політики національної безпеки у внутрішній сфері.

Така тенденція недооцінення значення консолідації простежується в наступній редакції «Стратегії національної безпеки України» від 2015 р. Про захист національних цінностей згадується в контексті забезпечення інформаційної безпеки держави. Хоча, здавалося, в підготованій після російського збройного вторгнення на територію України новій редакції Стратегії, в загальних положеннях якої наголошується про «створення нової системи забезпечення національної безпеки України» мало бути відведено важливе місце державній політиці забезпечення національній консолідації. Оскільки російська агресія має різні виміри, одним з яких деконсолідація українства. В Стратегії навіть прописані окремі спрямування цього удару, зокрема щодо приниження української мови і культури, фальшування української історії.

В законі «Про національну безпеку» від червня 2018 р., в якому визначено основи та принципи національної безпеки і оборони, а також цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захисту від загроз про національну консолідацію взагалі не згадується. Вона відсутня у переліку фундаментальних національних інтересів України.

Важливим нормативно–правовим документом, прийнятим після російської агресії, в якому виокремлюється питання необхідності провадження національної консолідації є «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» від січня 2015 р. В рамках реалізації цієї стратегії передбачалося втілення 62 реформ та програм розвитку держави, серед яких «Програма національної єдності та підтримки національних меншин». Однак в документі не конкретизовано суті цієї програми на відмінну від інших програм, зокрема «Децентралізації та реформи державного управління», «Дерегулювання та розвитку підприємництва», «Програми енергонезалежності» [8] тощо.

Заходом щодо впровадження програми національної консолідації виявився указ Президента України про створення ради з питань національної єдності як консультативно–дорадчого органу при Президенту Україні. На Раду було покладено завдання сприяти дальшій консолідації українського суспільства на основі національної системи цінностей, духовних та культурних традицій, напрацювання оптимальних заходів, спрямованих на зміцнення національної єдності та розвиток національної свідомості, забезпечення системної взаємодії державних органів з інститутами громадянського суспільства з цих питань [9]. В її склад увійшли відомі українські громадсько–політичні, культурні, наукові діячі.

На думку члена Ради, історика К. Галушка утворення цього консультативно–дорадчого органу була «є корисною і конструктивною, оскільки практика останніх двох років засвідчує низьку ефективність державних інституцій в сенсі розробки гуманітарної політики, особливо гуманітарної безпеки і захисну нашого інформаційного простору, підтримки констант української ідентичності» [2]. З цим згоджується завідувач відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень С. Здіорик.

В грудні 2016 р. Президент України видав указ «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації української суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері». Відповідно до указу національну єдність означено одним з пріоритетів роботи органів влади.

Так, Кабінету міністрів було доручено розробити у тримісячний строк комплексний план заходів щодо зміцнення національної єдності за участі місцевого самоврядування та громадянського суспільства. Місцевим державним адміністраціям згідно президентського указу доручалося впродовж двох місяців після затвердження урядом комплексного плану розробити і забезпечити реалізацію регіональних планів. Ідеться, зокрема, про збереження історичної пам'яті, розвитку національної свідомості, популяризації української культурної спадщини та регіонального співробітництва.

Президентський указ по–різному сприйняли в українському суспільстві. Від потрактування його радянським адміністративно–директивним методом управління за твердженням політтехнолога С. Гайдая до ствердження того, що хоча національну єдність лише указами забезпечити не вдасться, але вони, на думку політолога О. Палія, «принаймні стимулюватиме місцеву владу дбати про національну єдність» [6].

Кабінет Міністрів не вклався у визначений президентським указом термін ухвалити план, тому урядовий план заходів щодо зміцнення національної єдності та консолідації українського суспільства затвердили лише 21 березня 2018 р. Серед основних завдань у ньому визначено проводити наукові, прикладні та соціологічні дослідження у зазначеній сфері; відстоювати права людини і громадянина, особливо на окупованій території; проводити просвітницьку роботу у Донбаській і Луганській областях, поширювати український контент через збільшення зон покриття теле– і радіомовлення на окупованих територіях, популяризувати українські фільми, створити тематичний веб–ресурс для поширення історії українського народу, його перемог, здобутків і звершень; посилити позиції української мови як державної, її ролі в освіті; посилити міжрегіональну співпрацю; залучати до цих заходів представників української діаспори тощо [5].

На виконання указу Президента України стосовно зміцнення національної єдності місцеві органи влади затвердили плани щодо забезпечення національної єдності.

У Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище в 2018 році» було наголошено, що забезпечити країні «мир і перемогу має міцний фронт, так і надійний тил, єдність і згуртованість суспільства у боротьбі з ворогом» [4]. Тому Президент П. Порошенко заакцентував на таких важливих чинниках, які мають забезпечити єдність і незалежність як армія, мова, віра, назвавши їх формулою сучасної української ідентичності. Крім того, в послані відмічено, що для зміцнення української ідентичності важливе значення має впровадження в державі чіткої політики національної пам'яті.

Підсумовуючи, варто зазначити, що впродовж 25 років існування відродженої Української держави влада не здійснювала послідовних, цілеспрямованих заходів щодо консолідації суспільства. В нормативно–правових документах існували поодинокі згадки щодо національної консолідації, які не знаходили змістовного наповнення і практичної реалізації. Здавалося, ситуацію змінить указ ухвалення «Стратегії національної безпеки» у 2007 р., в якому вперше було подано надважливість національної консолідації для безпеки держави та передбачено шляхи її реалізації. Проте протистояння політичних таборів не сприяло реалізації прописаних положень Стратегії. Зі зміною президентської команди у 2010 р. питання національної консолідації виявилося не потрібним. Недооцінювали її ті, хто прийшов до влади після Революції Гідності. Тема національної консолідації фактично зникла з найважливіших документів, що визначають засади політики і безпеки країни. Своєрідним виправленням такої ситуації можна вважати президентські укази про раду єдності та створення комплексного плану заходів щодо зміцнення національної єдності. Вони є запізнілими, але важливими, адже передбачають включення в цей процес органів державного управління, місцевого самоврядування та громадськості. Хоча подібні ухвали потрібно було видавати з початком російської збройної агресії, оскільки остання передбачає дії щодо деконсолідації українського суспільства. По–друге, важливо, щоб президентські ухвали не стали черговою декларацією зі формальними відписками відповідальних структур про «бравурне» перевиконання поставлених завдань. Попри пересторога, необхідно відмітити важливість появи нормативно–правових документів, які передбачають певні заходи з впровадження державної політики щодо національної консолідації. Для її більшої ефективності, крім проголошених дороговказних ідей щодо армії, мови, віри та національної пам'яті, варто наголошувати також на ідеї енергонезалежності та енергонезалежності та ін.

Список використаних джерел

1. Вітман, КМ., 2014. 'Особливості політики консолідації в Україні', *Держава і право. Юридичні і політичні науки*, 63, с.276–282.

2. 'Експерти обговорюють створення Ради з питань національної єдності'. [online] Доступно: https://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/31381–eksperti–obgovoryuyut–stvorennya–radi–z–pitan–nacionalnoyi–yednosti.html. [Дата звернення 29.11.2018].

3. Закон України, 2010, '«Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»'. [online] Доступно: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411–17. [Дата звернення 29.11.2018].

4. Послання Президента України до Верховної Ради України, 2018, '«Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році»' [online] Доступно: https://www.president.gov.ua/news/poslannya–prezidenta–ukrayini–do–verhovnoyi–radi–ukrayini–pr–49726. [Дата звернення 29.11.2018].

5. Розпорядження Кабінету Міністрів України, 2018, '«План заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері»'. [online] Доступно: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179–2018–%D1%80. [Дата звернення 29.11.2018].

6. Солонина, Є. 'Національна єдність в Україні: від указу президента – до реальності'. [online] Доступно: https://www.radiosvoboda.org/a/28152044.html. [Дата звернення 29.11.2018].

7. ‘Стратегія національної безпеки України’ від 12.02.2007 р. [online] Доступно: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/ed20120608. [Дата звернення 29.11.2018].

8. ‘Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»’ від 12.01.2015 р. [online] Доступно: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015. [Дата звернення 29 листопада 2018].

9. Указ Президента України, 2018, ‘«Про Раду з питань національної єдності»’. [online] Доступно: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697/2015. [Дата звернення 29.11.2018].

References

1. Vitman, KM., 2014. ‘Osoblyvosti polityky konsolidatsii v Ukraini (Features of consolidation policy in Ukraine)’, *Derzhava I pravo. Yurydychni i politychni nauky,* 63, s.276–282.

2. ‘Eksperty obgovoryuyut stvorenia Rady z pytan natsionalnoi ednosti (Experts discuss the creation of the National Unity Council)’. [online] Доступно: https://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/31381–eksperti–obgovoryuyut–stvorennya–radi–z–pitan–nacionalnoyi–yednosti.html. [Data zvernenia 29.11.2018].

3. Zakon Ukrainy, 2010, ‘«Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky» («On the Principles of Internal and Foreign Policy»)’. [online] Доступно: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411–17. [Data zvernenia 29.11.2018].

4. Poslania Prezydenta Ukrainy do Verkhovnpi Rady Ukrainy, 2018, ‘«Provnutrishne ta zovnishne stanovyshche Ukrainy v 2108 rotsi» («On the Internal and External Situation of Ukraine in 2018»)’. [online] Доступно: https://www.president.gov.ua/news/poslannya–prezidenta–ukrayini–do–verhovnoyi–radi–ukrayini–pr–49726. [Data zvernenia 29.11.2018].

5. Rozporiadzhenia Kabinetu Ministriv Ukrainy, 2018, ‘«Plan zakhodiv shchodo zmitsnenia natsionalnoi ednosti, konsolidatsii ukrainskogo suspilstva ta pidtrymky initsiatyv gromadskosti u zaznachenii sveri» («Action Plan to strengthen national unity, consolidate Ukrainian society and support public initiatives in this area»)’. [online] Доступно: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179–2018–%D1%80. [Data zvernenia 29.11.2018].

6. Solonyna, E. ‘Natsionalna ednist v Ukraini: vid ukazu prezydenta – do realnosti (National unity in Ukraine: from the president’s decree – to reality)’. Доступно: https://www.radiosvoboda.org/a/28152044.html. [Data zvernenia 29.11.2018].

7. ‘Strategiya natsionalnoi bezpeky Ukrainy (National Security Strategy of Ukraine)’ vid 12.02.2007. [online] Доступно: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/ed20120608. [Data zvernenia 29.11.2018].

8. ‘Strategia stalogo rozvytku «Ukraina – 2020» (Sustainable Development Strategy «Ukraine 2020»)’ vid 12.01.2015. [online] Доступно: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015. [Data zvernenia 29.11.2018].

9. Ukaz Prezydenta Ukrainy, 2018, ‘«Pro Rady z pytan natsinalnoi ednosti» («On the Council on National Unity»)’. [online] Доступно: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697/2015. [Data zvernenia 29.11.2018].

* * *

УДК 321

PUBLIC POLITICAL ACTIVITY OF VASYL STUS AND ITS INFLUENCE ON PROTECTION OF UKRAINIAN SELF–OPPORTUNITY

ГРОМАДСЬКА ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ СТУСА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАХИСТ СВОЄЇ ВЛАСНОСТІ УКРАЇНИ

Lada O. V.,
Candidate of Historical Sciences, Department of Political Science, SIHE Pereiaslav–Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University (Pereyaslav–Khmelnytskyi), e–mail: oleksandr.lada88@gmail.com

Tsyhankova A.,
student of the Philological faculty, major: «English (German) Language and Literature» (Pereyaslav–Khmelnytskyi), e–mail: oleksandr.lada88@gmail.com

Лада О. В.,
кандидат історичних наук, кафедра політології, СІГЕ Переяслав–Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди (Переяслав–Хмельницький), e–mail: *oleksandr.lada88@gmail.com*

Циганкова А.,
студентка філологічного факультету, магістр: «Англійська (німецька) мова та література» (Переяслав–Хмельницький), e–mail: *oleksandr.lada88@gmail.com*

The figure of Vasyl Stus is considered as one of the representatives of the creative intelligentsia of Ukraine. Through a thorough analysis of scientific and journalistic literature about V. Stus I managed to explore the way of life of the poet. The struggle of the domestic intelligentsia against the Soviet hierarchy, a significant place among which belongs to V. Stus, is revealed. In the course of the study, it was found by the representatives of the authorities that the views of the poet concerning the state–building rocesses are still in power, even in the present. Significant contribution of the popet in protecting national interests is noted in the condition of non–statehood of Ukraine.

Keywords: *sixties, poetry, Russification, nation–building, totalitarian society, political prisoners.*

Фігура Василя Стуса вважається одним з представників творчої інтелігенції України. Завдяки ретельному аналізу наукової та публіцистичної літератури про В. Стуса вдалося вивчити спосіб життя поета. Розкрито боротьбу вітчизняної інтелігенції проти радянської ієрархії, значне місце якого належить В. Стусу. У ході дослідження представники влади встановили, що думки поета щодо державно-будівельних процесів залишаються у силі, навіть у сьогоденні. Значний внесок попету в захист національних інтересів відзначається в умовах недержавності України.

Ключові слова: *шістдесяті роки, поезія, русифікація, націоналізм, тоталітарне суспільство, політичні в'язні.*

(стаття друкується мовою оригіналу)

Relevance of research. The end of 2013 in Ukraine marked the beginning of the Revolution of Dignity (November 2013 – February 2014). The revolutionary events revealed a deep socio–political crisis in Ukraine, which manifested not only in the weakness of state borders, but also in the absence of national consciousness of citizens in general. Despite the fact that the main requirements and slogans of the revolution related to the European integration processes, the ideological basis of these events was the literary heritage of domestic dissidents and leading figures in Ukrainian literature and history. The literary work of Vasyl Stus, a dissident who fought for Ukraine's independence during the Soviet period, played a significant role during the revolutionary events of December, 2013 – February, 2014. Of particular interest in this context are the works of the poet, which, in our opinion, reflects the struggle of the Ukrainian people for their identity and independence in the conditions of the colonial policy of the Bolshevik totalitarian regime.

Analysis of recent research and publications. Socio–political activity of V. Stus is represented in the works of domestic researchers: A. Bondarenko [2], Yu. Bondarenko [2], V. Tergi [10], N. Logvinenko [15], O. Solovey [17], N. Svyatokum [18].

The purpose of the article is to study the social and political activity of V. Stus and his contribution to the preservation of Ukrainian identity.

The extraordinary creative figure of Vasyl Stus is one of the central issues in the history of Ukrainian writing. This is a person who belonged to the oppositionally–minded, nationally conscious young intelligentsia, who frankly opposed himself to a totalitarian regime and actively protested against the restoration of the personality cult and impeding freedom of thought. The rank of V. Stus became part of the history of Ukraine as an important factor in national awakening and self–awareness, and became a symbol of spiritual invincibility and freedom.

Today, he is compared with another Ukrainian, whose greatness no one doubts, Taras Shevchenko. Both died as a foreigner at the same age, having not lived up to massive socio–political changes in their state and returned to their native land after their death [1].

V. Stus' worldview was influenced by his life path. The death of his brother and the enormous disadvantages caused by the war and the famine of 1947 were imprisoned in the memory of the poet. Severe conditions of existence shaped the boy's compassion, inner strength, the desire to help others. He began to study hard, trying to match adults. According to relatives, when he was 6 years old as a schoolboy, even among older children he was erudite [2].

High moral maximalism and the cult of personal freedom were transferred from the mother to the son, which became the basis of his civic position. Maternal songs made the soul of the boy sensitive to poetry. From the mother's songs the poetry of V. Stus appeared and the first patriotic experiences were formed. The fate of the native people of Ukraine began to emerge in the minds of the future poet in tragic perspectives [3].

Student's years of V. Stus in the life of the Soviet Union were not easy, because the poet already realized the repressive nature of the totalitarian state. Across the country there were meetings, which read the resolution of the Central Committee of the Communist Party «On overcoming the cult of Stalin's face». There was such a meeting at the Stalin Pedagogical Institute. Against a background of capturing the breadth of ideas and wisdom of Stalin he could express rather critical judgments about the «scientific» works of the leader,

including his linguistic descriptions, despite the fact that there were people who collaborated with the punitive organs in each student group [2].

In the literary association «Horizon», which included young novice writers, V. Stus for the first time began to openly oppose national discrimination people. He is skeptical of the attitude of those who are trying to conceal the process of destroying Ukrainian culture, to create the appearance of its heyday. Even from the perspective of the ruling Communist doctrine he managed to show all false national policy in the USSR emphasizing the insidious nature of the systematic Russification of the Ukrainian people [4].

1963, according to E. Sverstiuk, was a turning point for V. Stus. Having entered postgraduate study at the Institute of Literature of the Academy of Sciences of the USSR, he moved to Kyiv, where he took part in the public and literary life of the capital of Ukraine. The processes of democratization and spiritual revival, which took place in the then Soviet society and especially manifested in the political and cultural centers of the country, captured the poet. Optimism, the expectation of a better future for the people, the fullness of the creative plans of the Sixties, inspired V. Stus, and contributed to his natural application to a new environment. Poetry evenings, concerts, scientific conferences and disputes, meetings with prominent writers of the older generation and artists of the Ukrainian diaspora expanded his horizons, opening up new spaces for native culture [2].

The prominent leader of the Sixty Movement is I. Svitlychnyi, a literary critic and poet and translator, a wonderful organizer around whom a galaxy of bright personalities was grouped. Fate led him to V. Stus at the Department of Theory of Socialist Realism at the Taras Shevchenko Institute of Literature. A magnificent example was an encyclopedic example for him, despite the enormous erudition in the spheres of world culture, science and politics still did not lose the «Ukrainian angle», looking at the world through the prism of Ukrainian interests [3].

The psychological proximity of the two poets led to similarities in fate: from activity in the 60's, through prisons and wandering in the 70's and 80's, and then – to martyrdom and eternity.

Since the mid–1960s, mass arrests of the sixties began again, and this did not hold back the resolve of the poet. When life seemed hopeless, the poet found the meaning of his existence in confronting the forces of totalitarianism. Although V. Stus prefers creative work in science, and he did not like politics, under hard conditions he did not lock himself up in his own artistic world, but proclaimed himself for the public ranks. The poet constantly expressed his solidarity with his inmate friends, opposing the arrests of intelligentsia that swept Ukraine [5].

In the beginning of September 1965, V. Shush supported Z. Paradzhanov's «Shadows of Forgotten Ancestors» at the Kiev Cinema «Ukraine» and supported the protest of I. Dzyuba and V. Chornovil against these arrests. And at the end of the month, V. Stus was expelled from postgraduate study, being formally accused of «systematic violations of the standards of conduct of postgraduates and staff of a scientific institution», although the actual reason for the accusations was his statement–protest [6].

In the second half of the 60's – the early 70's, the poet wrote letters addressed to state institutions of Ukraine, where he exposed the antidemocratic and anti–national repressions sanctioned by the governing bodies, defending his comrades. In the years 1965 to 72, he wrote 10 documents of anti–Soviet content, including: two letters beginning with the words «Dear Petr Yefimovich», and the manuscripts «The Ghost wanders in Europe», «We live in a very interesting era», «We live in a time of paradoxes», etc. [7].

In 1970, Stus produced an improvised illegal collection entitled «Merry Cemetery», which included anti–Soviet poems written by him: «Here is the sun», «Wheels puffing», «There were two», «In the unfolding period», etc. In 1972, the writer was arrested and sentenced – 5 years in camps and 3 years in exile [8].

During the term of imprisonment, punitive bodies committed on Vasyl Stus physical and psychological pressure, the purpose of which was to break the internal forces of the poet, to make him repent, to confess guilt before society. The dissident constantly had to fight for the preservation of his dignity. During these years he was subjected to provocations, harassment, surveillance, cruel punishment, and hard work. He was repeatedly deprived of proper nutrition, visits to his relatives, correspondence rights, and thrown into prison isolation.

Due to illnesses acquired in the camps, he could not withstand physical activity, and resigned from work at the factory for the repair and manufacture of means of mechanization of construction. In May 1980, a search was again carried out on the apartment, Stus was arrested, and in the autumn, a court sentenced him to a more severe sentence: 10 years of special regime camps and 5 in exile [6].

During the Soviet era, most of the political prisoners, including Vasyl Stus, were identified into two «zones» – large and small. The entire state was called a big area, since its citizens lived in a violent spiritual, political, economic dictate. Those who did not agree to support the planned way of existence, were in a small area – in prisons, camps, exiles, and psychiatric hospitals.

V. Stus had an internal need to become a «throat of protest» against the destruction, he was aware of personal responsibility for the fate of the fatherland. Patriotism filled him with high dignity and courage. The camp records of the poet state: «I'm not going to bend my head, whatever it was. For me, Ukraine stood, my oppressed people, for whom I owe honor to death. « Defending the national human rights of his people was a vital credo and one of the prominent goals set by the poet [9].

Conflicts with power often grew out of attempts by prisoners to appeal to justice through open letters. His letters are full of remarkable facts that revealed the actions of the punitive machine against the people who managed to raise the voice of protest. The poet defending the rights of the repressive people and his culture, shows that the eradication of national values has led to great moral losses.

Vasyl Stus also used hunger as a means of counteracting the totalitarian regime. Almost all political prisoners resorted to this, but the poet especially often [2].

Explanations of V. Stus's «anti–Soviet» actions are in the letter to the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR of May 1, 1978: «I fought for democratization – and this was understood as an attempt to slander the Soviet system; my love for the native people, the concern of the crisis state of Ukrainian culture, was categorized as nationalism; my non–recognition of the practice, based on Stalinism, Beryivshchyna, and other similar phenomena grew, have been recognized as particularly malicious slander. My poems, literary and critical articles, and official appeals to the Central Committee of the Communist Party of Ukraine, the Union of Writers and other official bodies were accepted as evidence of propaganda and agitation...» [10].

Vasyl Stus is one of those who still managed to take a significant place in the nation–building of the country despite the diversity of views and perception of his figure in the minds of the population [11].

In the situation of deploying an offensive on any show of democracy, the poet irritates the passivity of people who want change and do nothing. The poetic word reveals the uncompromisingness and integrity of V. Stus. The thematic direction of V. Stus's poetry was very aptly defined by I. Dzyuba: «Speaking about some or other motives of Stusov's poetry, one should keep in mind the conditionality of their isolation. Actually, they all combine in it into a general picture. In general, this poetry is unprogrammed and non–mathematical, in other words, it is all in one «theme»: the poet's state of health, the state of his «I». Moreover, this state of health is caused by maximalist assessments, first of all, by oneself, self–analysis, a sense of tragedy of self–awareness, inextricably combined with a sense of national tragedy. The image of pain in Stus's poetry is dominant, as in his fate. Pain for himself, for your generation, for the offended Ukraine. The motive for personal pain is intertwined with generalized pain [6].

Social circumstances minimize the possibility of realizing the creative personality, all the more powerful sounding notes of pessimism, hopelessness, and understanding of life as not life, but the vibration between being and death. The poet expresses this mood in the poems of the collection «Merry Cemetery», written still at will, but the mirrors of the poet's self–examination cover his state of loneliness, dullness, his soul «in tears,» and finally the state of high–spiritual personality in the conditions of the spiritual and national crisis in a totalitarian society [12].

The poet's love for Ukraine becomes his unproductive wound, not disturbing pain and anger at the same time, which we can follow in his poetry: «For me, Kyiv stretches in dreams...»; in the poem «Again my friends are leading me...» in an idyllic picture of life, the perception that «neither is there to live, nor die, nor breathe freely!» is broken. And in the images of the «Void Bike», which shouts, a horse, rustling in the dawn, the wolf, who breaks in the «hungry vice», reads out the oppressive social atmosphere of a totalitarian society that is experiencing an extraordinary tragedy in a poetic nature. The poems of the collection are as the only work in which anger, pain, despair, beauty, and love; but overall attracts a dead end [6].

The consciousness of his righteousness helps the poet to go honestly to the end of the martyrdom path with the faith that he is related to the people, will combine, at least in death, because the state of the soul of the poet, his creative credo, his life position was caused by the social and national status of the native people.

Today, the prophecy of the poet came true and he was related to his native land, and his work – this tragic chronicle of the era – is being studied by us, his fellow countrymen, for whom he gave his life, – his last poetic singing is still in prison. Although the poet himself was always free to the soul. This is evidenced by the symbolic name of his latest collection, and all the creativity in which V. Stus, without compromises and doubts, carried his unbroken word of truth about the tragic fate of Ukrainianism [13].

Four years after the death of the poet – in 1989, when the ashes of Vasyl Stus were dispersed by the inhabitants of Kyiv and Ukraine on the last path, hundreds of red–black and blue–yellow flags sparkled brightly over the mourning procession. The capital was leaning against a man who was twice pushed into a camp unknown [14].

In 1991, Vasyl Stus was awarded the State Taras Shevchenko Prize. On December 25, 1997, Vasil Stus was awarded the Order of Prince Yaroslav the Wise of the V degree by the Decree of the President of Ukraine «For outstanding services to the Ukrainian state in the development of national culture, and civic courage in defending the ideals of humanism and independence of Ukraine». November 26, 2005 By the Decree of the President of Ukraine, the poet was awarded the title of Hero of Ukraine [14].

Vasyl Stus lived, worked, and died so that the Ukrainian People had what he deserved – freedom, independence, the right to their mother tongue, historical memory, and original culture. As a writer and citizen, V. Stus belongs to those spiritual leaders of a nation whose relevance does not diminish over time, but becomes more and more important [15].

He lives among us with his steadfastness as a person who opposed the totalitarian regime and stood so that we could remain Ukrainians to learn to be true patriots of our state.

On the eve of the release of the biographical film about Vasyl Stus (2019) it became known that the script was modified in the film with respect to his lawyer – Viktor Medvedchuk, who acted as a defender in the processing of the poet. He also removed all references to him (lawyer) of family ties to Russian President Vladimir Putin. During a meeting, Medvedchuk acknowledged the guilt of his client and asked the court to take into account mitigating circumstances. Despite the petition of the poet, the court refused to remove the counsel. The court scene was removed from the last frames of the script along with two dozen other scenes [16].

Actor and TV presenter Gennady Popenko wrote in a post on Facebook that from the movie «Stus»

the scene with a young lawyer was removed, because «producers have called from the administration of Medvedchuk» and said that if they want to finish the picture, then the court scene needs to be removed. Director of the movie Roman Brovko claims that he removed the scene at the request of the son of the poet Dmitry Stus. The reason for removing the scene with Medvedchuk was the desire to avoid using the memory of the poet as an instrument of political struggle in the midst of an election campaign [17].

Medvedchuk himself said that he «fulfilled his official duty» and considers himself pure «before the destiny and life path» of the poet: *«I did not violate the law, and numerous commissions from the advocacy during the years of Ukraine's independence established my own right that I was correct as a lawyer ... Before my colleagues, I am pure. Before the destiny and life of Stus I was clean, I did everything I could, if he did not fight with the Soviet authorities, he would not be a fighter for the independence of Ukraine, «*Medvedchuk said [18].

Conclusions. Thus, during the study, it was possible to analyze the complex life path of Vasyl Stus and discover the contribution of the poet in preserving the identity of Ukraine in the non–stationary period of the second half of the twentieth century. The factors influencing the poet's perception of the poet, including the social impoverishment caused by the war and the famine of 1947, as well as the peculiarities of upbringing in the national–patriotic spirit, have been identified.

The poet's struggle with the communist ideology of the totalitarian Soviet state was clearly followed. In his own work, the dissident poet defended Ukrainian independence and fought against the comprehensive routine russification. It was because of this that he was forcibly imprisoned in Soviet prisons.

Even in conditions of independence, the work of the poet and his complex life is represented in the writings of contemporary artists, a striking example of which is a documentary film, which serves as an example of the imitation of the patriotic views of a true citizen of his country.

References

1. 'St. Nicholas Vasyl Stus is a symbol of the Ukrainian resistance of the twentieth century'. [Electronic resource]. Access mode: https://uamodna.com/articles/vasylj–stus–symvol–ukrayinsjkogo–oporu–hh–stolittya/

2. Bondarenko, AI., Bondarenko, YuI., 2003. 'Time of choice: Studying the work of Vasyl Stus in school [Manual]', K.: *Publishing Center «Academy»*, 232 p.

3. 'The vital and creative way of V. Stus'. [Electronic resource]. Mode of access: http://edufuture.biz/index.php?title=History_and_great_Ways_W.Status

4. 'Oral journal «The Twenty Years Way to Golgotha» (to the 70th anniversary of the birth of Vasyl Stus)'. [Electronic resource]. Access mode: http://nadoest.com/meta–oznajomiti–uchniv–iz–jittyevim–shlyahom–poeta–svitovogo–r

5. 'Judicial and extrajudicial repressions, speeches in defense of Basil'. [Electronic resource]. Mode of access: http://exlibris.org.ua/stus/r04.html

6. Kononchuk, MM., 1998. 'Khrestomatiya uk. years old Twentieth century', K.: *Twm Inter*, 624 p.

7. 'Culture and spiritual life during the exacerbation of the crisis of the Soviet system'. [Electronic resource]. Access mode: http://www.shag.com.ua/kuletura–i–duhovne–jittya–v–period–zagostrennya–krizi–radyanse.html

8. 'Features of early lyric V. Stus'. [Electronic resource]. Access mode: https://studopedia.ru/2_24122_II–osoblivosti–rannoi–liriki–vstusa.html

9. 'Vasyl Stus. Life and creativity'. [Electronic resource]. Access mode: http://delayreferat.ru/news.php?readmore=1158

10. 'Valery Terzi. 75th birthday of Vasyl Stus'. [Electronic resource]. Access mode: http://zolotapalanka.blogspot.com/2013/01/6–75.html

11. Solovey, OE. 'Somewhat about Vasily Stus'. [Electronic resource]. Access mode: http://stus2016.donnu.edu.ua/home/vasil–stus/pro–vasila–stusa

12. 'Creativity of Vasyl Stus'. [Electronic resource]. Access mode: https://revolution.allbest.ru/literature/00634823_0.html

13. Garmash, G., 1991. 'Red and black: poetry fate of Vasyl Stus', *(Word and time)*, No.5.

14. 'Vasyl Stus – the true son of Ukraine'. [Electronic resource]. Access mode: https://www.bsmu.edu.ua/ru/news/digest/6419–vasil–stus—–virniy–sin–krainian

15. Logvinenko, NI. 'To the 80th anniversary of the birth of Vasyl Stus'. [Electronic resource]. Access mode: https://zavodskaschool.e–schools.info/news/19000

16. 'Scandal about the movie «Stus»'. [Electronic resource]. Access mode: https://dt.ua/UKRAINE/skandal–navkolo–filmu–stus–znimalna–grupa–poobicyala–povernuti–scenu–z–medvedchukom–285396_.html.

17. 'Who and why has removed the scene about Medvedchuk in the movie about V. Stus. Versions of the parties do not match'. [Electronic resource]. Access mode: https://tsn.ua/ukrayina/hto–i–chomu–pribrav–scenu–pro–medvedchuka–u–filmi–pro–stua–versiyi–storin–1199697.html

18. 'Medvedchuk believes that the situation with the film about Stus is «provocation of Americans»: The politician considers himself pure before the poet's lot'. [Electronic resource]. Access mode: https://hyser.com.ua/en/politics/347601–medvedchuk–vvazhaye–shho–situatsiya–z–filmom–pro–stusa–tse–provokatsiya–amerikantsiv–politik–vvazhaye–sebe–chistim– family–doleyu poetry

* * *

УДК 327:355(477):659.3

ГІБРИДНІ ІНФОРМАЦІЙНО–ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ МАНІПУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМІСТЮ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ КРИМУ

HYBRID INFORMATION–POLITICAL TECHNOLOGIES OF MANIPULATION PUBLIC CONSCIOUSNESS DURING THE OCCUPATION OF CRIMEA

Ніколаєнко Н. О.,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології,
Миколаївський національний університет
ім. В. О. Сухомлинського (Миколаїв, Україна),
e–mail: nikvlad96@ukr.net, ORCID:
orcid.org/ 0000–0002–2558–4749

Nikolaienko N. O.,
Doctor of Political Sciences, Full Professor, Head of Political Science Department at V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv (Mykolaiv, Ukraine), e–mail: nikvlad96@ukr.net, ORCID: orcid.org/ 0000–0002–2558–4749

Актуальність теми зумовлена тим, що проведена інформаційно–пропагандистська кампанія із залученням російських спецслужб спричинила потужний деструктивний вплив на свідомість громадян України, місцеве населення Криму і суміжних територій та перетворилася на чинник загрози національній безпеці держави. Зроблено спробу визначити інформаційну складову сучасного виду російської агресії проти України. Розглянуто основні прийоми та засоби маніпулятивних інформаційних технологій в рамках гібридної війни, які формують суспільну свідомість. В роботі зазначено, що застосування широкого спектру дезінформаційних заходів сприяло формуванню серед громадян України позитивного або нейтрального ставлення до акту відторгнення АРК. Авторські висновки ґрунтуються на періодичної преси та на узагальненні доробків українських дослідників.

Ключові слова: *гібридна війна, деструктивні технології, дестабілізація. інформаційна війна, маніпуляція, засоби масової інформації.*

Relevance of the topic is due to the fact that the information and propaganda campaign with the involvement of Russian intelligence agencies caused a powerful destructive influence on consciousness of today's Ukrainian citizens, local population of Crimea and adjacent territories and turned into a factor of threat to the state national security. An attempt was made to determine the information component of the modern type of Russian aggression against Ukraine. The main techniques and means of manipulation information technologies within the hybrid warfare, also their influence on public consciousness, are considered. The paper states that the implementation of a wide range of disinformation measures promoted the formation of positive or neutral attitude among Ukrainian citizens to the act of rejection of the ARC. The author's conclusions are based on the analysis of the periodicals and on the synthesis of the Ukrainian researchers' works.

Keywords: *hybrid warfare, destructive technologies, destabilization, information warfare, manipulation, mass media.*

Гібридна війна складається з комплексу технологій інформаційного та психологічного впливу, який спрямовано на трансформацію стану масової та індивідуальної свідомості та психологічного самоусвідомлення громадян конфліктуючих сторін. Маніпулятивні інформаційні технології гібридної війни складаються з маніпулятивно–пропагандистських компонентів інформаційно–психологічної зброї, спрямованих на придушення, знищення, дезорганізацію, дезорієнтацію, дезінформацію, дезаптацію спротиву агресії.

Аналіз досліджень, присвячених проблематиці гібридної війни та їх комунікаційної складової присвячена значна кількість наукових робіт, зокрема, вітчизняних науковців та політологів: Ю. Горбань, В. Гулай, О. Сищук. Значний внесок в проблематику інформаційної складової гібридної війни здійснили В. Горбулін, Т. Ісакова.

Метою статті є дослідження інформаційної складової гібридної війни, основних прийомів та методів комунікаційного впливу на суспільну свідомість під час окупації Криму.

Більшість сучасних дослідників гібридної війни, визначаючи певні її особливості, особливу увагу звертають на інформаційну складову, справа в тому, що попереду збройної агресії («зелені чоловічки», «ввічливі люди» та ін.) просувається інформаційна підготовка населення території, яке планується захопити, та знищуються всі ознаки незаконності такого втручання, як приклад: «народний мер», «народний губернатор», «народна самооборона», «возз'єднання Криму». Окремо підсилюється чуттєва негативна характеристика противника: «бойовики», «каратели», «карательна операція», «хунта», «самопроголошена київська влада», «самопроголошений прем'єр» та інше.

Усвідомлення необхідності і непересічної важливості впливу гібридних технологій на свідомість громадян також приходить коли починаємо аналізувати комунікаційну діяльність. Саме комунікаційна діяльність, як складова гібридної війни передбачає масований психологічний вплив через емоційний, а не логічний, розумовий спосіб донесення інформації до громадян [12]. В даному випадку мається на увазі зміщення акцентів і сутності інформаційного повідомлення на форми комунікаційної взаємодії, де основними завданнями є пошук ефективних шляхів такої подачі споживачам, формування потрібних асоціацій і образів у свідомості громадян [18, с. 143].

Фактично сьогодні протилежна сторона зазначає, що маніпулятивні свідомісні технології почали застосовуватись ще з 2006–2007 рр. [4, с. 177]. Перші спроби створення симуляції реальних подій та донесення до громадян за допомогою цілого комплексу інформаційних каналів продемонстрували свою впливовість та важливість, наприклад, «фашисти в Києві», «звірства карательних батальйонів», «розіп'яті хлопчики», порушення міжнародних норм і використання заборонених видів озброєння тощо. Всі ці приклади симуляції спрямовані на те, щоб замінити об'єктивні уявлення цільових груп про характер триваючого конфлікту штучно створеними «інформаційними фантомами», які йдуть на користь агресору [3, с. 3].

Аналізуючи інформаційні політичні технології можна відразу побачити характерну особливість їх побудови – всі вони або частково, або повністю запозичені з пропогандистських кліше та прийомів часів Російської імперії або Радянського Союзу.

Захоплення Кримського півострову Російською Федерацією супроводжувалось також маніпулятивними гібридними технологіями впливу на свідомість громадян України як на самому півострові, так і решти України, а тому притягує увагу спеціалістів і залишається актуальною темою

сьогодні. Фактично було застосовано новітні гібридні засоби проведення акту агресії до України із залученням значного арсеналу інформаційних заходів, а отже цікавим залишається аналіз ознак інформаційної агресії та попередження в майбутньому їх застосування стосовно інших територій нашої держави як з боку Російської Федерації, так і інших країн. Вже стало остаточно зрозуміло, що мирне відторгнення частини суверенної країни північним сусідом стало втіленням на практиці гібридної війни. Практично ми стали свідками того, як задовго до прибуття «зелених чоловічків» було розпочато сплановану інформаційну війну і обробку населення. Друковані, теле– й радіо медіа здійснювали системне та інтенсивне насичення інформаційного простору дезінформацій ними матеріалами, активну участь приймали також Інтернет ресурси. Було створено квазіреальність в якій активну роль зіграли як політичні діячі, так і представники культури і техніки які користувались заслуженим авторитетом. Впливаючи своїми поглядами на пересічних громадян вони схили населення провести та прийняти активну участь в так званому референдумі і включенні Криму і Севастополя до складу Російської Федерації [13, с. 75].

Окремі прояви потенційних проблем почали з'являтись в результаті парламентських виборів 2006 р., коли представники Партії регіонів і «Русского блока» робили перші спроби перешкоджати діяльності місцевих засобів масової інформації. Справа полягала в тому, що ЗМІ засновані місцевими мешканцями видавали медіа продукт який пропагував антиєвропейські ідеї, проти зближення з НАТО, кримських татар з їх преференціями, на підтримку російського статусу Криму [20, с. 6]. Телебачення ж контролювалось центральною владою і тому репрезентували проєвропейські цінності [16]. На медійному просторі почали розгортатись ідеологічні війни, здійснювались спроби замінити неугодних власників засобів масової інформації.

Спланованість анексії Криму тепер чітко простежується тими зовнішніми ознаками які почались ще в 2006 р. Наприклад, саме в цей час з трибуни Держдуми лунають виступи депутатів К. Затуліна, В. Жириновського з неприкритими закликами здійснити відділення Криму від України за проєвропейську орієнтацію київської влади і неможливості координувати українську зовнішню політику [11, с.13]. Наступним яскравим прикладом триваючої ідеологічної обробки населення був виступ в м. Севастополі з нагоди 225–річчя Чорноморського флоту РФ мера м. Москви Ю. Лужкова з пропозицією порушити питання про повернення м. Севастополя Росії [14]. За такі сепаратистські заклики Ю. Лужкова було оголошено персоною нон–грата в Україні [7, с. 215].

Було сформовано і імплантовано у суспільну свідомість ідею, що Крим – це територія з «російськими коренями» і обґрунтовано історичними фактами та сюжетами. Слід зазначити також, що територія Криму традиційно була полікультурним регіоном, де мешкало біля 125 націй та народностей [13, с. 75]. Це був єдиний регіон з мовленням засобів масової інформації сімома мовами. На час захоплення на території регіону працювало 79 телерадіоорганізацій, в тому числі 13 телекомпаній ефірного мовлення; 4 приватні проводові радіоредакції, 14 FM радіостанцій; 5 комунальних радіоредакцій; 39 приватних кабельних телерадіокомпаній та багато інших національних засобів масової інформації [15].

Головну роль відігравали Держтелерадіокомпанія «Крим» і Чорноморська ТРК. Особливо цікавим було те, що на телеканалі «Крим» виходили в ефір передачі російською, українською, кримськотатарською, грецькою, болгарською, німецькою та вірменською мовами. Існує думка Т. О. Ісакової про те, що домінування російськомовного медіа продукту було обумовлено історичними чинниками: родинними зв'язками, а також недостатньою кількістю відповідної конкурентної якості кримських ЗМІ [13, с. 76]. Статистика свідчила, що друковані ЗМІ поділялись таким чином: 72% російські, 17% – українські, 8% – кримськотатарські і по 1% – англійські, німецькі, грецькі [10, с. 111].

Аналізуючи різні техніки та прийоми маніпулятивно–інформаційних технологій впливу на свідомість громадян Криму, автори аналітичної доповіді «Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії» виокремили основні, дієві механізми зазначених методів, а саме:

– технологія «інформаційної блокади». Вона була спрямована на формування фактичного інформаційного вакууму в українських засобах масової інформації в АРК з метою безальтернативного подання фактів, їх інтерпретація, оцінка, формування ставлення у споживачів, фільтрація змісту донесених фактів про події в Україні та Криму;

– технологія контекстуального блокування, тобто здійснювався блокувальний контроль інформаційного простору ЗМІ, жорсткий контроль вербальних позначень, наприклад могло використовуватись лише словосполучення «повернення Криму», замість приєднання, чи анексія [12; 8, с. 70].

– «використання медіаторів» – тобто демонстрація носіїв певної думки, підходу, оцінки. В якості медіаторів використовувались для різних аудиторій різні авторитети, неформальні лідери, політичні діячі, представники різних релігійних конфесій, діячі науки, культури, мистецтва, військові, спортсмени тощо [12; 6, с. 104];

– технологія «ефект ореолу», тобто здійснювалось відвідування російських авторитетних діячів спорту, культури, політики до Криму, що сприяло підвищенню статусу зусиль РФ в напрямку повернення Криму і «легалізації» «референдуму» кримчан. Типовим було відвідування 26 лютого 2014 р. півострову російськими діячами І. Родніна, М. Валуєв, В. Терешкова, С. Миронов [12; 3, с. 3];

– технологія «анонімного авторитету», яка передбачає цитування документів, оцінок експертів, свідків звітів та інших матеріалів, при цьому не згадувалися імені джерела повідомлення» [12; 1].

– технологія «упереджувального удару», завдяки якій потрібна інформацію першою поступала до споживача та формувала бажане уявлення про події;

– маніпулятивна техніка «переписування історії», наприклад: «После развала СССР россияне не переставали считать Крым своим», «Развал СССР превратил фарс в трагедию: сотни тысяч русских жителей полуострова оказались оторваны от своей исторической родины» [12; 8, с. 70];

– метод «зворотнього зв'язку» який полягає в створенні відповідної реакції реципієнтів інформації на певні події. Наприклад, яскравим спілкування народу з Президентом В.В.Путіним в режимі он–лайн, що було насправді театральною виставою [12].

– технологія «псевдо соціологічні опитування» а також «рейтингування», завдяки яким формувалась громадська думка, а не реально віддзеркалювалась життєва ситуація, наприклад: «более 90 процентов граждан считают, что Россия должна защищать интересы русских и представителей других национальностей, проживающих в Крыму [12; 8, с. 71];

– метод «констатації факту». Фальсифіковані факти кореспондентами подавались як сюжет про новини, аналіз результатів соціологічних опитувань, завдяки чому у споживачів інформації відразу знижувалась критичність сприйняття навіюваної інформації, наприклад: «Крым – один из самих известных в мире исторических регионов России» [12; 9];

– техніки навіювання: «свідки подій», «ефект присутності», «емоційний резонанс», здійснювалась відеореконструкція змісту та підводився емоційний ряд [12; 19];

– техніка «психологічного шоку», яка втілювалась в демонстрації «насильницьких» дій кримських татар проти проросійських громадян в Криму. Системно ЗМІ намагались дестабілізувати ситуацію нагнітанням анти ісламських настроїв звинувачуючи Меджліс кримськотатарського народу» [12; 1];

– техніка «сенсаційності», тобто підвищення рівня нервозності і підрив психологічного захисту громадян Криму, фактично всі новинні блоги в російськомовних ЗМІ щодо України мали саме сенсаційне забарвлення: «Ситуация в Крыму продолжает накаляться», «Последняя экономическая надежда Крыма рухнула», «Крым оставили без правительства», «А ведь кризис только нарастает» та ін. [12];

– технологія «коментування» подій, що створювало необхідний контекст для сприйняття інформації в цілому, такі репортажі супроводжувались власною інтерпретацією матеріалу коментатором [12; 2];

– техніка «перспективи» втілювалась в тому, що ЗМІ подавали коментарі тільки однієї сторони конфлікту, таким чином створювалась однобічна перспектива;

– прийом «відволікання уваги», що реалізовувався комбінуванням різнопланової інформації, як приклад, в радіопрограмах для таксистів поруч з періодичною рекламою вплітались інформаційні повідомлення в стислій і доступній формі.

– техніки «зміщення акцентів», «створення проблем», «створення загрози», які створювали високий рівень значущості вигаданих проблем для населення, оскільки, як правило, найбільш актуальними люди вважають саме ті проблеми, які найдокладніше висвітлюються в засобах масової інформації;

– «принцип контрасту» журналістам вдалося натякнути на «несхожість» Криму і решти України;

– техніка «класифікації» [12; 14]. Саме застосування класифікаторів, які описують об'єкти чи події, сформульована інформація форматується таким чином, щоб одержувач повідомлення несвідомо сприймав нав'язане йому визначення ситуації, це були слова і поєднання, що описують власну «позитивну і конструктивну позицію»: «восстановление мира и стабильности», «наши русскоязычные братья», «великий славянский народ» [12; 15].

Таким чином, триваючий комунікаційний вплив, в арсеналі якого присутні методи інформаційно–політичних технологій продемонстрував важливість використання елементів протидії в інформаційній війні. Причому слід не лише спростовувати сфальсифіковані події, новини а також розробляти методи протидії та формувати свідомісний інформаційний простір агресора. Російська Федерація безпосередньо чи через контрольовані нею інформаційні канали й надалі використовуватиме маніпулятивні інформаційні компоненти політичних технологій.

Здійснена спроба аналізу реальної інформаційної ситуації в Україні на території АРК протягом 2013–2018 рр., засвідчує актуальність дослідження важливої комунікаційної складової гібридної війни. Наразі військова агресія та анексія Криму спричинили не лише людські, матеріальні, а й морально–психологічні втрати для України. На думку автора для подолання поразок, прорахунків та недоліків слід створити адекватну програму дій у відповідь на інформаційні дії агресора і намагатися протидіяти не тільки у військову контексті, а й інформаційному, притому, поєднуючи їхні методики та засоби.

Отже можна зазначити, що проведена інформаційно–пропагандистська кампанія із залученням російських спецслужб, застосування широкого спектру дезінформаційних заходів спричинили потужний деструктивний вплив на свідомість громадян України, місцеве населення Криму і суміжних територій, що сприяло формуванню їх позитивного або нейтрального ставлення до акту відторгнення півострова та перетворилося на чинник загрози національній безпеці держави.

Список використаних джерел

1. 'В Крыму начали информационную войну против мусульманских организаций'. [online] Доступно: http://www.arraid.org/ru/

2. 'В информпространстве Крыма не осталось неугодных к оккупационным властям СМИ – правозащитники'. [online] Доступно: http://interfax.com.ua/news/general/248113.html

3. Горбулін, В., 2015. ‘«Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу’, *Дзеркало тижня*, №2 (24 січня), с.3.

4. Головко, ВВ., 2015. ‘Україна в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії (2014 р.)’, *Український історичний журнал*, Вип.3 (№522), с.176–193.

5. Горбань, ЮО., 2015. ‘Інформаційна війна проти України та засоби її ведення’, *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_1_21

6. Гай–Нижник, П., 2016. ‘Російсько–українська війна: особливості розв’язання військово–політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов’, *Українознавство*, №4. с.103–121.

7. Гулай, В., 2016. ‘Розгортання «гібридної» війни Російської Федерації в умовах системної кризи державної організації України: інформаційно–комунікативні аспекти’, *Україна в системі змін парадигми світопорядку XX–XXI століть: [монографія]*, Вінниця: *ТОВ «Нілан–ЛТД»*, с.214–230.

8. Gulay, V., 2015. ‘Манипулятивно–пропагандистская составляющая «гибридной» войны Российской Федерации против Украины: мифологемы прошлого и новые имперские императивы’, *Studia Społeczne*, №13, s.69–79.

9. ‘Двенадцать заявлений Путина, которыми Гитлер бы гордился’. [online]. Доступно: http://www.charter97.org/ru/news/2015/4/8/146712/

10. Егорова, ЛГ., 2010. ‘Пространство печатных СМИ Крыма: концепция презентации’, *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*, Т.26 (65), №3, с.110–119.

11. Залізняк, Л., 2016. ‘Україна та Росія: війна цивілізацій’, *Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: мат. Всеукр. наук.–практ. конф.*, К.: *МП Леся*, с.12–31.

12 ‘Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналіт. доповідь’, 2016, *за заг. ред. А Баровської*, К.: *НІСД*, 109 с.

13. Ісакова, ТО., 2015. ‘Маніпулятивні технології Російської Федерації під час анексії Криму: особливості застосування’, *Стратегічні пріоритети*, Вип.37, с.74–82.

14. ‘Крым. Путь на Родину’. [online] Доступно: http://www.vesti.ru/videos/show/vid/638944/

15. ‘Опрос: 80% жителей Крыма – за воссоздание единого государства с Россией’. [online] Доступно: http://ru.tsn.ua/ukrayina/opros–80–zhiteley–kryma–za–vossozdanie–edinogo–gosudarstva–s–rossiey.html

16. ‘Про стан інформаційного простору Автономної Республіки Крим: рішення колегії Державного комітету телебачення і радіомовлення України від 29.05.08 р. №6/19’. [online] Доступно: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=64968

17. ‘Путин: Крым был присоединен по желанию россиян’. [online]. – Доступно: http://www.vesti.ru/doc.html?id=1465123&cid=7

18. Сищук, ОА, 2015. ‘Інформаційно–психологічний компонент «гібридної» війни’, *Україна в системі змін парадигми світопорядку XX–XXI століть: тези міжнар. наук.–практ. конф.*, К.: *Київський ун–т ім. Б. Грінченка*, с.143–147.

19. ‘Энциклопедия методов пропаганды’. [online] – Доступно: http://psyfactor.org/propaganda.htm

20. Яковлєва. НІ., 2010. ‘Пропаганда як складова політичної комунікації: автореф. дис. … канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси»’, К., 18 с.

References

1. ‘V Krymu nachali informacionnuju vojnu protiv musul’manskih organizacij (In the Crimea, began an information war against Muslim organizations)’. [online] Dostupno: http://www.arraid.org/ru/

2. ‘V informprostranstve Kryma ne ostalos’ neugodnyh k okkupacionnym vlastjam SMI – pravozashhitniki (In the informative space of Crimea there are no disagreeable mass media to the occupation authorities – human rights activists)’. [online] Dostupno: http://interfax.com.ua/news/general/248113.html

3. Gorbulin, V., 2015. ‘«Gibrydna vijna» jak kljuchovyj instrument rosijs’koi’ geostrategii’ revanshu («Hybrid War «as a key tool for Russian geostrategy of revenge)’, *Dzerkalo tyzhnja*, №2 (24 sichnja), s.3.

4. Golovko, VV., 2015. ‘Ukrai’na v umovah antyterorystychnoi’ operacii’ ta rosijs’koi’ zbrojnoi’ agresii’ (2014 r.) (Ukraine in antiterrorist operation and Russian armed aggression (2014))’, *Ukrai’ns’kyj istorychnyj zhurnal*, Vyp.3 (№522), s.176–193.

5. Gorban’, JuO., 2015. ‘Informacijna vijna proty Ukrai’ny ta zasoby i’i’ vedennja (Information war against Ukraine and means of its conduct)’, *Visnyk Nacional’noi’ akademii’ derzhavnogo upravlinnja pry Prezydentovi Ukrai’ny*. [online] Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_1_21

6. Gaj–Nyzhnyk, P., 2016. ‘Rosijs’ko–ukrai’ns’ka vijna: osoblyvosti rozv’jazannja vijs’kovo–politychnogo konfliktu na Shodi i Pivdni Ukrai’ny za suchasnyh geopolitychnyh umov (Russian–Ukrainian War: Peculiarities of Solving the Military–Political Conflict in the East and South of Ukraine in Contemporary Geopolitical Conditions)’, *Ukrai’noznavstvo*, №4. s.103–121.

7. Gulaj, V., 2016. ‘Rozgortannja «gibrydnoi’» vijny Rosijs’koi’ Federacii’ v umovah systemnoi’ kryzy derzhavnoi’ organizacii’ Ukrai’ny: informacijno–komunikatyvni aspekty (Deployment of the «hybrid» war of the Russian Federation in the conditions of the systemic crisis of the state organization of Ukraine: informational and communicative aspects)’, *Ukrai’na v systemi zmin paradygmy svitoporjadku XX–XXI stolit’: [monografija]*, Vinnycja: *TOV «Nilan–LTD»*, s.214–230.

8. Gulay, V., 2015. ‘Manipuljativno–propagandistskaja sostavljajushhaja «gibridnoj» vojny Rossijskoj Federacii protiv Ukrainy: mifologemy proshlogo i novye imperskie imperativy (Manipulative – propaganda component of the «hybrid» war of the Russian Federation against Ukraine: myths of the past and new imperial imperatives)’, *Studia Społeczne*, №13, s.69–79.

9. ‘Dvenadcat’ zajavlenij Putina, kotorymi Gitler by gordilsja (Putin’s twelve statements that Hitler would be proud of)’. [online]. Dostupno: http://www.charter97.org/ru/news/2015/4/8/146712/

10. Egorova, LG., 2010. ‘Prostranstvo pechatnyh SMI Kryma: koncepcija prezentacii (The space of print media in Crimea: the concept of presentation)’, *Uchenye zapiski Tavricheskogo nacional’nogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Serija «Filologija. Social’nye kommunikacii»*, T.26 (65), №3, s.110–119.

11. Zaliznjak, L., 2016. ‘Ukrai’na ta Rosija: vijna cyvilizacij (Ukraine and Russia: war of civilizations)’, *Rosijs’ka okupacija i deokupacija Ukrai’ny: istorija, suchasni zagrozy ta vyklyky s’ogodennja: mat. Vseukr. nauk.–prakt. konf.*, K.: *MP Lesja*, s.12–31.

12 ‘Informacijni vyklyky gibrydnoi’ vijny: kontent, kanaly, mehanizmy protydii’: analit. dopovid’ (Information challenges of the hybrid war: content, channels, countermeasures: analyst. Report)’, 2016, *za zag. red. A Barovs’koi’*, K.: *NISD*, 109 s.

13. Isakova, TO., 2015. ‘Manipuljatyvni tehnologii’ Rosijs’koi’ Federacii’ pid chas aneksii’ Krymu: osoblyvosti zastosuvannja (Manipulative technologies of the Russian Federation during the annexation of the Crimea: peculiarities of application)’, *Strategichni priorytety*, Vyp.37, s.74–82.

14. ‘Krym. Put’ na Rodinu (Crimea. Path to the Motherland)’. [online] Dostupno: http://www.vesti.ru/videos/show/vid/638944/

15. ‘Opros: 80% zhitelej Kryma – za vossozdanie edinogo gosudarstva s Rossiej (Survey: 80% of the inhabitants of the Crimea – for the restoration of a single state with Russia)’. [online] Dostupno: http://ru.tsn.ua/ukrayina/opros–80–zhiteley–kryma–za–vossozdanie–edinogo–gosudarstva–s–rossiey.html

16. ‘Pro stan informacijnogo prostoru Avtonomnoi’ Respubliky Krym: rishennja kolegii’ Derzhavnogo komitetu telebachennja i radiomovlennja Ukrai’ny vid 29.05.08 r. №6/19 (On the state of the informational space of the Autonomous Republic of Crimea: the decision of the college of the State Committee for Television and Radio Broadcasting of Ukraine dated May 29, 2008 No.6/19)’. [online] Dostupno: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=64968

17. ‘Putin: Krym byl prisoedinen po zhelaniju rossijan (Putin: Crimea was annexed at the request of the Russians)’. [online]. – Dostupno: http://www.vesti.ru/doc.html?id=1465123&cid=7

18. Syshhuk, OA, 2015. ‘Informacijno–psyhologichnyj komponent «gibrydnoi’» vijny (Information and psychological component of the «hybrid» war)’, *Ukrai’na v systemi zmin paradygmy svitoporjadku XX–XXI stolit’: tezy mizhnar. nauk.–prakt. konf.*, K.: *Kyi’vs’kyj un–t im. B. Grinchenka*, s.143–147.

19. ‘Jenciklopedija metodov propagandy (Encyclopedia of propaganda methods)’. [online] – Dostupno: http://psyfactor.org/propaganda.htm

20. Jakovljeva. NI., 2010. ‘Propaganda jak skladova politychnoi’ komunikacii’: avtoref. dys. … kand. polit. nauk: spec. 23.00.02 «Politychni instytuty ta procesy» (Propaganda as a component of political communication: author’s abstract. dis ... Candidate Sciences: special 23.00.02 «Political institutions and processes»)’, K., 18 s.

УДК 35.01:65.012

ТЕХНОЛОГІЇ ЕЛЕКТРОННОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У РОЗВИТКУ ГРОМАД НА ПРИКЛАДІ АСОЦІАЦІЇ ВІДКРИТИХ МІСТ ТА ПРОЕКТУ «РОЗУМНЕ МІСТО»

THE TECHNOLOGIES OF E–PARTICIPATION OF CITIZENS IN COMMUNITY DEVELOPMENT ON THE EXAMPLE OF THE OPEN SOCIETY ASSOCIATION AND THE PROJECT «SMART CITY»

Охріменко Г. В.,
кандидат історичних наук, старший викладач кафедри документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет «Острозька академія» (Осторг, Україна), e–mail: annaokhrimenko81@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000–0001–6739–9501

Okhrimenko G. V.,
Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer in the Department of Documentation and Information, National University of Ostroh Academy (Osturga, Ukraine), e–mail: annaokhrimenko81@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000–0001–6739–9501

Описано стан наукової розробки проблеми використання електронної участі для взаємодії громадян та влади, визначено основні категорії, подано характеристику технологій електронної участі громадян в Україні. Висвітлено практичний аспект використання технологій електронної участі громадян у розвитку громад на прикладі Асоціації відкритих міст та проекту «Розумне місто» у деяких містах України (Хмельницька та Рівненська області). Зроблено висновки щодо функціонування цих платформ та наведено низку рекомендацій для покращення електронної взаємодії громадян та органів державної влади. До основних рекомендацій варто віднести: а) систематичну оцінку рівня залучення громадян до процесу прийняття управлінських рішень; б) модернізацію нормативно–правову базу регулювання електронної участі в Україні; в) визначення пріоритетних напрямів у розвитку технологій електронної участі громадян; г) популяризацію технологій електронної участі громадян через засоби масової комунікації.

Ключові слова: *електронне врядування, електронна участь, технології електронної участі.*

In the paper researcher describes the structure of the new methods of using e–participation for the interaction of citizens and governance, the recognizes the categories and describes the technologies of e–participation of citizens in Ukraine. Thus, the issue illustrates the technologies of e–participation of citizens in community development on the example of the Open Society Association and the project «Smart City» (based on cities of Khmelnytsky and Rivne's regions). The author regarded the conclusions about the functions of these platforms and recommended a few moments for improving the e–participation of citizens. The main recommendations are: a) the systematic assessment of the level of involvement of citizens in the process of managerial decisions; b) modernization of the legal and regulatory framework for regulating e–participation in Ukraine; c) determination of priority directions in the development of technologies of e–participation of citizens; d) popularization of technologies of e–participation of citizens through mass media.

Keywords: *electronic governance, e–participation, technologies of e–participation.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку інформаційно–комунікаційних технологій доцільним є планування та реалізація процесу прийняття важливих рішень владою та громадянами із форми традиційного діалогу на електронний. Електронне урядування надає низку переваг: по–перше, спрощує процедуру звернення громадськості до влади, по–друге, надає змогу органам влади активізувати громадян до участі в управлінні та розбудові демократичного громадянського суспільства.

Електронна участь громадян є однією з найважливіших складових процесу прийняття рішень, а тому держава має потурбуватися про механізм її ефективної реалізації. Саме для цього створюються нові технології із урахуванням нагальних потреб суспільства та технічних можливостей. Ініціативність в цьому питанні має належати як владі, так і громадянам. Окрім цього, важливим також є нормативно–правове забезпечення електронної участі в Україні. Загалом, впровадження електронної участі є процес прийняття важливих суспільних рішень зможе подолати бар'єр недовіри між громадськістю та представниками влади, оскільки внесе деяку прозорість у роботу останніх.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання електронної участі громадян та технологій її реалізації досліджували такі зарубіжні дослідники як І. Суша та А. Гронлунд [10], які досліджували електрону участь як сукупність політичних та медіа теорій. Автори наголошують, що однією з ключових проблем у дослідженнях на сучасному етапі є розрив, що існує між цими двома тематичними сферами. Вітчизняні науковці також досліджували електронну участь, зокрема Н. В. Грицяк та С. Г. Соловйов. Вони вважають, що використання інформаційно–комунікаційних технологій для залучення громадян до прийняття важливих рішень та вирішення питань є важливою передумовою, однак не означає якість. На їхню думку «необхідне активне сприйняття та компетентне посередництво, саме це визначальні фактори ефективних електронних комунікацій. На шляху до електронного залучення громадян до вироблення політики стоять організаційні, а не технологічні чинники» [3, с. 24]. У праці української дослідниці Н. Ротар [7] зазначається, що суміжним до електронної участі явищем є транспарентність: синхронні дії влади і суспільства, що забезпечують демократичне перетворення інформаційного суспільства.

Мета дослідження: визначити особливості реалізації технології електронної участі громадян на прикладі проектів «Розумне місто» та Асоціація відкритих міст.

Виклад основного матеріалу. Електронна участь громадян варто окреслювати як складову електронного врядування. На нашу думку, найбільш конкретизованим в даному контексті можна вважати визначення українських дослідників С. Кулик та О. Кравчук, котрі вважають, що «електронне врядування – це використання інформаційно–телекомунікаційних технологій державними органами з метою обміну інформацією з громадянами та підприємствами, прискорення та ефективнішого надання державних послуг, забезпечення внутрішньої ефективності взаємодії уряду із суспільством, зменшення витрат та реструктуризації адміністративних процесів» [5, с. 100].

Електронне врядування складається з трьох важливих елементів взаємодії: держави та громадян

(G2C), держави та бізнесу (G2B), а також взаємодії органів влади між собою (G2G). Для громадян відкривається доступ до публічної інформації, пришвидшується та стає більш ефективним надання адміністративних послуг, з'являється можливість впливати на прийняття та реалізацію важливих державних рішень. Представники бізнесу отримують спрощений та швидший доступ до органів державної влади, що в свою чергу допоможе ефективніше та результативніше співпрацювати бізнесу та владі. Для органів влади це дасть змогу координувати свої дії, оперативно вирішувати різного роду завдання, підвищити якість надання адміністративних послуг, бути відкритими та прозорими у своїй діяльності перед суспільством [6, с. 65].

У рамках проведеного опитування ООН у 2016 році електронна участь визначається *як* «процес залучення громадян до участі у формуванні державної політики та прийнятті рішень та до процесу розробки та надання публічних послуг з метою активізації громадської участі в державному управлінні, а також для того, щоб цей процес був партиципаторним (активна участь), інклюзивним (широка доступність) та деліберативним (діалог)» [11].

Електронна участь передбачає три етапи:

– е–інформування (e–information) – надання інформації про діяльність органів влади он–лайн;

– е–консультації (e–consultation) – організація консультацій з громадськістю он–лайн;

– е–рішення (e–decision–making) – безпосереднє залучення громадян до процесу прийняття рішень за допомогою інформаційно–комунікаційних технологій [9].

Загалом, між традиційними формами участі громадян та електронними не існує кардинально суттєвої різниці, навпаки, це практично ідентичні форми з відмінністю лише в тому, що електронна участь передбачає розширення попередньо створених та запровадження абсолютно інноваційних способів участі громадян в державних справах, шляхом застосування інформаційно–комунікаційних технологій. Залучення громадян до процесу прийняття рішень має важливе значення через такі причини: 1) активна участь у виробленні рішень має внутрішню цінність з точки зору поглиблення демократії та більш відповідального і прозорого управління; 2) громадяни матимуть можливість впливати на економічну ситуацію, наприклад на те, яким чином слід витрачати податки, які послуги слід надавати та де їх надавати; 3) електронна участь відкриває можливості повноцінно сформулювати свої вимоги та пропозиції до державної політики тим людям, для яких у повсякденному житті існують суттєві бар'єри для цього, передусім це стосується громадян з особливими потребами; 4) залучення нових ресурсів та скорочення непотрібних витрат, оскільки розуміння потреб громадян заохочує до інноваційного партнерства між владою, бізнесом, науковими колами, неурядовими організаціями та населенням; 5) даючи можливість людям активно брати участь у процесі управління, можна отримувати ресурси з точки зору часу, зусиль, ідей та досвіду [2].

Відповідно до результатів опитування ООН «United Nations E–Government Survey 2016», Україна посідає 32 місце серед 193 країн за показником індексу електронної участі з результатом у 0,7458. Найбільшого прогресу досягнуто у частині розвитку електронних консультацій – з 27% до 84% та електронної участі у прийнятті державних рішень – з 0 до 42,9%. Також більше ніж у двічі зріс індекс он–лайн послуг – з 0.2677 до 0.5870 [11]. Окрім цього, з урахуванням розвитку функціональних можливостей порталу надання адміністративних послуг iGov.org.ua, варто очікувати у наступному звіті ООН за 2018 рік, що Україна може бути відзначена на значно вищому місці.

Окрім запропонованих у звіті ООН технологій, відповідно до Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи країнам–учасникам Ради Європи з електронної демократії від 2009 року, інструменти електронної участі громадян наступні: а) надання інформації; б) простий запит та запит, що вимагає підготовки експертного висновку; в) он–лайн коментарі (врахування думки всіх зацікавлених осіб); г) оцінка публічних проектів та громадська експертиза; д) включення до громадської ради; е) громадський контроль; є) створення груп е–участі (e–community); ж) неструктуровані обговорення (e–deliberation); з) вирішення конфліктних ситуацій он–лайн (e–mediation); і) міське планування і питання захисту навколишнього середовища [8].

Наразі існує чимало проектів, створених за ініціативи активних та свідомих громадян, що стосуються практично всіх сфер суспільного життя, проте, варто зупинитися на таких, що мають локальне направлення, але працюють на загальнодержавному рівні. Це проекти «Розумне місто» та Асоціація відкритих міст.

Вибір саме цих проектів обґрунтовано тим, що вони працюють у двох напрямках. По–перше, вони направлені на громадян, враховують їх потреби, ідеї та ініціативи, а також мобілізують ресурси на вирішення важливих питань. По–друге, це допомога владі, котра проявляється в тому, що проаналізувавши потреби окремих громад, можна сформулювати програму, яка забезпечить вирішення схожих проблем на державному рівні. Ще одним критерієм у відборі стала багатофункціональність даних проектів.

Досліджувані проекти реалізуються за допомогою веб–сайтів, тому доцільним є детальний аналіз їх структурно–функціонального аспекту.

1) Асоціація відкритих міст (далі – Асоціація) є добровільним та неприбутковим об'єднанням органів місцевого самоврядування. Асоціацію було зареєстровано 3 грудня 2015 року. Її засновниками виступили 9 міст і 1 селище з різних регіонів України, зокрема міста Луцьк, Чернівці, Миргород, Павлоград, Кузнецовськ (наразі Вараш), Сарни, Долина, Тростянець, Новояворівськ та селище Добротвір. У жовтні 2015 році відбулися перші

Установчі збори Асоціації, під час яких було прийнято рішення про приєднання до Асоціації міст Запоріжжя та Бурштин [1].

Головною метою діяльності Асоціації є задоволення потреб органів місцевого самоврядування у сучасній інформації, нових технологіях, а також інвестиціях та обміні досвідом з українськими та закордонними партнерами у сфері розвитку електронного врядування та електронної демократії.

На даний час Асоціація відкритих міст реалізує дві ініціативи у сфері електронної участі – це підтримка та розвиток інтерактивної платформи «Відкрите місто» та Єдиної системи місцевих петицій.

Платформа «Відкрите місто» створена для взаємодії громадян, місцевих органів влади, комунальних підприємств, громадських об'єднань, благодійних фондів та бізнесу в процесі вирішення актуальних проблем громади та отримання необхідної інформації. Структура сайту «Відкрите місто» складається з трьох розділів:

1. «Проблеми і рішення»: передбачає можливість створювати повідомлення про проблему та відправити його відповідальним органам для вирішення. Після публікації повідомлення протягом трьох днів відповідальна особа повідомляє автора про те, що її проблема прийнята або про те, що вона закрита, обґрунтувавши чому проблему не можливо вирішити.

2. «Офіційна інформація». Це інформація про майбутні заходи, відключення світла, газопостачання, перекриття доріг, інші важливі оголошення, котрі публікують представники міських рад.

3. «Корисні об'єкти»: карта міста з позначеними різного роду установами, закладами, історичними та туристичними об'єктами, зонами вільного Wi–Fi та паркування, інше [1].

Єдину систему місцевих петицій створено у рамках програми «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади» (EGAP). Мета створення системи – допомога органам місцевого самоврядування, шляхом надання їм технічної та нормативної бази для запровадження високого рівня щодо подання електронних петицій. Партнерами програми також розроблена відповідна нормативно–правова база із визначенням вимог до електронної ідентифікації громадян, збору підписів, переліку інформації, що збирається про особу тощо [1].

2) «Розумне місто» – це електронна платформа, що пропонує містам активацію обраних сервісів, які сприяють самоврядуванню з одного боку, і ефективному е–урядуванню – з іншого. Особливість порталу полягає у великому асортименті попередньо розроблених е–технологій. Заснований у квітні 2016 року [4].

Загалом проект є багатофункціональним та містить такі модулі: 1) заявки житлово–комунальному господарству; 2) петиції; 3) електронні послуги (виконується завдяки співпраці з порталом державних послуг iGov); 4) публічні фінанси: інформація про видатки, які здійснюються розпорядниками і одержувачами бюджетних коштів громади чи міста; 5) відкритий бюджет; 6) розумне об'єднання співмешканців багатоквартирного будинку; 7) реєстр ліків; 8) електронні закупівлі (доступ до інформації про закупівлі міста чи громади, інтегрований з ProZorro); 9) донорство крові; 10 новини міста; 11) опитування [4].

Таким чином, розглянувши детально проекти «Розумне місто» та Асоціація відкритих міст є можливість сформулювати підгрунття для емпіричного дослідження, проведене науково–практичною лабораторією «Студія Стратегічних комунікацій» Національного університету «Острозька академія». Основна мета дослідження: продемонструвати рівень втілення концепції електронної участі в різних містах України на базі платформ Асоціацій відкритих міст та Розумне місто.

Основними методами, які використовувались у дослідженні були метод моніторингу (проведення низки однотипних замірів досліджуваного об'єкта і подальший аналіз, оцінка, порівняння отриманих результатів для виявлення певних закономірностей, тенденцій, змінних і їх динаміки), а також метод контент–аналізу (полягає у фіксації певних одиниць вмісту, який вивчається, а також у квантифікації отриманих даних).

Об'єктом дослідження виступають проекти «Розумне місто» та Асоціація відкритих міст. Предметом дослідження є отримання статистичних даних щодо реалізації технологій електронної участі громадян у конкретних містах України через офіційні веб–сайти проекту «Розумне місто» та Асоціації відкритих міст.

Хронологічні межі дослідження: з 1 січня 2016 року до 30 березня 2018 року. Періоди дослідження були розбиті за роками.

Для проведення дослідження нами була сформована вибірка міст, яка включає в себе чотири міста з двох областей України, а саме Рівненської та Хмельницької. Вибірка формувалася з погляду на те, яка саме платформа електронної участі працює в місті. Оскільки міст, де одночасно б працювали дві платформи дуже мало, для дослідження проекту «Розумне місто» з Рівненської області були обрані міста Рівне та Острог, а з Хмельницької – Нетішин та Славута, а для моніторингу Асоціації відкритих міст з Рівненської області обрали Вараш та Сарни, з Хмельницької – Славута та Хмельницький.

Суть дослідження полягала в тому, що за визначений період часу нами була підрахована кількість повідомлень від громадян та публікацій від влади на офіційних веб–сайтах «Розумного міста» та Асоціації відкритих міст у конкретних чотирьох містах, відповідно до таких технологій електронної участі як «Е–звернення» та «Е–Петиції», а також проаналізовано їх зміст. Далі представлені результати дослідження.

Спочатку розглянемо повідомлення в категорії «Е–звернення» (далі як приклад е–звернень розглядатимуться заявки до житлово–комунальних

господарств) на сайті «Розумного міста», що представлені в табл.1.

Табл. 1. Кількість залишених повідомлень на сайті «Розумне місто» в категорії «Е–звернення»

Період \ Місто	Рівне	Острог	Нетішин	Славута
1.01.2016 – 31.12.2016	1178	1403	2300	–
01.01.2017 – 31.12.2017	2673	2425	1053	–
1.01.2018 – 30.03.2018	77	118	636	–

Загалом, у місті Рівне зареєстровано 3928 заявок, в Острозі – 3946, у Нетішині – 3989 і лише в місті Славута за період включення до проекту не зафіксовано жодної заявки, що свідчить про надзвичайно низький рівень реалізації технологій електронної участі в цьому місті. Зміст поданих заявок стосуються ремонту дороги, проблем бездомних тварин та з вивозом сміття. Також наявна тема про облаштування зон відпочинку.

Результати моніторингу е–звернень на сайті Асоціації відкритих міст представлено в табл.2.

Табл. 2. Кількість залишених повідомлень на сайті Асоціації відкритих міст в категорії «Е–звернення»

Період \ Місто	Вараш	Сарни	Хмельницький	Славута
1.01.2016 – 31.12.2016	2	–	34	10
01.01.2017 – 31.12.2017	–	–	32	0
1.01.2018 – 30.03.2018	–	–	31	2

За результатами моніторингу веб–сайту Асоціації відкритих міст можна зробити висновок, що вона є не надто розповсюдженою, зокрема у Рівненській області. Найбільші показники заявок надходять від жителів міста Хмельницький щодо питання ремонту доріг та утилізації сміття. Якщо говорити про Рівненську область, то можна відзначити, що деяка частина заявок надходила раніше, зокрема у 2015 році, але після 2016 року кількість їх скоротилася практично до нуля. Варто відзначити, що місто Сарни є одним із міст–засновників Асоціації, проте як показує практика містяни не активно користуються цим ресурсом для вирішення своїх проблем.

Наступна категорію «е–петиція» характеризує замученість громадян до ініціювання власних рішень для органів державної влади. Кількість петицій на сайті «Розумне місто» представлена у табл.3.

Табл. 3 Кількість залишених петицій на сайті «Розумне місто» в категорії «Е–петиції»

Період \ Місто	Рівне	Острог	Нетішин	Славута
1.01.2016 – 31.12.2016	–	1	11	1
01.01.2017 – 31.12.2017	–	6	1	–
1.01.2018 – 30.03.2018	–	4	3	–

Як свідчать результати моніторингу е–петицій, що розміщені на сайті «Розумного міста», цією технологією користуються далеко не всі і доволі нечасто. Наприклад, у місті Рівне не було подано жодної петиції. Можна аргументувати це тим, що у Рівному активно використовують е–петиції на іншому ресурсі, зокрема на сайті міської ради. У Славуті була подана лише одна петиція з 2016 року та на теперішній момент направлена в архів. В місті Острозі прослідковується тенденція збільшення кількості петицій за роками, в той час як у Нетішині ситуація складається навпаки. Тематика петицій схожа із тематикою звернень, це благоустрій доріг, проблема бродячих тварин та проблема конструктивного відпочинку.

Оскільки Асоціація відкритих міст також займається розвитком Єдиної системи місцевих петицій, то моніторинг е–петицій проводився саме на цьому сайті. Дані представлені у табл.4.

Табл. 4. Кількість залишених петицій Асоціації відкритих міст у Єдиній системі місцевих петицій

Період \ Місто	Вараш	Сарни	Хмельницький	Славута
1.01.2016 – 31.12.2016	0	–	44	4
01.01.2017 – 31.12.2017	6	–	8	1
1.01.2018 – 30.03.2018	2	–	7	0

Як свідчать дані, місто Сарни знову не користується власно створеними ресурсами. У період з 2016 року до 2018 року не було подано жодної петиції. Якщо у випадку із зверненнями за попередній 2015 рік можна було виокремити декілька, то тут петиції за цей період взагалі відсутні. Незначна кількість петицій і від жителів міста Вараш – всього вісім, дві з яких знаходяться на розгляді, та від жителів Славути – п'ять петицій. Найбільше електронних петицій було подано протягом 2016 року жителями міста Хмельницький

– 44 петиції, всі вони були підтримані. Щодо тематики петицій, то це благоустрій, будівництво, транспорт, дороги, освіта, а також екологія.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отож, за результатами нашого дослідження ми можемо зробити деякі висновки про те, яким чином Асоціація відкритих міст та проект «Розумне місто» забезпечують реалізацію електронної участі громадян у їх містах. Насамперед, варто наголосити на тому, що проекти мають абсолютно різні підходи до реалізації технологій електронної участі громадян, хоча і ставлять перед собою однокові цілі. Це проявляється не лише в структурі їх сайтів, але і в інформаційному наповненні та інтерактивності між мешканцями міст та представниками влади. Оскільки «Розумне місто» передбачає наявність значно більшої кількості модулів, це робить його більш інформаційно наповненим. Проте в підсумку, ми можемо стверджувати, що технології електронної участі громадян все ж таки реалізуються в тій чи іншій мірі в обох проектах.

Втім, розвиток технологій електронної участі громадян до вирішення важливих управлінських питань важливо дотримуватись низки рекомендацій: а) необхідна систематична оцінка рівня залучення громадян до процесу прийняття управлінських рішень; б) варто модернізувати нормативно–правову базу регулювання електронної участі в Україні; в) визначити пріоритетні напрями у розвитку технологій електронної участі громадян; г) здійснювати промоушн технологій електронної участі громадян через засоби масової комунікації.

Список використаних джерел

1. Асоціація відкритих міст, 2018. ‘Відкрите місто. Єдина система петицій’. [online]. Доступно: http://opencity.in.ua/aboutassn#r=UA. [Дата звернення 12 листопада 2018].

2. Британська Рада в Україні, Лабораторія законодавчих ініціатив, Асоціація «Соціально–Економічні Стратегії та Партнерства», 2012, ‘Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні’, Київ: *Ленвіт*.

3. Грицяк, НВ., Соловйов, СГ., 2015. ‘Електронна демократія’, Київ: *Видавництво Національної академії державного управління*.

4. Інформаційна система «Розумне місто», 2018. ‘Розумне місто: всеукраїнська платформа електронного врядування та демократії’. [online]. Доступно: https://rozumnemisto.org/. [Дата звернення 14 листопада 2018].

5. Кулик, СМ., Кравчук, ОС., 2011. ‘Електронне урядування в Україні та зарубіжний досвід у цій сфері’, *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Міжнародні відносини»*, 20, с.100–103.

6. Мезєнцев, АВ., 2015. ‘Електронне урядування, електронна демократія – підходи до визначень’, *Теорія та практика державного управління*, Вип.1., с.64–69.

7. Ротар, Н., 2005. ‘Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика реалізації конституційно–правових засад’, Львів: *ПАІС*.

8. East Europe Foundation within the Swiss–Ukrainian E–Governance for Accountability and Participation (EGAP), 2016. ‘Аналітичні записки з ефективного е–урядування. Випуск 1: Законодавчі аспекти електронної демократії в Україні’. [online]. Доступно: file:///D:/Documents%20and%20Settings/user/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/EGAP%20Policy%20Brief%20EGov%20U KR%20No1.pdf. [Дата звернення 6 листопада 2018].

9. ‘Organisation for Economic Co–operation and Development (OECD)’, 2001, *Citizens as Partners. Handbook on Information, Consultation and Public Participation in Policy–making.* [online]. Available at: http://www.internationalbudget.org/wpcontent/uploads/Citizens–as–Partners–OECD–Handbook.pdf [Accessed 4 November 2018].

10. Susha, I and Grönlunde, A., 2012. ‘Participation research: Systematizing the field’, *Government Information Quarterly,* 29 (3), p.373–382.

11. ‘United Nations E–government Survey’, 2016, *E–government for Sustainable Development. Nations,* New York. [online]. Available at: https://publicadministration.un.org/egovkb/en–us/Reports/UN–EGovernment–Survey–2016 [Accessed 1 November 2018].

References

1. Asociacija vidkrytyh mist, 2018. ‘Vidkryte misto. Jedyna systema petycij (Open City. Unified system of petitions)’. [online]. Dostupno: http://opencity.in.ua/aboutassn#r=UA. [Data zvernennja 12 lystopada 2018].

2. Brytans’ka Rada v Ukrai’ni, Laboratorija zakonodavchyh iniciatyv, Asociacija «Social’no–Ekonomichni Strategii’ ta Partnerstva», 2012, ‘Uchast’ gromads’kosti u procesi pryjnjattja rishen’ na miscevomu rivni (Public participation on decision making processes at the local level)’, Kyi’v: *Lenvit*.

3. Grycjak, NV., Solovjov, SG., 2015. ‘Elektronna demokratija (E–democracy)’, Kyi’v: *Vydavnyctvo Nacional’noi’ akademii’ derzhavnogo upravlinnja*.

4. Informacijna systema «Rozumne misto», 2018. ‘Rozumne misto: vseukrai’ns’ka platforma elektronnogo vrjaduvannja ta demokratii’ (Smart city: Ukrainian platform for e–governance and democracy)’. [online]. Dostupno: https://rozumnemisto.org/. [Data zvernennja 14 lystopada 2018].

5. Kulyk, SM., Kravchuk, OS., 2011. ‘Elektronne urjaduvannja v Ukrai’ni ta zarubizhnyj dosvid u cij sferi (E–government in Ukraine and foreign experience in this area)’, *Naukovyj visnyk Volyns’kogo nacional’nogo universytetu im. Lesi Ukrai’nky. Serija «Mizhnarodni vidnosyny»*, 20, s.100–103.

6. Mezjencev, AV., 2015. ‘Elektronne urjaduvannja, elektronna demokratija – pidhody do vyznachen’ (Electronic Governance, Electronic Democracy – approaches to definitions)’, *Teorija ta praktyka derzhavnogo upravlinnja*, Vyp.1., s.64–69.

7. Rotar, N., 2005. ‘Misceve samovrjaduvannja v Ukrai’ni: teorija ta praktyka realizacii’ konstytucijno–pravovyh zasad (Local Self–Government in Ukraine: Theory and Practice of Implementation of Constitutional and Legal Foundations)’, L’viv: *PAIS*.

8. East Europe Foundation within the Swiss–Ukrainian E–Governance for Accountability and Participation (EGAP), 2016. ‘Analitychni zapysky z efektyvnogo e–urjaduvannja. Vypusk 1: Zakonodavchi aspekty elektronnoi’ demokratii’ v Ukrai’ni (Analytical notes on effective e–governance. Issue 1: Legislative Aspects of Electronic Democracy in Ukraine)’. [online]. Dostupno: file:///D:/Documents%20and%20Settings/user/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/EGAP%20Policy%20Brief%20EGov%20U KR%20No1.pdf. [Data zvernennja 6 lystopada 2018].

9. ‘Organisation for Economic Co–operation and Development (OECD)’, 2001, *Citizens as Partners. Handbook on Information, Consultation and Public Participation in Policy–making.* [online]. Available at: http://www.internationalbudget.org/wpcontent/uploads/Citizens–as–Partners–OECD–Handbook.pdf [Accessed 4 November 2018].

10. Susha, I and Grönlunde, A., 2012. ‘Participation research: Systematizing the field’, *Government Information Quarterly,* 29 (3), p.373–382.

11. ‘United Nations E–government Survey’, 2016, *E–government for Sustainable Development. Nations,* New York. [online]. Available at: https://publicadministration.un.org/egovkb/en–us/Reports/UN–EGovernment–Survey–2016 [Accessed 1 November 2018].

* * *

УДК 351.078–027.63: [32:005] (477)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД З НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СТАНУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

FOREIGN EXPERIENCE OF CIVIL SERVICES IN THE MODERN CONDITIONS OF PUBLIC MANAGEMENT IN UKRAINE

Бородіна Г. Г.,
кандидат історичних наук, доцент, Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв» (Миколаїв, Україна), e–mail: gborodina@ukr.net

Гаврилюк А. А.,
студентка магістратури, Київський університет культури (Миколаїв, Україна), e–mail: avelina.havryliuk95@gmail.com

Borodina H. H.,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Separated Subdivision «Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts» (Ukraine, Mykolaiv), e–mail: gborodina@ukr.net

Havryliuk A. A.,
master Student of Kyiv University of Culture (Ukraine, Mykolaiv), e–mail: avelina.havryliuk95@gmail.com

Метою статті є дослідження впровадження світової практики адміністративних послуг та електронного урядування в Україні. Використано такі методи дослідження, як аналіз, синтез, наукова абстракція (при уточненні категоріально понятійного апарату дослідження); порівняльний і статистичний аналіз, логічне узагальнення та групування (при оцінюванні ефективності застосування адміністративних послуг та електронного урядування в зарубіжних країнах та Україні).

У підсумку наголошено на важливості е–урядування в Україні, реорганізації кедрового складу центрів надання адміністративних послуг, проведення спеціальних навчальних курсів та семінарів з роботи зі спеціальним програмним забезпечення для співробітників; залучення ІТ спеціалістів задля встановлення найновішого програмного забезпечення, що сприятиме прозорості надання якісних та оперативних електронних адміністративних послуг.

Ключові слова: *публічне управління, державне управління, адміністративні послуги, суб'єкти адміністративних послуг, електронне урядування, органи державної влади, місцеве самоврядування.*

The purpose of this article is research of introduction of world practice of administrative services and e–government in Ukraine. Research methods, which was used: analysis, synthesis, scientific abstraction (used in specification categorically conceptual apparatus of research), comparative and statistical analysis, logical generalization and grouping (used in efficiency evaluation of using administrative services and e–government in Ukraine and other countries).

As a result of research, importance of e–government in Ukraine was proven. Staff reorganization of administrative service centers, specialized training courses for work with a special software developer for staff, using the newest IT tech's for transparency of provision qualitative and operative administrative e–services.

Keywords: *public management, state administration, administrative services, subjects of administrative services, electronic management, public authorities, local self–government.*

На сьогодні питання адміністративних послуг набуває актуальності в умовах розбудови нової системи державного (публічного) управління. Серед одного з основних напрямів розвитку сучасної української держави визначено вдосконалення механізму надання адміністративних послуг, забезпечення сприятливих умов для задоволення потреб населення в забезпеченні їх законних прав та інтересів. У зв'язку з цим, зростає потреба всебічного дослідження вищезгаданої категорії.

Наразі постає питання правильного розуміння сутності категорії «адміністративна послуга» чиновниками та споживачами послуг, а також закріплення класифікації послуг. Це зумовлено тим, що навіть фахівці іноді ототожнюють публічні, державні, адміністративні, муніципальні та соціальні послуги. Складність використання досліджуваної категорії полягає в тому, що одна послуга одночасно може належати до двох–трьох видів. Виділяються певні загальні ознаки для різних видів послуг. По–перше, суспільна значущість, що характеризує затребуваність послуги серед широкого кола громадян. По–друге, великий попит на здійснення відповідної діяльності з боку органу влади. По–третє, публічна влада закріплює їх на законодавчому рівні та повинна забезпечувати належне виконання.

Метою статті є дослідження впровадження світової практики адміністративних послуг та електронного урядування в Україні, за для забезпечення ефективності та якості надання адміністративних послуг.

Основним **завданням** статті є аналіз впровадження категорії адміністративна послуга та процесу становлення електронного урядування на прикладі зарубіжного досвіду, з метою його використання на вітчизняних теренах сьогодні.

Дослідженню питання адміністративних послуг та впровадження електронного урядування присвячують свої роботи дослідники таких галузей як державне управління, економічних та юридичних наук. Серед авторів, на роботи яких варто звернути увагу, можна виділити В. Авер'янова [1], В. Брижко [2], М. Воронова [3], Ю. Даньшину [4], Я. Михайлюк [6], М. Міхровську [7], І. Олійченко [9] та ін.

Адміністративна послуга як категорія сягає початком у дослідженнях розвинених демократичних країн. На меті є перебудова державної політики із забюрократизованої розпорядчої на більш сервісну, пристосовану до сучасного суспільства для зручності й полегшення у вирішенні конкретних завдань.

Характерне вживання слова «послуга» не передбачає обов'язкової платності, як це характерно для суто економічної діяльності. Навпаки, більшість сфер життєдіяльності суспільства супроводжуються безоплатними адміністративними послугами для всіх споживачів або значної їх частини, що можливо в випадку впровадження електронного урядування.

Розглядаючи думку В. Авер'янова щодо виокремлення категорії «адміністративні послуги», яке спрямоване на переосмислення характеру взаємин між органами публічного управління та споживачами послуг. Категорія «послуга» – являє собою реалізацію обов'язків влади перед своїми громадянами, яка має забезпечити умови

на належне виконання ними власних прав та інтересів. Це пов'язано з тим, що влада повинна не тільки вимагати виконання зобов'язань від громадян, а й сама має забезпечувати їх виконання перед громадянами, адже вона несе певну відповідальність, що передбачено процесом демократизації [1, с. 301].

Загалом, «адміністративна послуга» тлумачиться, як збірна та багатогранна послуга, що стосується великого кола питань у суспільному житті. Слід зазначити, що діюча нормативно–правова база більшості управлінських дій не визначає належність до адміністративних послуг, але вони можуть бути схожими з ними, тому що в своїй діяльності мають спільні ознаки, тим самим це визначає чітку приналежність наданої послуги до адміністративної. Однією з таких ознак, що дозволяють прирівняти послугу до адміністративної є чітка послідовність дій та процедур, що виконують органи публічного управління. До них належать такі: видання ліцензій, дозволів, паспортів та інших документів, процедура надання яких є типовою, усталеною, з прописаним алгоритмом дій, як того, хто подає звернення, так і того, хто отримує [8, с. 15–16].

У дослідженні на тему: «Надання адміністративних послуг в електронній формі у країнах Європейського Союзу та Україні: порівняльно–правовий аспект» Я. Михайлюк визначає адміністративні послуги частиною публічно–сервісної діяльності органів публічного управління, котра має процедурний характер та реалізується відповідно до визначених владних повноважень, а також у межах електронного урядування [6, с. 11–15]. Влучним вбачається акцент на сервісній природі адміністративних послуг, адже в офіційному тлумаченні цього бракує, хоча це має перебувати в центрі уваги.

М. Кунцевич виділяє підхід до категорії «адміністративна послуга», втілений у законодавчих традиціях демократично розвинених європейських держав. Відповідно до нього, адміністративна послуга визнається «заявним» видом діяльності органів публічного управління, який за своєю специфікою зіставляються проти так званих «втручальних» видів діяльності органу публічного управління (контрольні, виконавчі та інші суміжні види діяльності в межах публічного управління та регуляторної діяльності). Сама категорія «публічна служба» може охоплювати всі види діяльності органів публічного управління, які чиняться в інтересах держави (серед них можна назвати забезпечення державного суверенітету, послуги соціального чи культурного характеру тощо) [5, с. 37–38].

Спираючись на думку наукових праць Ю. Даньшиної, можемо стверджувати, що адміністративні послуги в будь–якому разі належать до публічних, проте можуть належати до державних послуг, а можуть належати до муніципальних. Тому на основі узагальнення теоретичних надбань виокремлюють такі характеристики адміністративних послуг:

– належить до публічних послуг;

– є результатом реалізації повноважень органу влади, за яким це законодавчо закріплено;

– має місце прийняття адміністративного акта індивідуального характеру або видання документів дозвільного характеру;

– провадження відбувається після звернення до відповідного органу влади фізичної чи юридичної особи;

– метою надання є забезпечення прав, свобод та особистих інтересів фізичних чи юридичних осіб [4, с. 3–4].

Зміст та специфіка функціонування механізму надання адміністративних послуг визначає існування великої кількості класифікацій.

За критерієм платності адміністративні послуги поділяють на платні та безоплатні. Платність та ціна визначається законом.

За порядком надання адміністративні послуги поділяються на:

– ті, які надаються безпосередньо суб'єктами;

– ті, які надаються центрами адміністративних послуг;

– ті, які надаються через Єдиний державний портал адміністративних послуг.

За суб'єктами надання серед адміністративних послуг виділяють державні та муніципальні. Проте варто зазначити, що приналежність послуги до сфери впливу державних чи самоврядних органів не є беззаперечною ознакою адміністративної послуги.

За адміністративно–територіальним поділом адміністративні послуги поділяють на:

– послуги центральних органів влади та іхніх територіальних підрозділів;

– послуги обласних та районних державних адміністрацій;

– послуги органів місцевого самоврядування.

За змістом адміністративної діяльності послуги можуть бути такими:

– видання дозволів;

– реєстрація з веденням реєстрів;

– легалізація актів, нострифікація та верифікація;

– соціальна допомога.

За суб'єктом їх отримання адміністративні послуги можуть бути спрямовані на задоволення потреб:

– фізичних осіб;

– юридичних осіб та індивідуальних підприємців;

– фізичних та юридичних осіб;

– іноземних громадян.

За обов'язковістю одержання суб'єктом адміністративні послуги поділяються на обов'язкові та добровільні [4, с. 1–4].

Якщо говорити про першоджерело процесу надання адміністративних послуг, то саме заява виступає у такій ролі. Заява фізичної або юридичної особи є обов'язковим елементом та формулює те, що саме необхідно особі, до яких пунктів чинного законодавства вона звертається. Варто зауважити, що не кожна заява чи звернення має стати поштовхом до надання адміністративної

послуги, оскільки заява може не торкатися прав та законних інтересів конкретної особи, а носити скоріш рекомендаційний характер.

В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, постійних трансформаційних перетворень в діяльності органів публічного управління та їх взаємодії з користувачами адміністративних послуг і власними співробітниками електронне урядування є одним з визначальних факторів розвитку інформаційного суспільства та необхідним кроком на шляху до побудови демократичного суспільства.

З метою використання позитивного зарубіжного досвіду задля підвищення якості, оперативності та ефективності становлення е–урядування в Україні, слід визначити особливості впровадження та функціонування електронного урядування за кордоном.

Останні кризові явища в економіці країни стали своєрідним каталізатором, що надали можливість остаточно переконатися у недостатній ефективності діяльності органів публічного управління в ході здійснення їх поточної діяльності. Очевидно, що для створення нових, більш зручних методів доступу до інформації та адміністративних послуг необхідним є застосування сучасних інформаційно–комунікаційних технологій.

Одним із таких інструментів розвитку інформаційного суспільства, ефективність якого підтверджується позитивним досвідом США та країн ЄС, є електронне урядування як особлива форма організації публічного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів публічного управління (органів державної влади та органів місцевого самоврядування) в ході надання адміністративних послуг людині та громадянину, суспільству, державі та бізнесу.

Такий спосіб організації публічного управління дозволяє громадянам, юридичним особам та неурядовим організаціям звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування дистанційно, в режимі реального часу, що суттєво спрощує процес комунікації суб'єктів та об'єктів публічного управління шляхом використання глобальної та локальних інформаційних мереж, що забезпечує відносну доступність та оперативність спілкування органів державної влади з користувачами адміністративних послуг [7, с. 298].

В органах публічного управління України на сьогоднішній день впроваджена значна кількість комплексних інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно–телекомунікаційних систем, в тому числі державних реєстрів, систем відомчого електронного документообігу, автоматизації типової діяльності та систем підтримки прийняття управлінських рішень, які несумісні між собою, використовують різні технології, стандарти та формати діяльності. Так прикладом подібної неорганізованості є неузгодженість структурної побудови веб–порталів органів судової влади, виконавчої та законодавчої влади, які на перший погляд мають абсолютно різну побудову, працюють з використанням різних систем управління контентом, при чому кожен веб–портал має власні унікальні можливості та функції [2, с. 186].

Однією з поточних проблем здійснення публічного управління в Україні варто виділити непрозорість та високий рівень корумпованості органів державної влади та місцевого самоврядування, низький рівень довіри громадян до інститутів та посадовців органів публічного управління, а також централізацію повноважень щодо розробки та реалізації державної політики у сфері інформатизації.

Так, міжнародний досвід провідних країн світу вказує на те, що технології електронного урядування сприяють покращенню ефективності та якості адміністративних послуг, зниженню корупції, зменшенню адміністративного тягаря, що покладається на громадян та бізнес–структури, а також посиленню демократії та конкурентоспроможності.

Отже, в ході становлення е–урядування важливу роль відіграє людський фактор, тому що впровадження електронного урядування спрямоване також на мінімізацію можливостей вчинення корупційних діянь посадовими та службовими особами органів публічного управління, що надають відповідні адміністративні послуги.

Тому, широке впровадження е–урядування в Україні варто розпочати з реорганізації кадрового складу центрів надання адміністративних послуг, проведення спеціальних навчальних курсів та семінарів з роботи зі спеціальним програмним забезпечення для співробітників; залучення ІТ спеціалістів задля встановлення найновішого програмного забезпечення, що сприятиме прозорості надання якісних та оперативних електронних адміністративних послуг; технічного та нормативного забезпечення функціонування електронно–цифрового підпису за допомогою спеціальних id – карток, впровадження яких нині триває в Україні.

Список використаних джерел

1. Авер'янов, В., 2004. 'Адміністративне право України. Академічний курс: підручник', Київ: *Видавництво «Юридична думка»*, 584 с.

2. Брижко, ВМ., 2007. 'Е–боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право', Київ: *НДЦПІ АПрН України*, 233 с.

3. Воронов, М., 2012. 'Адміністративно–правові аспекти досліджень публічних послуг та їх класифікації', *Юридичний журнал: аналітичні матеріали. Коментарі. Судова практика*, №10, с.62–70.

4. Даньшина, Ю., 2011. 'Теоретичні засади надання адміністративних послуг в Україні', *Державне управління та місцеве самоврядування: збірник наукових праць*, №3 (10). [online] Доступно: URL: http://www.dridu.dp.ua/ vidavnictvo/2011/2011 03(10), Назва з титулу екрана, Дата перегляду: 18.11.2018.

5. Кунцевич, М., 2014. 'Правова природа адміністративних послуг: теоретичний і практичний аспект', *Правовий вісник Української академії банківської справи*, №1 (10), с.36–40.

6. Михайлюк, Я. 'Надання адміністративних послуг в електронній формі у країнах Європейського Союзу та Україні: порівняльно–правовий аспект'. [online] Доступно: http://irbis–nbuv.gov.ua/cgi–bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/urykr_2016_1–2_4.pdf, Назва з титулу екрана, Дата перегляду: 11.11.2018.

7. Міхровська, МС. Чорноус, АГ., 2016. ‘Деякі аспекти впровадження електронного урядування в Україні на прикладі досвіду зарубіжних країн’, *Право і суспільство*, №2 (2), с.122–127. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_2(2)__24, Назва з титулу екрана, Дата перегляду: 26.11.2018.

8. Міхровська, МС., 2012. ‘Розвиток електронного урядування як пріоритетне завдання становлення публічної адміністрації в Україні’, *Учёные записки Таврического нац. ун–та им. В. Вернадского. Сер.: «Юрид. Науки»*, №1, с.298–304. [online] Доступно: http://science.crimea.edu/zapiski/2012/law/25_1law/045_mix r.pdf, Назва з титулу екрана, Дата перегляду: 19.11.2018.

9. ‘Науково–практичний коментар до Закону України «Про адміністративні послуги»’, 2013, *Інтституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; за заг. ред. В. Тимощука*, Київ: *ФОП Москаленко О. М*., 392 с.

10. Олійченко, ІМ. Дітковська, МЮ., 2014. ‘Шляхи удосконалення процесу управління в органах місцевого самоврядування’, *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*, №1, с.275–281. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/j–pdf/Ucndtue_2014_1_42.pdf, Назва з титулу екрана, Дата перегляду: 13.11.2018.

11. ‘Про звернення громадян: Закон України [станом на 11.10.2018 р.]’. [online] Доступно: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96–%D0%B2%D1%80 Назва з титулу екрана, Дата перегляду: 25.11.2018.

References

1. Aver’janov, V., 2004. ‘Administratyvne pravo Ukrai’ny. Akademichnyj kurs: pidruchnyk (Administrative Law of Ukraine. Academic course: tutorial)’, Kyi’v: *Vydavnyctvo «Jurydychna dumka»*, 584 s.

2. Bryzhko, VM., 2007. ‘E–borot’ba v informacijnyh vijnah ta informacijne pravo (E–wrestling in the informational media and information)’, Kyi’v: *NDCPI APrN Ukrai’ny*, 233 s.

3. Voronov, M., 2012. ‘Administratyvno–pravovi aspekty doslidzhen’ publichnyh poslug ta i’h klasyfikacii’ (Adequate access to research on public services and their classification)’, *Jurydychnyj zhurnal: analitychni materialy. Komentari. Sudova praktyka*, №10, s.62–70.

4. Dan’shyna, Ju., 2011. ‘Teoretychni zasady nadannja administratyvnyh poslug v Ukrai’ni (Theoreticians of the modernization of services in Ukraine)’, *Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja: zbirnyk naukovyh prac’*, №3 (10). [online] Dostupno: URL: http://www.dridu.dp.ua/vidavnistvo/2011/2011 03(10), Nazva z tytulu ekrana, Data peregljadu: 18.11.2018.

5. Kuncevych, M., 2014. ‘Pravova pryroda administratyvnyh poslug: teoretychnyj i praktychnyj aspekt (Legal nature of administrative services: theoretical and practical aspects)’, *Pravovyj visnyk Ukrai’ns’koi’ akademii’ bankivs’koi’ spravy*, №1 (10), s.36–40.

6. Myhajljuk, Ja. ‘Nadannja administratyvnyh poslug v elektronnij formi u krai’nah Jevropejs’kogo Sojuzu ta Ukrai’ni: porivnjal’no–pravovyj aspekt (Provision of administrative services in electronic form in the countries of the European Union and Ukraine: a comparative legal aspect)’. [online] Dostupno: http://irbis–nbuv.gov.ua/cgi–bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/urykr_2016_1–2_4.pdf, Nazva z tytulu ekrana, Data peregljadu: 11.11.2018.

7. Mihrovs’ka, MS. Chornous, AG., 2016. ‘Dejaki aspekty vprovadzhennja elektronnogo urjaduvannja v Ukrai’ni na prykladi dosvidu zarubizhnyh krai’n (Some aspects of implementing e-government in Ukraine on the example of the experience of foreign countries)’, *Pravo i suspil’stvo*, №2 (2), s.122–127. [online] Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_2(2)__24, Nazva z tytulu ekrana, Data peregljadu: 26.11.2018.

8. Mihrovs’ka, MS., 2012. ‘Rozvytok elektronnogo urjaduvannja jak priorytetne zavdannja stanovlennja publichnoi’ administracii’ v Ukrai’ni (The development of e–governance as a priority development of the establishment of a public subsidy in Ukranezia)’, *Uchjonye zapiski Tavricheskogo nac. un–ta im. V. Vernadskogo. Ser.: «Jurid. Nauki»*, №1, s.298–304. [online] Dostupno: http://science.crimea.edu/zapiski/2012/law/25_1law/045_mix r.pdf, Nazva z tytulu ekrana, Data peregljadu: 19.11.2018.

9. ‘Naukovo–praktychnyj komentar do Zakonu Ukrainy «Pro administratyvni poslugy» (Scientific and Practical Commentary to the Law of Ukraine «On Administrative Services»)’, 2013, *Intstytu derzhavy i prava im. V. M. Korec’kogo NAN Ukrai’ny; za zag. red. V. Tymoshhuka*, Kyi’v: *FOP Moskalenko O. M*., 392 s.

10. Olijchenko, IM. Ditkovs’ka, MJu., 2014. ‘Shljahy udoskonalennja procesu upravlinnja v organah miscevogo samovrjaduvannja (Ways to improve the governance process in local government)’, *Visnyk Chernigivs’kogo derzhavnogo tehnologichnogo universytetu. Serija: Ekonomichni nauky*, №1, s.275–281. [online] Dostupno: http://nbuv.gov.ua/j–pdf/Ucndtue_2014_1_42.pdf, Nazva z tytulu ekrana, Data peregljadu: 13.11.2018.

11. ‘Pro zvernennja gromadjan: Zakon Ukrai’ny [stanom na 11.10.2018 r.] (On Citizens’ Appeal: The Law of Ukraine [as of 11.10.2018])’. [online] Dostupno: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96–%D0%B2%D1%80 Nazva z tytulu ekrana, Data peregljadu: 25.11.2018.

* * *

УДК 323.15

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДОВГОСТРОКОВОГО ПЛАНУВАННЯ ЕНЕРГОПРОГРАМ НА ПРИКЛАДІ ФРН

EXTERNAL EXPERIENCE OF LONG-TERM PLANNING FOR ENERGY PROGRAMS AT THE EXAMPLE OF FRG

Перегуда Є. В.,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедрою політичних наук
Київський національний університет будівництва і архітектури (Київ, Україна), e–mail: yevgennn@ukr.net

Семко В. Л.,
кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук, Київський національний університет будівництва і архітектури (Київ, Україна), e–mail: vls14@ukr.net

Perehuda E. V.,
Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Political Science, Kiev National University of Construction and Architecture (Kyiv, Ukraine), e–mail: yevgennn@ukr.net

Semko V. L.,
candidate of political sciences, associate professor of department of political sciences, Kyiv national university building and architecture (Kyiv, Ukraine), e–mail: vls14@ukr.net

Аналізується досвід розроблення довгострокової програми розвитку енергетичної галузі ФРН, економічні та політичні фактори, що вплинули на її формування. Розкрити чинники формування цілей та завдань програми, шляхи їх досягнення. Показані проблеми, які зумовили необхідність внесення поправок і уточнень у програму енергетичного розвитку. Сформульовані висновки щодо розробки та реалізації подібної програми в Україні.

Ключові слова: *енергетика, відновлювані джерела енергії, енергетична програма, енергозбереження, енергоефективність, атомна енергетика.*

The article analyzes the experience of developing a long–term program for the development of the energy industry of Germany, the economic and political factors that influenced its formation. The factors of the formation of the goals and objectives of the program, ways to achieve them. The problems that led to the need for amendments and clarifications in the program of energy development are shown. Conclusions regarding the development and implementation of such a program in Ukraine are formulated.

Keywords: *energy, renewable energy sources, energy program, energy saving, energy efficiency, nuclear power.*

У ФРН до початку 1970–х років термін «енергетична стратегія» як комплексний план дій, що спрямований на досягнення державою пріоритетних довгострокових цілей не вживався, ані у офіційних урядових документах, ані у програмах політичних партій, ані у науковій літературі. Забезпечення енергетичною сировиною вважалося, передусім, проблемою приватного капіталу, за вирішення якої він несе повну відповідальність [3, с. 61]. Вперше держава продемонструвала себе як регулятора та «гравця» на енергетичному ринку в середині 1960–х рр., коли у ФРН назріла об'єктивна необхідність диверсифікації структури енергобалансу країни, який, у той час був майже виключно зорієнтованим на кам'яне та буре вугілля, які програвали нафті як за ціною, так і за універсальністю використання.

У вересні 1973 р., а потім, після внесення відповідних поправок під час нафтової кризи у жовтні 1974 р., уряд ФРН вперше прийняв комплексну довгострокову програму розвитку енергетичної галузі з урахуванням потреб усіх секторів національної економіки і нових тенденції на світовому енергетичному ринку. Мета полягала у підвищені рівня самозабезпечення країни енергією за рахунок мобілізації внутрішніх ресурсів, інших «надійних джерел енергії» та зниження залежності від імпорту нафти. Разом з відмовою від прискореного зниження споживання кам'яного та бурого вугілля і надання довгострокових субсидій вуглевидобувній галузі особливої уваги приділялось прискореному розвитку ядерної енергетики, яка вже наприкінці 1970–х рр. відігравала помітну роль у енергоспоживанні ФРН. Визнаючи те, що у короткий термін неможливо радикально змінити структуру енергетичного балансу країни, уряд висловив готовність підтримати проекти з впровадження енергозберігаючих технологій і наукові дослідження у галузі розробки альтернативних джерел енергії. Результатом цієї політики стало форсоване впровадження альтернативних (відновлюваних) джерел енергії на початку 2000–х рр.

Урядова енергетична програма 1974 р., разом з незначними доповненнями і уточненнями, зробленими у 1977 та 1981 рр., майже на два десятиліття визначила основні напрямки розвитку енергетичного комплексу ФРН. До кінця 1980–х років в ФРН існував відносно стійкий консенсус поглядів на здійснювану урядом енергетичну політику. Проте, вже тоді проявився новий фактор, що спричинив потужний вплив на увесь хід подальших дискусій навколо проблеми національної енергетичної стратегії. Цім фактором стала суспільна думка: поворотним моментом у зміні суспільних настроїв, що активно підігрівався опозиційними політичними силами, стала катастрофа на Чорнобильській АЕС у 1986 р. Після приходу до влади у 1998 р. уряду «червоно–зеленої» коаліції на чолі з соціал–демократом Г. Шредером, політична установка колишніх опозиційних партій про необхідність відмови від атомної енергії була реалізована на практиці – у вигляді федерального закону, який встановив нормативну заборону на будівництво нових АЕС і зафіксував граничний термін експлуатації атомних енергоблоків у 32 роки – відповідно до закону остання станція повинна бути закрита вже у 2021 р. Одночасно, у якості альтернативи атомній енергетиці пропонувалось розпочати форсований перехід до відновлюваних джерел енергії. Згодом радикали з числа захисників навколишнього середовища почали наполегливо піднімати питання про згортання і вугільної енергетики також. При цьому наголос робиться на пошук саме оптимального поєднання енергоносіїв, що споживаються, навколо чого, власне, і ведуться в останні роки політичні, наукові та суспільні дискусії.

К середині 2009 р. Німеччина зіштовхнулась з достатньо серйозною для такої великої індустріальної країни проблемою – відсутністю чіткої національної енергетичної стратегії. Сутність розходжень, що виникли в політичній еліті та експертних колах Німеччини зводилась до наступного: «радикали» наполягали на ризькій зміні вектору енергетичного розвитку на користь відновлюваних джерел енергії, «консерватори» закликали уникати радикальних змін при формуванні перспективної енергетичної політики [2].

Розходження існували з приводу практично усіх ключових тем енергетичної політики, зокрема це стосувалось темпів втілення і обсягів державної підтримки відновлюваних джерел енергії, подальшої долі вугільної енергетики, податкової політики в енергетичному секторі. Найбільш гостро, у політичному сенсі, постало питання про майбутнє атомної енергетики.

Проте, загальним тлом енергетичного дискурсу у ФРН того часу була проблема регулювання політики імпорту енергоносіїв, оскільки Німеччина, не маючи істотних запасів вуглеводневої сировини, змушена забезпечувати свій розвиток переважно за рахунок імпорту нафти та природного газу. До того ж в останні роки імпортувати у ФРН доводиться навіть кам'яне вугілля. За цих умов дискурс навколо енергетичної стратегії у ФРН почав нагадувати «ходження по замкнутому колу: АЕС – занадто небезпечні, вугілля – недостатньо екологічно, альтернативні джерела енергії мають багато переваг, проте, поки що, ненадійні і занадто дорогі, газ і нафта знаходяться не в тих країнах, з якими хотілося б мати справу» [1, с. 239].

Після перемоги на виборах 2009 р. уряд А. Меркель запропонував вихід з цього «замкненого кола», який був викладений у коаліційній угоді між ХДС/ХСС та СвДП. Новий уряд декларував курс на «енергетичну політику, вільну від ідеологічних пристрастей і засновану на ринкових принципах». Угода підтверджувала довгостроковий курс на збільшення частки відновлюваних джерел енергії, проте у ній зазначалось, що мова повинна йти про «поступове заміщення традиційних енергоносіїв альтернативними джерелами енергії». Учасники коаліції погоджувались переглянути у бік збільшення терміни експлуатації діючих АЕС і після 2021 р., оскільки у противному випадку «неможливо буде реалізувати задані показники зниження викидів парникових газів в атмосферу, підтримувати ціни на електроенергію на прийнятному для промисловості і населення рівні і знизити залежність від імпорту вуглеводневої сировини». При цьому заборона на будівництво нових АЄС збереглася. В угоді вже не містилось заяв про необхідність якнайшвидшого згортання вугільної енергетики, хоча ще недавно це було принциповою вимогою партії «зелених». Відтепер її існування визнавалось необхідним на ближчу перспективу задля забезпечення енергобезпеки країни. Разом з тим, ставилось питання про радикальну модернізацію старих вугільних ТЕЦ і будівництво нових з урахуванням останніх екологобезпечних технологій. У той же час новий уряд підтвердив свій намір дотримуватись досягнутих у грудні 2007 р. домовленостей у рамках т.зв. «вугільного компромісу» про припинення до 2018 р. надання субсидій на видобуток кам'яного вугілля.

Визначившись в загальних рисах з найбільш чуттєвим в політичному плані питанням термінів та умов входу країни з ядерної енергетики, уряд ФРН наприкінці вересня 2010 р. оприлюднив довгострокову стратегію розвитку національної енергетики до 2050 р., яку А. Меркель назвала «революційною». Прийняттю нової енергоконцепції передувала тривала робота профільних міністерств та відомств, а також провідних науково–дослідних центрів ФРН. Останні мали завдання досліджувати альтернативні сценарії розвитку енергетичних галузей Німеччини і виробляти відповідні рекомендації для керівництва держави та бізнесових кіл. Методологічно ці пошуки були засновані на аналізі усієї сукупності технологічних, фінансових, кліматичних умов, а також різні сценарії пролонгації терміну використання АЄС. Результатом цих зусиль став документ на 198 сторінок під назвою «Енергетичні сценарії для енергетичної концепції Федерального уряду», висновки якого були покладені в основу офіційної «Стратегії 2050» [3, с. 64].

Стрижнем нової енергетичної стратегії стала постановка амбіційних цілей з втілення відновлюваних джерел енергії, підвищення енергоефективності і розширення мережевої інфраструктури. Подовження термінів експлуатації АЕС було представлено як вимушене рішення: атомна енергетика повинна відіграти роль «моста» для забезпечення переходу від вуглеводневої до «зеленої» енергетики з мінімальними витратами [3, с. 64]. Головною метою енергоконцепції на довгострокову перспективу є суттєве зростання частки відновлюваних джерел енергії в енергетичному балансі Німеччини. Найважливіше значення при цьому надається розвитку вітрової енергії. Це має відбуватись, як за рахунок вже існуючих установок, що розташовані на суходолі, так і за рахунок великомасштабної програми розвитку комплексів повітряних генераторів на континентальному шельфі в полосі узбережжя і у відкритому морі. Цей напрямок, на думку експертів є найбільш перспективною галуззю реалізації інвестицій у секторі відновлюваних джерел енергії (сьогодні у ФРНна установках, що використовують енергію вітру виробляється 6,5% усієї електроенергії країни). Важливе значення у майбутньому повинне мати таке альтернативне джерело енергії, як біомаса (сьогодні її частка у загальному енерговиробництві ФРН складає 4,2%). Фотовольтаїка, що використовує енергію сонця, має таки недоліки, як високі витрати на виробництво устаткування та незначні незначне вироблення енергії, тому у планах уряду ФРН не передбачено її штучне форсування: прийнято рішення планомірно скорочувати дотації тарифів на електроенергію,

що вироблена на геліоустановках, що буде істотно знижати їх інвестиційну привабливість [4, s. 4, 15].

Важливою передумовою реалізації завдань у сфері відновлюваних джерел енергії, відповідно до концепції, є подальше зниження енергоємності економки країни. Цілями на середню та довгострокову перспективу визначені таки орієнтири: скорочення первинного споживання енергії до 2020 р. на 20% (у порівнянні з показниками 2008 р.), і на 50% до 2050 р. За рахунок впровадження енергозберігаючих технологій буде поступово скорочуватись споживання електроенергії (на 10% – до 2020 р. і на 25% – до 2050 р. у порівнянні з 2008 р.). Основний ресурс економії паливно–енергетичних ресурсів автори концепції вбачають в модернізації будівель і на транспорті. У першому випадку наголос робиться на підвищенні у двічі площі, будівель та нежитлових приміщень, що підлягає санації. У другому випадку особлива увага зосереджується на необхідності масового впровадження електромобілів [4, s. 11–13, 22–25].

У відповідності з вже діючою федеральною програмою 2009 р. в Німеччині планується виробити 1 млн. електромобілів до 2020 р. і 6 млн. до 2030 р.

Важливою передумовою переходу на «зелену» енергетику, з точки зору уряду ФРН, є розвиток і модернізація мережевої інфраструктури. Актуальність цієї проблеми зумовлена тим, що у майбутньому основні потужності з виробництва електроенергії з відновлюваних джерел, передусім вітрильні генератори, будуть зосереджені головним чином, на півночі і північному сході Німеччини, у той час, як основна маса споживачів (промислове виробництво і населення) – переважно на заході, півдні та південному заході. Крім того, значна увага у програмі приділяється створенню додаткових транскордонних ліній, які повинні зв'язати німецьких споживачів електроенергії з постачальниками з сусідніх країн [4, s. 18–21].

Окрема увага у программі надається кліматичному аспектові енргобееження. Відповідно до неї на період до 2020 р. викиди CO_2 повині скоротитись на 40% порівняно з аналогічним показником 1990 р. У перспективі цій показник повинен бути доведений до 55, 70 і 80–95%, відповідно до 2030, 2040 і 2050 рр. [4, s. 5].

Для досягнення усіх перелічених цілей необхідне значне збільшення інвестицій у енергетичну галузь – за висновками уряду ФРН, на 20 млрд. євро щорічно. Проте автори концепції обіцяють у майбутньому значний стратегічний виграш у майбутньому: відбудеться зниження енерговитрат на підприємствах та у домашніх господарствах; німецькі компанії закріплять своє лідерство на ринку енергозберігаючого устаткування і технологій, знизиться залежність країни від імпорту вуглеводневих енергоносіїв, і тим самим підвищиться рівень енергетичної безпеки ФРН. Нарешті, реалізація нової енергетичної концепції дозволить Німеччині виконувати свої міжнародні зобов'язання зі зниження викидів парникових газів [4, s. 5–6].

Аналізуючи нову енергетичну концепцію увагу слід звернути і на певні проблемні моменти, що містяться у цьому документі. Так, звертає на себе увагу відсутність довгострокового бачення ролі та місця вуглеводневих енергоносіїв у енергобалансі ФРН. Про нафту і природний газ згадується лише наприкінці програми у контексті завдання подальшої диверсифікації маршрутів їх транспортування, чому федеральний уряд має намір всіляко сприяти шляхом «політичного супроводження» проектів будівництва нових газопроводів з метою «довгострокового забезпечення енергетичної безпеки» [4, s. 31].

Утім, нова енергетична стратегія викликала суперечливу реакцію у політичних та ділових колах і експертному співтоваристві ФРН. «Зелені» і СДПН протестували проти подовження термінів експлуатації діючих АЕС і пригрозили зверненням до конституційного суду для перевірки правомірності внесених в закон про вихід з атомної енергетики змін без схвалення бундесрату [5].

Потужні енергетичні концерни залишились незадоволені ціною, яку їм доведеться заплатити за продовження експлуатації АЄС і заявили про те що можуть на власний розсуд закрити їх раніше зазначених термінів, як що з'ясується, що подальша експлуатація АЕС стає нерентабельною.

Наведені вище претензії не вичерпують перелік претензій політиків, бізнесменів та експертів до урядової «Стратегії 2050». Проте документ був прийнятий і став політичним фактом. У той же час «Стратегію 2050» не слід сприймати як догму. Об'єктивні потреби економіки, технологічні (як у випадку з сонячною енергією) та фінансові обмеження неминуче зумовлять певні корективи даної програми.

Для політико–бізнесових кіл та експертного співтовариства України досвід розроблення та реалізації енергетичної стратегії ФРН може бути корисним наступними висновками.

– Магістральний шлях розвитку усієї світової енергетики лежить у річищі підвищення енергозбереження та енергоефективності, а ні нарощування вироблення обсягів енергії, як це відбувалось за часів СРСР.

– Оскільки енергетика є фундаментальною основою розвитку економіки, держави та суспільства, програма її розвитку повинна бути виключно довгостроковою. При цьому вона повинна складатись з певних, порівняно короткострокових за термінами (10–15 років) етапів.

– Оскільки Україна, як і переважна решта країн світу рухається шляхом наздоганяючої модернізації, провідні зарубіжні країни мають стати джерелом не лише досвіду побудови і впровадження довгострокових енергетичних програм, а й фінансових інвестицій та імпорту відповідних технологій та обладнання.

– Реалізація довгострокових енергетичних програм потребує консолідованих зусиль суспільства, політичних, бізнесових та експертних кіл країни, проте плюралізм думок, певні суперечки

та зустрічні умови є цілком природним явищем. В жодному випадку вони не повинні ставити під сумнів кінцеві, стратегічні цілі програми енергетичного розвитку. Шляхом їх вирішення є домовленості на основі компромісу та узгодження інтересів зацікавлених сторін.

– Довгострокова програма енергетичного розвитку сама по собі є перспективним інструментом вирішення завдань консолідації суспільства та еліт навколо стратегічних цілей розвитку держави, і здатна ефективно знімати напругу у соціально–політичних відносинах всередині країни.

Список використаних джерел

1. Зарицкий, Б., 2009. 'Экономика ФРГ', М., 351 с.

2. Лихачев, В., 2007. 'Германия: споры о будущем', *Мировая энергетика*, №8. URL: http://www.worldenergy.ru/doc_20_39_2031.html (дата звернення 19.10.2018)

3. Седых, СВ., 2011. 'Новая энергетическая стратегия ФРГ', *Вестник финансового университета*, №1, с.61–66.

4. 'Energiekonzept für eine umweltschonende, zuverlässige und bezahlbare Energieversorgung', 28 September 2010, BMWi, Berlin, 2010, 32 s. URL: https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Downloads/E/energiekonzept–2010.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (дата звернення: 02.10.2018)

5. 'Wulffgibit Kernkraftseinen Segn', *«Financial Times Deutschland»*, 9 Dezember 2010.

References

1. Zarickij, B., 2009. 'Jekonomika FRG (Economy of Germany)', M., 351 s.

2. Lihachev, V., 2007. 'Germanija: spory o budushhem (Germany: controversy about the future)', *Mirovaja jenergetika*, №8. URL: http://www.worldenergy.ru/doc_20_39_2031.html (data zvernennja 19.10.2018)

3. Sedyh, SV., 2011. 'Novaja jenergeticheskaja strategija FRG (New energy strategy of Germany)', *Vestnik finansovogo universiteta*, №1, s.61–66.

4. 'Energiekonzept für eine umweltschonende, zuverlässige und bezahlbare Energieversorgung', 28 September 2010, BMWi, Berlin, 2010, 32 s. URL: https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Downloads/E/energiekonzept–2010.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (data zvernennja: 02.10.2018)

5. 'Wulffgibit Kernkraftseinen Segn', *«Financial Times Deutschland»*, 9 Dezember 2010.

* * *

УДК 327.8(510)

ВІЙСЬКОВІ ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ КНР В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ

MILITARY INSTRUMENTS FOR IMPLEMENTING THE FOREIGN POLICY STRATEGY OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN THE REGIONAL DIMENSION

Сабадан О. О.,
аспірант кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Kyiv, Ukraine), e–mail: Aleksei.sabadan@gmail.com

Sabadan O. O.,
postgraduate student of International Relations and Foreign Policy Department, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine), e–mail: Aleksei.sabadan@gmail.com

Розглядається застосування КНР військових інструментів в рамках реалізації зовнішньополітичної стратегії в регіональному вимірі. Висвітлюється дві групи військових інструментів: військова дипломатія та застосування сили в рамках територіальних суперечок Південно–Китайському та Східно–Китайському морях. Аналізуються детермінанти та особливості застосування Китаєм сили.

Ключові слова: *Китайська Народна Республіка, зовнішньополітична стратегія, військові інструменти.*

The article examines the use of military instruments by the People's Republic of China in the framework of the implementation of the foreign policy strategy in the regional dimension. Two groups of military instruments are covered: military diplomacy and the use of force in territorial disputes in the South China and East China Seas. The determinants and peculiarities of the use of force by China are analyzed.

Keywords: *People's Republic of China, foreign policy strategy, military instruments.*

В 2012 році між Китаєм та Японією інтенсифікувалася територіальна суперечка навколо Сенкаку. З початку 2010–х років спостерігається збільшення військової присутності КНР в акваторії Південно–Китайського моря, в тому числі на території островів навколо яких точиться суперечка між Китаєм, Тайванем та іншими державами Південно–Східної Азії. Ці події привернули увагу чисельних дослідників зовнішньої політики Китаю та спричини суперечки стосовно того, які стратегічні наміри стоять за такою діяльністю Пекіна. Найголовніше питання, що хвилює дослідників – які стратегічні міркування, що стоять за використанням Пекіном військових інструментів.

Роль військових інструментів в контексті реалізації китайської зовнішньої політики досліджували М. Грін, К. Хікс, Дж. Шаус, Й. Райнхарт, Б. Еліас, П. Парамесваран, Н. Лі, А. Еріксон, К. Кемпбел, Й. Цзі, Кеннет Аллен, Філіп С. Сандерс і Джон Чен, Майкл Свейн.

Статті, які присвячені дослідженню використанню Китаєм власних військових інструментів можна поділити на умовні групи: аналіз доктринальних змін у підходах до бачення власної безпеки та оборони, аналіз особливостей використання сили та стратегічні калькуляції Китаю в рамках окремих прикладів, дослідження застосування Китаєм сили з точки зору «зростання Китаю» та «теорії китайської загрози». В рамках цього дослідження ми розглядатимемо військові інструменти в рамках реалізації зовнішньополітичної стратегії Китаю в регіональному вимірі.

Метою дослідження є визначення ролі військових інструментів в реалізації зовнішньополітичної стратегії КНР в регіональному вимірі.

Завдання дослідження:

– Типологізувати військові інструменти Китаю;

– Визначити які стратегічні цілі досягаються за рахунок військових інструментів;

– Визначити, чим детермінується застосування Китаєм сили.

Під регіональним виміром в цій статті розуміється три регіони, що оточують КНР, та де найбільш щільно сконцентровані загрози безпеці Китаю: Південно–Східну Азію, Північно–Східну Азію та Центральну Азію. Майкл Свейн аналізуючи китайську дискусію стосовно периферійної дипломатії, яка тривала в 2014 році, приходить до висновку, що в процесі її реалізації Пекін застосовуватиме широкий набір інструментів, окрім виключно дипломатичних, в тому ініціативи у військовій сфері [1, с. 11].

Військові інструменти зовнішньополітичної стратегії КНР можна умовно поділити на дві підгрупи: військову дипломатію та застосування різних проявів військової сили як інструментів вирішення територіальних суперечок з іншими регіональними державами в Східно–Китайському та Південно–Китайському морі. Ці дві підгрупи військових інструментів націлені на досягнення різних цілей, які Китай формулює в рамках власної зовнішньополітичної стратегії в регіональному вимірі.

«Військова термінологія НВАК» 2011 року видання характеризує військову дипломатію як «зовнішні відносини, що стосуються військових та суміжних справ між країнами та групами країн, включаючи обмін військовослужбовцями, військові переговори, переговори з контролю над озброєннями, військову допомогу, співробітництво в галузі військової розвідки, військово–технічне співробітництво, міжнародну миротворча діяльність тощо». Окрім цього, військова дипломатія визнається важливим компонентом зовнішніх відносин країни [2, с. 8]. Президент КНР Сі Цзіньпін озвучив ряд завдань, що стоять перед китайською військовою дипломатією у виступі на початку 2015 року на Загальній військовій дипломатичній робочій конференції: підтримку загальної національної зовнішньої політики, захисту національної безпеки та сприяння військовому розвитку [2, с. 9].

Цілі китайської військової дипломатії можуть бути поділені на два рівні: стратегічного та операційного характеру [2, с. 10]. При досягненні стратегічних цілей діяльність Національно визвольної армії Китаю (НВАК) виступає як

інструмент досягнення більш широких цілей зовнішньої політики Китаю, зокрема шляхом підтримку загального зовнішньополітичного курсу КНР, покращення іміджу Китаю за кордоном, формування середовища безпеки навколо КНР тощо. До операційних цілей належать можна віднести ті заходи, які поліпшують здатність НВАК воювати, вигравати війни та захищати суверенітет та територіальну цілісність Китаю [2, с. 10].

Питанню військової дипломатії приділяється увага у білій книзі з питань оборони 2015 року «Військова стратегія Китаю»: «Збройні сили Китаю будуть продовжувати розвивати контакти із збройними сила інших держав відповідно до принципу неприєднання, які не будуть конфронтаційними та спрямованим проти будь–якої третьої сторони» [3]. Серед визначених цілей в документі фігурує створення чесних та ефективних механізмів колективної безпеки та військових заходів зміцнення довіри (ЗМЗ).

Участь КНР в ініціативах військової дипломатії в регіональному оточенні залежить від регіону. Для прикладу, Центральна Азія відіграє значну роль для тренування наземних військових сил КНР. Близько половини військових навчань Китаю з іншими країнами проводилися під егідою ШОС.

Китай та країни Центральної Азії також співпрацюють в боротьбі з нетрадиційними загрозами безпеці. Для прикладу, китайські та казахстанські прикордонні сили безпеки з 2008 року проводять спільні операції з боротьби проти наркоторгівлі та транспортування наркотиків вздовж спільної кордону [4].

Що стосується Південно–Східної Азії, то Китай бере участь у спільних військових навчання з країнами регіону, які націлені переважно на евакуації постраждалих з районів «гарячих точок», евакуації населення при стихійних лихах, антитерористичних операціях спільні пошуково–рятувальні операціях. В 2018 році вперше відбулися навчання між Китаєм та усіма 10 членами АСЕАН [5]. В рамках навчань сторони відпрацьовували спільні пошуково–рятувальні операції.

В жовтні цього року вперше були анонсовані тристоронні навчання між КНР, Малайзією та Тайландом. У штаті Малайзія, прибережному місті Порт Діксон, розпочались навчання «Мир і Дружба – 2018» [6]. Цілями навчань є гуманітарна допомога, ліквідація наслідків стихійних лих, морська безпека та боротьби з тероризмом. В 2015 році Китай вперше провів військові навчання з Малайзією, які передбачали вправи з спільні пошуку та рятування, визволення викрадених суден та вправи з надання допомоги після стихійних лих в регіоні Малаккської протоки, що є стратегічно важливим водним шляхом для КНР [7].

В регіоні Північно–Східної Азії кількість військових навчань Китаю є значно нижчою. Головним проявом військової дипломатії КНР у цьому регіоні є зустрічі високого рівня між представниками збройних сил.

Другою підгрупою військових інструментів, які Китай використовує для досягнення цілей власної зовнішньополітичної стратегії в регіональному вимірі є застосування військової сили як інструментів вирішення територіальних суперечок з іншими регіональними державами в Східно–Китайському та Південно–Китайському морі.

В рамках територіальної суперечки навколо островів Сенкаку Китай вдався до наступних дій. 23 листопада 2013 року КНР оголосила про створення розпізнавальної зони протиповітряної оборони в Східно–Китайському морі [8]. Крім того, китайські кораблі регулярно заходять в територіальні води і прилеглу зону навколо островів Сенкаку.

Проголошення КНР розпізнавальної зони повітряної оборони в листопаді 2013 року, яка частково перетинається з японською зоною в районі островів Сенкаку, додало складності відносин між сторонами, оскільки збільшила кількість потенційних зіткнень і кризових ситуацій між правоохоронними органами та військовими обох країн. До цього часу небезпечні інциденти переважно припадали на зіткнення між кораблями берегової охорони та правоохоронних органів сторін. До них після цього приєдналися повітряні інциденти. У квітні 2017 року, повітряні сили самооборони Японії заявили про те, що за останні 12 місяців японські літаки піднімалися в повітря 1168 разів в зв'язку з появою китайських літаків [9]. В 2016 році повітряні сили Народно–визвольної армії збільшили кількість прольотів біля японського повітряного простору.

Китай застосовує силові інструменти і в регіоні Південно–Китайського моря. Військова активність КНР в акваторії цього моря має різні прояви: спорудження штучних островів, будівництво взлітно–посадкових смуг, мілітаризація островів шляхом розміщення ракет типу «земля–повітря» протикорабельних ракет, обладнання радіоелектронної боротьби та плавання військових та парамілітарних кораблів КНР. Також Китай активно освоює острівні території в Південно–Китайському морі, що включає створення штучних островів та спорудження об'єктів. Протягом 2017 року на островах Спратлі відбувалося авіаційних об'єктів, портових споруд та іншої військової інфраструктури [10, с. 17]. Китайське штучне будівництво островів та будівництво інфраструктури збільшують потенційні потужності проектування сили в регіоні.

Варто зазначити, що військова діяльність КНР в Південно–Китайському та Східно–Китайському морях є частиною ширших стратегічних планів китайського військово–політичного керівництва. Після проведення військової реформи 2016 року сім територіальних командувань китайської армії були трансформовані в п'ять географічних театрів воєнних дій, які орієнтовані на ведення спільних операцій (*англ.* joint operations) за участі сил армії, військово–морських сил та військово–повітряних сил. Такі реформи є свідченням змін в рамках військової доктрини КНР в напрямку зростання ролі ВМС і ВПС та географічному розширенню меж оборони, які Китай вважає необхідними. Протягом

1980–2000–х років китайські стратегічні погляди на оборону змінилися з очікування великої сухопутної війни на кордоні з СРСР до повороту на морський напрямок після у вигляді концепцій «захисту близького узбережжя», «активної оборони поблизу моря» та «захисту далеких морів» [11]. Стратегічні документи нового десятиліття засвідчують, що Китай продовжує активно розвивати морську стратегічну компоненту. Відповідно до них, на НВАК покладається завдання збереженні складних та численних інтересів Китаю через комплексний підхід, який об'єднує присутність в мирний час, тиск і бойову готовність [12].

Крім того, в рамках практичних дій збройні сили КНР розширюють географічні рамки своєї діяльності. Для прикладу, 24 листопада 2017 року група стратегічних бомбардувальників Н–6К були залучені до в тренувальному польоті, в рамках якого вони вилетіли з провінції Шаансі, яка знаходитсья в глибині території КНР, пролетіли в складі групи над протокою Міяко та направились до навчальних цілей у західній частині Тихого океану за межею «першої лінії островів». Наприкінці листопада 2017 року, Китай також почав відправляти власні кораблі у плавання у відкритому морі за межами «першої лінії островів» [13]. Ці дві події вказують на наміри Пекіну посилювати власну військову присутність за межами «першої лінії островів» як на морі, так і в повітрі.

Стратегічними намірами керівництва КНР, що ховаються за цією військовою діяльністю, є намагання забезпечити більший військовий контроль над акваторіями, де сконцентровані критичні для Китаю торгівельні шляхи. Напівзамкнута форма Південно–Китайського моря дають можливості США проводити операції з заборони доступу (*англ*. Anti Access/Area Denial) проти Китаю. Стратегія КНР полягає в тому, щоб зменшити ймовірність цього сценарію шляхом створення зон контролю в Південно–Китайському морі задля стримування військових можливостей США.

Такі практичні прояви військових інструментів КНР як мілітаризація Південно–Китайського моря та постійне розширення географічного масштабу тренувань ВМС та ВПС чітко корелюються з розвитком військових доктринальних підходів. В їх рамках такі дії виступають як відповідь на комплекс загроз безпеці, націлена на посилення здатності НВАК захищати інтереси КНР.

В рамках військових заходів з проходу територіальних водах поблизу спірних островів, Китай переважно використовує кораблі власних правоохоронних органів та парамілітарних структур. Останні досить часто укомплектовуються моряками, які мають цивільну роботу, для виконання таких військових завдань як переслідування та блокування кораблів інших держав, захоплення островів тощо. Великий розмір «парамілітарного флоту» дає можливість Пекіну застосовувати ефективну асиметричну стратегію проти військово–морських сил США в регіоні. По–перше, ряд дій «проходять під радаром» ВМС США, оскільки для американців немає сенсу розпорошувати на них свої сили. По–друге, каліброванність цих дій не дає можливості кваліфікувати їх як агресію.

В той же час, Китай демонструє значний рівень самообмеження в рамках територіальної суперечки в Південно–Китайському морі. Китай не здійснює розвідування нафти в спірних територіях, а також проводить серйозні правоохоронні заходи тільки в тих зонах, де Китаєм була проголошена вихідна лінія [14, с. 58]. Китайська стратегія в Південно–Китайському морі характеризується нарощуванням власних військових можливостей в очікуванні зазіхання з боку інших учасників суперечки з одного боку, а з іншого запровадженням червоних ліній для самообмеження [14, с. 69].

Застосування силових методів для вирішення територіальних суперечок в рамках Східно–Китайського та Південно–Китайського моря детермінується не виключно бажанням забезпечити суверенітет та територіальну цілісність Китаю, а є також практичним проявом системних змін в стратегічних поглядах Китаю: переоцінки Китаєм східного виміру безпеки, формування нових поглядів на найбільш ймовірну природу потенціального конфлікту за участі Китаю, визначення важливості морської компоненти національної стратегії, що передбачає
розвиток можливостей захищати інтереси КНР в географічному віддаленні від берега та використовувати ресурси розвитку.

В застосуванні інструментів сили в територіальних суперечках Китай переважно застосовує чисельні парамілітарні кораблі, що дозволяє йому уникати прямої військової реакції на свої дії. В той же час, Китай демонструє значний рівень самообмеження, що дає нам можливість стверджувати, що вирішення територіальних суперечок будь–якою ціною не є ціллю зовнішньополітичної стратегії Китаю. А отже група цілей, які мають на меті розбудовувати мирні відносини КНР з сусідніми країнами є більш важливими. В рамках територіальних суперечок Китай застосовує мінімально необхідний рівень конфронтації задля військового стримування активізації дій інших учасників спору, в той же час уникаючи широкомасштабного конфлікту.

Висновки. Дві визначені групи військових інструментів, які застосовуються в рамках зовнішньополітичної стратегії КНР покликані досягати різних зовнішньополітичних цілей. Заходи військової дипломатії спрямовані на формування безпечного оточення Китаю шляхом зміцнення довіри, а також налагодження партнерських стосунків з військовими інших країн. Другою ціллю військової дипломатії є формування іміджу Китаю як відповідальної держави.

Друга група військових інструментів КНР в рамках реалізації зовнішньополітичної стратегії представлена інструментами застосування сили в територіальних суперечках в Південно–Китайському та Східно–Китайському морях. Застосування цих інструментів детермінується

прагненням КНР забезпечити територіальну цілісність, а також підтримати безпеку та захистити морські лінії комунікації в акваторіях віддалених від берегової лінії в контексті визнання морської компоненти важливим елементом національної стратегії. Застосування сили в здійснюється на низькій інтенсивності задля мінімального балансування.

Список використаних джерел

1. Swaine, M., 2014. 'Chinese Views and Commentary on Periphery Diplomacy', *Carnegie Endowment*. [online] Доступно: https://carnegieendowment.org/files/clm44ms.pdf.

2. Allen, K., Saunders, P., Chen, J., 2017. 'Chinese Military Diplomacy, 2003–2016: Trends and Implications', *Institute for National Strategic Studies*. [online] Доступно: http://www.ssri–j.com/MediaReport/DocumentUS/INSSreportChinaPerspectives.pdf.

3. 'China's Military Strategy', 2015, *The State Council of the People's Republic of China.* [online] Доступно: http://english.gov.cn/archive/white_paper/2015/05/27/content_281475115610833.htm.

4. '2015 ANNUAL REPORT TO CONGRESS', 2015, *U.S.–CHINA ECONOMIC and SECURITY REVIEW COMMISSION*. [online] Доступно: https://www.uscc.gov/Annual_Reports/2015–annual–report–congress.

5. 'China, Southeast Asia kick off inaugural maritime drills', 2018, *Reuters*. [online] Доступно: https://www.reuters.com/article/us–asean–singapore–navy/china–southeast–asia–kick–off–inaugural–maritime–drills–idUSKBN1KO0S7.

6. 'China, Malaysia, Thailand start joint military drill', 2018, *Yeni Safak*. [online] Доступно: https://www.yenisafak.com/en/world/china–malaysia–thailand–start–joint–military–drill–3464457.

7. 'China, Malaysia start joint military exercise', 2015, *The Straits Times*. [online] Доступно: https://www.straitstimes.com/asia/east–asia/china–malaysia–start–joint–military–exercise.

8. 'China establishes 'air–defence zone' over East China Sea', 2013, *BBC*. [online] Доступно: https://www.bbc.com/news/world–asia–25062525.

9. 'Japan scrambles jet fighters at record pace as Chinese military activity rises', 2017, *Reuters*. [online] Доступно: https://www.reuters.com/article/us–japan–defence–scrambles/japan–scrambles–jet–fighters–at–record–pace–as–chinese–military–activity–rises–idUSKBN17F0J6.

10. 'Annual Report to Congress. Military and Security Developments Involving People's Republic of China 2018', 2018, *Office of the Secretary of Defense*. [online] Доступно: https://media.defense.gov/2018/Aug/16/2001955282/–1/–1/1/2018–CHINA–MILITARY–POWER–REPORT.PDF.

11. Li, N., 2017. 'The Southern Theater Command and China's Maritime Strategy', *Jamestown Foundation*. [online] Доступно: https://jamestown.org/program/southern–theater–command–chinas–maritime–strategy/.

12. Erickson, A., 2016. 'China's Blueprint for Sea Power', *Jamestown Foundation*. [online] Доступно: https://jamestown.org/program/chinas–blueprint–for–sea–power/.

13. Lin, Y., 2018. 'The Early Returns of China's Military Reforms', *The Diplomat*. [online] Доступно: https://thediplomat.com/2018/01/the–early–returns–of–chinas–military–reforms/.

14. Ji, Y., 2017. 'Managing the South China Sea Dilemma: China's Strategy and Policy', *Southeast Asia and China: A Contest in Mutual Socialization*, p.51–69.

* * *

УДК 327:314.113(485):[314.151.3–054.73:061.1ЄС

ШВЕЦЬКА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

SWEDISH MIGRATION POLICY IN THE CONTEXT OF THE EU MIGRATION POLICY

Сичов В. В.,
аспірант кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби факультету міжнародних відносин, Львівський національний університет ім. Івана Франка (Львів, Україна), e–mail: mr.victorsychov@gmail.com

Sychov V. V.,
PhD student of the Department of International Relations and Diplomatic Servicem Faculty of International Relations, Ivan Franko National University of Lviv, (Ukraine, Lviv), e–mail: mr.victorsychov@gmail.com

Висвітлено історичні етапи формування спільної міграційної політики Європейського Союзу, її сучасний стан та ключові проблеми, з якими зіштовхнувся європейські країни під час реалізації міграційної політики в період міграційної кризи в ЄС. Підкреслено, що так звана політика «відкритих дверей» Швеції стала невід'ємною частиною зовнішньополітичного курсу Швеції і є обумовлена низкою історичних, політичних і релігійних чинників. Сучасна імміграційна модель має історичне підґрунтя, а саме сукупність багатого імміграційного досвіду минулих років з давньою традицією надання притулку політичним і військовим біженцям. Досліджено проблеми, з якими зіштовхнувся шведський уряд під час реалізації імміграційної політики, Досліджено проблеми трудової інтеграції іммігрантів та ключові спірні питання, що виникають в ході реалізації міграційної політики Швеції на сучасному етапі.

Ключові слова: *міграційна політика, Європейський Союз, Швеція, міграційна криза, біженці.*

The historical stages of the formation of the EU migration policy, its current state and key problems encountered by European countries governments during the implementation of the migration policy during the migration crisis in the EU are covered. It is emphasized that the so–called «open door» policy of Sweden has become an integral part of Sweden's foreign policy and is due to a number of historical, political and religious factors. The modern immigration model has a historical background, namely a collection of rich immigration experiences of past years with the long tradition of providing asylum to political and military refugees. The problems encountered by the Swedish government during the implementation of the immigration policy are investigated. The problems of labour integration of immigrants and the main controversial issues that arise during the implementation of the migration policy of Sweden at the present stage are investigated.

Keywords: *migration policy, European Union, Sweden, migration crisis, refugees.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день міграційні процеси стали невід'ємною частиною життя більшості країн світу. Кількість країн які відчувають значний вплив міграційних процесів невпинно зростає. Це пов'язано з низкою факторів, перш за все з політичними, безпековимита соціально–економічними. Міграція впливає не лише на людей, які є учасниками процесу переселення, але й на територію виїзду та й на регіон, до якого мігрують. Тому особливо важливим є вивчення даного явища не тільки на глобальному але й на регіональному рівні. Зокрема, протягом останніх років європейські країни зіштовхнулися з низкою проблем, пов'язаних із значним потоком мігрантів (так звана «міграційна криза»). Сьогодні міграційна політика є одним з найважливіших чинників забезпечення національної безпеки держав Європейського Союзу, що, безперечно, є одним з найважливіших інтересів більшості країн членів. Саме тому значна робота відбувається в напрямі вироблення виваженої міграційної політики, від якої буде залежати соціальне економічне та політичне процвітання у суспільстві. Адже саме від виваженої міграційної політики залежить політична, економічна та соціальна стабільність у суспільстві і саме на основі соціально–економічних показників розвитку країни можна оцінювати силу чи слабкість окремої держави як європейської спільноти зокрема, так і світу загалом. У зв'язку із активізацією міграційних процесів та напливом біженців у Європу загострюються проблеми, пов'язані із подальшим соціально–економічним розвитком держав та стабільністю їх політичних систем. На сьогоднішній день міграційна політика Швеції вважається однією з найліберальніших серед інших країн–учасниць Європейського Союзу. У 2015 році на піку міграційної кризи в країну прибуло 163 000 тисячі осіб, а також рекордне число неповнолітніх без супроводу, в внаслідок чого невелика за територією Швеція посіла перше місце за кількістю біженців на душу населення.

Аналіз досліджень і публікацій. Процесам міграції в європейській науці були присвячені працібагатьох науковців як зарубіжних так і українських. Слід згадати, зокрема науковий доробок, Й. Мольєр–Ботангата Д. Пападеміріу «Міграційна система: порівняльний аналіз та тематичні дослідження», А. Фавелла і А. Геддеса, які досліджували проблематику європейської інтеграції та імміграції зточки зору національних держав. Питання, пов'язані з міграційною політикою, розглядалися вітчизняними дослідниками, зокрема, Н. Антонюк, О. Бабенком, В. Копійкою, М. Микієвичем, М. Мальським, О. Краєвською, Б. Парахонським, В. Посельським та ін. Незважаючи на значну кількість досліджень присвяченим міграційній політиці ЄС та окремих держав, міграційна політика Швеції допоки залишається однією із малодосліджених у вітчизняній науці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще на початку XX ст. Уряди європейських країн намагалися всіляко обмежувати імміграційні потоки, які могли істотно порушити традиційний для їхніх суспільств расово–етнічний і, відповідно, культурно–цивілізаційний баланс. Однак після Першої та особливо Другої світових війн ситуація дещо змінилася. Країни Західної Європи розчинили двері для масової міграції представників своїх колишніх колоній, що експортували дешеву робочу силу та займали ті економічні ніші, яких уникали представники корінного населення (хімічна промисловість, комунальне господарство) сільське господарство, сфера обслуговування тощо). Сучасну міграційну політику можна розглядати у світовому, регіональному і національному контекстах. На світовому та регіональному рівнях вона проявляється в діяльності міжнародних організацій, перш за все вдокументах і рекомендаціях ООН, МОП і МОМ. Окрім того, на регіональномурівні може йтися про міграційну політику інтеграційних об'єднань на зразок ЄС. На національному рівні міграційна

політика представлена національноюполітикою держав, які здійснюють її з урахуванням сучасних масштабів,напрямів і особливостей переміщення населення між країнами, а також соціально–економічних наслідків міграції.

Уже під час створення шістьма західноєвропейськими країнами Спільного ринку передбачався вільний рух робітників в інтересах економічного розвитку. Гарантії свободи пересування робочої сили зафіксувала Паризька угода (1952) про створення Європейського співтовариства вугілля та сталі, а також два Римські договори, завдяки яким було створено Європейське співтовариство з атомної енергії та Європейське економічне співтовариство (1957) [2].

Базовим документом, який офіційно закріпив положення щодо питань міграції в ЄС, є Маастрихтський договір (1992 р.). Однією з його передумов, було підписання у 1985 р. договору в замку Шенген у Люксембурзі між урядами країн Бенілюксу, Федеративною Республікою Німеччиною і Французькою Республікою. Значним кроком у формуванні єдиного європейського міграційногопростору було створення шенгенської зони, основою якої стало підписання19 червня 1990 року Конвенції про застосування Шенгенськоїугоди, що набрала чинності 26 березня 1995 року спочатку для семи країн ЄС (Бельгія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Франція), трохи згодом для Данії, Швеції та Фінляндії. 1996 р. Норвегія та Ісландія, які не були членами ЄС, уклали з приводу своєї участі у домовленостях спеціальні угоди. 1997 р. до Шенгенських угод приєдналися Італія, Австрія та Греція. В результаті розширення ЄС Шенгенський клуб поступово поповнювався новими країнами–членами. Найважливішою нормою Конвенції стала ст.2, що передбачила пересування громадян через кордони країн–учасниць Угоди (країни Шенгена) без прикордонного контролю. Вже червні 1997 р. європейським вищим керівництвом був прийнятий Амстердамський договір, основна мета якого полягала в тому, щоб підготувати ЄС до потенційних проблем, які принесутьз собою наступні хвилі розширення. [3, с.134]. Новим було те, що Амстердамська угода містила положення, яке дозволяло ЄС приймати обов'язкове для країн–членів законодавство в міграційній сфері. У жовтні 1999 р. на саміті у Тампере (Фінляндія) голови держав ЄС домовилися прореалізацію Амстердамської угоди, зокрема, у сфері імміграції та притулку. Було схвалено спеціальну програму, де накреслено кінцеві та короткотермінові, на п'ять років, цілі щодо створення спільної системи регулювання міграцій в ЄС. А Лісабонський договір, прийнятий у 2007 р., значно розширив повноваження інституцій ЄС у сфері міграційної політики [6].

У 2008 р. Єврокомісія проаналізувала міграційну ситуацію в Європі початку XXI століття та підбила підсумки першого етапу формування міграційної політики ЄС. Було сформульовано принципи імміграційної політики ЄС, що водночас є й основними напрямами діяльності в міграційній сфері, накреслені необхідні заходи та засоби їх реалізації [8].

На саміті в Брюсселі у жовтні 2008 р. був схвалений главами держав–членів Європейський пакт про імміграцію та притулок, який не є юридично обов'язковим, проте закріплює низку політичних домовленостей між країнами ЄС щодо регулювання міграційних процесів [9].

Найважливішою частиною сучасної міграційної політики ЄС є інтенсифікація боротьби з нелегальною міграцією; підтримка і стимулювання легальної міграції; позиціонування міграції як важливого елемента відносин ЄС з країнами походження і транзиту мігрантів; інтеграція постійно проживаючих мігрантів в суспільство приймаючої держави–члена ЄС.

2015 рік став переломним як для реалізації міграційної політики так і для ЄС загалом. Європейська міграційна криза 2015 року стала гуманітарною катастрофою, викликаною масовим напливом мігрантів у Європу з охоплених війнами країн Африки і Близького Сходу. Єврокомісар з питань розширення та добросусідства Йоганнес Ган стверджував, що на середину вересня 2015 число мігрантів стало найбільшим в історії людства. За 7 місяців 2015 року в Європу прибуло більше 300 тисяч мігрантів, з них понад 100 тисяч – у липні. Відсутність прозорих правил прийому та неконтрольоване переміщення біженців призвело до численних людських жертв на шляху до Європи та в Європі: за перші 5 місяців року в Середземному морі потонули понад 1800 мігрантів – у 20 разів більше, ніж за той самий період минулого року.

З початком європейської міграційної кризи окремі країни ЄС стали відчувати надмірний тиск на свої кордони, адже деякі держави, що формують зовнішні кордони ЄС, припинили реєстрацію через неможливість прийняти відповідної кількості біженців. Міграційна політика Євросоюзу щодо біженців регулюється Дублінськими угодами, які напрацьовувалися в 3 етапи, трансформуючись і вдосконалюючись. Згідно з Дублін–I, рішення про надання притулку розглядає країна ЄС, до якої шукач прибув вперше. Але виконання цього Дублінського припису виявилося неможливим, адже всеміграційне навантаження лягло на прикордонні держави, куди біженці прибувають вперше. Дублін–II передбачив, що статус біженця можуть надавати держави, з якими шукач має сталі зв'язки, наприклад родинні, і може їх довести. Пізніше, згідно з рішенням Європейського суду з прав людини у 2013 році (імплементованого як Дублін–III), треті країни набули права розглядати питання про надання статусу біженця, якщо у справі присутні культурні зв'язки шукача притулку з цими державами. Проте так чи інакше Дублінські угоди залишаються політичним компромісом країн–членів ЄС, а не інструментом, який дав можливість урівноважити розподіл величезної кількості мігрантів [4].

Для вирішення міграційної кризи Європейський парламент схваливплан голови Європейської Комісії про введення квот на прийом біженців. Європейська Комісія вже давно наполягала на тому, щоб

запровадити обов'язкові квоти з розподілу біженців – відповідно до розміру ВВП і кількості населення тієї чи іншої країни. Однак у підсумку через спротив окремих країн–членів ЄС (Великої Британії, Данії та східноєвропейських держав) обов'язкові квоти так і не були затверджені, було вирішено проводити добровільний розподіл мігрантів.

Ці та інші проблеми у сфері сучасної міграційної політики роблять питання про проведення ефективної міграційно–правової політики у країнах Європейського Союзу одним з найбільш актуальнихна порядку денному як національного, так і наднаціонального рівня. Адже нелегальна імміграція вже давно стала викликом безпеці не тільки окремих країн, а й ЄС у цілому.

Скандинавські країни протягом другої половини XX ст. були одними з провідних країн, які приймали мігрантів, зокрема, завдяки високим темпам економічного зростання, розвиненій системі соціального забезпечення і ліберальній міграційній політиці. В першу чергу це твердження відноситься до Швеції, яка особливо є привабливою для іноземних громадян, які шукають притулку або кращих умов для життя. Втім, на тлі наростаючого припливу іммігрантів, особливо в умовах міграційної кризи в 2014–2016 рр. міграційного кризи, Швеція була змушена переглянути свою міграційну політику.

З 1930–х років міграційну політику Швеції можна охарактеризувати як будівництво «Дому народів». Її головні орієнтири були соціальний захист, загальні та узгоджені зусилля всієї нації в ім'я загального добробуту та благополуччя усього населення. Ця міграційна політика не виключала можливість соціальних конфліктів, але передбачала набір політичних інструментів для їх своєчасного врегулювання на основі компромісу. Вона довгий час була основою іміджу Швеції як за кордоном, так і всередині країни. Але сьогодні шведська модель міграційної політики піддається змінам і стає нестійкою.

Швеція є дуже лояльною країною по відношенню до іммігрантів. Головна мета політики Швеції в галузі міграції – це інтеграція мігрантів на рівних умовах. Іноземець має ті ж права і свободи, що і місцеве населення (за винятком права голосу на парламентських виборах). Необхідно додати, що в шведському суспільстві право на політичний притулок завжди вважалося одним з основних прав людини, незалежно від національності, політичних чи релігійних переконань.

На хвилі безпрецедентного припливу біженців, шведська влада вперше зіштовхнулася з цілою низкою серйозних проблем. По–перше, все більше людей, які отримали посвідку на проживання в Швеції в якості вимушених іммігрантів, прагнули перевезти слідом за собою численних родичів, що залишилися в зруйнованих і зубожілих після війни країнах. В результаті шведський уряд змушений був запровадити цілий ряд обмежень для тих, хто прагнув переїхати в Швецію в рамках програми по возз'єднанню сімей. Наприклад, для осіб, які подавалися на возз'єднання з родичами підлітків віковий ліміт був знижений з 20 до 18 років, а літні батьки відтепер позбавлялися можливості переїхати до родичів, переважно дітей, які проживають в Швеції (Migrationsverket 2016). Другою серйозною проблемою стала відсутність у багатьох біженців необхідних документів, що засвідчують особу, що ускладнювало і затягувало процес видачі дозволів на проживання, а також перешкоджало можливості виселенню з країни тих, чиє прохання про притулок було відхилено. В результаті багато з таких осіб просто залишилися в Швеції в якості нелегальних іммігрантів.

Навесні 2001 року Швеція приєдналася до Шенгенської угоди. Відкриті кордони і вільне пересування людей в межах шенгенської зони призвело до значного збільшення трудової міграції в обох напрямках.

Важливо, що в 2004 році, відразу незабаром після найбільшого в історії ЄС розширення, Швеція стала однією з трьох країн (разом з Великобританією і Ірландією), яка не стали вводити тимчасові заходи контролю над громадянами, що приїжджали з восьми новоприєднаних країн східної Європи.

Незважаючи на це, на відміну від Великобританії і Ірландії, Швеція не відчула на собі імміграційного буму дешевої робочої сили. По–перше, цьому противилися шведські профспілки, а по–друге, на той момент в Швеції просто не було достатньо вакантних місць в таких галузях як будівництво, промисловість, електронна інженерія та освіта.

У період з 2000 по 2010 рр. інтенсивність міграційного приросту в Швеції стійко зростала, хоча іраніше була досить високою і в окремі роки становила понад 5 іммігрантів на тисячу жителів, щоє досить високим показником. Якщо до середини1970–х рр. вона брала в основному трудових мігрантівз Європи і інтенсивність потоку відповідала потребам ринку праці, то після 1975 р. ця група стала зменшуватися на тлі масового припливу біженціві переселенців, які прибувають за статтею возз'єднання з родиною. Остання категорія залишається найбільшим каналом міграції до Швеції і по сьогоднішній день [7].

2013 року шведський уряд здійснив дві важливі реформи в сфері імміграційної політики. По–перше, особи, що проживають в Швеції без офіційного дозволу, а саме нелегальні іммігранти та їхні діти відтепер мали право на медичну страховку, послуги дантиста і отримання невідкладної медичної допомоги нарівні зі усіма іншими громадянами Швеції [11, p. 71]. По–друге, з вересня 2013 року міграційна служба Швеції гарантувала правовий статус біженця всім сирійцям, що прибували в країну і особам без громадянства, що серйозним чином вплинуло на подальший розвиток подій [12].

Посилення інтенсивності міжнародних територіальних переміщень визначило необхідність реалізації заходів щодо їх регулювання. Уряд Швеції переслідує такі цілі при проведенні міграційної політики: підтримка регульованої міграції; захист прав біженців; гарантія дотримання гуманітарних прав особистості.

Міграційна політика країни охоплює наступні напрямки:

– політику щодо біженців;
– імміграційну політику;
– політику інтеграції;
– політику повернення (реінтеграція).

Питання міграції в Швеції традиційно координує Міністерство закордонних справ, в чиєму підпорядкуванні знаходиться Міграційний департамент – центральний уряд, діяльність якого пов'язана з практичною реалізацією міграційної політики, яка визначається Парламентом країни [1, с. 264].

На сьогоднішній день політика шведської держави щодо «нових шведів» базується на трьох основних принципах:

– рівність в правах і обов'язках між іммігрантами та корінними жителями;
– свобода культурного вибору (тобто сам іммігрант вирішує, якою мірою «ставати шведом», а вякій – зберігати свої національні традиції);
– співпраця між шведами та іммігрантами, взаємна терпимість і повага [5, с. 234].

Наприкінці 2015 року стало очевидно, що імміграційна ситуація виходить з–під контролю, а країни–учасниці ЄС не в змозі домовитися про рівномірний розподілі квот на біженців [10]. На прес–конференції, проведеної урядом 24 листопада 2015 року, був озвучений план дій зі встановлення жорсткішого імміграційного законодавства. Основним аргументом стало надмірне навантаження на органи державного управління, а також нестача ресурсів, необхідних для розміщення настільки великого числа людей. Ілюстрацією цього може служити сфера освіти. У 2015 році щотижня до Швеції приїжджало по кілька тисяч молодих людей шкільного віку, що означало 100 нових класів в тиждень. На думку членів уряду, жорсткість правил прийому повинна була знизити привабливість Швеції в очах іммігрантів, які стануть вибирати інші країни ЄС в якості свого кінцевого пункту призначення. Одночасно з цим було вирішено зосередити увагу на розселенні і трудовій імміграції тих, хто вже прибув до Швеції.

Серед ключових заходів щодо зміни імміграційного законодавства стала відмова в видачі постійних дозволів на проживання, набула чинності 20 липня 2016 року.

В основному це рішення торкнулося біженців з Сирії. Справа в тому, в 2013 році Шведська міграційна служба переглянула свою політику щодо сирійських біженців, гарантувавши їм постійний дозвіл на проживання в Швеції незалежно від супутніх кожній справі обставин. На сьогоднішній день від даної практики вирішено було відмовитися, виняток склали сім'ї з дітьми до 18 років і неповнолітні біженці, які встигли подати клопотання про надання постійного дозволу на проживання до того, як нове законодавство вступило в силу [13]. Тепер особи, які отримали офіційний статус біженця, могли залишатися в країні на підставі тимчасової посвідки на проживання тривалістю на три роки. Для осіб, які потребують додаткового захисту, тимчасова посвідка на проживання дорівнює 13 місяцям.

В сучасних умовах уряд Швеції, раціоналізуючи прийом нових контингентів іноземців, все сильніше усвідомлюють необхідність активних і цілеспрямованих заходів щодо інтеграції вже проживаючих там мігрантів. Останнім часом шведський уряд, схоже, всерйоз перейнявся цією проблемою радикалізації мігрантів, особливо молоді.

У Швеції серйозність проблеми інтеграції мігрантів дуже недооцінена. По–перше, активні інтеграційні заходи не проводилися протягом тривалого часу, оскільки влада відмовлялася визнати, що тимчасові працівники звернуться за дозволами на постійне місце проживання. В результаті сталася маргіналізація цілих поколінь мігрантів та їхніх нащадків. По–друге, поза зоною інтеграційних заходів знаходиться значна частка мігрантів, в першу чергу нелегально проживаючих.

Багато іммігрантів, особливо з мусульманських країн, після переїзду до Швеції живуть окремими комунами і не хочуть інтегруватися в нове середовище. Їх замкнутість і закритість часом викликають агресію і невдоволення з боку місцевих жителів, а деколи і до прямих сутичок. З іншого боку, багато іммігрантів відчувають себе дискримінованими, бачачи недовіру, а часом страх в очах шведів, що вважають за краще приймати на роботу своїх співвітчизників. Шведи обходять стороною райони, де проживають іммігранти, тому що там панує високий рівень злочинності.

Межі між національностями та міжкультурні бар'єри стираються, напевно, тільки в дошкільних установах і початкових класах. Але і тут, найчастіше шведських дітей намагаються не змішувати з дітьми іммігрантів.

На сьогоднішній день політика шведської держави щодо «нових шведів» базується на трьох основних принципах:

1) Рівність в правах і обов'язках між іммігрантами і корінними жителями;

2) Свобода культурного вибору (тобто сам іммігрант вирішує, якою мірою «ставати шведом», а в якій – зберігати свої національні традиції);

3) Співпраця між шведами та іммігрантами, взаємна терпимість і повага.

Надаючи іммігрантам можливість безкоштовного навчання шведській мові, уряд в той же час гарантує їх дітям право на вивчення рідної мови у шведській школі. Шведське радіо і телебачення транслює спеціальні програми для найбільш великих груп переселенців. На державні гроші іммігранти видають власні газети та журнали.

Висновки. Можна стверджувати, що міграційний політика ЄС пройшла складний процес створення, а криза останніх років, викликана військовим конфліктом і дестабілізацією політичної обстановки в Сирії та сусідніх з нею державах, стала справжнім викликом для всієї європейської спільноти. Оскільки Швеція опинилася в числі небагатьох країн –членів ЄС, яка в умовах швидко зростаючого числа вимушених переселенців з

регіонів Близького Сходу та Північної Африки зберегла вірність політиці відкритих дверей, то шведський досвід став показовим прикладом (як в позитивному, так і в негативному контексті) здійснення певного роду імміграційної політики щодо біженців. У 2015 році в Швецію прибуло майже 163 000 тисячі чоловік, а також рекордне число неповнолітніх без супроводу, в результаті чого маленька Швеція посіла перше місце за кількістю біженців на душу населення серед інших країн ЄС. Якщо говорити про основні країни походження прибулих до Швеції іммігрантів, то ними стали Сирія, Афганістан, Ірак, Ірак, Еритрея і Сомалі. Так звана політика відкритих дверей, що стала невід'ємною частиною зовнішньополітичного курсу Швеції, обумовлена низкою історичних, політичних і релігійних чинників. сучасна імміграційна модель має історичне підґрунтя, а саме сукупність багатого імміграційного досвіду минулих років з давньою традицією надання притулку політичним і військовим біженцям.

Проблеми, з якими зіштовхнувся шведський уряд під час реалізації імміграційної політики, можна умовно розділити на дві групи. До першої групи належать практичні складнощі, викликані фактичним браком ресурсів на самому початковому етапі міграційної кризи 2015 року. Серед них дефіцит соціального житла, відсутність достатнього числа кваліфікованих кадрів для роботи з прибулими біженцями, а також слабкий рівень взаємодії між основними органами державної влади, відповідальними за реалізацію імміграційної політики. До другої групи можна віднести проблеми, які викликають певне занепокоєння вже зараз, проте чиї реальні наслідки можна буде оцінити тільки в довгостроковій перспективі. Наприклад, інтеграція в сферах освіти і праці, а також демографічні наслідки для населення Швеції.

Список використаних джерел

1. Денисенко, МБ., Хараева, ОА., Чудиновских, ОС., 2003. 'Иммиграционная политика в Российской Федерации и странах Запада', М., с.264.

2. 'Договір про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)', 1957. [online] Доступно: http: //ppt.ru/ newstext.phtml? id = 26343. [Дата звернення 19 листопада 2018]

3. Антонюк, НВ., Микієвич, ММ., 2005, 'Європейський Союз: політика, економіка, право', с.134.

4. Солодько, А., 'Глухий кут європейської міграційної політики'. [online] Доступно: http://blog.liga.net/user/asolodko/ article/17964.aspx.[Дата звернення 20 листопада 2018]

5. Цапенко, ИП, 2009. 'Управление иммиграцией: опыт развитых стран', *Институт мировой экономики и международных отношений РАН*, с.23.

6. Шамраєва, ВМ., 'Основні етапи формування спільної міграційної політики ЄС'. [online] Доступно: http://www.nbuv. gov.ua/e–journals/tppd/2009–1/zmist/R_2/Shamraeva.pdf7. [Дата звернення 20 листопада 2018]

7. 'Швеция может перестать быть оазисом для мигрантов'. [online] Доступно: http://news.finance.ua/ru/~/2/0/ all/2013/03/06/29789. [Дата звернення 22 листопада 2018]

8. 'Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions', A Common Immigration Policy for Europe: Principles, actions and tools (COM(2008) 359 final). [online] Доступно: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0359:FIN:EN:PDF. [Дата звернення 22 листопада 2018]

9. Council of the European Union, European Pacton Immigration and Asylum [online] Доступно: http://register.consilium.europa.eu/pdf/ en/08/st13/st13440.en08.pdf. [Дата звернення 22 листопада 2018]

10. Frej, W., 2015. 'Here Are The European Countries That Want To Refuse Refugees'. [online] Доступно: http://www.huffingtonpost.com/ entry/europe–refugeesnotelcome_us_55ef3dabe4b093be51bc8824. [Дата звернення 20 листопада 2018]

11. Potkanski, M., 2015, 'Undocumented Immigrants: Health Needs in Sweden and Austria', *Journal for Police Science and Practice*, Vol.5, p.68–75

12. Sweden off eras residency to all Syrian refugees. [online] Доступно: https://www.thelocal.se/20130903/50030. [Дата звернення 20 листопада 2018]

13. Swedish recommendations for age assessment of unaccompanied children. Social styrelsen (The National Board for Healthand Welfare). [online] Доступно: http://www.sfor.se/pdf/SOS%20 New_recommendations_on_Medical_Age_Assessme nt.pdf. [Дата звернення 20 листопада 2018].

References

1. Denisenko, MB., Haraeva, OA., Chudinovskih, OS., 2003. 'Immigracionnaja politika v Rossijskoj Federacii i stranah Zapada (Immigration Policy in the Russian Federation and Western Countries)', M., s.264.

2. 'Dogovir pro zasnuvannja Jevropejs'kogo ekonomichnogo spivtovarystva (JeES) (Treaty Establishing the European Economic Community (EEC))', 1957. [online] Dostupno: http: //ppt.ru/ newstext.phtml? id = 26343. [Data zvernennja 19 lystopada 2018]

3. Antonjuk, NV., Mykijevych, MM., 2005, 'Jevropejs'kyj Sojuz: polityka, ekonomika, pravo (European Union: politics, economics, law)', s.134.

4. Solod'ko, A., 'Gluhyj kut jevropejs'koi' migracijnoi' polityky (Dead corner of European migration policy)'. [online] Dostupno: http://blog.liga.net/user/asolodko/article/17964.aspx. [Data zvernennja 20 lystopada 2018]

5. Capenko, IP, 2009. 'Upravlenie immigraciej: opyt razvityh stran (Immigration management: the experience of developed countries)', *Institut mirovoj jekonomiki i mezhdunarodnyh otnoshenij RAN*, s.23.

6. Shamrajeva, VM., 'Osnovni etapy formuvannja spil'noi' migracijnoi' polityky JeS (The main stages of the formation of a common EU migration policy)'. [online] Dostupno: http://www. nbuv.gov.ua/e–journals/tppd/2009–1/zmist/R_2/Shamraeva.pdf7. [Data zvernennja 20 lystopada 2018]

7. 'Shvecija mozhet perestat' byt' oazisom dlja migrantov (Sweden may cease to be an oasis for migrants)'. [online] Dostupno: http://news.finance.ua/ru/~/2/0/all/2013/03/06/29789. [Data zvernennja 22 lystopada 2018]

8. 'Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions', A Common Immigration Policy for Europe: Principles, actions and tools (COM(2008) 359 final). [online] Dostupno: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ. do?uri=COM:2008:0359:FIN:EN:PDF. [Data zvernennja 22 lystopada 2018]

9. Council of the European Union, European Pacton Immigration and Asylum [online] Dostupno: http://register.consilium.europa.eu/pdf/ en/08/st13/st13440.en08.pdf. [Data zvernennja 22 lystopada 2018]

10. Frej, W., 2015. 'Here Are The European Countries That Want To Refuse Refugees'. [online] Dostupno: http://www.huffingtonpost.com/ entry/europe–refugeesnotelcome_us_55ef3dabe4b093be51bc8824. [Data zvernennja 20 lystopada 2018]

11. Potkanski, M., 2015, 'Undocumented Immigrants: Health Needs in Sweden and Austria', *Journal for Police Science and Practice*, Vol.5, p.68–75

12. Sweden off eras residency to all Syrian refugees. [online] Dostupno: https://www.thelocal.se/20130903/50030. [Data zvernennja 20 lystopada 2018]

13. Swedish recommendations for age assessment of unaccompanied children. Social styrelsen (The National Board for Healthand Welfare). [online] Dostupno: http://www.sfor.se/pdf/SOS%20 New_recommendations_on_Medical_Age_Assessme nt.pdf. [Data zvernennja 20 lystopada 2018].

* * *

УДК 316.33:327.8

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ТА СХІДНО–АЗІЙСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ: ТОЧКИ КОНФРОНТАЦІЇ ТА УМОВИ ЗБЛИЖЕННЯ

THE POLITICAL VALUES OF WESTERN EUROPE AND EAST ASIA: CONFRONTATION AND ATTEMPTS OF FINDING COMMON GROUND

Меньшеніна А. Є.,
аспірантка кафедри політичних наук,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна), e–mail:
annomen@gmail.com

Menshenina A. E.,
postgraduate student of the Department of Political Sciences, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine), e–mail: annomen@gmail.com

Аналізуються західні та східні політичні цінності в контексті постмодерністської парадигми. Метою статті є політологічний аналіз цінностей, що притаманні західному та азійському суспільствам як детермінантам політичного, економічного та соціального розвитку. Західні цінності вважаються універсальними та характеризуються верховенством права, дотриманням прав людини, індивідуалізмом, свободою тощо. Незважаючи на думку про спільність людських інтересів та базових потреб незалежно від релігійної чи національної приналежності, ідея про універсальну модель людського розвитку (особливого за західним зразком) була спростована азійським досвідом політичного та економічного управління. Базовими азійськими політичними цінностями є держава, нація, сім'я, соціальний порядок, традиція, тобто домінанта загального над індивідуальним. Саме такий набір цінностей поряд з економічним зростанням породив явище азійського дива.

Ключові слова: *політичні цінності, аксіологічна система, західні політичні цінності, азійські цінності, азійський імунітет.*

This article analyzes political values of contemporary China in connection with conception of postmodernism. The article has focus on political science analysis of Western and Asian political values. Western values are considered like core and universal. They are characterized as rule of law, observation of human rights, individualism, freedom etc. Despite the opinion of common origin of human interests and basic needs, the idea of universal model of human development (especially like westernization) was refuted by Asian political and economic experience. Basic Asian political values are state, nation, family, social order, tradition, in other words collective factors dominate over individual ones. Both set of Asian values and economic growth have invoked the phenomenon of the East Asian miracle.

Keywords: *political values, axiological system, Western political values, Asian political values, Asian immunity.*

Постановка проблеми. Не одне тисячоліття людської історії, ф також багатоманітні форми існування різноманітних цивілізацій вказують на поліваріантність можливостей організації людського життя в державі: від деспотії до демократії, від рабовласництва до полісу, від теократизму до комунізму і т.д. Кожне суспільство, епоха та ідеологія мають власні унікальні системи цінностей, а сам прогрес запускається в життя завдяки певним ціннісним орієнтаціям. Протягом останніх століть, за яких домінуюче становище в філософії, науці, політичній та економічній сферах належало західноєвропейській, а згодом і північноамериканській культурі, склалося переконання про універсальність та абсолютність західних політичних цінностей та необхідність цілеспрямованого наслідування їх іншими цивілізаціями. Принципово іншу позицію показують так звані азійські політичні цінності, які спираючись на власні національні цінності, відмінні західним, досягли лідируючого становища в економічній, технологічній сфері та стали вагомим гравцем у геополітичному відношенні. Дане азійське диво поставило під сумнів універсальність західних політичних цінностей, вказавши на дієвість специфічного набору ідеалів, орієнтацій та правил, притаманних державам, що не запозичують західний спосіб організації суспільства та держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження західноєвропейських цінностей в тій чи іншій мірі відображено в працях класиків філософської та політичної науки зокрема В. Г. Гегеля, М. Вебера, Дж. Віко, І. Канта, Ж. Л. Монтеск'є, Ж.–Ж. Руссо, А. Тойнбі, О. Шпенглера, Ф. Фукуями, С. Хангтінгтона та ін. Ці праці по відношенню до політичної аксіології носять описовий характер, проте слугують джерелом для аналізу західних політичних цінностей та виокремлення цінностей в окрему категорію соціогуманітарних дисциплін. Дослідженню західних цінностей присвячені праці таких вчених як Р. Інглхарта, К. Велцеля, Т. Ковальчук, А. Кудряченка, О. Шморгуна, Ю. Щербакової та інших. Азійські цінності як предмет наукових розвідок знаходить відображення в роботах К. Велцеля, Ш. Тан, А. Сен, В. Реєса, А. Воскресенського, В. Попова, Р. Піренбума та ін.

Метою статті є дослідження умов співіснування західних та азійських політичних цінностей. Відповідно до мети визначено **завдання:**

1. виокремлення основних рис західних політичних цінностей;
2. обґрунтування чинників формування та трансформації азійських цінностей в контексті модернізаційних перетворень регіону;
3. виявлення спільних рис та точок співіснування політичних цінностей Заходу та Сходу.

Виклад основного матеріалу. Історично склалося, що система цінностей, умовно названої вченими, західної цивілізації виявилися найбільш конструктивною, життєствердною та універсальною. Економічний, політичний, науковий та соціальний розвиток зробив країни Західної Європи та Північної Америки найрозвиненішими та забезпечив їм статус еталону для наслідування менш розвиненими країнами. Дана ситуація продовжувалася до середини XX століття й її зміна відображена початком економічного та соціального зростання країн Південно–Східної та Південної Азії.

Процес формування західної системи цінностей має довгий історичний шлях, закладений спочатку в політичних та філософських ідеях, підкріплений соціальними та економічними змінами. Дані зміни відбувалися не завжди конструктивно, а включали боротьбу клерикальних груп, війни, повстання та революції. Маючи багато прикладів відкатів назад до хаосу, європейським співтовариством зроблений висновок в необхідності закріплення власних цінностей на міждержавному рівні в якості юридичного документу. Так, в другій

статті Договору про запровадження Конституції для Європи, підписаного 29 жовтня 2004 р., зазначається, що «Союз заснований на цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства закону і на повазі прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин» [5, с. 105]. Гасла, проголошені нормативно–правовими актами об'єднаної Європи носять безумовний абсолютний характер та вимагають від усіх учасників міжнародного процесу дотримуватися даних цінностей.

Варто також назвати Хартію засадничих прав Європейського Союзу, де зазначається, що Європейський «Союз ґрунтується на неподільних вселюдських вартостях людської гідності, свободи, рівності та солідарності. Його підвалинами є принципи демократії та верховенства права. Союз ставить людську особистість в осереддя своєї діяльності через запровадження громадянства Союзу і створення простору свободи, безпеки та правосуддя. Союз сприяє збереженню та розвитку цих спільних цінностей, водночас шануючи розмаїття культур і традицій народів Європи, а також національну ідентичність держав–членів та організацію їхньої публічної влади на національному, регіональному та місцевому рівнях. Союз прагне підтримувати збалансований та тривкий розвиток і забезпечує вільне переміщення осіб, товарів, послуг та капіталу, а також свободу підприємницької діяльності» [5, с. 105–106].

Незважаючи на національні культури кожної європейської країни, різні форми державного правління, певні політичні та соціальні традиції, різноманітність мов, відсутність єдиного політичного та релігійного центру, європейське співтовариство сформувало спільність на політичній та регіональній основі. Так, Т. Ковальчук зазначає, що такі спільні фактори, як грецька філософія, римське право, християнство, дух спільності, привнесений епохою Відродження, складають сильну духовну спадщину Європи. Вони обумовили спільні форми поведінки європейців всупереч всім відмінностям, що існують між окремими європейськими країнами [4, с. 257]. Тому можна говорити саме про спільність європейських політичних цінностей, до яких можуть бути включені такі цінності: раціональний індивідуалізм; особиста свобода; верховенство закону і рівність всіх громадян перед ним; принцип та інститут приватної власності; культура добровільної асоціації, розумного компромісу та солідарності; капіталізм; громадянське суспільство та політична демократія [5, с. 107].

Багатовіковий досвід європейської цивілізації та породжене нею розширення до меж Північно–Атлантичного регіону сформував основи світового порядку, геополітичного, культурного та економічного домінування даного регіону. Цінності, закладені в основу висхідного зростання могутності Заходу спонукали надавати їм універсального, абсолютного значення, а значить взірця для наслідування. З іншого боку, домінування західного регіону не виключило експансіоністські бажання Заходу, а лише замінило позицію сили на м'який вплив (soft power) на менш розвинені, не модернізовані за західним зразком, держави.

З іншого боку, Ф. Фукуяма в книзі «Сильна держава: Управління та світовий порядок в XXI столітті» зазначає, що сучасний Захід пропонує іншому світові дуже привабливу упаковку – поєднання матеріального процвітання ринкових економік з політичною та культурною свободою ліберальних демократій. Ця упаковка притягує багатьох, і доказом цього є – величезні односторонні потоки емігрантів та біженців як з менш розвинутих, так і з більш розвинутих країн [7, с. 14].

Проте на сучасному етапі розвитку людства, класичні західні ідеології втрачають своє першочергове значення для світового розвитку, а тим часом, у Заходу з'являється сильний противник – східна цивілізація як спадок стародавньої культурної самобутності. Так, азійські цінності, зокрема, конфуціанських країн дозволили швидко породити соціальне і економічне диво, характерне для так званих азійських тигрів, Японії та Китаю.

Західні цінності в процесі набування своїх специфічних ознак універсальності, пройшли довгий період становлення, на який справляли вплив менталітет, геополітичне становище, досвід військового та мирного урегулювання конфліктів, економічний розвиток тощо. Тому можна стверджувати, що західні політичні та соціальні цінності є набутим еволюційним шляхом культурним феноменом. На противагу Заходу, в процесі трансформації політичних цінностей Схід вимушений стикатися з іншими суспільними, геополітичними та економічними реаліями, які разом з багатим історичним минулим, сильними соціальними зв'язками, особливостями менталітету формують іншу, але життєву та конструктивну систему цінностей.

Постмодерністське розуміння сучасності пов'язане з наданням першочергового значення саме ціннісній проблематиці над матеріалістичною. Країни Азійського регіону є вагомим прикладом даної тези, адже в своєму економічному розвитку вони спиралися на фінансову допомогу розвиненого Заходу, не намагаючись політичну та культурну сфери підлаштувати під західноєвропейський чи північноамериканський зразок. В цьому полягає унікальність досвіду зростання Азії (зокрема, Китаю, Японії, Сінгапура, Тайваня, Південної Кореї) за рахунок формування, кристалізації та інтеграції національних політичних цінностей в життя регіону. Згідно цієї тези, К. Велцель вводить поняття «азійський імунітет» [12, p. 1] проти наслідування західних цінностей країнами Азії. Цей імунітет зберігається навіть при копіюванні економічної модернізації. Головним наслідком цієї тези є те, що Азія може модернізуватися економічно без прийняття наслідків «західної» модернізації, включаючи її ліберальну демократію [12, p. 1]. Країни Південно–Східної Азії починали свою модернізацію з рефлексії над своїми власними традиціями. Свого часу там панувало

гасло: «західна техніка – східна мораль» [3, с. 226]. Базуючись на власній системі цінностей, країни Азії вміло використовували здобутки західної цивілізації, не намагаючись проводити зміни в культурному, політичному чи духовному плані.

На думку К. Велцеля, західна унікальність проявляється через домінування індивідуалістичних цінностей та ліберальної демократії, тоді як давня східна традиція підкреслює унікальне домінування авторитарних цінностей [12, p. 2–3]. Вищевказана різниця може вважатися однією з основних відмінностей між цими системами цінностей: тоді як для людини західного типу мислення є нестерпною думка підпорядкування власних інтересів інтересам держави та неможливість вільно реалізовувати свої громадянські права, азіат заради загального блага пожертвує власним приватним простором та голосом. Цієї тези дотримувався й батько сучасного розвиненого Сінгапуру Лі Куан Ю. В інтерв'ю для журналу «Foreign Affairs» він висловлював думку про самобутність культури Азії, відмінної від Західної [12, p. 2–3].

Його аргументація доводить, що держава може успішно модернізуватися без прийняття демократизації. Прикладом даної тези є порівняння Філіппін та Сінгапуру, зроблене В. Реєсом. Так, він зазначив, що густонаселені Філіппіни, які пишаються своїм динамічним розвитком демократії, потерпають від системної корупції, що має згубний вплив на суспільство. Натомість місто–держава Сінгапур, відома своїм вертикально детермінованим державним управлінням та жорсткою позицією відносно корупції, має один з найвищих показників ВВП та досить низьку політичну активність на фоні політичної та соціальної стабільності, безпеки та консенсусу [10, p. 34]. З приводу цього, Ф. Фукуяма висловлює думку, що авторитаризм за умови цілеспрямованого розвитку може бути дієвим. У підтвердження власної позиції, він також наводить приклад Східну Азію: «багато політекономів заявляли, що економічна реформа вимагає аскетизму, зниження оплати праці та інших типів короткочасних поступок, тим самим визиваючи політичну опозицію та реакцію. Тому на реформи краще реагують авторитарні режими, які здатні придушувати соціальні вимоги, чи технократична еліта, яка так чи інакше ізольована та захищена від політичного тиску» [7, с. 55]. Тому в економічній сфері вважається допустимим, щоб держава свідомо і послідовно втручалася в ціноутворення, щоб стимулювати розвиток певних галузей. Можливі й навіть вважаються необхідними багато інших форм втручання в економіку. Виробництво розвивається і розширюється не в цілях споживання, а в кінцевому рахунку для того, щоб мати важіль впливу на інші країни і зміцнити власну національну безпеку і автономію [1, с. 113].

На думку Ш. Тан, азійський спосіб життя може бути пояснений у зв'язку з роботою М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму». Так азійські цінності спонукають людину весь час працювати, особливо на користь суспільства та держави. Тут випливає твердження, що демократія залишається недозволеною розкішшю, поки процвітання не буде досягнуте. Ця «протестантська етика» приписує високі темпи зростання в умовах певних культурних особливостей. Це включає в себе важку працю, ощадливість, дисципліну і роботу в команді [11, p. 3].

Азійська модель розвитку та її наслідок азійське економічне диво, на думку Г. Кана (Herman Kahn) та Е. Фогель (Ezra Vogel) здебільшого завдячують глибокому вкоріненню конфуціанських цінностей не тільки в батьківщину вчення – Китай, а й в усі країни Азійського тигра. Так, конфуціанські культурні фактори, такі як сильне лідерство, тенденція бути ощадливими, стриманими, старанними в навчанні, мати конструктивну міжособистісну комунікацію, співпрацю та працьовитість [8, p. 198], – стали основою системи азійських цінностей. А. Воскресенський зазначає, що як в соціальній, так і в економічній сферах поведінка індивідів регулюється через обов'язок перед членами родини, а в ширшому значенні – перед групою. На Заході ж поведінка в економічній сфері регулюється формальним контрактом, що покликаний обмежувати прояви індивідуального егоїзму. Безпосередні учасники економічних відносин виходять з доброї волі і прихильності один до одного. Це не найкраща (найбільш вигідна) політика для них, а обов'язок, освячений традицією [1, с. 113].

Модернізуючись в економічному плані, держави Східно–Азійського регіону отримали успіх саме через усвідомлення та дотримання власної специфіки менталітету, розуміння місця індивіда в суспільстві та державі. Цінність блага загального, колективного на відміну від індивідуальних цінностей сприяли швидкій навздогінній модернізації країн Азії в економічній, правовій та науковій сферах.

Поряд з національною системою цінностей, держави Східно–Азійського регіону, будучи членами АСЕАН (Тихоокеансько–Азійського співтовариства), покликані дотримуватись таких універсальних цінностей, які мають західне коріння: демократія, права і свободи людини, справедливість, рівність. Проте азійські вчені схильні заперечувати універсалістську концепцію прав людини, виділяючи поняття колективних прав людини, заснованих на національній специфіці. Тому захисники азійських цінностей вважають, що політичними правами окремих індивідів можна пожертвувати заради вищого суспільного блага, наприклад, заради досягнення стійких високих темпів зростання та соціальної рівності [6, с. 344].

Деякі дослідники, здійснюючи порівняння дотримання прав громадян в країнах Азії, у Франції та США, дійшли до висновку, що азійські держави, особливо держави Південної Азії мають тенденцію не в повній мірі забезпечувати громадянські та політичні права в суспільстві [9, p. 16]. Але з іншого боку, зазначається, що азійські країни мають тенденцію до кращого забезпечення у таких

питаннях людського розвитку: освіта, дитяча смертність, життєві очікування, закон і порядок та соціальна стабільність [9, p. 17].

Ш. Тан і В. Реєс зазначають, що розрив між притаманними Заходом традиційними цінностями та цінностями Сходу відбувається лише через інше розуміння шляхів людського розвитку. Деякі вчені пояснюють цей фундаментальний розрив через прийняття Заходом, а особливо ліберальними демократіями, ідеї переважання індивідуальних громадянських прав, на відміну від демократичних прав Азії, які покликані сприяти посиленню зв'язків між такими спільнотами як сім'я та нація [11, p. 2]. Інші вчені пояснюють цей ціннісний розрив через концептуалізацію поняття демократії, коли західні держави є зразком ліберальних демократій які є повноцінними виборчими демократіями, та напівліберальні та не ліберальні демократії, які поєднують в собі авторитарні риси через формальну процедуру виборчого процесе [11, p. 2].

Саме тому головними політичними цінностями Східно–Азійського регіону можна назвати верховенство закону, повагу до індивіда, порядок, рівність, дотримання прав і свобод особи, але з переважанням колективного над індивідуальним. В широкому сенсі азійські цінності – це пріоритет інтересів общини (села, підприємства, нації, світового співтовариства) над інтересами індивіда [6, с. 344].

Таким чином, можна зробити висновок, що незважаючи на багатовіковий приклад розвитку колективістських та індивідуалістських цінностей Сходу та Заходу відповідно, обома аксіологічними парадигмами основоположними цінностями проголошено благоденство, згоду, права людини тощо. Але шляхи реалізації цих ідеалів відрізняються. Певна самовпевненість в єдино правильному шляху розвитку західних цінностей робить їх аксіологічну систему безкомпромісною, що важко піддаються змінам та альтернативам. В той же час, азійським цінностям притаманний, за висловом В. Попова, принцип компромісу для досягнення вищого суспільного блага. З нього логічно витікає наступний – терпимість до різних форм суспільного ладу, повага до альтернативи, експерименту, розуміння, що для виживання та процвітання общини (нації, цивілізації) можна поступитися всіма ідеологіями та «ізмами» разом узятими. Тому ця терпимість високо цінується іншими державами та часто протиставляється американській агресивності та примітивному поділу світу на «наших» та «ваших». Тому азійські цінності можуть виявитися більш привабливими для інших держав, ніж протестантська «свобода особистості з її правами» [6, с. 346].

Висновки та перспективи дослідження. Нині відбувається синтез відносин євроатлантичних цивілізацій з національною специфікою, самобутністю інших цивілізаційних центрів (Китаю, Індії, Арабського світу тощо), продуктом чого виявляється зміна вигляду, стереотипів споживання, поведінки багатьох народів, що не означає їх повної «європеїзації». Засвоївши європейські науково–технічні досягнення, використовуючи європейський досвід організації суспільно–політичної сфери життя, центри цивілізації, які попри все зберегли власну самобутність, починають опановувати ареали самих євроатлантичних народів. Симптомами цього виступають і заповнення ринків США та Західної Європи цілком конкурентними товарами, виробленими в Японії, країнах Південно–Східної Азії та Китаю [2, с. 62], а також захоплення західною цивілізацією культурою, релігією та філософією Сходу. Азійські політичні, соціальні та культурні цінності показали свою дієвість прикладом стрімкого економічного та соціального зростання, посиленням міжнародного статусу у світі, науково–технічним прогресом, тому дослідження подальших умов успіху є перспективною темою для наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Воскресенский, А., 2007. 'Политические системы и политические культуры Востока', *под ред. проф. А. Д. Воскресенского*, 2–е изд. перераб. и доп., Москва: *АСТ: Восток – Запад*, 829 с.
2. Денисенко, ВМ., Климончук, ВЙ., Привалов, ЮО., 2007. 'Дискурс свободи: утопія та реальність вибору', Львів: *Астролябія*, 212 с.
3. Єрмоленко, А. ,1999. 'Комунікативна практична філософія', Київ: *Лібра*, 488 с.
4. Ковальчук, Т., 2009. 'Формування європейської ідентичності в контексті мультикультуральної парадигми', *Науковий вісник Дипломатичної академії України*, Вип.15, с.254–261.
5. Кудряченко, А., Білоножко, Є., Бульвінський, А. та ін., 2014. 'Сучасні європейські культурно–історичні цінності в контексті викликів глобалізації', керівник авторського колективу і науковий редактор доктор історичних наук, професор А. Кудряченко, ДУ «Інститут всесвітньої історії», Київ: *Фенікс*, 444 с.
6. Попов, В., 2007. '«Пекинский консенсус» против «вашингтонського»: «азиатские ценности» более конкурентоспособны, чем либерализм?', с.343–347. [online] Доступно: https://pages.nes.ru/vpopov/documents/Beijing%20concensus–%20Prognosis–2007.pdf
7. Фукуяма, Ф., 2006. 'Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке', Москва: *АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ*, 220 с.
8. Lee, Seung–Hwan, 2001. '«Asian Values» and Confucian Discourse', *Korea Journal,* Vol.41, No.3 Autumn, p.198–212.
9. Peerenboom, R., 2006. 'An empirical overview of rights performance in Asia, France and the USA: The dominance of wealth in the interplay of economics, culture, law and governance', *Human Rights in Asia: A Comparative Legal Study of Twelve Asian Jurisdictions, France and the USA*, p.1–64.
10. Reyes, V., 2013. 'Social Media Networks and Tactical Globalization: An Exploratory Case Study of contesting political «space» in Singapore', *St. Antony's International Review,* Vol.8 (2), p.33–46.
11. Tan, Ch., Reyes, V., 2014. 'Political Values in Asia, the ASEAN Political Security Community, and Community, and Cofucius' Philosophy', *PLS Working Papers Series*, Vol.11, p.1–16.
12. Welzel, Ch., 2011. 'The Asian Values Thesis Revisited: Evidence from the World Values Surveys', *Japanesse Journal of Political Science,* Cambridge: *Cambridge University Press*, Vol.12 (1), p.1–31.

References

1. Voskresenskyi, A., 2007. 'Polytycheskye systemy y polytycheskye kultury Vostoka'(Political Systems and Political Cultures of the East)', *pod red. prof. A. D. Voskresenskoho*, 2–e yzd. pererab. y dop., Moskva: *AST: Vostok – Zapad*, 829 s.

2. Denysenko, VM., Klymonchuk, VI., Pryvalov, YuO., 2007. 'Dyskurs svobody: utopiia ta realnist vyboru (Discourse of the Freedom: Utopia and Reality of Choice)', Lviv: *Astroliabiia*, 212 s.

3. Iermolenko, A., 1999. 'Komunikatyvna praktychna filosofiia (Communicative Practical Philosophy)', Kyiv: *Libra*, 488 s.

4. Kovalchuk, T., 2009. 'Formuvannia yevropeiskoi identychnosti v konteksti multykulturalnoi paradyhmy (The Formation of the European Identety in Connection with Multicultural Paradigm)', *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, Vyp.15, s.254–261.

5. Kudriachenko, A., Bilonozhko, Ye., Bulvinskyi, A. ta in., 2014. 'Suchasni yevropeiski kulturno–istorychni tsinnosti v konteksti vyklykiv hlobalizatsii (Contemporary European Cultural and Historical Values in the Context of the Challenges of Globalization)', kerivnyk avtorskoho kolektyvu i naukovyi redaktor doktor istorychnykh nauk, profesor A. Kudriachenko, DU «Instytut vsesvitnoi istorii» Kyiv: *Feniks*, 444 s.

6. Popov, V., 2007. '«Pekynskyi konsensus» protyv «vashynhtonskoho»: «azyatskye tsennosty» bolee konkurentosposobny, chem lyberalyzm? (Beijing Consensus vs Washington Consensus: Are Asian Values More Competitive than Liberalism?)', s.343–347. [online] Dostupno: https://pages.nes.ru/vpopov/documents/Beijing%20concensus–%20Prognosis–2007.pdf

7. Fukuiama, F., 2006. 'Sylnoe hosudarstvo: Upravlenye y myrovoi poriadok v XXI veke (State Building: Governance and World Order in the Twenty–First Century)', Moskva: *AST: AST MOSKVA: KhRANYTEL*, 220 s.

8. Lee, Seung–Hwan, 2001. '«Asian Values» and Confucian Discourse', *Korea Journal,* Vol.41, No.3 Autumn, p.198–212.

9. Peerenboom, R., 2006. 'An empirical overview of rights performance in Asia, France and the USA: The dominance of wealth in the interplay of economics, culture, law and governance', *Human Rights in Asia: A Comparative Legal Study of Twelve Asian Jurisdictions, France and the USA*, p.1–64.

10. Reyes, V., 2013. 'Social Media Networks and Tactical Globalization: An Exploratory Case Study of contesting political «space» in Singapore', *St. Antony's International Review,* Vol.8 (2), p.33–46.

11. Tan, Ch., Reyes, V., 2014. 'Political Values in Asia, the ASEAN Political Security Community, and Community, and Cofucius' Philosophy', *PLS Working Papers Series*, Vol.11, p.1–16.

12. Welzel, Ch., 2011. 'The Asian Values Thesis Revisited: Evidence from the World Values Surveys', *Japanesse Journal of Political Science,* Cambridge: *Cambridge University Press*, Vol.12 (1), p.1–31.

* * *

УДК 321:316.3

ПОЛІТИКО–ІСТОРИЧНА СКЛАДОВА В ДЕРЖАВНІЙ ІСТОРІЇ ЯПОНІЇ «НІХОН КОКІ»

POLITICAL AND HISTORICAL COMPONENT OF JAPAN'S NATIONAL HISTORY «NIHON KOKI»

Мостіпан О. М.,
кандидат політичних наук, доцент кафедри економіки підприємств та соціальних технологій, Державний університет телекомунікацій (Київ, Україна), e–mail: mostipan–alex@ukr.net, ORCID: https://orcid.org/0000–0002–2745–0787

Mostipan O. M.,
Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of economics of enterprises and social technologies, State University of elecommunications (Kyiv, Ukraine), e–mail: mostipan–alex@ukr.net, ORCID: https://orcid.org/0000–0002–2745–0787

Проаналізовано історико–культурний контекст та причини створення державної хроніки Японії «Ніхон Кокі». З'ясовано функції роботи як політичного тексту у процесі боротьби за державну владу між представниками спадкової аристократії. Виокремлено основні етапи створення роботи «Ніхон Кокі» та досліджено політичні акценти у відображенні подій притаманні кожному з етапів. Розглянуто особливості реалізації конфуціанської моделі управління суспільно–політичними процесами в аспекті відповідності ідеалу «благородного мужа» японської аристократії та представників бюрократичного апарату.

Ключові слова: *державна історія, Японія, «Ніхон Кокі», імператор, бюрократія.*

The article analyzes the historical and cultural context and the reasons for the creation of the state chronicle of Japan «Nihon Koki». The functions of work as a political text in the process of struggle for state power between representatives of the hereditary aristocracy are revealed. The main stages of «Nihon Koki» work are singled out and the political accents in the reflection of events are investigated for each of the stages. The peculiarities of the implementation of the Confucian model of management of socio–political processes in the aspect of conformity to the ideal of the «nobleman» of the Japanese aristocracy and representatives of the bureaucratic apparatus are considered. The detailed biographies of the authors of the chronicle, contained in the work itself, reflect the realization of the principle of the proper administration of the emperor, which thus testifies respect for scholars, culture and science. "Nikon Koki" consistently holds the view that the representatives of the political elite should be more educated in comparison with other social groups. The style of the story claims to be objective, but reflects the realized political interests of the elite and the high intellectual level of the creators of the chronicle.

Keywords: *state history, Japan, «Nihon Koki», emperor, bureaucracy.*

«Ніхон Кокі» («Пізні записи про Японію») була розпочата у 819 р. на замовлення Імператора Сага (786–842), була продовжена за часи правління Імператора Джуна (785–840) та завершена у 840 р. за Імператора Нінмьо (808–850). В «Ніхон Кокі» розкрито події впродовж 41 року з 792–833 рр. Хроніка створювалась безпосередньо в історичний момент, що в ній описаний, а події відбувались в реальному часі або тільки–но завершились. «Ніхон Кокі» мислилась як робота, що логічно продовжує «Шьоку Ніхонгі» в проекті створення державної історії. Збереглося не більше четвертої частини з загального обсягу, що становив 40 томів.

Робота над текстом відбувалось у декілька основних етапів, що відповідають періодам правлінь імператорів, коли здійснювалась компіляція. На кожному з етапів склад авторського колективу зазнавав змін з різних причин (переважно смерть учасника). Наведені біографії авторів хроніки засвідчують реалізацію принципу належного правління імператора, який у такий спосіб демонструє повагу до вчених, культури та науки. «Ніхон Кокі» продовжує втілювати ідею попередніх національних історій, а саме фіксувати події та морально–політичні висновки з них для майбутніх правителів та еліти.

Про історичний контекст та особливості створення роботи «Ніхон Кокі» сучасні дослідники отримують інформацію з іншої роботи – «Руіджі Кокуші» (була створена на замовлення імператора Уда (867–931) за авторства Сугувара но Мічідзане (845–903). «Руіджі Кокуші» мала на меті вичерпно перерахувати у хронологічному порядку та узагальнити всі події, які були описані в Шести Національних Історіях. Частина томів роботи «Ніхон Кокі» не збереглася до сучасних часів, а тому «Руіджі Кокуші», дублюючи зміст «Ніхон Кокі», доповнює втрачений матеріал.

«Ніхон Кокі» містить детальні біографічні відомості про високопосадовців та імператорів. Державна історія пояснюється на фоні життя правителів, їх оточення та неординарних особистостей, які завдяки своїм вчинкам увійшли в хроніку. Роль особистості, її талантів та чеснот постають як ключові чинники процесу розгортання культурного поступу та розвитку держави.

Імператор Сага (786–842), який був сином імператора Камму (736–806), на 11 рік свого правління у 819 році віддав наказ розпочати створення роботи чотирьом високопосадовцям: Великому Раднику Фудзівара Фуюцугу (775–826), Середньому Раднику Фудзівара Оцугу (773–843), Консультанту Фудзівара Садацугу, та Консультанту Йошіміне Ясуйо (785–830). Таким чином, Імператор Сага продовжив традицію державного літописання. На момент завершення роботи лише один Фудзівара Оцугу з основних авторів залишився живим [1, с. 124].

В період правління імператора Сага були складені також інші роботи: два збірника китайської поезії – «Ріоншю» (814 р.) та «Бунка Шюрейшю» (818 р.), «Конін Кьяку Шікі» («Положення та процедури епохи Конін») (820 р.), «Даірі Шікі» («Палацові Процедури») (821 р.). До написання державної історії, політичних текстів та загалом творення культурної традиції були залучені представники впливових родів, родичі високопосадовців, нащадки імператорів, що цементувало ієрархічну структуру феодального японського суспільства.

Великому Раднику Фудзівара Фуюцугу (775–826), який одночасно обіймав посади Генерала Правої Гвардії та Інспектора провінцій Муцу та Дева, на час створення роботи було 45 років. У 821 році його призначили Правим Міністром. Він також керував створенням «Положення та процедури епохи Конін» (820 р.) та «Палацові Процедури» (821 р.). Завдяки цьому з постаті Фудзівара Фуюцугу розпочинається фактична

монополія на владу північної гілки роду Фудзівара, ідейні основи якої систематично закладались в державному літописанні та різноманітних санкціонованих владою імператора текстах.

Середній Радник Фудзівара Оцугу (773–843) був старшим сином Момокава гілки Шікі роду Фудзівара. Коли розпочалось створення «Ніхон Кокі» у 819 р., йому було 46 років та обіймав посади Середнього Радника і Голови Міністерства Народних Справ. З 830 р. Оцугу став Наставником Наслідного Принца та Правим Великим Мінстром. Отже, Фудзівара Оцугу на час створення «Ніхон Кокі» обіймав найвищі посади з–поміж інших авторів, а тому його номінальна посада голови авторського колективу співвідносилась з реальним станом справ. Фудзівара Оцугу був управлінцем з чітко вираженим державним мисленням, реформатором у господарській діяльності, перейнявся розвитком економічного життя (оптимізував вирощування та транспортування рису). Середній Радник надав рекомендації з підвищення ефективності державного управління, що були сформульовані ним у роботі «Про Доброчесний Уряд», чим заслужив невдоволення Імператора Камму [1, с. 128]. Крім того, Фудзівара Оцугу розвивав в собі літературний талант, а його вірші були записані в хроніці як приклад для наслідування.

Консультант Фудзівара Садацугу (?–824) був двоюрідним братом Цугутада, автора «Шьоку Ніхонгі». Відзначають, що його включення до авторського колективу мало суто формальний характер, оскільки він був погано обізнаний з гуманітарною освітою [1, с. 126]. Включення родичів високопосадовців до складу авторів державної історії мала на меті закріпити вплив представників поважних родів на прийняття політичних рішень, легітимізувати їхні владні амбіції та закріпити підвалини феодальної структури суспільства.

Консультант Йошіміне Ясуйо (785–830) був сином імператора Камму (736–806). З «Ніхон Кокі» випливає, що він мав природний талант до учености, відзначався схильністю до військової справи та користувався довірою імператора Сага (786–842). Він був одним з редакторів «Кейкокушю» (збірник поезії класичною китайською мовою створеної японськими поетами) та «Даірі Шікі» («Палацові Процедури») [1, с. 125].

На другому етапі створення, у період правління Імператора Джуна, до складу авторського колективу, де на той час залишився лише Середній Радник Фудзівара Оцугу, увійшли – Тимчасовий Великий Радник Кійовара Нацуно, Середній Радник Князь Наойо, Консультант Фудзівара Йошіно, Консультант Оно Міменорі, Великий Секретар Саканою Імацугу, і Великий Секретар Шімада Кійота. Отже, Імператор Джуна призначив нових авторів «Ніхон Кокі» у 830 році після смерті Імператора Сага.

Кійовара Нацуно одночасно обіймав дві посади – Генерала Лівої Гвардії, Великого Радника та Голови Міністерства Народних Справ. Він пройшов тривалий шлях у владній ієрархії, обіймаючи посади Консультанта, Тимчасового Великого Міністра та Правого Міністра.

Князь Наойо обіймав посади Середнього Радника, Молодшого Третього Рангу, і одночасно, Голови Міністерства Центральних Справ. Він також мав досвід перебування на посадах Консультанта, Контролера Лівих та Мера Лівої Столиці.

Фудзівара Йошіно обіймав посади Консультанта, Старшого Четвертого Рангу, Нижнього, Генерала Правої Гвардії, і одночасно, Керівника Домогосподарства Наслідного Принца. Відзначають його чудову освіченість та любов до навчання, педагогічні здібності та таланти до державного управління. Здобувши освіту у відповідності з канонами китайських класичних текстів, Фудзівара Йошіно намагався реалізовувати свої знання у практичній площині.

Оно Міменорі розпочав кар'єру з посади Тимчасового Малого Секретаря, продовжив як Другий Віце–Міністр Міністерства Церемоніалу, далі – як Голова Казначеського Бюро, і, нарешті, – Консультант. Крім того, він був Головою Міністерства Покарань та Помічником Управителя Уряду в Кюсю. Оно Мінеморі користувався довірою Імператора, мав літературні здібності, що дозволило йому приймати участь у створенні поетичних збірок на китайський зразок.

Саканою Імацугу був вченим в історичній науці та літературі, а також обіймав посаду Великого Секретаря. Приймав участь у написанні віршів, які були включені до поетичних збірників «Ріоншю» та «Бунка Шюрейшю».

Шімада Кійота здобув університетську освіту та обіймав посади спочатку Малого, а потім – Великого Секретаря. У різний час обіймав посади Другого Віце–Міністра Міністерства Імператорського Домоволодіння, Другого Віце–Міністра в Міністерстві Цивільних Справ та Управителя в Провінції Іга.

Після смерті Імператора Джуна у 830 році фактично завершився другий етап у створенні «Ніхон Кокі», але текст не був готовий.

Третій етап у створенні «Ніхон Кокі» був розпочатий за Імператора Ніннмьо. Наказ про відновлення роботи над текстом був даний Лівому Міністру Фудзівара Оцугу, Правому Міністру Мінамото Токіва, Середньому Раднику Фудзівара Йошіно, Середньому Раднику Фудзівара Йошіфуса, і Консультанту Асано Шікаторі, колишньому Управителю Провінції Ідзумі Фуру Таканіва та Великому Секретарю Ямада Фуруцугу [1, с. 124].

Мінамото Токіва в різний час обіймав посади Правого Міністра, Середнього Радника, Великого Радника, а також Наставника Наслідного Принца. Він був сином Імператора Сага. Його призначення до складу авторів може свідчити, що імператорський рід намагався протистояти дедалі все більшій владі роду Фудзівара в аспекті права створювати та тлумачити державну історію.

Фудзівара Йошіфуса обіймав посади Консультанта та Тимчасового Середнього Радника. Завдяки довірі з боку Імператора Ніннмьо його включили до складу авторського колективу.

Асано Шікаторі обіймав посаду Консультанта. Він здобув університетську освіту та був добре обізнаний з китайськими класичними текстами. Він отримав закордонний досвід на дипломатичній службі в Китаї та мав літературні здібності, що дозволило писати вірші та редагувати збірник «Даірі Шікі».

Фуру Таканіва обіймав посаду Правителя Провінції Ізумі та добре знався на китайській поезії.

Ямада Фуруцугу обіймав посади Приватного Секретаря, Малого Секретаря, Великого Секретаря, Помічника Управителя провінції Ава та Тимчасового Помічника Правителя провінції Сагамі. На державній службі досяг значних успіхів в управлінні провінціями. Ямада Фуруцугу здобув популярність завдяки слідуванню конфуціанському вченню про «благородного мужа» у практичній діяльності.

Приналежність до авторського колективу не завжди відображала літературні таланти, досягнення та компетенції необхідні для створення державної історії, а скоріше, свідчила про повагу до посад в існуючій політико–владній системі феодальної Японії. Усі без виключення автори належали до впливових аристократичних родів, що змагались між собою за першість у стародавності роду, а тому докладали зусиль для легітимації влади шляхом створення текстів державної історії.

Високий рівень освіченості правителя та державних службовців, їхня безпосередня залученість у творення культурних цінностей (музики, поезії, прози, каліграфії, живопису та ін.) вважалися передумовою для реалізації успішної державної політики. Наприклад, перелік обов'язків імператора включав прослуховування лекцій з китайської класики та вивчення поетичних антологій в державній Академії за участі вчених [2, с. 354]. Розвиток національної культури був у пріоритеті державної політики, а культурна модернізація у кооперації з Китаєм досягла свого апогею у IX ст. Так, у 891 р. вийшов указ імператора скласти перелік книг, які є на даний час в державі – всього разом вийшло 19000 сувоїв [2, с. 345]. Тому, політична еліта була зобов'язана демонструвати взірці для наслідування іншим групам суспільства як, наприклад, з часом трапилось з каліграфією популярність якої стала всенародною [3, с. 22].

У «Ніхон Кокі» послідовно проводиться думка, що представники політичної еліти мають бути більш освіченими та культурними порівняно з іншими соціальними групами. Ця ідея була підкріплена реальною практикою обіймання державних посад, коли з 794 р. було фактично скасовано традицію передачі посад від батька сину у спадок, а натомість були введені державні іспити, що мали успішно скласти представники феодальної еліти, змагаючись між собою за більш привабливі посади [4, с. 10; 2, с. 342]. У«Ніхон Кокі» чітко відображено дух часу, а саме практику реалізації указу імператора від 812 р., коли всі представники аристократичних кланів, які претендували на державні посади, здобували обов'язкову державну освіту за конфуціанським каноном [4, с. 10]. Наведено приклади, коли імператори та бюрократична еліта безпосередньо писали вірші, проводили конкурси та літературні читання.

«Ніхон Кокі» створили у «золоту добу», коли впродовж чотирьох століть (між заснуванням столиці в Кіото у 794 р. та виникненням сьогунату (військового уряду) в Камакура у 1185 р.) імператорська влада сприяла розвитку національної культури та високих естетичних смаків в середовищі еліти [5, с. 53]. У такий спосіб політична еліта здійснювала культурний поступ в державі. Крім того, конфуціанський моральний код заповідав державним службовцям та чиновникам піклуватись про суспільне благо, уникаючи залежності від примар особистого збагачення у швидкоплинному світі. Протилежна поведінка та вчинки зазнають критики в «Ніхон Кокі» як повчання майбутнім правителям та еліті.

Про Імператора Камму (737–806) оповідається в 5 томі з посиланням на події починаючи з липня 796 р. до березня 797 р. Відомості про нього містяться й у 8 томі: описуються події з січня 799 р. до грудня 799 р. У 12 томі Імператор Камму згадується в період з січня 804 р. до червня 805 р. І, нарешті, в 13 т. надано звіт про Імператора з липня 805 р. до травня 806 р. У характеристиці Камму вжито конфуціанський термін «синівська шанобливість», що є свідченням визнання його особистих чеснот та вектору державної політики, що він реалізовував. У «Ніхон Кокі» змальовано позитивний образ Імператора Камму як достойного та освіченого правителя, який здійснював оборону, військові завоювання та розбудову держави. Останні дві сфери діяльності несли великі збитки для простого народу, що стало предметом критики діяльності Імператора та, очевидно, використовувалось як фактор політичної боротьби в середовищі спадкової еліти. Камму увійшов в історію як сильний правитель, який дієвими заходами зменшив вплив храмів та аристократії шляхом перенесення столиці у 784 р. з м. Нара до м. Нагаока (складнощі будівництва призвели до відмови від проекту через 10 років), і нарешті – в м. Кіото (столиця протягом 11 століть) [6, с. 162].

«Ніхон Кокі» містить розмиті моменти та формальні неточності, що складно пояснити з точки зору логіки літописання. Так, у рік початку правління нового імператора традиційно розпочиналась нова епоха, і відповідно, завершувалась попередня. Проте що стосується Камму (епоха Енряку) та його наступника, сина, імператора Хейдзей (773–824), що правив під дивізом Дайдо (806–810), звідки й слідує назва епохи, трапився дивний збіг, коли останній рік правління Камму, і відповідно епоха Енряку, збігся з першим роком правління Хейдзей, відповідно, епохи Дайдо. З одного боку, це можу бути свідченням неточності у складанні літопису, а з іншого – певного короткого часу невизначеності, коли було складно з'ясувати хто насправді править. Обіймання найвищої державної посади одночасно двома особами в один рік було неможливим

у період стабільності та дотримання традиції передачі влади, що може свідчити про неточність в хроніці, адже протилежного не зафіксовано.

У 5 томі розкрито біографії високопосадовців, які володіли четвертим рангом та вище. Життєпис Ваке Кійомару (733–799) включено, аджевін був радником Імператора Камму та підтримував запровадження буддизму в Японії як чинника ідеологічної опори імператорської влади. Оповідь про Ваке Кійомару свідчить про боротьбу за владу в середині правлячого роду з використанням релігійного фактору для освячення сходження на престол нового Імператора, коли високопосадовець підтримав Камму на противагу Докіо (700–772), який незабаром став монахом. Так, Ваке Кійомару з посиланням на оракул заявив, що неможливо сходження на престол Докіо, оскільки завжди існувала різниця між підданим та правителем, і ніколи не було прецеденту, щоб підданий став правителем. Як наслідок, Ваке Кійомару ледь не втратив життя та потрапив в заслання в провінцію Осумі, оскільки Докіо на той час здобув підтримку Імператриці Шьотоку. Втім, вже незабарам сам Докіо був висланий зі столиці Нара після смерті Імператриці. Детальна Біографія Ваке Кійомару розкриває особисті та професійні якості державного діяча, що варті наслідування у феодальній державі, як вірного підданого, який турбується про честь власного роду. Тому наведено опис славних діянь його предків у чотирьох поколіннях і так легітимізовано його теперішнє становище. Акцентовано увагу на вірності як особистій чесноті, що є підставою для обіймання високих державних посад. Історичний запис претендує на певну об'єктивність, оскільки поряд з успіхами Ваке Кійомару наведено приклади невдач, що зроблено з метою повчання майбутнім державним діячам.

У 5 томі розкрито деякі особливості релігійного життя в тогочасній Японії. Наведено приклад конкурентної боротьби між храмами Ісонокамі та Ямашіро шляхом змагання за володіння священними скарбами, що давали право на релігійну першість.

У 5 томі охарактеризовано особливості дипломатичних відносин з іноземними державами, насамперед з Китаєм. Оповідається про надсилання послів в добу Тан. У IX ст. кількість відправлених державних посольств до Китаю стрімко зменшилась і нараховувала 2 (804 р. і 838 р.), що свідчить про віру японців в здобутті базових китайських знань та розвиток приватної торгівлі [2, с. 344].

Період правління Імператора Хейдзей (773–824) зображено у 14 та 17 томах: з травня 806 р. до вересня 806 р., а також з квітня 808 р. до квітня 809 р. Оповідь про врядування Імператора розпочато з важливої адміністративної функції, що він здійснив – призначив інспекторів в шести районах країни, де їх раніше не було. Це є свідченням новаторства в проведенні внутрішньої політики, що мала на меті посилення влади самого Імператора, централізацію держави, підвищення ефективності управління територіями, завоювання непідконтрольних груп населення. У «Ніхон Кокі» змальовано образ Імператора Хейдзей як мудрого правителя. Втім надмірні владні амбіції, що випливали з глибин його характеру та складної душевної організації, дещо затьмарили в цілому позитивний образ зображений в хроніці. Вольовий характер, рішучість у досягненні цілей, працьовитість, яскраво виражені лідерські якості формують уявлення про складну, неординарну та багатогранну особистість на фоні драматичного історичного моменту, що вимагав таких керманичів. Навіть братовбивчий крок здійснений Імператором для сходження на престол не зустрів надмірної критики з боку авторів «Ніхон Кокі». Складність зображення образу Імператора полягає у тому, що особисті владні амбіції були поєднані з глибокою повагою до закону, шануванням порядку та традицій. Спектр якостей та чеснот Імператора Хейдзей був перенесений ним особисто як критерії для відбору та оцінки діяльності державних службовців з середовища спадкової феодальної еліти. У цьому зрізі спостерігаємо динаміку політичної системи в аспекті реалізації функції добору політичної еліти в стародавній Японії, коли сходження нового імператора на престол було досить прогнозованим кроком з огляду на політичну традицію, що поступово набувала формалізації. Водночас, вже новий імператор переймав на себе тягар відповідальності за формування та діяльність ієрархічної бюрократичної системи державного управління [7, с. 355].

Правління Імператора Сага (876–842) описується в чотирьох томах: у 20 (з вересня 810 р. до грудня 810 р.), у 21 (з січня 811 р. до грудня 811 р.), у 22 (з січня 812 р. до лютого 813 р.) та в 24 (з липня 814 р. до грудня 815 р.). Історія про врядування Імператора розпочинається з оповіді про успішне придушення спроби державного заколоту з боку колишнього, і на той час того, хто відрікся, імператора Хейдзей, який замислив повернути столицю в м. Нара. Це означало незгоду частини правлячої еліти дотримуватись традиції добровільної передачі влади з боку одного імператору його наступнику. Тому Імператор Сага зображений як державний муж, який здатний захищати підвалини функціонування політичної системи, бюрократичного апарату та культурної традиції. Покарання для заколотників визначалось їхнім рангом та роллю у подіях, проте не завжди це була смертна кара. Траплялись випадки, коли безпосередні організатори подій з кола високопосадовців отримували заслання в далекі провінції, де вони, до речі, нерідко обіймали державні посади та фактично продовжували служити імператору. У випадку з заколотом колишнього Імператора Хейзей проти Імператора Сага, частина чиновників були вислані зі столиці, декого покарали смертю, а сам Імператор Хейзей поголив голову та пішов у священники. Останнє явище поступово закріпилось як культурна традиція, що набула значної сили в Японії, а тому часто траплялись випадки, коли настоятелі храмів та загалом вища ланка діячів релігійної сфери були представниками імператорського роду.

Політика Імператора Сага була спрямована на об'єднання територій та поширення впливу на них державної влади. На півдні острова Кюсю проживали племена Хаято, а на півночі острова Хонсю – Емісі, які не бажали повністю підпорядкуватись владі імператора і вважались «південними» та «північними» варварами [7, с. 164]. Тому значна частина оповіді про правління Сага присвячена подробицям завоювання непокірних Емісі, що супроводжувалось військовими походами, здобуттям слави та державних рангів. Особливих успіхів у цьому досяг Фунья Ватамаро, який був успішним полководцем, обіймав посади інспектора провінцій Муцу та Дева, а також заслужив молодший третій ранг на державній службі.

Як повчання майбутнім урядовцям про Консультанта, Генерала гвардії та Голову департаменту сінто Онакатомі Асон Мороу сказано, що він мав величезну жагу до багатства, що вважалося недостойним похвали. Про Середнього Радника Ямато Асон Якамара зазначено, що він був людиною чесною, доброзичливою та не спокушений владою, проте не мав жодних здібностей до наукової роботи, які вважалися передумовою до обіймання високих посад. У цьому аспекті його призначення та ранги зазнали критики в «Ніхон Кокі», адже здібності та таланти цього чоловіка до державної служби були близькими до варварських, що сприймалось недопустимим в освіченому середовищі інтелектуалів. Великого Радника, Генерала правої гвардії та Голову Міністерства військових справ Сакане Тамурамаро охарактеризовано як сміливу та відважну людину, талановитого полководця та керівника, який мав здібності до військової служби, що виявилось у виконанні функції завоювання варварів.

У «Ніхон Кокі» розкрито біографії впливових чиновників, їхні особисті якості, професійні здобутки та невдачі у реалізації державної політики. Ці короткі історії життя та діяльності державних службовців відображають дух часу, формують уявлення про відносини між людьми у межах бюрократичного апарату та політичної системи, яка зазнавала значної модифікації у процесі становлення японської державності. Стиль оповіді претендує на об'єктивний характер, проте відображає зреалізовані політичні інтереси еліти та високий інтелектуальний рівень творців хроніки. Цікавим є те, що детальні біографії самих авторів «Ніхон Кокі» розкрито вже в наступній роботі з національної історії – «Шьокі Ніхон Кокі».

Список використаних джерел

1. Sakamoto, Taro, 1991. 'The Six National Histories of Japan', transl. by John S. Brownlee, Tokyo: *UBC Press*, 232 p.

2. Shively, H. Donald, McCullough, H. William, 1999. 'The Cambridge History of Japan', Vol.2 Heian Japan, Cambridge: *Cambridge University Press*, 739 p.

3. 'Visual Encyclopedia of Japanese Culture', 2008, Tokyo: *K.K. Ikeda Shoten*, 255 p.

4. Turkington, DA., 'Chronology of Japanese History', Data format by Remy Bordelean. [online] http://www.shikokuhenrotrail.com/japanhistory/AChronologyOfJapaneseHistory_v1.pdf

5. Теймс, Р., 2009. 'Япония: история страны', пер. с англ. Е. Васильевой, М.: *Эксмо*; СПб.: *Мидгард*, 416 с. // Tejms, R., 2009. 'Japonija: istorija strany (Japan: the history of the country)', per. s angl. E. Vasil'evoj, M.: *Jeksmo*; SPb.: *Midgard*, 416 s.

6. Schirokauer, C., 2012. 'A Brief History of Chinese and Japanese Civilizations', Conrad Schirokauer, Miranda Brown, David Lurie, Suzzane Gay; 4th Ed., Wadsworth: *Cengage Learning*, 738 p.

7. Жуков, АЕ., 1998. 'История Японии', Т.1. С древнейших времен до 1868, М.: *Институт Востоковедения РАН*, 659 с. // Zhukov, AE., 1998. 'Istorija Japonii (History of Japan)', T.1. S drevnejshih vremen do 1868, M.: *Institut Vostokovedenija RAN*, 659 s.

* * *

УДК 32.019.51

ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССА ВСТУПЛЕНИЕ ТУРЦИИ В НАТО

POLITICAL AND STRATEGIC ASPECTS OF THE PROCESS ENTRY OF TURKEY INTO NATO
ПОЛІТИЧНІ ТА СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ВСТУП ТУРЕЧЧИНИ В НАТО

Набиева Л.,
докторант, Бакинский Государственный Университет (Баку, Азербайджан), e–mail: Leyla_88@yahoo.com

Nabieva L.,
doctoral student of Baku State University (Baku, Azerbaijan), e–mail: Leyla_88@yahoo.com

Набієва Л.,
докторант, Бакинський державний університет (Баку, Азербайджан), e–mail: Leyla_88@yahoo.com

Рассматриваются стратегические и политические аспекты процесса членства Турции в НАТО. Были исследованы причины шагов Турции по вступлению в НАТО. В то же время была подчеркнута позиция Соединенных Штатов и Соединенного Королевства, а также других государств в этом вопросе. Двумя основными причинами вступления в НАТО являются советская угроза и вестернизация общества. Важность вступления Турции в НАТО была подчеркнута как для ее самой, так и для западных государств.

Ключевые слова: *НАТО, процесс, аспект, причина, угроза.*

The article discusses the strategic and political aspects of the process of Turkey's membership in NATO. The reasons for Turkey's entry into NATO were investigated. At the same time, the position of the United States and the United Kingdom, as well as other States, was underlined. The two main reasons for joining NATO are the Soviet threat and the westernization of society. The importance of Turkey's accession to NATO was stressed both for itself and for Western states.

Keywords: *NATO, process, aspect, reason, threat.*

Розглядаються стратегічні і політичні аспекти процесу членства Туреччини в НАТО. Були досліджені причини кроків Туреччини щодо вступу в НАТО. У той же час була підкреслена позиція Сполучених Штатів і Сполученого Королівства, а також інших держав в цьому питанні. Двома основними причинами вступу в НАТО є радянська загроза і вестернізація суспільства. Важливість вступу Туреччини в НАТО була підкреслена як для неї самої, так і для західних держав.

Ключові слова: *НАТО, процес, аспект, причина, загроза.*

(стаття друкується мовою оригіналу)

Вторая мировая война и последующие события сыграли важную роль в возникновении НАТО. После Второй мировой войны Советский Союз создал свои коммунистические режимы в тех странах, которые он оккупировал во время войны. В то же время он продвигал коммунистов в Китае и повышал влияние в этой стране. Кроме того, Турция, Греция и Иран чувствовали на себе угрозу коммунизма. Таким образом, Советский Союз, который пытался расширить сферу деятельности, хотел, как можно скорее восстановиться, удерживая капитализм [7, с. 29].

После войны США стремились оставить Европу для решения своих собственных проблем. Однако она изменила политику отчасти из–за деятельности Советского Союза и отчасти из–за его внутреннего развития. После Второй мировой войне крупные страны, такие как Германия и Италия, были крайне слабыми. Эти условия изменили планы США, имеющие сильные экономические связи с Европой за короткое время. Уже европейские государства видели США в качестве гаранта защиты своего образа жизни и территориальной целостности, потому что они чувствовали слабость перед Советским Союзом.

В начале 1947 года Великобритания объявила США, что не может помочь Турции и Греции. Доктрина Трумэна была первым конкретным результатом изменения американской политики против экспансионистской политики Советского Союза. Позднее президент США Трумэн сделал свою знаменитую речь под названием «Доктрина» 12 марта 1947 года в Конгрессе США. Самым важным моментом в разговоре было «заявление» о сопротивлении свободных народов, которые не хотели быть подчиненными внешним давлением или внутренними вооруженными меньшинствами [9, с. 53].

Соединенные Штаты заявили, что это обеспечат экономическую помощь таким странам. Трумэн, который сравнил две системы, которые пытались доминировать в мире, сказал, что одна основана на воле большинства и свободу, а другая на террор и агрессию. В докладе «Рекомендации Госдепартамента США по Турции и Греции в чрезвычайной ситуации», говорилось что, должны быть приложены все усилия, чтобы эти государства стали демократическими государствами.

Доктрина Трумэна сыграла важную роль в формировании нового блока. Доктрина Трумэна разделила мир на два блока, открыто объявила советско–американскую борьбу и, таким образом, стала первым шагом холодной войны. С Доктриной Трумэна США отказались от своей политики одиночества. В то же время, США показала, что он понимает важность Турции и Греции для безопасности Европы.

США, считали важным военную помощь Турции и Греции. Причиной этого было то, что эти две страны были непосредственно подвергнуты давлению со стороны Советского Союза. 12 июля 1947 г. США предоставили Турции кредит в размере 100 млн. долларов для закупок вооружения. С 1947 по 1954 г. США оказали Турции военную помощь на 704,3 млн. долларов, а с апреля 1948 г. по 1954 г. – техническую и экономическую помощь в размере 262 млн. долларов [2].

С завершением войны США и СССР, которые сотрудничали во Второй мировой войне в качестве союзников, отдалились друг от друга и начали активно реализовывать свои интересы на различных направлениях в контексте международной политической конфронтации в качестве лидирующих акторов на международной арене. В связи с этим можно сказать, что доктрина Трумэна и план Маршалла были первыми мерами, которые были приняты со стороны США против советского экспансионизма на Ближнем Востоке и в Европе во второй половине 1940–х

годов. Однако данные меры не были вполне успешными. В качестве доказательства этого тезиса можно указать на февральские события 1948 года в Чехословакии, в результате которых Коммунистическая партия Чехословакии заняла ведущие позиции в политической системе страны.

Февральские события стали важной вехой в процессе создания организации Североатлантического договора – НАТО. Первой реакцией западных стран, которые сильно опасались распространения советского политического влияния в Европе, являлся Брюссельский договор, подписанный 17 марта 1948 года Великобританией, Францией, Бельгией, Нидерландами и Люксембургом, носивший характер агрессивного военно–политического союза данных государств. Однако данный шаг был недостаточно эффективным, поскольку не включал в себя США, которые являлись самой сильной военной державой западного мира этого периода. Для того чтобы установить баланс сил между западной и советской военной мощью, необходимо было включить США в данную коалицию [1, с. 99]. Страны участники Брюссельского пакта создали Западноевропейскую оборонительную организацию (Western Union Defence Organization) 28 сентября 1948 года. Ключевой задачей на данном этапе было не формирование новой оборонной организации, а привлечение США к военному союзу. Все эти процессы были предпосылкой формирования НАТО.

Что же касается Турции, ее характер для организации Евроатлантической безопасности всегда имел следующие моменты. Турция имеет очевидное и уникальное геостратегическое значение для Евроатлантического региона, учитывая ее расположение на стыке Черного и Средиземного морей и в непосредственной близости от Ближнего Востока, Балкан, Кавказа и Каспийского бассейна. Турция уверенно занимает первое место как самая населенная европейская страна, где большинство составляют мусульмане. Турция – мощный локомотив бизнеса и коммерции. Практически всем вопросам, жизненно важным для построения Евроатлантического сообщества безопасности, в той или иной степени присуще турецкое измерение.

После Второй мировой войны внутренняя стабильность была видной чертой Турции. Проблемы, с которыми столкнулись США, и ее союзники была открытая возможность советского нападения. Поэтому в Доктрине Трумэна было заявлено, что международная политика Соединенных Штатов изменилась и что антисоветизм имеет основополагающее значение для этой новой политики.

Американская доктрина с намерением гарантировать безопасность Турции и Греции и привело к широкомасштабной американской военной и экономической поддержке. В этом контексте Греции была оказана помощь в размере 300 млн. Долл. США, помощь в размере 100 млн. Долл. США была оказана Турции. В течение этого периода Турция получила поддержку и помощь со стороны западных стран, включая США, в рамках Плана Маршалла.

Затем Турция присоединилась к Совету Европы и НАТО. Эти события в будущих отношениях Турции могут считаться жизненно важными. Вопреки частым изменениям внутренней политики, в большинстве вопросов внешней политики была последовательность и согласованность. Одним из свойств, абсолютной была трансформация и вестернизация. В конце 1940–х – начале 1950–х годов правительства Анкары стремились развивать отношения с Западом [11, с. 4].

Турция против советской угрозы, нашла поддержку и помощь. В 1947 году Турции пообещала поддержку и США в отдельности. При нападении со стороны России, Турция и Греция были убеждены, что Соединенные Штаты будут поддерживать их в военном отношении. 12 июня 1947 года было подписано соглашение между премьер–министром Турции Хасаном Сакой и послом США Уилсоном в Анкаре.

Выступление американского президента Трумэна, в котором выражалось значение Турции для Америки, немного не подтвердило себя на последующие событиях, политка США изменилась, чтобы сосредоточиться на Западной Европе. В результате Соединенные Штаты стали уделять больше внимания безопасности и единству западноевропейских государств.

Для обеспечения безопасности Западной Европы и Атлантики в результате этой политики была сформирована НАТО без членства Турции и Греции. В то время как произошло формирование Североатлантического пакта, переговоры были сосредоточены вокруг этого региона. Как западноевропейские государства, так и Соединенные Штаты хотели создать пакт о безопасности для Атлантического региона и стремились к нему. В ходе этого процесса переговоров важное значение для Турции и Греции имело определение их географического района. Правительство Турции обратилось к США и к Великобритании, чтобы определить место своей страны в этом пакте. Их ответ был тем что, пакт ограничен в масштабах североатлантических стран. Их ответ создал новую проблему для Турции. Поскольку Турции сказали явно что, она не должна быть включена в новое соглашение.

Однако Италия вела переговоры с Америкой о вступлении в НАТО. С другой стороны, между государствами возникло разногласие относительно того, будет ли Италия включена в соглашение из–за его географического положения. Было ясно, что Италия будет считаться североатлантической страной. Включение Италии в соглашение будет оказывать негативное влияние на Турцию и Грецию, было заявлено, Великобританией. Так было предложено что, Италия, Греция и Турция могут участвовать в создании средиземноморского пакта [6, с. 56].

Когда Италия была включена в Североатлантический договор, географическая основа

соглашения была полностью изменена. Турецкое правительство было разочаровано, и боялась, что, США может изменить свою политику в отношении защиты Турции. Это означало, что единство и независимость страны находятся под угрозой. Англия прекратила свою поддержку Турции в экономическом плане. Турция сразу же начала переговоры с Соединенными Штатами по этому вопросу и о ситуации с независимостью Турции.

Турции стало ясно, что для американцев она не главная проблема. Американцы переключили свое внимание на Западную Европу и определили приоритетность безопасности стран Западной Европы. В начале 1949 года Соединенные Штаты взяли на себя ответственность за немедленное реагирование на любые нападения на эти страны. Но такое обещание еще не было дано Турции. По крайней мере, это было понимание турецкого правительства. Турции в начале 1949 года вновь обратилась за включением. В то же время по–прежнему сохранялись разногласия относительно того, будет ли включена Италия. Тем не менее, было достигнут консенсус, между США и Великобританией что Турция и Греция не будут включены в организацию.

В феврале 1949 года министр иностранных дел Турции Неджмеддин Садак с тем, чтобы получить поддержку для включения в соглашение совершил визит в Лондон, Париж, и Брюссель. Американцы не были ни на стороне такого соглашения. Согласно предложению со стороны Англии, страны пакта выскажут озабоченность в случае нападения на Грецию и Турцию. Однако ни одно из правительств, кроме Соединенных Штатов, не хотело участвовать в таком заявлении.

Хотя Турция в организации Североатлантического договора не была подтверждена, Великобритания давала надежды для Турции. 13 марта 1949 в публикации госсекретарь Соединенных Штатов объявил, что они будут поддерживать Грецию и Турцию, и свободные страны, как Иран против любого нападения. После этих гарантий церемония подписания Североатлантического договора состоялась 4 апреля 1949 года с участием 12 стран. Это было также окончанием послевоенного сотрудничества между Востоком и Западом. С другой стороны, это соглашение стало началом нового периода сотрудничества между западными странами, каждый из которых был готов принести в жертву себя другим для укрепления своего общего сопротивления Восточному блоку, особенно Советскому Союзу. Окончательным выражением этого сотрудничества стал Североатлантический договор.

Турция не была включена в НАТО в апреле 1949 года. Она изменила свою политику в отношении по новому соглашению по Восточному Средиземноморью и надеялась на поддержку Великобритании и США. В то же время, Турция продолжает свои усилия, чтобы стать членом НАТО. Соединенные Штаты неохотно были в этом. С другой стороны, Турция и Греция настаивали на вступлении в НАТО. В самом деле, для Турции были нужны американские гарантии против любого удара России. Этим не была довольна Турцией в истинном смысле этого слова.

Тем временем Соединенные Штаты не были уверены, будет ли расширяться область влияния НАТО. Из–за того, что, по крайней мере, в географическом плане, вступление Турции и Греции потребует пересмотра Североатлантического договора. Англия стремилась создать ближне-восточный договор, который, сохранит ее военное положение на Ближнем Востоке и Суэцком канале. Однако возникли некоторые трудности в создании нового регионального пакта. Потому что отношения Турции с арабскими странами из–за Израиля были не хорошими. С другой стороны, правительство Инину хотело держаться подальше от своих мусульманских соседей и подчеркивать светский характер политики Анкары [11, с. 91].

Между тем, 14 мая 1950 были проведены свободные выборы в Турции и ведущая оппозиционная партия, Демократическая партия завоевала большинство в парламенте. Это была неожиданная победа против Республиканской народной партии. Но Демократической партия не намеривалась делать какие–либо радикальные изменения во внешней политике. Напротив, они были более склонны развивать тесные отношения с Западом и вступать в НАТО. Министр иностранных дел нового правительства Фуат Кёпрюлю заявил, что внешняя политика, которая продвигается к Западу со времен Второй мировой войны, проявит более активную и энергичную форму в этом направлении [4, с. 390].

Вспышка Корейской войны в июне 1950 года предоставила возможность Турции играть активную роль. Корейская война во вступлении Турции в НАТО имеет очень важную роль. Турция, после Соединенных Штатов второй заявила готовность послать войска на Корейскую войну. Турецкое правительство объявило, что оно направило в Корею бригаду, состоящую из 5000 человек. Премьер–министр Аднан Мендерес заявил, что, подобным решением может быть предотвращено агрессивное поведение. Реакция Анкары была быстрой, поскольку считалось, что такая политика поможет в вступление в НАТО [4, с. 391].

Между тем, в начале лета 1950 года, Турция сделала заявление во второй раз для вступления в НАТО. Министр иностранных дел Турции Фуат Керпулю сказал, что, совершенствование Североатлантического договора не может быть завершена, если, Турция и Греция не будут в нее включены. Но 14 сентября 1950 заявки Греции и Турции были отклонены. После корейской войны политика США изменилась в пользу вступления Турции и Греции в НАТО. Но Госдепартамент США из–за возражений со стороны других членов пакта еще вопрос членства Турции не хотел поднимать.

С другой стороны ВВС США хотели вступление Турции в организацию. Турция отказалась давать свои авиабазы ВВС США в случае не вступления

в пакт. В феврале 1951 года в Стамбуле состоялась вторая конференция руководителей миссий. Турция обсудила с ними вопрос о принятии. Это представители конференции заметили что, Америке нужна могучая Турция которая бы вступила в НАТО [8, с. 84].

Когда появилась возможность принять Турцию в НАТО и Соединенные Штаты начали менять направление своей политики. Их требования суммированы следующим образом: Турция и Греция, были расположены в критической области безопасности, они должны быть защищены [5]. Геостратегическая структура Турции, близость к Советам, Ближне Восточные проблемы обеспечили США сближение с Турцией. Таким образом, членство Турции в НАТО для американцев был виден в статус ассоциированного члена.

Членство Турции и Греции могло повредить естественной однородности пакта, как думали некоторые на западе. Большинство опасались, что увеличение числа участников уменьшит долю американского оружия, которое ожидало бы получить каждое государство–член. В отличие от них некоторые считали что, Греция и Турция должны быть приняты, поскольку они членами Организации Объединенных Наций. Когда в мае 1951 года США заявила другим членам НАТО, что Греция и Турция должны быть допущены к полноценному членству. Первое возражение против этого предложения исходило от стран Скандинавии и Бенилюкса. Они сказали, что расширение пакта может привести к тому, что члены НАТО столкнутся с столкновением в Средиземном море, где они не заинтересованы.

Британия хотела создание еще одного пакта для Ближнего Востока и некоторых других стран «Содружества Наций». Она также хотела, чтобы Турция приняла участие в этом. Основная задача предложения Британии заключалась в том, что эта организация, предложенная Соединенным Королевством, не может существовать до тех пор, пока не будут решены вопросы, отделяющие региональные страны на Ближнем Востоке. За это время политическая ситуация на Ближнем Востоке ухудшилась.

Недавние события на Ближнем Востоке еще больше ослабили предложение Соединенного Королевства. Таким образом, Англия, отказались от своих возражений против членства Турции в НАТО. Но она настаивала на плане обороны на Ближнем Востоке в рамках НАТО. Турция приняла предложения Великобритании чтобы, вступить в НАТО. В результате, Министерство иностранных дел Великобритании заявила, что, будет поддерживать принятие Турции и Греции в НАТО. Она добавила, что Турция должна нести ответственность за защиту Ближнего Востока (Brown–Sander, 1989: 231–232). Это заявление также показало, что Британия настаивала на отдельном пакте для Ближнего Востока.

Соединенные Штаты изменили политику в отношении вступления Турции в НАТО, на основании доклада спецслужб. Роль Турции в случае войны в докладах разведки была указана в позитивном ключе. Согласно этому отчету, Турциия может сыграть важную роль в предотвращении любой советской военной агрессии в регионе. Турция была в устойчивом желании стоять против Советского Союза. Кроме того, она могла сопротивляться долго против русского вторжения. Таким образом, вопрос о принятии в НАТО, Турции, в Оттаве в июле 1951 года были включены в повестку дня заседания Атлантического совета НАТО. 18 июля, британская дипломатическая поддержка принятия была оказана Турции и Греции. Протокол вступления Греции и Турции в НАТО был подписан в середине октября. Этот протокол был реализован 15 февраля 1952 года.

В то же время, после подписания протокола начальники генштабов Соединенных Штатов Америки, Франции и Великобритании посетили Турцию в связи с проблемами военной обороны. Несмотря на решения, принятые в Оттаве была отсрочена принятия Турции в НАТО. Поскольку Великобритания, утверждала, что безопасность должна быть обеспечена под командованием британского генерала, где силы Турции и Греции будут защищать Восточное Средиземноморья и Ближний Восток. Но Турция не приняла это предложение. Отношение Египта к формированию нового ближневосточного пакта было отрицательным. Поэтому перспектива формирования регионального пакта была не реальна.

Отношения между Турцией и Советским Союзом в процессе принятия Турции в НАТО оставались относительно спокойными. В ноябре 1951 года Советский Союз подал протест правительству Турции о вступлении ее в НАТО. Турция, ответила что, ее вступление только для защиты от угроз. Таким образом, Турция добилась стать членом НАТО. Это имело значение в сохранении независимости и единства. Вступление Турции в НАТО описывается как успех двух крупных политических партий, Народно–республиканской партии и Демократической партии. Членство в НАТО являлось не только гарантией безопасности против советской угрозы, но и выходом в западное сообщество. Концепция вестернизации, которая подразумевает сотрудничество с Западом, стала ведущим философским принципом внешней политики Турции. В то же время Турция разработала двусторонние отношения с Соединенными Штатами Америки. Впоследствии многие соглашения были заключены между двумя странами. Фактически турецко–американские отношения развивались во многих областях. Турция, стала близким союзником США в отношениях с Ближним Востоком. Тенденция оценивать многие международные события с точки зрения НАТО и Соединенных Штатов была главной особенностью внешней политики Турции.

Вступления Турции в НАТО вылилась на страницы американской прессы. В сентябре 1951 года в газете «The Boston Globe» появилась статья, в которой говорилось о давлении со стороны

США на европейских союзников с целью принять Турцию в Североатлантический альянс. В марте 1951 года в таком авторитетном издании как «The Washington Post» вышла статья, восхваляющая Турцию как будущего союзника по блоку НАТО. Примечательно название статьи «Turkey in the Pact». В мае 1951 года газета «The Christian Science Monitor» сообщила о том, что Греция и Турция находятся на пути к становлению полноправными членами Организации Североатлантического договора. В статье, опубликованной в газете «The Boston Globe» в августе 1951 года, автор выражает опасения о возможном попадании Турции под влияние коммунистической России, но также делает акцент на то, что турки просто так не сдадутся [2; 3].

Как мы видим процесс вступления Турции в НАТО был не очен легким. Интеграция с западным альянсом для элиты Турции представляет собой заключительный шаг в пути вестернизации. Соединенные Штаты и их европейские партнеры по НАТО считали что, Турция будет иметь важное значение как угроза южным флангом Советского Союза и остановит любую советскую угрозу. Турция будет сопротивляться коммунистической идеологической инфильтрации как новейшяя и самая мощная страна на Ближнем Востоке. Позиция Турции является уникальной в Западной коллективной безопасности. Потому что Турция имела электронные станции вдоль побережья Черного моря. Эти станции были наиболее близки к испытательным площадкам атомной бомбы в Центральной Азии и советским ракетным пусковым установкам. Из–за сильного южного фланга Турция способствовала антисоветской обороне. До недавнего времени она сохранял свою значимость как барьер против распространения Советского Союза на Ближний Восток.

Во время Второй мировой войны Турция сумела остаться вне войны, это описывается как большой успех внешней политики страны. Несмотря на то, что война закончилась, но оставалась угроза из–за опасности послевоенной политики Советского Союза. В результате, Турция решила сближение к США для обеспечения безопасности и поддержки. После этого турецко–американские отношения быстро развивались. Когда было основано НАТО, она продемонстрировала все усилия, чтобы сделать Турцию членом. В начале 1952 года Турция стала членом НАТО. Многие факторы влияли на Турцию. Первый из этих факторов является то, что Турция очень хотела вступить в НАТО. Вестернизировая общество с желанием стать членом НАТО Турция являлась субъектом, который оказывал существенное влияние на процессы. Членство в НАТО также рассматривался как инструмент вестернизации.

Список использованных источников

1. Кайгусуз, Дж., Фадеев, АВ., 2016. ‘Вступление Турции в НАТО в контексте советско–турецких отношений’, *Вестник МГПУ. Серия «исторические науки»*, М., с.98–108. // Kajgusuz, Dzh., Fadeev, AV., 2016. ‘Vstuplenie Turcii v NATO v kontekste sovetsko–tureckih otnoshenij (Turkey’s accession to NATO in the context of Soviet–Turkish relations)’, *Vestnik MGPU. Serija «istoricheskie nauki»*, M., s.98–108.

2. ‘Как Анкара вступила в НАТО’. // ‘Kak Ankara vstupila v NATO (How Ankara joined NATO)’. http://www.turkishfirst .ru/stories/AnkaraNATO_2.html

3. Мамедов, ЗИ., 2017. ‘Вступление Турции в НАТО в оценках прессы США’, *Studia Humanitatis*, №1, www.st–hum.ru, с.3–4. // Mamedov, ZI., 2017. ‘Vstuplenie Turcii v NATO v ocenkah pressy SshA (Turkey’s entry into NATO in US press assessments)’, *Studia Humanitatis*, №1, www.st–hum.ru, s.3–4.

4. Ahmed, F., 1977. ‘The Turkish Experiment in Democracy 1950–1975’, London: C. *Hurstand Company.*

5. Armstrong, H.F., 1951. ‘Eisenhower Right Flank’.

6. Henderson, N., 1982. ‘The Birth of NATO’, London: *Weidenfeld*.

7. Hikmet, Erdoğdu, 2004. ‘Avrupa’nın Geleceğinde Türkiye’nin Önemi ve NATO İttifakı’, 1, Baskı: *IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ġstanbul Nisan*.

8. McGhee, GC., 1990. ‘The US–Turkish–NATO–Middle East Connection’, London: *Macmillan*.

9. Melih, Esenbel, 2000. ‘Türkiye’nin Batı İle İttifaka Yönelişi’, Isis Yayıncılık, Ġstanbul, s.53.

10. Necmi, Osten, 1992. ‘İkinci Dünya Savaşı’nın Bilinmeyen Yanları’, Bir Milletvekilinin Anıları (1945–1952), Ġstanbul, s.149.

11. Rustow, DA., 1989. ‘Turkey America’s Forgetten Ally’, New York–London: *Council on Foreign Relations. Inc*.

* * *

УДК 342.742

ІНСТИТУТ ВІЙСЬКОВОГО ОМБУДСМАНА В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНОЇ ОБОРОНИ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

THE INSTITUTE OF THE MILITARY OMBUDSMAN IN THE CIVIL DEFENSE SYSTEM: EXPERIENCE OF THE FOREIGN COUNTRIES

Назарук Н. В.,
аспірантка кафедри політології та державного управління, Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки (Луцьк, Україна), e–mail: natalinazaruk28@gmail.com

Nazaruk N. V.,
post–graduate student of the Political Science Department and Public Administration, Lesya Ukrainka Eastern–European National University (Lutsk, Ukraine), e–mail: natalinazaruk28@gmail.com

Розглянута специфіка діяльності спеціалізованого омбудсмана у справах захисту прав військовослужбовців як основного механізму здійснення цивільної оборони держави. Особлива увага акцентується на функціонуванні, чинниках виникнення та характерні ознаки даного інституту в ряді зарубіжних країн.Розглянуто роль інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в системі спеціалізованого парламентського контролю над військовослужбовцями та особами, які задіяні в даній сфері. Актуалізується потреба військового омбудсмана в Україні.

Ключові слова: *військовий омбудсман, Збройні сили, парламантський контроль, цивільна оборона, представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, посадова особа.*

The article deals with the specifics of the activities of the specialized Ombudsman in the protection of the rights of the servicemen as the main mechanism for the implementation of civil defense of the state. Special attention is paid to the functioning, factors of occurrence and characteristic features of this institute in a number of the foreign countries. The role of the institution of the Ukrainian Parliament Commissioner for the Human Rights in the system of specialized parliamentary control over the servicemen and persons involved in this sphere is considered. The need for a military Ombudsman in Ukraine is being updated.

Keywords: *the Military Ombudsman, the armed forces, a parliamentary control, a civil defense, the representative of the Ukrainian Parliament Commissioner for the Human Rights, an official.*

Постановка проблеми. Механізм забезпечення й захисту особистої безпеки, а також прав і свобод людини в сучасних умовах являє собою складний правовий комплекс, який включає як внутрішньодержавні, так і міжнародні засоби. Сьогодні в державних системах захисту прав і свобод громадян від свавілля державних органів управління й від зловживання владою з боку чиновників активно використовується інститут омбудсмана. Його дієвість та здатність адаптуватися до національних умов призвели до виникнення різноманітних моделей та видів даного інституту, серед яких особливий інтерес викликають спеціалізовані омбудсмани, що допомагають зменшити навантаження на кожного з них та підвищити ефективність їх роботи.

У зв'язку з подіями сьогодення, де все більше загострюються питання в міжнародних відносинах, виникають конфлікти між громадським суспільством та владою, а особливо звертаючи увагу на феномен «гібридної війни» Росії проти України, яка все більше призводить до протиріч української спільноти, державааактивно здійснює реформи в системі зміцнення Збройних Сил України, а заодно з'являється негайна потреба у створені дієвого незалежного органу, спеціального захисника військової когорти, який буде сприяти цивільній обороні країни. Дослідження інституту омбудсмана з питань військовослужбовців та громадян, задіяних в даній свері є надзвичайно актуальним в сучасних умовах, особливо ретельне вичення практики запровадження і діяльності такого органу в зарубіжних країнах. Саме цей позитивний досвід може стати основою для створення інституту омбудсмана із захисту прав військовослужбовцівв Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Якщо проблемам діяльності інституту омбудсманаяк одного із механізмів захисту прав людини займалася велика кількість як зарубіжних, так і українських науковців, то проблемам інституту військового захисника присвячено набагато менше наукових робіт.

У статті використано дослідження вітчизняних учених: О. В. Батанова, В. Б. Барчука, К. О. Закоморної, Н. І. Карпачової, А. М. Колодія, Н. М. Оніщенко, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, О. В. Скрипнюка, Ю. М. Тодики, Ю. С. Шемшученка, російських дослідників Г. О. Мурашина, А. Ю. Сунгурова, А. А. Бєгаєвої, предметом вивчення яких були питання захисту прав людини і громадянина, статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, діяльності омбудсмана із захисту прав військовослужбовців в системі цивільної оборони як одного зі спеціалізованих омбудсманів зокрема.

Комплесний аналіз особливостей інституту спеціалізованого омбудсмана здійснили також українські вчені такі як Н. Зобенько і Л. Лазарєва, О. В. Марцеляк, Л. В. Голяк, Н. Ю. Заворотнюк, Н. С. Наулік. Проблематику цього інституту в механізмі державної влади досліджували Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій. В роботі використані праці зарубіжних науковців, а саме: А. Хіль–Роблеса, Б. Маліньє, К. Марека.

Метою даної статті є аналіз світового досвіду запровадження, організації та діяльності інституту омбудсмана у справах захисту прав військовослужбовців як основного механізму здійснення цивільної оборони держави.

Виклад основного матеріалу. Історичний розвиток різних країн світу змушував суспільство ставити умови для захисту особистості й майже одночасно створювати такі інституції, які можна було б назвати прототипами інституту омбудсмана. Омбудсмани ефективно функціонують у державах, які належать до різних правових сімей, у яких існують різні форми правління та різний державний устрій. Багато держав, переконавшись в ефективності інституту омбудсмана, почали вводити спеціалізованих омбудсманів: у справах дітей, національних, мовних чи релігійних меншин, із рівних можливостей, захисту прав споживачів, житлових питань, з питань охорони здоров'я, пацієнтів, преси та інформації, навчально–виховного процесу, людей похилого віку,

ветеранів, біженців та вимушених переселенців, контролю за установами пенітенціарної системи, бізнес–омбудсманів, банківських, страхових, університетських омбудсманів, а також військовослужбовців.

Одним із найрозповсюдженим спеціалізованим омбудсманом є саме захисник прав військовослужбовців. Запровадження військового омбудсмана пояснюється тим, що військовослужбовці належать до соціальної групи, яка має особливий правовий статус, пов'язаний зі специфікою їх діяльності, а також обумовлений тим, що вони зазнають найбільш активного юридичного впливу, оскільки, крім загальних законів, на них поширюється спеціальне законодавство, яке регламентує порядок проходження військової служби.

Військові омбудсмани активно діють в Швеції, Нідерландах, Норвегії, Данії, Ізраїлі, Німеччині, Канаді, США та інших країнах.Уперше посаду військового омбудсмана засновано парламентом Швеції 19 травня 1915 р., коли парламент заснував спеціальну службу з контролю за військовою владою, який щорічно представляв йому доповідь про свою діяльність, що вивчалась парламентським комітетом [13, с. 247]. Шведський військовий омбудсман може виносити застереження, давати рекомендації і переслідувати в кримінальному порядку посадових осіб, винних у порушеннях прав і свобод військовослужбовців. Він має право законодавчої ініціативи, а його пропозиції неухильно приймаються парламентом. Крім того, в компетенцію військового омбудсманавходить надання консультацій парламенту з урахуванням пропозицій уряду щодо реорганізації та фінансування Збройних сил.

У Нідерландах посада військового омбудсмана існувала ще з сер. XIX ст. Але після II світової війни тут також назріла необхідність поліпшення контролю над Збройними силами, в результаті чого у 1945 р. був заснований пост Генерального інспектора Королівських Збройних сил з більш широкими повноваженнями.

Ефективно функціонує інститут омбудсмана із захисту прав військовослужбовців у Норвегії. Комісар Парламенту у справах Збройних сил Норвегії належить до найбільш ранніх зразків інституту омбудсмана, юрисдикція якого поширюється тільки на Збройні сили. Орган був створений у 1952 р. одноголосним рішенням парламенту і став першим в світі парламентським інститутом омбудсмана у справах Збройних сил [1, с. 74]. Такий інститут спочатку викликав недовіру серед деяких представників військового керівництва, яке побоювалося, що його дії можуть призвести до порушення єдності командної вертикалі і зниження ефективності військової діяльності. Тільки через кілька років цей інститут став користуватися загальною повагою. Основну роль у цьому зіграла підтримка з боку міністра оборони країни в перші роки існування інституту парламентського комісара.

Комісар очолює Комітетом будсмана, який складається з семи осіб. Будучи органами норвезького парламенту, і Комісар, і Комітетом будсмана призначаються парламентом і підкоряються безпосередньо йому. При цьому Парламентський комісар у своїх діях не залежить від Міністерства оборони і військового керівництва. Він уповноважений відстоювати права всіх представників Збройних сил, як чинного, так і відставного складів.

Цікавою моделлю інституту військового омбудсмана є військовий омбудсман у Федеральній Республіці Німеччини, який був створений у 1956 р. як Уповноважений Бундестагу з питань оборони в якості допоміжного органу при здійсненні парламантського контролю у сфері оборони та безпеки [4, с. 359]. Практику створення такого органу Німеччина перейняла у Швеції, де такий захисник користувався успіхом вже дуже давно.

Відповідно до ст.45 Конституції ФРН така посада створена «для охорони основних прав і як допоміжний орган бундестагу при здійсненні ним парламентського контролю» [3, с. 10]. Закон про військового уповноваженого від 26 червня 1957 р. закріплює, що Уповноважений (який обирається на п'ять років бундестагом і підпорядковується тільки парламенту) розпочинає розгляд справ про обмеження конституційних прав військовослужбовців за поданням членів парламенту або на підстав і скарг, що надійшли від самих військовослужбовців [17, с. 148]. Він залучається до перевірки стану справ в бундесвері за вказівкою парламенту, має право вимагати від міністра оборони і всіх підлеглих йому осіб та установ надання інформації з відповідного питання, може в будь який час відвідувати війська, штаби, адміністративно–господарські органи і об'єкти бундесверу.

Уповноважений проводить спеціальні перевірки, має право вимагати від міністра оборони доповіді про дисциплінарну практику в Збройних силах, а від федерального міністра юстиції і міністрів земель – кримінальної статистики по бундесверу. Уповноважений має право бути присутнім на будь яких судових розглядах з питань, що входять в сферу його компетенції. Він наділений правом призначати комісії для розгляду конкретних скарг та може передати справу на розгляд компетентного органу. Органи федерації земель та громад зобов'язані надавати Уповноваженому необхідну допомогу при проведенні розслідувань.

У Данії функціонує консультативна система, яка створювалася з метою надання допомоги та надання консультацій представникам рядового і офіцерського складів Збройних сил, які стикаються з проблемами дискримінації або звинуваченнями в дискримінації інших військовослужбовців. Система складається з консультантів, які не входять в структуру командної вертикалі та підпорядковуються Головному консультанту Кадрового управління армії. Ці фахівці консультують громадян та, при необхідності, надають допомогу в складанні і подачі скарг. При цьому система не передбачає створення зовнішнього незалежного механізму прийому і розслідування скарг.

У країнах Центральної та Східної Європи інститут військового омбудсмана виник після краху системи Варшавського договору (Чеська Республіка – 1991 р., Естонія – 1995 р.) [11]. Сильний інститут універсального уповноваженого з'явився в Словенії у 1995 р., Румунії – 1997 р. і Сербії – 2007 р. Приблизно ті ж процеси відбувалися і в країнах Латинської Америки і Африки, де поява інституту омбудсмана стала можливою після повалення авторитарних режимів у 1970–1980–і рр. XX ст.

В інших державах створення такого інституту стало реакцією на проблеми або гучні скандали у військових осередках.

Інститут генерального інспектора США сягає своїм корінням епохи війни за незалежність, коли генерал Джордж Вашингтон призначив барона Фрідріха Вільгельма фон Штойбе на пост першого в історії США генерального інспектора Збройних сил [16]. Американський інститут був створений за зразком французької моделі, яка з'явилася на сто років раніше. Спочатку інститут генерального інспектора створювався з метою поліпшення якості бойової підготовки і підвищення рівня боєготовності Збройних сил, які в той час були дезорганізовані і відрізнялися низьким рівнем професіоналізму. У числі перших завдань інституту Генерального інспектора було здійснення нагляду і контролю за процесом бойової підготовки і впровадження загальних для всіх типів військ тактичних прийомів ведення війни. Разом з тим, Континентальний конгрес побачив в новому інституті і механізм для контролю за витрачанням військового бюджету, а пізніше – і механізм забезпечення демократичного контролю над Збройними силами. Перші інститути Генерального інспектора виконували і правозахисну функцію. Після створення такого інститутув 1777 р. постановою Конгресу, серед чотирьох його основних функцій було здійсненняна гляду за тим, щоб командири не перевищували своїх повноважень по відношенню до солдатів, і щоб їх ставлення до них було чесним і справедливим.

Спочатку інститут Генерального інспектора існував в середині структури Збройних сил, але не входив в командну вертикаль. Однак в 1876 р. міністр воєнних справ видав наказ про перепідпорядкування всіх польових Генерального інспектора, які раніше підпорядковувалися безпосередньо командувачам арміями [19]. Ці зміни були відображенням існуючих протиріч між військовими начальниками і цивільною владою з приводу того, кому повинні підкорятися генеральні інспектори, і яке місце в системі вони повинні займати. Американська модель збереглася майже в незмінному вигляді і продовжує успішно функціонувати до цього часу.

Успішно зарекомендував себе пост Омбудсмана Канадських Збройних сил при Департаменті національної оборони, який був заснований у 1998 р. після скандалу, пов'язаного зі звинуваченням канадських солдатів в серйозних порушеннях закону в ході миротворчої операції ООН в Сомалі (1992−1993 рр.) [22].

Омбудсман Канадських Збройних сил при Департаменті національної оборони розглядає скарги і виступає в якості нейтральної третьої сторони у вирішенні питань пов'язаних з Департаментом національної оборони та Збройними Силами Канади. Орган є незалежним та підпорядковується безпосередньо міністру національної оборони.

Скаргу омбудсману, якщо вона безпосередньо пов'язана з Департаментом національної оборони або військової служби Канади, можуть подати: діючі або у відставці військовослужбовці Канади; діючі або у відставці члени кадетів; діючі або колишні працівники Департаменту національної оборони; особи, що подали заяву на зайняття посади в департаменті; члени сім'ї військових та працівників Департаменту національної оборони.

Омбудсман в даній галузі з іншими членами його секретаріату регулярно відвідують бази Збройних сил Канади, де відбувається зустріч зі старшими лідерами, унтер–офіцерами всіх рангів і професій, членами військових сімей,особами, що надають медичні послуги, капеланами, соціальними працівниками та цивільними особами співробітниками. На цих сесіях надається інформація та проводяться консультації щодо звернення до захисника прав військовослужбовців, обговорюються важливі проблеми військової сфери та їх вирішення, приймаються та документуються скарги учасників зустрічі.

Офіс омбудсмана є прямим джерелом навчальної роботи, направленої на працівників Департаменту національної оборони і канадських Збройних сил. Його роль полягає в тому, щоб надати інформацію про механізми захисту прав людини, окрім того офіс омбудсмана може сам розслідувати звернення, а також опубліковувати питання, що стосуються моделі функціонування та діяльності Департаменту або Канадських Збройних сил.

При омбудсманові також функціонує консультативна рада, яка складається з восьми добровольців зі спеціальними знаннями у військовій сфері Канади і Департаменту національної оборони. Консультативна рада безпосередньо надає стратегічні поради, пов'язані з професійними принципами та організаційною діяльністю. Рада також надає важливі матеріали з питань більш широкого формату, що стоять перед Департаментом національної оборони і Збройними силами Канади, в тому числі: посттравматичний стресовий розлад, лікування військовослужбовців, які постраждали в ході проходження служби, і проблеми, з якими стикаються військові сім'ї [21]. В межах своїх повноважень Консультативна рада омбудсмана: консультує омбудсмана з питань, що стосуються благополуччя і справедливого ставлення до членів оборонного співтовариства; робить зауваження і коментує системні проблеми в Департаменті національної оборони і канадських Збройних силах та надає рекомендації Омбудсману щодо способів вирішення цих проблем.

В Канаді також існує Омбудсман ветеранів, завданням якого є захист прав ветеранів Канади та

їх сімей, забезпечення надання послуг, потрібної підтримки цій категорії осіб, а також відіграє важливу роль у донесенні до діючої влади тих гострих проблем, що виникають при життєдіяльності їх та їхніх сімей [2, с. 19]. Такий канадський омбудсман є неупередженою, незалежною посадовою особою, який підпорядковується безпосередньо міністру у справах ветеранів Канади. Ця незалежність є важливою ознакою для забезпечення відданість зацікавленим сторонам та працює над забезпеченням справедливого ставлення до ветеранів, їх представників та сімей відповідно до Біллу про права ветеранів.

Канадський омбудсман з військових питань, який разом із Уповноваженим Бундестагу Німеччини часто слугували зразками для формування подібних інститутів в інших країнах, а також ірландського омбудсмана з військових питань і омбудсмана з питань збройних сил у Чеській Республіці.

У Великобританії Уповноважений із захисту військовослужбовців був призначений у 2006 р. в ході гучного розслідування загибелі кількох молодих рекрутів на одній з військових баз [20]. При всіх вказаних обставинах приклад не значення нового державного органу полягало в удосконаленні механізму звернень зі скаргами військовослужбовців і проведень розслідувань.

Таким чином, зазначимо, що досвід розглянутих країн показує ефективну діяльність інституту омбудсмана у військовій сфері та цивільної оборони країни. Багато держав не мають такої інституції, хоча не заперечують необхідність її введення, оскільки рівень захисту прав людини є показником демократичного розвитку держави, а забезпечення міцності та сталості Збройних сил є запорукою її безпеки та здійснення цивільної оборони. Як заявив у своєму виступі на третій Міжнародній конференції інститутів омбудсмана у справах Збройних сил (МКОЗС) президент Сербії Борис Тадич, «наявність пропозицій і скарг свідчить про те, що суспільство довіряє цьому інституту і розуміє його роль і значення» [5]. Голова парламентської комісії з оборони, внутрішніх справ і національної безпеки Вірменії Грайр Карапетян в одному із інтерв'ю наголосив, що у цій країні необхідно заснувати інститут військового омбудсмана, оскільки проблеми в армії неможливо вирішити відразу, без втручання потужного механізму, тому що армія – це дзеркало суспільства.

О. В. Марцеляк у своїх працях звертає увагу на необхідності заснування інституту військового омбудсмана також і в Україні. Він має стати важливим чинником демократизації суспільства загалом і національної військової адміністрації зокрема. Має забезпечити виконання конституційних норм, що гарантують права і свободи військовослужбовців, сприяти створенню в суспільстві атмосфери довіри до армії.

На сьогоднішній день в Україні у справах захисту прав військовослужбовців функціонує представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який є посадовою особою, яка забезпечує здійснення Уповноваженим парламентського контролю за дотриманням конституційних прав громадян України, які перебувають на військовій службі у Збройних силах України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях правоохоронних органах спеціального призначення, Державній спеціальній службі транспорту, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, які проходять військову службу на території України та за межами України; військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, а також членів їх сімей.

Такого представника призначає на посаду й звільняє з посади сам Уповноважений Верховної Ради України з прав людини відповідно до законодавства про працю. Представник безпосереднъо підпорядкований Уповноваженому, здійснює свою діяльність у межах визначених Уповноваженим завдань та функцій. На таку посаду призначається особа з вищою освітою за освітньо–кваліфікаційним рівнем магістра (спеціаліста) за спеціальністю в галузі права або іншими військовими спеціальностями, які відповідаютъ напряму діяльності.

Значну увагу питанням Збройних сил України, як основній запоруці цивільної оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, приділяє і сам Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Майже 5 років на сході України триває військова агресія з боку Російської Федерації. Наслідки «гібридної війни» – це тисячі понівечених життів, мільйони психологічних травм та майже 10 тисяч квадратних кілометрів окупованої території. Тому особливе зацікавлення омбудсмана акцентується на проблемах, продиктованих сучасністю, а також на здійснення нових кроків для врегулювання конфліктної ситуації в Україні.

Наприклад, 23 жовтня 2018 р. в Офісі Омбудсмана відбувся круглий стіл на тему: «Україна – стратегічне значення місцезнаходження. Конфліктні виклики, підходи до реінтеграції Донбасу, міжнародний досвід» [8]. В обговоренні теми взяли участь міжнародні експерти, представники Ради Європи, ОБСЄ, ООН, провідні українські правозахисники та громадські активісти. Учасники даного круглого стола шукали шляхи врегулювання конфліктної ситуації на Донбасі.

Червоною лінією дискусії були права українців, а точніше спроби максимально унеможливити порушення прав внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців та інших людей, які перебувають на тимчасово окупованих РФ територіях, а також гостра необхідність встановлення з ними діалогу та особистого контакту.

Ще одним важливим питанням, від вирішення якого, на думку експертів, залежить лояльність мешканців окупованих територій, було перехідне правосуддя. Учасники дискусії схвалили ініціативу

створення в Офісі Омбудсмана Координаційної ради з питань перехідного правосуддя, яка вже показала свою дієвість. Законопроект про перехідне правосуддя, який було розроблено також за участі Української Гельсінської спілки з прав людини, на думку учасників, має дати відповідь в частині подолання наслідків збройного конфлікту і опирається на так звані «чотири колони» перехідного правосуддя: це кримінальне переслідування осіб, винних у порушеннях законів, відшкодування шкоди особам, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, право на правду і гарантії не повторення. Даний документ має стати основоположним, на базі якого вже можуть бути розроблені інші нормативно–правові акти. Особливу увагу приділено частині міжнародного регулювання, оскільки Україна має певні правові зобов'язання.

До Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини часто звертаються члени родин військовослужбовців щодо захисту прав їхніх рідних, які проходять службу у військових частинах Збройних сил України. У відповідь на заходи реагування Уповноваженого з прав людини в частинах проводяться службові перевірки, у ході якої часто фіксуються деякі окремі факти, зокрема щодо надмірної кількості шикувань особового складу, ненормованості робочого часу та порушення системи надання вихідних військовослужбовцям. Після таких перевірок, приймаються дії щодо врегулювання відповідних проблем в частині.

Враховуючи те що Уповноважений Верховної Ради України приймає активну участь у покращенні в нашій державі становища у справах військовослужбовців, ветеранів, учасників бойових дій, учасників антитерористичної операції, все ж є гостра потреба у запровадженні незалежного органу, який буде працювати конкретно в даній сфері та наділити його широкими повноваженнями, що буде сприяти ефективності роботи та очевидним результатам. Підтвердженням такої думки є опублікована стаття Сергія Басараба «Армія стає ближчою» (червень, 2017 р.), яку можна знайти в офіційному виданні Міністерства оборони України «Військо України» [10]. Стаття присвячена питанню вдосконалення цивільного демократичного контролю над Збройними силами України. У ній йдеться, зокрема, про впровадження в Україні європейського досвіду та практик діяльності інституту омбудсмана з військових питань.

Коментуючи публікацію, колишній Представник Уповноваженого з питань захисту прав військовослужбовців Святослав Стеценко наголосив, що з 2014 р. кількість звернень до Уповноваженого з прав людини від військовослужбовців, учасників бойових дій, членів їхніх сімей збільшилась більше ніж у 2,5 рази. Цьому, зокрема, сприяють і регулярні моніторингові візити співробітників Офісу Уповноваженого безпосередньо до військових частин, під час яких, в тому числі, проводиться і роз'яснювальна робота серед військовослужбовців щодо захисту їхніх прав. Так, у 2016 р. було здійснено 11 моніторингових візитів до військових частин, у 2017 р. – 26 візитів [14]. Під час моніторингових візитів до військових частин, які виконують завдання в районі проведення АТО, відвідано понад 50 підрозділів. Уповноважений із захисту прав військослужбовців сприяв би розвантаженню національного омбудсмана, взявши на себе масивну частину роботи, а саме розгляд звернень та вирішення питань військової когорти.

Отже зазначимо, що Україна на сьогоднішній день не практикує введення посади спеціалізованого військового омбудсмана. Обов'язки такого органу виконує Представник Уповноваженого Верховної Ради України у справах захисту прав військовослужбовців. Представник активно проводить свою діяльність та разом з Уповноваженим Верховної Ради України у справах захисту прав людей бере участь у проведенні різних конференцій, зустрічей, круглих столів, де обговорюються найгостріші проблеми у військовій галузі та шукаються методи їх вирішення.

Висновки. Отож наголосимо, що в останні роки спостерігається стрімке зростання створення та діяльності інституту омбудсмана у справах Збройних сил, що свідчить, в тому числі, про зростання їх ролі і значення в системі демократичного врядування країни. Такому інституту належить важлива роль в тому, щоб Збройні сили керувалися і діяли відповідно до принципів верховенства права і дотримання прав людини у відношенні як самих військовослужбовців, так і всіх цивільних осіб, з якими вони контактують.

В таких країнах як Швеція, Нідерланди, Норвегія, Данія, Ізраїль, Німеччина, Канада, США існує сильний спеціалізований інститут воєнного омбудсмана, який здійснює парламентський контроль над військовослужбовцями, захищає їх права, акцентує увагу на нетерпимості будь якої дискримінації. Саме ці країни стали ідеальним зразком для створення такої моделі Уповноваженого у справах захисту прав військовослужбовців в інших державах.

Щодо України, то тут діє одноосібний омбудсман із загальною компетенцією – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Ст.13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» містить досить великий перелік повноважень Уповноваженого, які не можуть ефективно здійснюватись однією особою. Підтвердженням цього можуть бути зокрема дані щорічних доповідей Уповноваженого. Тому доречним на сьогоднішній день є удосконалення моделі українського інституту омбудсмана, доповнивши його спеціалізованими, парламентським військовим омбудсманом зокрема враховуючи позитивний досвід зарубіжних країн.

Список використаних джерел

1. Бакленд, Б., Макдермотт, В., 2015. 'Інститут омбудсмена у справах Збройних сил. Практичний посібник', *DCAF*, 162 с.

2. Голяк, ЛВ., 2010. ‘Інститут спеціалізованого омбудсмена: світовий досвід організації та діяльності: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.02’, *Інститут держави і права ім. В. М. Корецького*, Київ, 19 с.

3. Иваницкий, Г., Морозов, П., 1998. ‘Парламентский контроль над бундесвером’, *Зарубежное военное обозрение*, №2, с.10–12.

4. Калиновський, БВ., Калиновський, БВ., Лапка, ОЯ., Лапка, НЯ., Пікуля, ТО., Івершенко, ЛА., Козодой, ЛМ., Тарасенко, КВ. 2012. ‘Державне право зарубіжних країн (у схемах): Навч. посіб.’, Київ: *КНТ*, 528 с.

5. Моторний, В. ‘Європейські стандарти демократичного цивільного контролю над збройними силами: досвід для України’, *Збірник наукових праць «Ефективність державного управління,* Вип.31. URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/efdu_2012_31_19.pdf

6. Марцеляк, О. ‘Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: статус і функціонування’, *Радник. Український юридичний портал.* URL: http://radnuk.info/home/24889

7. ‘Омбудсмен з військових питань’, *Женевський Центр демократичного контролю над збройними силами*. URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/bg_military–ombudsman_ukr%20(1).pdf

8. ‘«Планую побувати і на окупованих територіях Сходу України, і в анексованому Криму» – Людмила Денісова’, *Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.* URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all–news/pr/23318–yi–planuyu–pobuvati–i–na–okupovanix–teritoriyax–sxodu–ukraiini–i–v–anekso/

9. ‘Рада прийняла закон щодо соціального захисту членів сімей учасників АТО’, *Інформаційне агенство «Уніан»*. URL: https://www.unian.ua/politics/1416772–rada–priynyala–zakon–schodo–sotsialnogo–zahistu–chleniv–simey–uchasnikiv–ato.html

10. ‘Реінтеграція Донбасу: що допоможе пришвидшити процес?’, *Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.* URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all–news/pr/reintegratsiya–donbasu–scho–dopomozhe–prishvidshiti–protses/

11. Рудік, О., Лазарєва, Л. ‘Інститут спеціалізованого і місцевого омбудсмена як механізм захисту прав людини: зарубіжний досвід’. URL: http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03%2810%29/11romlzd.pdf

12. ‘Святослав Стеценко: «За два роки кількість звернень до Уповноваженого від військовослужбовців збільшилась більше ніж у 2,5 рази»’, *Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.* URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all–news/pr/15917–ep–svyatoslav–stetsenko–za–dva–roki–kilkist–zvernen–do–upovnovazhenogo–vi/

13. Стрекозов, ВГ., Кудашкин, АВ., 2004. ‘Військове право: Підручник’, *Серія «Право в Збройних Силах – консультант»*, Вип.45, Москва: *«За права військовослужбовців»*, 640 с.

14. Тарасюк, ВМ. ‘Інститут військового омбудсмана як інструмент демократичного контролю’, *Academia*. URL: http://www.academia.edu

15. ‘Уповноважений підтримує законодавчу ініціативу, спрямовану на підвищення рівня соціального захисту сімей загиблих воїнів АТО’, *Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.* URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all–news/pr/3718–zd–upovnovazhenij–pidtrimuye–zakonodavchu–initsiativu–spryamovanu–na–pid/

16. ‘Цивільний контроль над силовими структурами’, *Центр Разумкова. Статті.* URL: http://www.uceps.org/ukr/article.php?news_id=18

17. Шаповал, ВМ., 2015. ‘Конституційне право зарубіжних країн: підручник’, 10–те вид., переробл. та допов., Київ: *Ін Юре*, 320 с.

18. ‘Public Sector Ombudsman’, *United States Ombudsman Association*. URL: http://www.usombudsman.org/

19. ‘Office of the Ombudsman’, *U.S. Department of State.* URL: https://www.state.gov/s/ombudsman/

20. ‘The Danish Parliamentary Ombudsman’, *European Institute for Gender Eguality*. URL: https://eige.europa.eu/gender–mainstreaming/structures/denmark/danish–parliamentary–ombudsman

21. ‘National Defence and Canadian Forces Ombudsman. Government of Canada.’ URL: http://www.ombudsman.forces.gc.ca/en/ombudsman–events–visits/ombudsman–visits.page

22. ‘Advisory Council. Government of Canada’. URL: http://www.ombudsman.forces.gc.ca/en/ombudsman–about–us/advisory–committee.page

23. ‘Ombuds Institutions for the armed forces. International Conference of Ombuds Institutions For the Armed Forces’. URL: http://www.icoaf.org/

References

1. Baklend, B., Makdermott, V., 2015. ‘Instytut ombudsmena u spravah Zbrojnyh syl. Praktychnyj posibnyk (Institute of the Ombudsman for the Armed Forces. Practical guide)’, *DCAF*, 162 s.

2. Goljak, LV., 2010. ‘Instytut specializovanogo ombudsmena: svitovyj dosvid organizacii’ ta dijal’nosti: avtoref. dys. … kand. juryd. nauk: spec. 12.00.02 (Institute of the Specialized Ombudsman: world experience of organization and activity: author’s abstract. dis ... Candidate lawyer Sciences: special 12.00.02)’, *Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korec’kogo*, Kyi’v, 19 s.

3. Ivanickij, G., Morozov, P., 1998. ‘Parlamentskij kontrol’ nad bundesverom (Parliamentary control over the Bundeswehr)’, *Zarubezhnoe voennoe obozrenie*, №2, s.10–12.

4. Kalynovs’kyj, BV., Kalynovs’kyj, BV., Lapka, OJa., Lapka, NJa., Pikulja, TO., Ivershenko, LA., Kozodoj, LM., Tarasenko, KV. 2012. ‘Derzhavne pravo zarubizhnyh krai’n (u shemah): Navch. posib. (State law of foreign countries (in schemes): Teach. Manual)’, Kyi’v: *KNT*, 528 s.

5. Motornyj, V. ‘Jevropejs’ki standarty demokratychnogo cyvil’nogo kontrolju nad zbrojnymy sylamy: dosvid dlja Ukrai’ny (European standards for democratic civilian control over the armed forces: experience for Ukraine)’, *Zbirnyk naukovyh prac’ «Efektyvnist’ derzhavnogo upravlinnja*, Vyp.31. URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/efdu_2012_31_19.pdf

6. Marceljak, O. ‘Upovnovazhenyj Verhovnoi’ Rady Ukrai’ny z prav ljudyny: status i funkcionuvannja (Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights: Status and Functioning)’, *Radnyk. Ukrai’ns’kyj jurydychnyj portal*. URL: http://radnuk.info/home/24889

7. ‘Ombudsmen z vijs’kovyh pytan’ (Ombudsman on military issues)’, *Zhenevs’kyj Centr demokratychnogo kontrolju nad zbrojnymy sylamy*. URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/bg_military–ombudsman_ukr%20(1).pdf

8. ‘«Planuju pobuvaty i na okupovanyh terytorijah Shodu Ukrai’ny, i v aneksovanomu Krymu» – Ljudmyla Denisova («I plan to visit both the occupied territories of the East of Ukraine and in the annexed Crimea» – Lyudmila Denisova)’, *Oficijnyj sajt Upovnovazhenogo Verhovnoi’ Rady Ukrai’ny z prav ljudyny*. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all–news/pr/23318–yi–planuyu–pobuvati–i–na–okupovanix–teritoriyax–sxodu–ukraiini–i–v–anekso/

9. ‘Rada pryjnjala zakon shhodo social’nogo zahystu chleniv simej uchasnykiv ATO (The council passed a law on social protection of family members of ATO participants)’, *Informacijne agenstvo «Unian»*. URL: https://www.unian.ua/politics/1416772–rada–priynyala–zakon–schodo–sotsialnogo–zahistu–chleniv–simey–uchasnikiv–ato.html

10. ‘Reintegracija Donbasu: shho dopomozhe pryshvydshyty proces?’, Oficijnyj sajt Upovnovazhenogo Verhovnoi (Donbas reintegration: what will help accelerate the process?)’, *Rady Ukrai’ny z prav ljudyny*. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all–news/pr/reintegratsiya–donbasu–scho–dopomozhe–prishvidshiti–protses/

11. Rudik, O., Lazarjeva, L. ‘Instytut specializovanogo i miscevogo ombudsmena jak mehanizm zahystu prav ljudyny: zarubizhnyj dosvid (Institute of the Specialized and Local Ombudsman as a Mechanism for the Protection of Human Rights: Foreign Experience)’. URL: http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03%2810%29/11romlzd.pdf

12. ‘Svjatoslav Stecenko: «Za dva roky kil’kist’ zvernen’ do Upovnovazhenogo vid vijs’kovosluzhbovciv zbil’shylas’ bil’she nizh u 2,5 razy» (Svyatoslav Stetsenko: «For two years, the number of appeals to the Commissioner from servicemen has increased more than 2.5 times»)’, *Oficijnyj sajt Upovnovazhenogo Verhovnoi’ Rady Ukrai’ny z prav ljudyny*. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all–news/pr/15917–ep–svyatoslav–stetsenko–za–dva–roki–kilkist–zvernen–do–upovnovazhenogo–vi/

13. Strekozov, VG., Kudashkyn, AV., 2004. 'Vijs'kove pravo: Pidruchnyk (Military Law: Textbook)', *Serija «Pravo v Zbrojnyh Sylah – konsul'tant»*, Vyp.45, Moskva: *«Za prava vijs'kovosluzhbovciv»*, 640 s.

14. Tarasjuk, VM. 'Instytut vijs'kovogo ombudsmana jak instrument demokratychnogo kontrolju (Military Ombudsman Institute as an instrument of democratic control)', *Academia*. URL: http://www.academia.edu

15. 'Upovnovazhenyj pidtrymuje zakonodavchu iniciatyvu, sprjamovanu na pidvyshhennja rivnja social'nogo zahystu simej zagyblyh voi'niv ATO (The Commissioner supports the legislative initiative aimed at raising the level of social protection of families of deceased soldiers ATO)', *Oficijnyj sajt Upovnovazhenogo Verhovnoi' Rady Ukrai'ny z prav ljudyny*. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all–news/pr/3718–zd–upovnovazhenij–pidtrimuye–zakonodavchu–initsiativu–spryamovanu–na–pid/

16. 'Cyvil'nyj kontrol' nad sylovymy strukturamy (Civilian control over power structures)', *Centr Razumkova. Statti*. URL: http://www.uceps.org/ukr/article.php?news_id=18

17. Shapoval, VM., 2015. 'Konstytucijne pravo zarubizhnyh krai'n: pidruchnyk (Constitutional law of foreign countries: textbook)', 10–te vyd., pererobl. ta dopov., Kyi'v: *In Jure*, 320 s.

18. 'Public Sector Ombudsman', *United States Ombudsman Association*. URL: http://www.usombudsman.org/

19. 'Office of the Ombudsman', *U.S. Department of State.* URL: https://www.state.gov/s/ombudsman/

20. 'The Danish Parliamentary Ombudsman', *European Institute for Gender Eguality*. URL: https://eige.europa.eu/gender–mainstreaming/structures/denmark/danish–parliamentary–ombudsman

21. 'National Defence and Canadian Forces Ombudsman. Government of Canada.' URL: http://www.ombudsman.forces.gc.ca/en/ombudsman–events–visits/ombudsman–visits.page

22. 'Advisory Council. Government of Canada'. URL: http://www.ombudsman.forces.gc.ca/en/ombudsman–about–us/advisory–committee.page

23. 'Ombuds Institutions for the armed forces. International Conterence of Ombuds Institutions For the Armed Forces'. URL: http://www.icoaf.org/

* * *

УДК 323.15 (53)(091)

ETHNIC MINORITIES AND NATIONAL IDENTITY IN ARAB COUNTRIES

ЕТНІЧНІМЕНШИНИ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В АРАБСЬКИХ КРАЇНАХ

Harb M.,
postgraduate student, politology department,
V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine), e–mail: mustafa.harb07@gmail.com

Харбу М.,
аспірант кафедри політології,
Харківський національний університет
ім. В. Н. Каразіна (Харків, Україна), e–mail:
mustafa.harb07@gmail.com

This article explores ways to preserve national identity in Arab countries. It examines the strengthening of the movement towards the democratization of ethnic minorities in the course of performances against the existing political regimes, for national rights and freedoms in the Arab world. An attempt is made to reveal the attitude towards religious and ethnic minorities in a political discourse of the Arab countries, to find the liaison between the historical past and the present at an explanation of the reasons of discrimination of some minorities, to show political measurement of a problem of discrimination in cultural, social and psychological mentality of the Arab countries.

Keywords: *Ethnic Minorities, Religious Minorities, Minorities Rights, National Identity, Identity crisis.*

Ця стаття досліджує шляхи збереження національної ідентичності в Арабських країнах. Розглядається посилення руху до демократизації етнічних меншин в ході виступів проти існуючих політичних режимів, за національні права і свободи в Арабському світі. Зроблено спробу виявити відносини до релігійних і етнічних меншин у політичному дискурсі арабських країн, знайти зв'язок між історичним минулим і сьогоденням при поясненні причин дискримінації деяких меншин, показати політичний вимір проблеми дискримінації в культурному, соціальному та психологічному менталітету арабських країн.

Ключові слова: *етнічні меншини, релігійні меншини, права меншин, національна ідентичність, криза ідентичності.*

(стаття друкується мовою оригіналу)

Actuality of the subject in this article stems fromthe problem of minorities in the world. It is one of the most important issues related to both political problems and social peace in many societies. History is full of intensive conflicts as a result of hatred to others. In the Arab world, the subject of minorities is hardly an issue in academic research despite on the fact that the Arab world witnessed sectarian and ethnic warswhich lasted for many years, as in Lebanon (1975–1990), Sudan (1983–2005), Syria (2011–untill today), Iraq (2014–2018), costing many lives and losses. However, many Arab countries are experiencing latent conflicts of minorities that have not yet exploded, and can express themselves in other forms at any moment. All of this did not make the issue of minorities a top priority in Arab thought, academia, research or even direct political action.

This article is aimed atan analytical study of the problem of minorities in Arab countries in a historical perspective while trying to understand minorities in these countries and find the link between past and present in shaping today's reality of these minorities and the reasons that underlie the motives for discrimination.The political dimension of the discrimination problem is based on cultural, social and psychological mentalityin Arab countries.

The study of the subject of the article is based on literature that contains the works of G. Fuller, S. Sachs, Ch. Adam, P. R. Kumaraswamy, P. Seeberg, P. Pamir, C. J. Adams and others. They investigated the problems of cultural diversity in Arab countries and national identityissuesof ethnic and religious minorities in the Middle East region.

The notion of minoritieswas not on a political agenda from time immemorial. With the creation of modern states, the questions of sovereignty and unity were the first concern and any talk about minorities within the state was viewed as a separatist call or a threat to the unity of the nation and the state. Even in old democracies, in Western Europe (say, France – the state with its democratic Jacobin traditions in governance), the issue of minorities was not discussedin public at that time, though it was proclaimed that all citizens were equalin frontof the law and had the same rights and duties.

Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights, signed in New York on the 16–th of December, 1966, states: «In States where minorities exist, minorities shall have the right to respect their rights. Ethnic, religious or linguistic, persons belonging to such minorities cannot be deprived of their right to cultural life, the dissemination and exercise of their religion or the use of their language with members of their group» [1].

Many UN international organizations, which specialized in the protection of human rights, have lobbied governments to protect the rights of minorities in many parts of the world. The first important attempts to identify the rights of internationally recognized minorities were through several treaties on minorities concluded under the auspices of the League of Nations. However, the United Nations had established a number of rules and procedures on minority issues and the 1992 United Nations Declaration on Persons Belonging to National and Ethnic, Religious and linguistic [2] is the primary instrument guiding the activities of the United Nations today.

In 2012 the United Nations published a Guide (Promotion and Protection of Minority Rights), which outlined mechanisms for focusing on the rights of individuals, belonging to minorities in a detailed manner, and for submitting complaints in the United Nations and other United Nations bodies such as the United Nations Development Program, the International Labor Organization, the African Union System, the Organization for Security and Cooperation in Europe and the Inter–American Human Rights System [3].

There is a great difference between political researchers on the interpretation of the term «minorities». According to our point of view, the minority is a group of individuals distinct from the rest of society, whether ethnically, religiously or linguistically and their members develop awareness of excellence in others in society. They are widely represented in Arab societies andcharacterized by the diversity of religious, sectarian, ethnic, national, linguistic and cultural features.

It's hard to define the term *ethnic minorities.* We'll concentrate on the definition that is almost

unanimously used because it was issued by the United Nations Sub–Committee on Combating Discrimination and Protection of Minorities. This definition states that groups of persons can be described as minorities when four conditions are met:

1. Numerical weakness compared to the total population
2. Situation that is not dominant within the State
3. Ethnic, linguistic and religious characteristics
4. Citizenship in the country of residence [4].

Roots of the case

The roots of the historical issue of minorities in Arab countries go back to the pre–Islamic conquests period. The emergence and spread of Islam from the Arabian Peninsula did not abolish other monotheistic religions and doctrines. Rather, the followers of these religions which included Christian, Jewish, and Zoroastrian population lived under Muslims rules and their rights were protected because the Islamic religion is a religion based on unification, unity and pluralism [5].

However, the schism that took place among the Muslims following the Battle of Siffin[1] [6], that was called a major seditionin the year 657, resulted inthe emergence of new Islamic doctrines that deepened the differences between Muslims over time until it reached the issues of the same faith.

After the Battle of Safin came the period known in Arabic and Islamic culture as the Islamic Conquest period. Itis known foroccupying territories outside the Arabian Peninsula, spreading the new religion Islam across North Africa and the East coast of Africa, Spain, south East and Central Asia and until the area which is known today as Turkey. Wherever Muslims went, they left elements of Arab culture along with their religion. The cultures of the assimilated territories were not only influenced by the Arab invaders and their religion, but in turn, substantially influenced the nature of Arab culture [7].

Nowadays religious minorities in Arab countries make up a small proportion out of three major religious groups that arose in the cradle of the region – Islam, Christianity and Judaism. The most numerous religious minorities in the region are called Bahá'ís, Druze, Zaydies, Mandaeans, Shia, Alawite, Shabak, Maronites and Christianity. The Islamic religion is prevalent in most countries of the region, with about 20 percent of the world's Muslims living, mostly Sunni [7], followed by the Shiite community, as well as other small sects such as Ahmadiyya.

The concept of minorities is linked to many other concepts that are closely related to it, such as nationalism, ethnicity, racism and tribalism. Most of these concepts are rooted in the subject of minorities according to their national or ethnic classifications. And if we look at the Arab nation from the concept of nationalities and what emerges from them, we find that in the Arab society citizens are divided mostly into Muslims and Christians.

[1] Siffin: The battle that took place in 19/7/657 between the army of Ali bin Abi Talib and the army of Muawiya bin Abi Sufyan in a village called SiffinOn the Syrian–Iraqi border and it was called as a major sedition because it led to the beginning of the emergence of new doctrines of Islam.

The Muslims are divided into two main sects – Shiite and Sunni, which in their turn are subdivided into many other sects. They represent the first group of minorities based on religious differences. The second group of minorities includes different non–Arab nationalities that comprise Kurds, Turkmans, Berbers, Armenians and others.

As for minorities of Jewish religion, theyaremostly concentrated in areas of Israeli occupation, along with Muslims (most of them are Sunnis) and other religions such as Christianity, Druze, Baha'i and other minorities.

The spread of Christianity group accounts for 5 percent of the population of the Middle East, though at the beginning of the last century it was about 20 percent. However, foreign emigration of Christian believers from the region for various reasons, as well as the declining birth rate compared to Muslims, led to a decline in their percentage. Studies estimate that the number of Christians in the region, amounting to 12 million people, will decline by half or about 6 million, by 2020 [8].

Non-Sunni Islamic sects at the beginning of 1990s

Non-Sunni Islamic sects in the Arab world	Total no.	Century in which the sect appeared	Country of concentration
Shiaa Twelvers	10,000,000	7th/9th	Iraq/Lebanon/Gulf States
Zaydies	3,500,000	8th	Yemen/Arabian Peninsula
Ismaelites	300,000	8th	Syria/Lebanon/Iraq/Gulf States
Druz	1,350,000	11th	Syria/Lebanon/Palestine/Israel
Alawites	3,000,000	9th	Syria/Lebanon
Abadhi Kharajites	1,500,000	7th	Oman/Algeria/Tunisia
Total	19,650,000		

Source: Saad Eddin Ibrahim, *Reflection on the Question of Minorities* (in Arabic), Cairo: Ibn Khaldoun Center, 1992. Most of these figures are approximations, reached by two methods: (1) the last official enumeration plus the percentage of natural increase that is similar to the natural increase of the total of inhabitants in the countries where those groups live, for the years following the last census; or (2) taking the average of the maximum and minimum estimates mentioned in trustworthy references dealing with the topic.

Copts are the largest Christians in the Middle East, numbering between 6–11 million, although Coptic sources say the number is between 12–16 million. Copts concentrated in Egypt and Sudan, and minorities scattered in other countries such as Cyprus [9].

The religious diversity of the Middle East leads to a patchwork of ethnic minorities among Arab majority in most countries. The Arab countries meet under the unified name of the Arab world, but its population is not fully homogenous. Arabs constitute 88% of the total population (200 million people). Other minorities represented are Kurds in Iraq and Syria, Berbers in Tunis, Morocco and Algeria, Africans and Turkmen, Christian and Jewish [10].

The great majority of citizens of Arab countries consider themselves and is considered by outsiders as Arabs. Their sense of Arab nationhood is based on what they have in common: language, culture, sociopolitical experiences, economic interest, collective memory of their place and role in history. But within the Arab countries, the sub–identities are mixed with the official national identity. The citizen identifies himself with his region, ethnicity, religion or sect, and in some cases his tribe, or the one coming from it, for example, south or north. In Iraq, the Kurdish component was the most conservative of the sub–identity and resulted from the problems of identity disputes that still exist today between the Kurds and the central authority of Iraq [11].

Many scholars asserted that the concept of national identity is complex and its intensity, character and

origins vary with time and place. It is a dynamic structure of affiliation, with strong foundations in the past but susceptible to change in the future. The establishment of the state depends on the existence of a common cultural heritage, which in turn assumes the existence of a common race in that state [12].

The Middle East as part of the international system hassmall groups of nationalities and minorities, and these minorities differ in terms of census and influence within the state. For example, the Alawite minority in Syria is in power, since Al Baath party take control of the political scene in Syria, although the Alawites represents only about 10% of the total population of Syria [13; 14].

Ethnic societies at the time of the former empires, which included different races, were usually responsible for managing themselves as they were during the Ottoman Empire [15]. But with the emergence of the so–called «nation–state» in the West, this concept spread in the independent Arab states. The priority of these new countries, such as Algeria and Iraq, was the establishment of a strong state with a national identity. However, for example the issue of Algerian or Iraqi identity collided with the issue of Arab identity, as Arab nationalism dominated in many Arab political movements such as the Baath and the Nasirite Arab nationalism [16].

But where is the place of the non–Arab population in the nation–state? This is still a problem for North African Arab countries, Syria and Iraq today. Arab nationalists want a state with a single national identity and consider the existence of minorities among them a sign of weakness in their state [17]. Since the colonial times in the past and until today they tried to usesome of these ethnic or religious minoritiesto kindle the internal conflicts in the Arab countries in order to weaken their resistance to colonial rule and keep these countries under control. Ethnic minorities in the developing world were often viewed as a threatto the strength and unity of independent states.

However, with the emergence of ideas of democracy, human rights and the right to self–determination in the second half of the twentieth century, it became difficult to deny the right of ethnic or religious minorities to equality [18]. These minorities have begun to demand recognition of their identity and rights. But the authoritarian leadership fears the weakness of the state's power if it recognizes its minority rights or is asked to implement more democratic reforms [19].

The issue of minorities in any era in Arab–Islamic history has not been raised by the severity and gravity of these days. Recent decades have witnessed the emergence of many of these issues on the regional and international scene such as the issue of the separation of the State of South Sudan from the Arab Republic of Sudan in 2011.The minority was both religious and nationalist which made the situation more dangerous.

Here are some other examples. The issue of Kurds in Iraq and their demand for secession and the right to self–determination was clearly manifested in the referendum held on September 25, 2017. The Iraqi central government in Baghdad met it with total rejection, sent its military forces to northern Iraq and threatened to take control of the Kurdistan region. That's why the Kurdish government had to refuse from their decision to secede [20; 21].

In addition to the Kurdish issue, Iraq has witnessed many acts of violence between the Shiite and Sunni communities after the fall of the regime of former Iraqi President Saddam Hussein. Issues such as Copts in the Arab Republic of Egypt and religious persecution have emerged.

In the Arab Republic of Egypt, the Copts constitute a political minority that does not enjoy their political rights to the fullest extent, especially in the building of churches and the right to run for parliamentary elections [23].

The Amazigh community in Algeria is one of the largest minorities in the Arab countries, which faces a problem of identity. There were many internal clashes, especially in Algeria at various periods to demand the rights of the Amazigh and equality with Arabs [22]. The Amazighs seek to preserve their identity and culture especially in the form of teaching the Amazigh language. This demandled to demonstrations in Algeria with the claim to allocate money in the government budget for 2018 to support the use of Amazigh language.

Major ethnic divides of the Arab world in the early 1990s

Ethnic divide	Population (in millions)	Percentage	Country of concentration
1. The majority (Arabic-speaking, Muslims, Sunnis, Caucasians)	190.0	80.0	In all Arab countries except Lebanon, Iraq and Bahrain
2. Linguistic/cultural minorities (non-Arab)	32.3	13.7	Morroco, Sudan, Algeria, Iraq
3. Religious minorities (non-Muslims)	17.9	7.6	Sudan, Egypt, Lebanon, Palestine
4. Islamic minorities (non-Sunnis)	20.8	8.8	Iraq, Lebanon, Syria, The Gulf
5. Ethnic minorities (non-Semitic/Hamitic/Caucasians)	8.7*	3.7	Sudan

Source: Saad Eddin Ibrahim, *Sects, Ethnicity, and Minority Groups in the Arab World* (in Arabic), Cairo, Ibn Khaldoun Center, 1994, p. 86.

Some national minorities living in the Arab world do not pose a threat to the security of Arab countries as their cultural heritage do not demand any kind of separation or independence (Turkmen, Armenians, Chechens and Circassians).

The real problems of minorities begin when they became a distinct political entity and constitute a political party and theirown channels of power. Today most of Arab multi–ethnic states face the crisis of democratization, implementations of minority rights and the weakening of the central state.

It is desirable in principle to see all minorities fused in their communities. But even in the United States, these minorities find themselves not integrated into American society. In countries such as Algeria and Iraq, the minorities are less willing to give up their identity.

Today, with the increasing trend towards democracy, minorities seek to demand their rights and organize demonstrations for this purpose which create problems for the Arab governments and affect the election results. «While democracy is based on majority rule, it also implies respect for the rights and interests of minority groups. It is the lack of sufficient constitutional guarantees for minority rights, combined with discrepancies in economic conditions between different regions and ethnic groups, which has been

one of the principal causes of inter–ethnic tensions within and between states» [24].Therefore, the Arab countries should consider the existence of minority identity for a better democratic future and have the necessary laws to provide their rights.

The problem of the existence of minorities, conflicting with the existence of national unity, is mainly related to the relationship between the society as a whole and the state which is supposed to represent the nation.

References

1. 'United Nations Human Rights. International Covenant on Civil and Political Rights'. [online] Available: http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx
2. 'United Nations Human Rights. Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities'. [online] Available: https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/minorities.aspx
3. 'United Nations Human Rights. Minority Rights: International Standards And Guidance for Implementation'. [online] Available: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/MinorityRights_en.pdf
4. Adams, Ch. 'Classification of religions'. [online] Available: https://www.britannica.com/topic/classification–of–religions
5. Fuller, G. 'The future of political Islam'. [online] Available: https://kestaneagacikahvesi.files.wordpress.com/2012/01/the–future–of–political–islam.pdf
6. 'The Editors of Encyclopaedia Britannica. Battleofsiffin'. [online] Available: https://www.britannica.com/event/Battle–of–Siffin
7. Leghaei, Sh. 'The Spread of Islam, From its beginning to the 14th Century'. [online] Available: https://www.al–islam.org/articles/spread–islam–its–beginning–14th–century–shaykh–mansour–leghaei
8. Huda, D. 'World's Muslim Population: Statistics About the Muslim Population of the World'. [online] Available: https://www.thoughtco.com/worlds–muslim–population–2004480
9. BBC News. 'Sunnis and Shia in the Middle East'. [online] Available: https://www.bbc.com/news/world–middle–east–25434060
10. Pew Research Center. 'The future of world religions: population growth projections, 2010–2050: Middle East–North'. [online] Available: http://www.pewforum.org/2015/04/02/middle–east–north–africa/
11. Kumaraswamy, PR. 'Who am I?: The Identity crisis in the Middle East'. [online] Available: https://pdfs.semanticscholar.org/3cc0/8960552a0971208030b0f7c6898d65dbe7ea.pdf
12. İnaç, H. 'The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective'. [online] Available: http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_3_No_11_June_2013/24.pdf
13. Layton, H. 'Minorities'. [online] Available: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B0080430767019185
14. 'The Conversation. Syria's forgotten pluralism and why it matters today'. [online] Available: http://theconversation.com/syrias–forgotten–pluralism–and–why–it–matters–today–76206
15. Sachs, S. 'Assad Patronage Puts a Small Sect on Top in Syria'. [online] Available: https://www.nytimes.com/2000/06/22/world/assad–patronage–puts–a–small–sect–on–top–in–syria.html
16. Sarvan, Ch. 'A World Without Islam'. [online] Available: https://www.colombotelegraph.com/index.php/graham–e–fuller–a–world–without–islam/
17. Kumaraswamy, PR. 'Problems of Studying Minorities in the Middle East'. [online] Available: http://dergipark.gov.tr/download/article–file/19553
18. Seeberg, P. 'The weakening of the Arab States: Pan–Arabism re–revisited after the invasion of Iraq'. [online] Available: https://www.sdu.dk/~/media/Files/Om_SDU/Centre/C.../11WP2007PS2.ashx
19. Macklem, P. 'Minority rights in international law'. [online] Available: https://academic.oup.com/icon/article/6/3–4/531/654430
20. Saleh, M. 'Sectarian and religious conflicts in the Middle East: A historical and contemporary examination'. [online] Available: https://www.middleeastmonitor.com/20140329–sectarian–and–religious–conflicts–in–the–middle–east–a–historical–and–contemporary–examination/
21. Chmaytelli, M. 'Iraqi forces complete Kirkuk province takeover after clashes with Kurds'. [online] Available: https://www.reuters.com/article/us–mideast–crisis–iraq–kurds–clash/iraqi–forces–complete–kirkuk–province–takeover–after–clashes–with–kurds–idUSKBN1CP0PT
22. Beauchamp, Z. 'Iraq and the Kurds are fighting over the city of Kirkuk'. [online] Available: https://www.vox.com/world/2017/10/16/16481952/iraq–krg–kirkuk–seize
23. Keenan, JP. 'What it means to be 'Amazigh' in Morocco'. [online] Available: https://www.pri.org/stories/2014–01–24/what–it–means–be–amazigh–morocco
24. Pamir, P. 'NATIONALISM, ETHNICITY AND DEMOCRACY: CONTEMPORARY MANIFESTATIONS'. [online] Available: http://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol2_2/pamir.htm

* * *

УДК 94:316.42+008(569.1)

ПЕРЕДУМОВИ, РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ СИРІЙСЬКОЇ КРИЗИ: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

PRECONDITIONS, DEVELOPMENT AND PROSPECTS OF THE SYRIAN CRISIS: GEOPOLITICAL CONTEXT

Вєтринський І. М.,
кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, відділу глобальних і цивілізаційних процесів, Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України» (Київ Україна), e–mail: ivietrynskyi@gmail.com, ORCID: identifier is 0000–0003–2867–291X

Vetrinsky I. M.,
Candidate of Political Sciences, Senior Researcher, Department of Global and Civilizational Processes, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine» (Kyiv, Ukraine), e–mail: ivietrynskyi@gmail.com, ORCID: identifier is 0000–0003–2867–291X

Розглянуто геополітичний контекст початку, розвитку та перспектив сирійської кризи з метою виявлення причин її початку, основних етапів розвитку і визначення можливих перспектив. За допомогою загальнонаукових методів аналізу та синтезу, а також моделювання показано Сирія стала одним з ключових вузлів протиріч між головними претендентами на вплив у регіоні в цілому та Сирії зокрема – Іраном та Саудівською Аравією. Встановлено, що після здобуття незалежності у другій половині XX ст. єдність держави забезпечувалася переважно за рахунок диктаторських режимів, які десятиліттями перебували при владі, проте на тлі початку Арабської весни тоталітарна модель розвитку країни дала тріщину, оскільки по–перше, актуалізувалися всі проблеми сирійського суспільства, що існували в латентному стані, а по–друге, численні заворушення та повстання значно посилили можливості зовнішніх впливів на Сирійську Арабську Республіку.

Ключові слова: *Сирія, Асад, Арабська весна, ІДІЛ.*

Geopolitical context is considered the beginning of the Syrian crisis and prospects to identify the cause of the beginning, the main stages of development and identify possible prospects. Using scientific methods of analysis and synthesis and simulation show Syria has become one of the key units of contradictions between the main contenders for influence in the region in general and Syria in particular – Iran and Saudi Arabia. Found that after independence in the second half of the twentieth century. unity of the state was provided mainly by dictatorial regimes that were in power for decades, but against the background of the beginning of the Arab Spring totalitarian model of development is cracking because the first, highlighted all the problems of Syrian society that existed in a latent state, and secondly, numerous riots and rebellion greatly increased the possibility of external influences on the Syrian Arab Republic.

Keywords: *Syria, Assad Arab Spring, ISIS.*

Міжнародне значення сучасного військового конфлікту в Сирії важко переоцінити: вже кілька років до нього прикута увага світової спільноти, оскільки за ступенем насильства та кількістю жертв і біженців цей конфлікт не має рівних на континенті; під час протистояння кілька десятків разів було використано заборонену хімічну зброю; у боротьбі за власні геополітичні інтереси тут зійшлися провідні держави світу, включаючи США, Туреччину, Іран, РФ, Ізраїль та ін.

Для України сирійська криза має особливе значення, зокрема тому, що можна сміливо проводити численні паралелі відносно історичного розвитку обох держав, що багато століть були провінціями імперій, а сформувалися територіально після Другої світової, отримавши строкатий національний та політичний ландшафт (щоправда Сирія отримала незалежність майже на півстоліття раніше України). Сирія історично знаходиться на перетині геополітичних інтересів великих гравців регіону, тож цей конфлікт хоча й відбувається на сирійській території досить умовно можна вважати суто внутрішнім. Дуже важливим є висвітлення місця й ролі в цьому конфлікті РФ, оскільки одним з головних мотиваторів участі Кремля в конфлікті було прагнення використати власну роль у сирійській кампанії в якості предмету «торгу» із Заходом в контексті повернення до стратегії зон геополітичного впливу (Сирія в обмін на Україну). Тож дослідження зазначеної теми є актуальним та стратегічно необхідним для вітчизняної науки.

Метою статті є аналіз провідних чинників і причин початку сирійської кризи, а також розгляд основних етапів її розвитку з урахуванням регіонального та глобального геополітичного контексту.

Початок сучасної сирійської кризи необхідно розглядати у більш широкому регіональному контексті, відповідно його неможливо відділити від подій т.зв. Арабської весни – хвилі протестів, повстань і революцій, що прокотилася арабськими державами починаючи з січня 2011 року. Різного роду внутрішньополітичні потрясіння мали місце в Ірані, Тунісі, Єгипті, Ємені, Лівії, Алжирі, Бахрейні, Сирії тощо. Економічна криза 2008 року сильно вдарила по ринках країн третього світу, оскільки їхня економіка переважно є залежною від експорту сировини, ціни на яку обвалилися. Арабські країни не стали виключенням. Більше того, зважаючи на фактичну відсутність інструментів для корегування та пом'якшення наслідків економічних потрясінь в рамках централізованих та часом диктаторських режимів, населення країн швидко наблизилось до цілковитого зубожіння, подекуди навіть почався голод. На тлі соціально–економічних негараздів у суспільстві загострилися конфліктні питання політичного, етнічного, конфесійного, геополітичного та ціннісного характеру, що протягом тривалого часу перебували у латентному стані. Величезна різниця у статках між бідними й багатими, тоталітаризм й корупція призвели до низки повстань та революцій, переважно соціалістичного та буржуазно–демократичного характеру. Для Сирії, Арабська весна стала каталізатором процесів, що призвели до соціального вибуху на тлі проблем, які накопичувалися протягом усього її існування.

Конфлікт у Сирії має декілька вимірів: геополітичний, релігійний та соціально–економічний, які своєю чергою досить тісно пов'язані між собою з точки зору передумов та наслідків.

Регіон Близького сходу багато десятиліть є одним з найнестабільніших у світі. Століттями тут накопичувалися міждержавні, міжетнічні та міжконфесійні протиріччя, які було накопичено протягом імперських періодів і «зацементовано» внаслідок деколонізації, коли на руїнах колишніх великих держав, зокрема Арабського халіфату та

Османської імперії, було утворено низку нових держав. На тлі тисячолітнього протистояння представників двох основних течій в ісламі (сунітів і шиїтів), в рамках близькосхідного регіону наприкінці XX ст. сформувалися два провідні центри сили та впливу: Саудівська Аравія, як провідна сунітська держава та Іран, що фактично став осередком світового шиїзму. Відповідно, кожна з країн прагне зайняти лідируючі позиції в ісламському світі, згуртувавши навколо себе якомога більше країн регіону.

Незважаючи на суперництво та антагонізм згадані держави багато у чому є подібними одна до одної. Садівська Аравія й Іран є надпотужними гравцями на глобальному ринку енергоносіїв. Американська Адміністрація енергетичної інформації оцінила обсягом доведених запасів нафти Саудівської Аравії, як другі у світі – 266 мільярдів барелів, Іран зі 158 мільярдами барелів на четвертій позиції. Водночас Іран знаходиться на 2 місці за покладами газу, в той час як саудити – на 5–му (розвідано 34 трильйони кубометрів та 8,5 трильйони кубометрів газу відповідно) [1]. Подібним є і політичний лад в країнах, оскільки найвища влада сконцентрована в руках вищого мусульманського духівництва. Так, в Ірані фактичним лідером «Ісламської республіки» є аятола – духовний лідер, що керує довічно і визначає державну політику, маючи можливість блокувати діяльність будь–якої з гілок світської влади. В свою чергу у Саудівській Аравії влада короля є абсолютною: він одночасно є головою уряду, консультуючись з духовенством, призначає представників усіх гілок влади в державі, а роль конституції в країні виконує Коран. Обидві держави прагнуть поширити власну ідеологію за кодон [1]. За часів Холодної війни Іран та Саудівська Аравія були союзниками США та Західного блоку і разом протистояли марксизму й арабському соціалізму в регіоні. Проте, після Ісламської революції в Ірані, зміщення прозахідного шаха і встановлення влади аятол, держави опиняються по різні боки барикад оскільки новий іранський лідер – аятола Хомейні – розпочав антиамериканську політику й поширення власної ісламської моделі на інші держави регіону [1]. Свого часу ліквідація режиму С. Хусейна в Іраку обумовила новий імпульс невпинній боротьбі за гегемонію у регіоні Близького і Середнього Сходу між Саудівською Аравією та Іраном. Зокрема у Доповіді з питань безпеки Мюнхенської конференції з безпеки 2016 р. відзначається, що на «Близькому і Середньому Сході значно погіршилися відносини між Іраном та Саудівською Аравією, за виключенням хіба що прямої воєнної конфронтації [19, с. 115]. Ситуація ускладнюється також тим, що протистояння має ще й етнонаціональний вимір: іранські мусульмани–шиїти переважно є персами за походженням, в той час як саудівські мусульмани–суніти здебільшого є арабами. Крім того, внаслідок свідомої політики «перемішування» народів та етно–конфесійних груп в рамках спочатку Османської імперії, а пізніше мандатної (фактично окупаційної) влади європейців, практично в усіх сучасних країнах Близького Сходу присутні національні, етнічні та релігійні меншини. Зокрема досить поширеною є ситуація коли більшість населення є шиїтами, а керують державою суніти (наприклад Ірак) чи навпаки (наприклад як у Сирії).

Сирія стала однією з тих країн, що опинилися у центрі зіткнення інтересів Ірану та Саудівської Аравії. Зокрема це зумовлено тим, що з одного боку більшість населення Сирійської Арабської Республіки складають араби–суніти, а з іншого при владі в цій країні вже багато десятиліть перебувають представники клану Асадів, що за віросповіданням є алавітами (яких вважають відгалуженням шиїзму). Сирія є давнім партнером і союзником Ірану: починаючи з кінця 1979 р., альянс між Сирією та Іраном суттєво вплинув на формування політики у близькосхідному регіоні, зокрема Дамаск підтримав Іран у його війні з Іраком (1980–1988 рр.). Пізніше саме ці дві країни стали головними опонентами американської військової операції проти Іраку (2003 р.), вони активно допомагали повстанцям, заохочували та озброювали їх для боротьби проти сил антисаддамівської коаліції [8].

В свою чергу однією з природних стратегічних цілей Саудівської Аравії є зміна внутрішньополітичного розкладу у Сирії на свою користь, насамперед шляхом заміни авторитарного алавітського режиму на лояльні саудитам політичні сили (скоріше за все сунітські). Це створило би умови для створення певної сунітської коаліції, до якої би входили монархії Перської затоки та інші арабські республіканські держави, чия політика була б спрямована проти Ірану. Крім того, стратегічний контроль над Сирією та відповідно Ліваном, дозволив би значно послабити можливості шиїтських збройних угруповань на кшталт «Хізболи» та інших, що базуються на території різних країн регіону та існують переважно завдяки активній підтримці Ірану. Також, гегемонія Саудівської Аравії на Близькому Сході зробила би з неї головного експортера природних ресурсів, насамперед вуглеводнів, на противагу посиленню позицій Ірану і Катару на світовому енергетичному ринку [14]. Не зважаючи на вельми несприятливий зовнішньополітичний контекст було не об'єктивно зводити причини сирійської кризи лише до зовнішніх впливів (хоча й нехтувати ними ніяк не можна). Зокрема А. Дервіш наголошує, що основні причини повстання у Сирії це жадібність і корумпованість чиновників, а також закритість і «законсервованість» політичної системи, що виключає перспективи будь–яких конструктивних реформ чи трансформацій. Ця ситуація ускладнювалася ще й тим, що велику частку населення Сирійської Арабської Республіки до 2011 р. складали молоді люди, які з одного боку, дуже важко переживають безробіття та відсутність перспектив, а з другого мають значний протестний потенціал [6].

Соціально–економічна ситуація в Сирії протягом десятиліть була дуже далекою від ідеалу:

починаючи з 1963 р. в країні діяв надзвичайний стан, що суттєво обмежував громадянські права й свободи. Приблизно з тих же часів влада в державі належала Партії Арабського Соціалістичного Відродження – Баас, зокрема її військовому крилу. На початку 70–х років XX ст. в результаті внутрішньопартійної боротьби, владу у своїх руках зосередив міністр оборони – Хафез аль–Асад, який керував країною аж до своєї смерті, створивши всі умови для передачі влади своєму синові – Башару аль–Асаду, що відбулося у 2000 р. Таким чином, майже пів століття сирійське суспільство існувало в умовах військової диктатури, тож про будь–які соціально–економічні реформи фактично не йшлося. Єдиною відносною перевагою цього періоду була певна «стабільність», в тому числі економічна, хоча в країні періодично й відбувалися спалахи протестів проти алавітської диктатури, але влада жорстко придушувала будь–який спротив. Зовнішня політика Сирії була зосереджена переважно на протистоянні Ізраїлю (з яким вона ініціювала кілька конфліктів) та відповідно пошуку ресурсів та союзників для цього протистояння. В роки Холодної війни Сирія входила до соціалістичного блоку, тож її керівництво має давню історію відносин з Кремлем.

Прихід до влади у Сирійській Арабській Республіці молодого президента Б. аль–Асада, який замінив на цьому посту свого батька, мало що змінив в усталеному порядку, хоча з початку подібні надії мали місце. З самого початку правління Башара Асада до нього почали надходити численні звернення від громадян з пропозиціями щодо змін у суспільстві. Цей активний громадянський рух пізніше навіть назвали «Дамаською весною»: різноманітні політичні групи та численні активісти відкрито критикували режим та закликали до політичних і соціально–економічних реформ, зокрема однією з ключових вимог було скасування режиму надзвичайного стану. Низка представників ділових кіл та духовенства написали президентові відкритого листа, в якому ставили питання щодо необхідності лібералізації існуючої політичної системи [11, с. 313]. Звичайно, режим не міг не відреагувати на подібні закиди, тож почалися численні арешти активістів і організаторів протестних мітингів, найактивніших діячів громадського руху було ув'язнено, що фактично поклало край «Дамаській весні».

Незважаючи на «консервування» політичної системи, Уряд Б. аль–Асада виступав за інтеграцію країни у світову економіку, зокрема Середземноморську зону вільної торгівлі. Головною метою євро–середземноморського партнерства було залучення європейських інвестицій, не лише у вигляді позик чи інших фінансових надходжень від загальноєвропейських інституцій на кшталт Європейського інвестиційного банку, а й прямих інвестицій від європейських корпорацій. Починаючи з 2002 р. Сирія вела перемовини з ЄС щодо нової угоди. У жовтні 2004 р. відповідну двосторонню угоду було парафовано, що відкривало шлях до залучення також приватного сирійського крупного капіталу, яких все ще знаходився поза межами країни після процесів націоналізації 60–х рр. [11, с. 322]. 10 травня 2007 р. депутати Народної ради одноголосно підтримали продовження президентського правління Б. аль–Асада ще на сім років. У своїй промові він наголошував на що попри численні здобутки, серйозні зовнішньополітичні проблеми примушують керівництво держави знову відкласти низку політичних і адміністративних реформ, які вже назріли [11, с. 331]. Таким чином, з проходом до влади Башара Асада жодних системних змін у країні не відбулося – владу й надалі було зосереджено в руках алавітської військово–політичної верхівки, а жорсткий авторитарний режим виключав будь–які ліберальні перетворення. І хоча деякі спроби змін було зроблено, але дуже швидко стало зрозуміло про їхню загрозу для існуючого стану справ і діяльність в даному напрямку було згорнуто. Відповідно коли регіоном прокотилася хвиля повстань та революцій, цілком природно, що у Сирії подібні настрої мали відлуння та сприятливі умови для поширення.

Перші протести у Сирії почалися наприкінці січня 2011 р., але вони носили здебільшого неорганізований характер, проте вже навесні в місті Дераа сталося перше масштабне зіткнення урядових сил з демонстрантами. Приводом до масових демонстрацій у березні 2011 р. в Дераа, стало жорстоке вбивство (після численних катувань) кількох підлітків, що їх затримали на початку місяця сили правопорядку – їх було звинувачено у нанесенні образливих антивладних написів на стінах [7]. Протести в Дераа об'єднали близько 100 000 учасників й не вщухали декілька тижнів, тож за місяць – 25 квітня 2011 р. до міста було введено армійські підрозділи з бронетехнікою. Було вимкнено водогін, електрику та телефон [15]. На початку травня за допомогою сирійської армії протести в Дераа було придушено. Треба наголосити, що подібні варварські методи протидії громадянським протестам були типовими для режиму Асада, оскільки репресивний апарат правоохоронних органів та спеціальних служб формувався протягом десятиліть правління спочатку Хафеза, а потім Башара Асадів. Наприкінці травня ситуація з арештами, тортурами і вбивствами підлітків повторилася й набула широкого розголосу. Фото і відео тіла закатованого тринадцятирічного підлітка на ім'я Хамза аль–Хатіб облетіло весь світ наприкінці травня 2011 р., викликавши хвилю обурення й додавши нової енергії протестам, які швидко поширювалися країною [16].

Зважаючи на те, що режим Б. аль–Асада з самого початку взяв курс на жорстке придушення будь–яких протестів, а розстріли силовиками мирних громадян під час масових акцій були звичайною практикою, опозиція досить швидко радикалізувалася. За оцінками ООН в період з березня 2011 р. до середини грудня від дій урядових військ загинули більше 5000 чоловік. Частина солдат зі складу урядової армії перейшли

на бік протестувальників, утворивши спільно з ними т.зв. «Вільну сирійську армію». Активні дії Вільної сирійської армії почалися з грудня 2001 р. відразу в кількох регіонах країни, проте говорити про будь–яку координації дій повстанців було б перебільшенням [9]. Крім того, до протестної активності активно долучалися різні радикальні угруповання, зокрема «Брати мусульмани», які починаючи з середини 80–х рр. використовували терористичні методи боротьби проти режиму Асада.

Новим етапом ескалації сирійської кризи стала операція збройних сил у м. Хомс. Протягом весни–літа 2011 р. «Вільна сирійська армія» здійснила низку силових акцій проти військових та об'єктів військової інфраструктури, взявши під контроль кілька районів міста. Восени збройні зіткнення з урядовими силами загострилися, до міста було стягнуто бронетехніку та артилерію. З 3 лютого почалися артобстріли міста які тривали більше двох місяців – лише 12 квітня вступила в силу угода про припинення вогню. Урядовими військами було залучено більше 300 одиниць танків та артилерійських систем, місто було фактично зруйноване, а щонайменше 2000 людей загинули від обстрілів.

Навесні 2012 р., спеціальним посланником ООН і Ліги Арабських Держав, К. Аннаном було запропоновано поетапний план з врегулювання сирійської кризи. Він передбачав зокрема виведення військ і важкої техніки з міст, що повстали; щоденне двогодинне припинення вогню, за для доставки гуманітарної допомоги до постраждалих районів; звільнення сирійською владою усіх затриманих в ході повстання; забезпечення свободи пересування для журналістів тощо [5]. Запропонований колишнім генсеком ООН план врегулювання конфлікту отримав широку міжнародну підтримку, однак так і не став дієвим інструментом припинення ескалації насамперед тому, що він не містив чітких часових рамок для виконання конкретних пунктів. Як наслідок, перемир'я постійно порушувалось обома сторонами, а після масових вбивств, які було здійснено урядовими збройними формуваннями, зокрема у м. Хула, опозиційні сили відмовилися виконувати умови перемир'я, заявивши про повернення до збройного опору режиму Б. аль–Асада. Відповідно, можна було констатувати фактичний провал плану К. Аннана.

У 2013 р. відбулися події, що зумовили принципово інший рівень ескалації конфлікту, а саме – застосування сирійськими урядовими військами хімічної зброї проти повстанців. Перше офіційне визнання Дамаском наявності значних запасів хімічної зброї мало місце ще в 2012 р., проте уряд обіцяв ніколи не застосовувати її проти мирного населення. У відповідь 20 серпня 2012 року президент США Барак Обама заявив, що можливе застосування хімікатів під час бойових дій «буде означати перетин червоної лінії», після якої міжнародне співтовариство на чолі зі США буде змушене втрутитися в сирійський військовий конфлікт [18]. Проте вже 23 грудня того ж року режим Асада вперше звинуватили у хімічній атаці на м. Хомс. Наступна атака із застосуванням заріну, від якої загинули більше 20 людей, відбулася 19 березня 2013 р. в передмісті Алеппо. Наймасштабніша хімічна атака була здійснена в м. Гута 21 серпня 2013 р., кількість загиблих сягнула від 300 до 1700 мирних жителів, ООН почала міжнародне розслідування події, а Барак Обама звернувся до Конгресу за згодою на проведення авіаудару по Сирії [4].

Важливо наголосити, що позиція США щодо кризи у Сирії з самого початку була досить непевної, оскільки головними гравцями «на землі» були регіональні суперники Іран та Саудівська Аравія, які безпосередньо підтримували ворогуючи сторони фінансами, зброєю та живою силою, в той час як на рівні ООН режим Асада рішуче підтримала РФ, блокуючи разом з Пекіном будь–які ініціативи врегулювання конфлікту, що передбачали усунення Асада від влади. Крім того навесні 2012 р. Кремль офіційно визнав, що здійснює поставки зброї режиму Асада, виправдовуючи це «законним» характером відносин між урядами обох держав [13]. Зважаючи на значну політичну та військову підтримку з боку Кремля, перспективи прямого американського втручання у сирійську кризу не мали чіткої перспективи, тож Б. Обама з одного боку усіляко намагався уникнути участі у черговому тривалому конфлікту на Близькому Сході, а з іншого став заручником власної ж обіцянки, щодо застосування сили в разі «перетину червоної лінії» Асадом. На цьому тлі Барак Обама швидко погодився на пропозицію РФ виступити в якості посередника в хімічному роззброєнні Сирії. План В. Путіна був акцептований Дамаском та передбачав передачу хімічної зброї під міжнародний контроль, із подальшою її ліквідацією. Прийняття плану дозволяло американському президентові «зберегти обличчя» не збільшуючи військової присутності США у Сирії. Проте це жодним чином не впливало на конструктивне вирішення існуючого конфлікту, фактично поховавши будь–які надії на вплив США у процесі приборкання кривавого диктатора, підмінивши порожніми запевненнями та паперовою дипломатією.

У 2014 р. Сирія доєдналася до міжнародної конвенції щодо заборони хімічної зброї та вивезла під контролем експертів ОЗХЗ (Організації щодо заборони хімічної зброї) всі її задекларовані запаси зі своєї території. Сирія розкрила свої арсенали хімічної зброї, а також місця її виробництва. Близько 1300 тонн отруйних речовин було вивезено та утилізовано на спеціальному кораблі у Середземному морі. У липні 2014 року ОЗХЗ повідомила про знищення останніх 100 тонн офіційно зареєстрованої хімічної зброї. В процесі ліквідації сирійської хімічної зброї взяли участь 30 держав [18]. Проте на цьому історія з хімічною зброєю у Сирії не закінчилася: в її застосуванні після 2014 р. неодноразово звинувачували ІДІЛ (терористична організація, яка сама себе називала Ісламською Державою Іраку і Леванту), а 4 квітня

2017 р. в м. Хан–Шейхун в провінції Ідліб відбулася масштабна хімічна атака, під час якої загинули щонайменше 80 людей, а постраждали більше 550. В подальшому, розслідування ООН і ОЗХЗ дійшло до висновку, що винними в атаці є війська Асада. Це в черговий раз довело брехливість та штучність будь–яких російсько–сирійських жестів деескалації. Відповіддю нового президента США Д. Трампа на хімічну атаку в Ідлібі став масований ракетний удар по сирійському аеродрому Шайрат, з якого за версією американської розвідки злітали літаки, що здійснювали хімічну атаку [4]. Важко говорити про результативність американської ракетної атаки, оскільки рік потому з'явилися повідомлення про нову хімічну атаку в м. Дума, де за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у загиблих було виявлено ознаки ураження хімічною речовиною. Реакцією західної коаліції стали удари по Сирії з боку США, Франції та Великої Британії, що відбулися в ніч на 14 квітня 2018 р. Під вогонь потрапили Дослідницький центр у Дамаску (ймовірно пов'язаний з розробкою та виготовленням хімічної та біологічної зброї) та два склади з хімічною зброєю у Хомсі [17]. Відповідно зараз можна цілком впевнено казати, що російська ініціатива щодо посередництва та сприяння хімічному роззброєнню Сирії була не більш ніж спектаклем для світової спільноти, яка жахалася подіям у Сирії, але зовсім не прагнула долучатися до них.

Оскільки сирійська опозиція першою своєю вимогою ставила усунення Башара аль–Асада, то декларативні дії Заходу щодо «хімічного роззброєння під контролем ООН» багатьма сирійцями було розцінено як зрада (що в певному сенсі було цілком справедливо). Як наслідок, протестувальники почали масово долучатися до радикального ісламістського угруповання ІДІЛ. Взагалі роль і місце ІДІЛ в сирійській кризі заслуговую окремої згадки, бо скориставшись загальною нестабільністю ситуації – війни «всіх–проти–всіх» – дане терористичне угруповання, що перед тим базувалося в Іраку, в 2013 р. долучилося до конфлікту в Сирії в якості «третьої сили» та протягом року взяло під контроль майже половину сирійської території.

Ісламська Держава Іраку і Леванту (ІДІЛ) уходить корінням в Афганську війну 1979–1989 рр., саме на останніх її етапах почав свою діяльність перший лідер організації Аль–Халейла, відомий під псевдонімом – Абу Мусаб аль–Заркаві, саме він заснував радикальне ісламістське угруповання, що пізніше перетворилося на ІДІЛ. Оскільки вторгнення США в Ірак у 2003 р. фактично знищила цю державу, залишивши більшу частину країни в хаосі, іноземні бойовики й екстремісти почали активно перебиратися до Іраку. Заркаві та його угруповання були серед них. Цікаво, що сирійський режим Б. Асада, намагаючись перешкодити США, усіляко сприяв терористам. У 2004 році Заркаві доєднався до Аль–Каїді, отримавши доступ до її ресурсів. Його група почала зватися Аль–Каїда в Іраку (АКІ) і стала основним угрупованням сунітських заколотників у країні [3]. Окрім протистояння американцям в Іраку, АКІ також знищувала шиїтські мечеті та поселення включно з мирними жителями. Крім того, гуртуючи навколо себе сунітське населення Іраку АКІ захоплювала й брала під контроль цілі регіони сунітів, загострюючи сунітсько–шиїтський громадянський конфлікт. Однак надмірна жорстокість врешті–решт відвернула від Аль–Каїди в Іраку навіть колишніх прибічників–сунітів, які створили озброєний рух «Пробудження» і виступили проти терору АКІ, що фактично стало вироком в умовах її війни з шиїтами. Заркаві загинув у 2006 році внаслідок американського авіаудару, але головну роль в перемозі над Аль–Каїдою в Іраку зіграв саме рух «Пробудження». До 2009 року майже всі бойовики АКІ загинули або перебували в ув'язненні, однак через недалекоглядну політику іракського уряду (зокрема дискримінації сунітів та надання привілеїв шиїтам) рівень невдоволення у суспільстві зростав і з 2010р. почалося відродження АКІ, насамперед за рахунок поповнення новими адептами. У тому ж році угруповання отримало нового лідера – Абу Бакра аль–Багдаді, іракця з релігійною освітою, який почав залучати до АКІ колишніх офіцерів армії Саддама Хусейна. У 2012–2013 рр. АКІ здійснює низку атак на іракські тюрми, звільнивши чимало злочинців й терористів, які також поповнили ряди угруповання. У серпні 2011 року Багдаді відправляє свого заступника – Абу Мухаммада аль–Джулані, в Сирію, де останній створює в січні 2012 року нове відділення АКІ, що отримав назву Джабхат аль–Нусра [3].

У квітні 2013 р. АКІ втручається в громадянський конфлікт в сусідній Сирії, з цього моменту організація починає називати себе Ісламською державою Іраку і Леванту (ІДІЛ). Участь іракських бойовиків–ісламістів у Сирії викликала невдоволення керівництва Аль–Каїди і у лютому 2014 р. її лідер заявив, що ІДІЛ більше не має відношення до Аль–Каїди. Після цього угруповання оголосило себе Ісламською державою з штаб–квартирами у містах Ракка (Сирія) та Мосул (Ірак) [20]. Башар Асад, був не проти самостійної діяльності ІДІЛ у Сирії, зокрема тому, що ІДІЛ майже ніколи не боролася з режимом Асада: вона воювала насамперед з його опонентами. Почавши збройне придушення опору всередині країни, Асад прагнув максимально маргіналізувати опозицію (вважаючи, що Захід не буде втручатися, якщо його опонентами будуть терористи), тож на певному етапі він навіть заохочував ІДІЛ до поширення на території САР.

Проголошення 4 липня 2014 р. Абу Бакром Аль–Багдаді «халіфату», передбачало, що тепер ІДІЛ є державою – і не просто звичайною державою, а єдиною легітимною ісламською державою в світі. Проте також це передбачало зобов'язання щодо здійснення державного управління на великій території Сирії та Іраку, а також її захисту. Відповідно ІДІЛ більше не мала можливості переховуватися серед цивільного населення, їй треба було брати участь в складних традиційних

битвах, досить швидко це стало чималою проблемою. Згідно сунітського права, щоб бути халіфом необхідно виконувати ряд законів: зокрема халіф має територію, де він може впроваджувати ісламські закони, але коли халіфат засновано головним обов'язком халіфа стає ведення війни для розширення халіфату [3].

У Сирії ІДІЛ швидко окупувала величезні території, провадячи політику терору на захоплених землях. В умовах багатосторонньої громадянської війни не було єдиної сили, що могла б виступити проти Ісламської держави. Але спроба ІДІЛ вторгнутися і завоювати курдські території в Сирії, яка спершу була досить успішною (у жовтні 2014 р. ІДІЛ майже захопила Кобані, курдський опорний пункт на північному кордоні Сирії з Туреччиною), з рештою призвела до її поразки. Курди кілька місяців тримали оборону і в січні 2015 р. з допомогою авіа ударів з боку США і західної коаліції вони витіснили ІДІЛ з курдської території. Курдські загони звільнили свої території, а потім продовжили атаки на землі терористів поза Сирійським Курдистаном (курди змогли дійти до території за 30 миль від головної бази ІДІЛ – м. Ракка) [3]. Подібна ситуація була і в Іраку, де бойовики ІДІЛ атакували територію іракського Курдистану та розпочали геноцид проти етнічної групи єзидів, однак пізніше курдські військові формування – пешмерга за участі військових США та іракської армії відкинули ІДІЛ, фактично звільнивши до 2017 р. територію Іраку від терористів Ісламської держави.

Якщо на перших етапах Б. Асад сподівався, що присутність терористів відверне втручання зовнішніх гравців у сирійський конфлікт, то цей розрахунок цілком провалився: оскільки нажахані злочинами ІДІЛ країни Заходу прагнули боротися з терористичним утворенням якомога далі від себе, відповідно ареною цього протиборства стала саме територія Сирії. Проти ІДІЛ виступили одночасно коаліція західних країн, Ліга арабських держав, Іран та інші країни. Саме необхідністю боротьби проти ІДІЛ аргументувала нарощення своєї військової присутності в Сирії Росія, яка у 2015 р. спочатку розмістила в САР на авіаційній базі Хмеймим свою авіаційну групу, а згодом посилила своє угруповання військово–морським компонентом, військами протиповітряної оборони, силами спеціальних операцій, саперами тощо. Офіційно задекларованою метою перебування військ РФ на сирійській території була необхідність підвищення ефективності боротьби проти бойовиків ІДІЛ, фронту Ан–Нусра (сирійська Аль–Каїда) та інших терористичних організацій [12]. Однак на практиці ситуація була зовсім іншою: війська РФ неодноразово здійснювали ракетно–бомбові атаки по позиціях, що далеко за межами зони активності ІДІЛ, але дивним чином співпадали з розташуванням антиасадівської опозиції. Тож, реально головною ціллю Кремля була підтримка свого давнього союзника Б. Асада, щоб запобігти зміні його лояльного Москві режиму, яка стала можливою внаслідок численних поразок його армії (у 2015 році ситуація для урядовий військ стала критичною – опозиція і західна коаліція тіснили Асада з одного боку, а ІДІЛ з іншого). Крім того, РФ прагнула вийти з міжнародної ізоляції, зумовленої російською агресією проти України у 2014–2015 рр., тож одним з основних мотивів сирійської кампанії Кремля було прагнення створити умови «обміну Сирії на Україну», тобто запропонувати США і Заходу в цілому свої можливості і вплив в Сирії в обмін на визнання російських геополітичних інтересів в Україні. Також, активна участь в сирійській кризі допомагала Кремлю відволікти фокус уваги населення РФ від малоуспішної української кампанії та продемонструвати світові власні військові можливості [10]. Напередодні російської кампанії в САР, Москву таємно відвідав генерал Касем Сулеймані – голова іранського Корпусу вартових Ісламської революції – який цілком ймовірно вплинув на рішення про її швидкий початок [2]. Той факт, що Росія та Іран прийшли на допомогу Б. Асаду зумовив пролонгацію та поглиблення протистояння в державі, насамперед за рахунок збереження «збанкрутілого» диктаторського режиму та збільшення кількості залучених та зацікавлених сторін конфлікту. Як зазначає В. Швед «Росія вбачає у нинішньому сирійському режимі Б. Асада головний і чи не єдиний оплот своєї присутності в арабському світі, який дозволяє мати свій центр впливу на регіон та військово–морську базу на середземноморському узбережжі Сирії у м. Тартус. Для Ірану сирійський режим Б. Асада представляє фактично центральну частину шиїтської вісі («вісь спротиву») як знаряддя нав'язування свого впливу і гегемонії у масштабах усього Близького і Середнього Сходу» [19, с. 116].

Сучасна Сирія перетворилася на замкнуте коло геополітичних протиріч, оскільки основні актори протистояння мають принципово різні цілі, подекуди це стосується навіть сьогоднішніх союзників. Росія та Іран воюють на боці урядової армії з метою повернути контроль Б. Асада над територією країни, в такому разі Іран на противагу Саудівській Аравії суттєво посилить свої позиції на Близькому Сході, побудувавши «шиїтську вісь з Іраком», РФ отримає важливу «опорну базу» в регіоні (за аналогією до американо–саудівського союзу) та вплив на нафтові потоки. Разом з тим до відновлення контролю Асада ще далеко, оскільки опозиційні війська, підтримані Саудівською Аравією, Катаром, Туреччиною та іншими сунітськими державами утримують низку стратегічно важливих районів. Водночас північний схід Сирії контролюють курдські сили, які підтримують США, саме курди зробили найбільший внесок у справу знищення ІДІЛ, взявши під свій контроль низку звільнених територій. Метою курдів є утворення власної держави чи принаймні автономії на території Сирії, Іраку та Туреччини. Саме підтримка курдів є головним каменем спотикання у відносинах США та Туреччини, яка розглядає курдів як терористів

і реалізує проти них військові операції вздовж сирійсько–турецького кордону, з метою утворення «буферу безпеки». Ще одним актором сирійської кризи є Ізраїль, для якого неприйнятною є перспектива встановлення іранського домінування у Сирії та регіоні, тож Ізраїль регулярно наносить ракетно–бомбові удари по об'єктах іранської військової інфраструктури. Незважаючи на суттєве ослаблення позицій та територіальні втрати, ІДІЛ все ще залишається дієвою силою у сирійському конфлікті, її мета залишається незмінною – побудова ісламського Халіфату, а протистояння з курдами і США робить роль ІДІЛ вигідною для Туреччини, Ірану та Росії.

Зважаючи на військовий та фінансовий потенціал сторін протистояння, а також на принципову відмінність (часто навіть протилежність) їх цілей навряд чи конфлікт в Сирії прямує до швидкого вирішення. Потенційне усунення фактору Б. Асада, якого союзники позиціонують як «легітимного правителя Сирії», могло б відкрити варіант розподілу сирійської території на погоджені сфери впливу окремих угруповань, що дозволило б принаймні суттєво знизити рівень військової напруги, але масштабна підтримка з боку Росії та Ірану унеможливлює подібний сценарій. Продовження сирійської кризи несе низку загроз для глобальної безпеки, оскільки залишається небезпека ескалації конфлікту та прямого зіткнення між силами великих геополітичних гравців (на кшталт РФ і США, Ірану і Ізраїлю тощо), що може спровокувати глобальний конфлікт. Вже сьогодні зрозуміло, що протилежність цілей провідних акторів конфлікту робить неможливим політичне врегулювання, принаймні у недалекому майбутньому.

Список використаних джерел

1. 'Битва титанів: що значить протистояння Ірану з Саудівською Аравією'. [online] Доступно: https://hromadske.ua/posts/shcho–znachyt–protystoiannia–iranu–z–saudivskoiu–araviieiu, Дата доступу: 03.12.2018.

2. Bassam, L., Perry, T. 'How Iranian general plotted out Syrian assault in Moscow'. [online] Доступно: https://www.reuters.com/article/us–mideast–crisis–syria–soleimani–insigh/how–iranian–general–plotted–out–syrian–assault–in–moscow–idUSKCN0S02BV20151006, Дата доступу: 03.12.2018.

3. Beauchamp' Z. 'ISIS, a history: how the world's worst terror group came to be'. [online] Доступно: https://www.vox.com/2015/11/19/9760284/isis–history, Дата доступу: 03.12.2018.

4. 'В Сирии действительно применяют химическое оружие? Есть ли этому доказательства?'. [online] Доступно:https://meduza.io/feature/2018/04/11/v–sirii–deystvitelno–primenyayut–himicheskoe–oruzhie–est–li–etomu–dokazatelstva, Дата доступу: 03.12.2018.

5. 'Власти Сирии одобрили мирный план Кофи Аннана'. [online] Доступно: https://www.bbc.com/russian/international/2012/03/120327_annan_china_syria, Дата доступу: 03.12.2018.

6. Дервиш, А. 'Причина восстания в Сирии – жадность чиновников'. [online] Доступно: https://www.segodnya.ua/interview/doktor–dervish–prichina–vocctanija–v–cirii–%E2%80%94–zhadnoct–chinovnikov.html, Дата доступу: 03.12.2018.

7. 'Daraa: The spark that lit the Syrian flame'. [online] Доступно: https://edition.cnn.com/2012/03/01/world/meast/syria–crisis–beginnings/index.html, Дата доступу: 03.12.2018.

8. 'Iran and Syria'.[online] Доступно: https://iranprimer.usip.org/resource/iran–and–syria, Дата доступу: 03.12.2018.

9. Костюченко, Е. 'Сирийский доклад. Недержание власти'. [online] Доступно: https://www.novayagazeta.ru/articles/2012/02/10/48193–siriyskiy–doklad–nederzhanie–vlasti, Дата доступу: 03.12.2018.

10. Mac Farquhar, N. 'Questions Linger Over Russia's Endgame in Syria, Ukraine and Europe'. [online] Доступно: https://www.nytimes.com/2016/02/24/world/europe/russia–endgame–syria–ukraine–europe.html, Дата доступу: 03.12.2018.

11. Пир–Будагова, ЭП., 2015. 'История Сирии. XX век', *Институт востоковедения РАН,* М.: *ИВ РАН*, 392 с.

12. 'Путин: в ходе ударов России в Сирии мирные жители не погибли'. [online] Доступно: https://www.bbc.com/russian/international/2015/10/151001_putin_syria_strikes_casualties, Дата доступу: 03.12.2018.

13. 'Рябков: Россия поставляет оружие в Сирию на законных основаниях, а ЕС совершает ошибку'. [online] Доступно: https://www.interfax.ru/world/309183, Дата доступу: 03.12.2018.

14. 'Сирийский конфликт как арена противоборства Исламской Республики Иран и Королевства Саудовская Аравия'. [online] Доступно: http://csef.ru/ru/oborona–i–bezopasnost/340/sirijskij–konflikt–kak–arena–protivoborstva–islamskoj–respubliki–iran–i–korolevstva–saudovskaya–araviya–8096, Дата доступу: 03.12.2018.

15. Shadid, A. 'Syria Escalates Crackdown as Tanks Go to Restive City'. [online] Доступно: https://www.nytimes.com/2011/04/26/world/middleeast/26syria.html?_r=1&hp, Дата доступу: 03.12.2018.

16. 'TortureofboyreinvigoratesSyria'sprotestmovement'.[online] Доступно: https://www.washingtonpost.com/world/middle–east/torture–of–boy–invigorates–syrias–protest–movement/2011/05/29/AGPwIREH_story.html?noredirect=on&utm_term=.5ef17f275059, Дата доступу: 03.12.2018.

17. 'U.S., Britain and France Strike Syria Over Suspected Chemical Weapons Attack'. [online] Доступно: https://www.nytimes.com/2018/04/13/world/middleeast/trump–strikes–syria–attack.html, Дата доступу: 03.12.2018.

18. 'Хімічні атаки у Сирії – хроніка'. [online] Доступно: https://www.dw.com/uk/%D1%85%D1%96%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96–%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B8–%D1%83–%D1%81%D0%B8%D1%80%D1%96%D1%97–%D1%85%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%96-%D0%BA%D0%B0/a–43379551, Дата доступу: 03.12.2018.

19. Швед, ВО., 2016. '«Арабська весна» У контексті сучасного трансформаційного процесу на Близькому і Середньому Сході', *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал,* Київ: *ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*, № 1, с.109–122.

20. Шуклинов, П., Эрман, Г. 'Исламское государство'. [online] Доступно: http://project.liga.net/projects/igil/, Дата доступу: 03.12.2018.

References

1. 'Bytva tytaniv: sho znachyt protystoyannia Iranu z Saudivskou Aravieu (Clash of titans: what means struggle between Iran and Saudi Arabia)'.[online] Dostupno: https://hromadske.ua/posts/shcho–znachyt–protystoiannia–iranu–z–saudivskoiu–araviieiu

2. Bassam L., Perry, T. 'How Iranian general plotted out Syrian assault in Moscow'. [online] Dostupno: https://www.reuters.com/article/us–mideast–crisis–syria–soleimani–insigh/how–iranian–general–plotted–out–syrian–assault–in–moscow–idUSKCN0S02BV20151006

3. Beauchamp, Z. 'ISIS, a history: how the world's worst terror group came to be'. [online] Dostupno: https://www.vox.com/2015/11/19/9760284/isis–history

4. 'V Sirii deistvitelno primenyaut chimicheskoe orugie? Est li etomu dokazatelstva? (Did use chemical weapons in Syria? Is there any evidence?)'. [online] Dostupno: https://meduza.io/feature/2018/04/11/v–sirii–deystvitelno–primenyayut–himicheskoe–oruzhie–est–li–etomu–dokazatelstva

5. 'Vlasti Sirii odobrili mirnyi plan Kofi Annana (Syrian authorities have approved the peace plan of Kofi Annan)'. [online] Dostupno: https://www.bbc.com/russian/international/2012/03/120327_annan_china_syria

6. Derwish, A. 'Prichina vosstania v Sirii – jadnost chinovnikov (The reason for the uprising in Syria – the greed of officials)'. [online] Dostupno: https://www.segodnya.ua/interview/doktor–

dervish–prichina–vocctanija–v–cirii–%E2%80%94–zhadnoct–chinovnikov.html

7. ‘Daraa: The spark that lit the Syrian flame’. [online] Dostupno: https://edition.cnn.com/2012/03/01/world/meast/syria–crisis–beginnings/index.html

8. ‘Iran and Syria’. [online] Dostupno: https://iranprimer.usip.org/resource/iran–and–syria.

9. Kostyuchenko, E. ‘Siriyskyi doklad. Nederjanie vlasti (The Syrian report. Incontinence of power)’. [online] Dostupno: https://www.novayagazeta.ru/articles/2012/02/10/48193–siriyskiy–doklad–nederzhanie–vlasti

10. Mac Farquhar, N. ‘Questions Linger Over Russia’s Endgame in Syria, Ukraine and Europe’. [online] Dostupno: https://www.nytimes.com/2016/02/24/world/europe/russia–endgame–syria–ukraine–europe.html

11. Pir–Budagova, E., 2015. ‘Istoria Sirii. XX vek (History of Syria. XX century)’, *Institut vostokovedeniya RAN*, M.: *IV RAN*, 392 p.

12. ‘Putin: v hode udarov Rossii v Sirii mirnie jiteli ne pogibli (Putin: Russia in the course of attacks in Syria’s civilians are not killed)’. [online] Dostupno: https://www.bbc.com/russian/international/2015/10/151001_putin_syria_strikes_casualties

13. ‘Ryabkov: Rossiya postavlyaet orujie v Siriu na zakonnyh osnovaniah, a ES sovershaet oshibku (Ryabkov: Russia supplying arms to Syria legally, and the EU is making a mistake)’. [online] Dostupno: https://www.interfax.ru/world/309183

14. ‘Siriyskiy konflikt kak arena protivoborstva Islamskoy Respubliki Iran i Korolevstva Sauduvskaya Aravia (Syrian conflict as an arena of confrontation between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia)’. [online] Dostupno: http://csef.ru/ru/oborona–i–bezopasnost/340/sirijskij–konflikt–kak–arena–protivoborstva–islamskoj–respubliki–iran–i–korolevstva–saudovskaya–araviya–8096

15. Shadid, A. ‘Syria Escalates Crackdown as Tanks Go to Restive City’. [online] Dostupno: https://www.nytimes.com/2011/04/26/world/middleeast/26syria.html?_r=1&hp

16. ‘Tortureofboyreinvigorates Syria’sprotestmovement’. [online] Dostupno: https://www.washingtonpost.com/world/middle–east/torture–of–boy–invigorates–syrias–protest–movement/2011/05/29/AGPwIREH_story.html?noredirect=on&utm_term=.5ef17f275059

17. ‘U.S., Britain and France Strike Syria Over Suspected Chemical Weapons Attack’. [online] Dostupno: https://www.nytimes.com/2018/04/13/world/middleeast/trump–strikes–syria–attack.html

18. ‘Himichni ataky u Syrii – chronika (Chemical attack in Syria – Chronicle)’. [online] Dostupno: https://www.dw.com/uk/%D1%85%D1%96%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96–%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B8–%D1%83–%D1%81%D0%B8%D1%80%D1%96%D1%97–%D1%85%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0/a–43379551

19. Shved, VO., 2016. ‘«Arabska vesna» U konteksti suchasnogo transformaciynogo procesu na Blyzkomu i Serednyomu Shodi («Arab Spring» In the context of the modern transformation process in the Middle East)’, *Problemy vsesvitnyoi istorii: naukovy jurnal,* Kyiv: *SI «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»*, №1, p.109–122.

20. Shuklinov, P., Erman, G. ‘Islamskoe Gosudarstvo (Islamic State)’. [online] Dostupno: http://project.liga.net/projects/igil/

* * *

УДК 323.3

ПОЛІТИКА РОСІЇ НА ПІВНІЧНОМУ КАВКАЗІ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ КЕРОВАНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕЛІТ

RUSSIA'S POLICY IN THE NORTH CAUCASUS IN THE CONTEXT OF INCREASING THE CONTROLLABILITY OF REGIONAL ELITES

Доля І. М.,
кандидат політичних наук, доцент, кафедри соціології та політології, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна), e–mail: dolyaira5@gmail.com, ORCID: 0000–0002–1189–7728

Dolia I. N.,
Candidate of Political Science (PhDr), Docent, Department of Sociology and Political Science, Faculty of Social and Humanitarian Technologies, National Technical University «Kharkov Polytechnic Institute», (Kharkiv, Ukraine), e–mail: dolyaira5@gmail.com, ORCID: 0000–0002–1189–7728

Автором проаналізована система політичного управління реалізована в політичному житті сучасної Росії. Північний Кавказ є унікальним регіоном, що дозволяє Росії відігравати важливу роль у геополітиці й одночасно, забезпечувати підтримку сучасній правлячій еліті на чолі з її політичним лідером президентом Росії В. Путіним. **Головна мета** *статті складається у вивченні сучасних політичних процесів у Росії в контексті прагнення центральної влади впроваджувати політику керування регіональними елітами на Північному Кавказі. Автор використав* **ряд методів**, *які дозволили обґрунтувати сутність взаємин між органами центральної (федеральної) влади й регіональними елітами Північного Кавказу, а також специфіку взаємин між правлячими елітами й іншими групами інтересів у кордонах республік. Метод порівняння, дозволив визначити динаміку підтримки політичного лідера населенням регіону. Статистичний метод дав можливість одержати інформацію про показники економічного й соціального життя в регіоні. Автор використовуючи системний метод розглянув модель політичного управління, застосовну для всіх республік Північного Кавказу як єдиного монолітного організму.* **Базовий висновок** *полягає в наступному – в політиці Росії буде переважати модель керування регіональною елітою, яка націлена на одержання максимальної реальної влади саме структурами центральної влади, при підтримці лояльної регіональної еліти за рахунок економічних і силових ресурсів.*

Ключові слова: *політичне управління, регіональна еліта, влада, групи інтересів, дотації, правляча еліта.*

In the article, the author analyzes the system of political governance implemented in the political life of modern Russia. The North Caucasus is a unique region that allows Russia to play an important role in geopolitics and at the same time, provide support to the modern ruling elite, headed by its political leader, Russian President V. Putin. The **main goal** *of the article is to study contemporary political processes in Russia authorities to introduce mechanisms for managing regional elites in the North Caucasus. The author uses a number of methods that allowed to substantiate the essence of the relationship between the central (federal) authorities and regional elites of the North Caucasus, as well as the specifics of the relationship between the ruling elites and other interest groups within the republics.* **The method of comparison** *made it possible to determine the dynamics of support for a political leader by the population of the region. The statistical method made it possible to obtain information on indicators of economic and social life in the region. The author using the system method considered a model of political governance applicable to all the republics of the North Caucasus as a single monolithic organism.* **The basic conclusion** *is the following in the policy of Russia will dominate the management model aimed at obtaining maximum real power precisely to the structures of the central government, with the support of the loyal regional elite at the expense of economic and power resources.*

Keywords: *political management, regional elite, power, interest groups, subsidies, the ruling elite.*

Історично склалось, що Північний Кавказ займає одне з центральних місць у соціально–економічному й політичному житті всієї Росії. Зазначений регіон являє собою важливий політичний, релігійний і воєнно–стратегічний комплекс. Багато в чому стабільність всієї політичної системи РФ у зовнішньому, й у внутрішньому векторах визначається процесами, які відбуваються перш за все в економіці й політиці саме цього регіону. У цілому на сучасному стані російського суспільства позначаються ті трансформації, що відбуваються в структурах місцевих еліт та супроводжується зміною пріоритетів майбутнього розвитку. Сьогодні спостерігається кардинальний відхід від демократичних цінностей і перехід до закріплення стійкої й стабільної авторитарної системи політичного управління. Саме тому Кавказ із його поліетнічністю, конфесіональним різноманіттям, нерозвиненістю економіки, високим впливом екстремізму й проникненням криміналу в усі без винятку сфери життя, вимагає особливої уваги з боку центральної правлячої еліти Росії. Зазначений факт обумовлений тим, що в республіках даного регіону історично створена платформа для формування контр–еліт, і для зростання кількості конфліктів між правлячими кланами, релігійними й етнічними групами. Виходячи з вище наведеного, стратегічним пріоритетом в моделі управління регіонами для керівництва сучасної Російської Федерації є прагнення використати систему стримування та противаги, в якій ключова підтримка надається вже перевіреним лідерам, а у випадку будь–яких спроб активізації контр–еліт, впроваджується політика силового втримання авторитету.

У той же час є очевидним, що загальну систему політичного управління республіками Північного Кавказу В. Путін ще більше буде підсилювати, використовуючи значну соціально–економічну диференціацію між суб'єктами Північно–Кавказського федерального округу.

У сучасному науковому середовищі ведуться дискусії про роль, яку грають еліти і політичні лідери в процесі прийняття й реалізації управлінських рішень на регіональному та національному рівнях, а також про їхні взаємини з центральною елітою й органами влади. Вивчаючи політичні процеси, які відбуваються в сучасній Росії наукові школи опираються на вчених, що є авторами класичних робіт в сфері функціонування політичної системи держави – Г. Алмонд, Д. Істон, Н. Луман, Ю. Хабермас й інші. Ключові напрямки теорії еліт були напрацьовані В. Парето, Г. Моска, Г. Лассуелл, К. Мангейм, Р. Міллс. Для сучасної російської еліти характерна перевага гільдейської моделі рекрутування, домінування адміністративно–політичної еліти в загальній системі еліт.

Особливе місце займають роботи присвячені вивченню політичного управління. На досвіді Росії ми можемо повною мірою спостерігати за процесом політизації системи державного управління. Як відомо, класична модель управління припускає чіткий поділ політичних й адміністративних функцій. Однак в нинішніх реаліях адміністративні функції зрощуються з політичною діяльністю, у результаті цього в

суспільстві формується нова система цінностей, яка вимагає використання нестандартних методів політичного управління. Необхідно зазначити, що для розуміння особливостей політичної системи сучасної Росії, специфіки її стратегії щодо зрощування минулого досвіду побудови еліт з елементами включення нових відкритих форм рекрутування, для наукового аналізу найбільше підійде концепція розуміння політичного управління, розроблена та представлена А. Бентлі ще на початку минулого століття. Наукова теорія «зацікавлених груп» трактує політичний процес як взаємний тиск соціальних груп під час боротьби за державну владу [2, с. 234–238]. Зазначений підхід застосовний до вивчення тенденцій притаманних РФ дозволяє більш глибоко визначити природу неформальних, групових відносин у суспільстві, виявити види й обсяги існуючих ресурсів якими вони володіють і тим самим визначати механізми найбільш ефективного впливу на регіональні політичні групи місцевих регіональних еліт. Проектуючи концепцію «зацікавлених груп» на Північний Кавказ ми можемо зрозуміти природу взаємин між центром і цим регіоном в російській практиці. Зокрема, правляча еліта за умов, що має повну та деталізовану інформацію, створює портрет «зацікавлених груп», які діють у регіоні, це дає їм тільки ті можливості на які вони розраховують, але при цьому центральна влада не дозволяє елітам виходити за межі існуючих інтересів. Наприклад, потенціал туризму, аграрного сектору, транзиту – це ті ресурси які є в регіоні, але вони не являються ключовою ресурсною базою для регіональних груп тиску, а отже еліти не будуть вимагати їхнього розвитку, тим самим за регіоном закріплюється статус бідного та дотаційного.

Безпосередньому вивченню політичної діяльності еліт на регіональному рівні присвячені роботи таких вчених як О. Гаман–Голутвіної, В. Мохова, А. Старостіної та інших. Основний предмет зазанчених досліджень зосереджений в площині аналізу принципів формування еліт і визначення індикаторів їх активності в регіонах. Розглядаючи проблему побудови взаємин між центральною й регіональною владою на Північному Кавказі ми не можемо не враховувати й концепції, які досліджують політичні процеси з позицій теорії конфлікту. На думку фахівця з конфліктології О. Глухової структурно–інституціональні конфлікти стають одним із визначальних факторів сучасного життя Росії. Однією з головних причин посилення конфліктів між різними структурами влади вчена називає зацікавленість федеральних владних структур у підтримці або ослабленні певних угруповань у структурі регіональної й місцевої влади, а тому конфлікт є інструментом керування регіонами [9, с. 117].

Таким чином питання особливостей політичного життя сучасної Росії, в контексті управлінських аспектів взаємин в межах вертикалі центр–регіон досить актуальні та має ряд напрацювань в площині політології, управління та соціології. У той же час відкритими залишаються такі проблемні напрямки як пошук найбільш ефективних механізмів керування регіонами, які могли б забезпечувати й підтримку діючому режиму правлячої всеросійської еліти й забезпечувати підтримку місцевих, регіональних еліт серед населення.

Метою статті є дослідження сучасних політичних процесів у Росії в контексті прагнення центральної влади щодо впровадження механізмів керування регіональними елітами на Північному Кавказі.

Після процедури інаугурації В. Путін звернув увагу на посилення своєї управлінської ієрархії, акцентувавши увагу на кадровій політиці. Новий президентський термін вимагає, якщо не повного переформатування уряду, то, як мінімум, створення ілюзії відновлення влади, шляхом відходу декількох фігур старих міністрів і приходу нових. Таким чином, прем'єр–міністр залишився старий і перевірений, але кадровий склад міністрів пережив суттєві трансформації. Соціально–економічне становище пересічих росіян демонструє серйозний регрес, щоб зберегти імідж «доброго правителя», влада повинна буде шукати і призначати винних у падінні рівня життя громадян. Підсумок президентської виборчої кампанії продемонстрував наявність в окремих регіонах деструктивних тенденцій негативних для влади, у вигляді зростання кількості людей, які проголосували «проти» кандидатури В. Путіна. Зазначений факт є підтвердженням негативного ставлення до регіональної влади, прямих ставлеників Кремля (Республіка Саха, Алтайський край, Приморський край). Продемонстрована некерованість регіональних еліт показала, що на сьогоднішній день у Росії, немає лідера здатного використати на свою користь цей протестний потенціал. Однак, для сучасних правлячих еліт – подібні факти стали сигналом для реалізації комплексу превентивних дій щоб уникнути навіть негативних думок проти центральної влади в регіонах. Тому, важливе місце в створенні механізмів консолідації регіонів зайняла політика підтримки саме лояльних до правлячої еліти. Мова йде, в першу чергу, про більшість республік Північного Кавказу, стабільність яких у виявленні підтримки В. Путіну, більш ніж наочна. Так, за підсумками виборів Президента Росії, що пройшли в березні 2018 р. усі без винятку республіки Північного Кавказького федерального округу продемонстрували високий відсоток явки виборців й стабільно масштабні показники своєї довіри Президентові РФ В. Путіну: Чеченська Республіка – 91,4%, Дагестан – 91,0%, Кабардино–Балкарія – 93,49%, Інгушетія – 83,17%, Північна Осетія – 83,67%, Карачаєво–Черкесія – 87,19%, Ставропільський край – 80,54% [4]. Така робота з місцевим електоратом, гарантує збереження лояльності Президента Росії до регіональної еліти Північного Кавказу.

З початком нового президентського терміну, команда В. Путіна, демонструє бажання центральних еліт встановити контроль над регіонами, де зберігається високий рівень протестного потенціалу

(регіони так званого «червоного поясу»). У цьому контексті для Кремля важливою є підтримка таких специфічних регіонів, як Північний Кавказ. Це шість національних республік і Ставропольський край у складі Російської Федерації загальною чисельністю населення майже 10 мільйонів осіб, що представлені декількома десятками етнічних анклавів, серед яких найбільш чисельною є група – чеченців.

Актуальні зони маніпулювання під час створення ефективної моделі контролю за регіоном з боку Кремля:

1. Фрагментування регіональних еліт, шляхом поступової заміни старої кланової системи, новою – орієнтованою на особисту фінансову вигоду, а відповідно й більш простою та більш керованою для центральної влади. У цьому розумінні очевидні спроби Кремля мати одного політичного лідера, вихідця з Північного Кавказу, який би мав авторитет на рівні регіону та паралельно був лояльним і відданим центру. Безперечно, що у сучасному політичному житті Росії така роль відведена голові Чечні Рамзану Кадирову. Однак, як показує досвід участі в останніх дагестансько–чеченських територіальних конфліктах, релігійних протистояннях в Інгушетії, за межами власної вотчини авторитет Р. Кадирова, ґрунтується переважно на застосуванні твердої сили, а не сформованому позитивними політичними діями авторитеті. Для посилення ролі Р. Кадирова й підвищення ефективності загальної системи управління регіоном, Кремль буде вдаватися до постійних змін у вертикалі влади в регіоні. Уже, відбулася ротація в керівництві Дагестану. Призначення восени 2017 року главою Дагестану Володимира Васил'єва, людини абсолютно далекої від місцевих еліт, але такої, що має досвід роботи у Міністерстві внутрішніх справ – це демонстрація центром свого бажання контролювати самий нестабільний у кримінальному плані регіон і тим самим показувати пересічним росіянам, що корупція це вада місцевих еліт, а центральна влада ефективно викорінює її. Метод залучення до керівництва республік представників силового блоку також має позитивну практику в Кабардино–Балкарії, керівництво якої з 2014 по 2018 рік очолював генерал, в минулому начальником Головного управління МВС РФ щодо протидії екстремізму – Юрій Коків. Безумовно, на цій посаді він не зміг заробити прихильність серед жителів республіки, однак, йому вдавалося досить тривалий час гарантувати мирне співіснування двох народів кабардинців і балкарців, після загострення територіальних суперечок між ними в 2008 р. У той же час паралельно з відновленням конфлікту відбувалось пере форматування владі, а центральне влада Росії оперативно замінила керівництво, призначивши Казбека Кокова тимчасово виконуючим обов'язки голови Кабардино–Балкарії, який до цього займав посаду в адміністрації президента РФ й відповідав за Північний Кавказ, більше того, раніше його батько В. Коков був головою республіки з 1992 р. [7]. Така швидка рокіровка ще раз доводить наявність підвищеного рівня уваги центру до проблем регіону.

З огляду на відновлення територіального конфлікту між Інгушетією й Чечнею, щодо Сунженського району, існує велика ймовірність наступних змін в регіональних елітах, яка відбудеться в Інгушетії. Як відомо, територіальні претензії між цими республіками виникали не одноразово, ситуація доходила до необхідності введення сил Росгвардії. Здавалося б, що після підписання у вересні 2018 р. Рамзан Кадировим й Юнус–Бек Евкуровим угоди про адміністративне розмежування між двома республіками ситуація повинна була б стабілізуватися. Однак, на практиці результат угоди вигідний тільки для Чечні, жителі Інгушетії сприйняли її як привід до нової боротьби, в результаті конфлікт тільки загострився.

2. Дотації з федерального бюджету, залишаються найпростішим й ефективним механізмом управління регіоном. Сума фактичних «безкоштовних» дотацій зростає з кожним роком. Так, в 2018 р. загальна сума дотацій для суб'єктів Північно–Кавказського федерального округу складе 143,7 млрд. рублів, це на 28 млн. рублів більше ніж у попередньому році [6]. Сьогодні, вже не згадується той факт, що всі без винятку суб'єкти Північного Кавказького Федерального округу мають потужні економічні ресурси, котрі за бажанням можуть створити з регіону центр агропромислового виробництва (від 40% до 50% земель визнані придатними для землеробства), оазу туризму на багатопрофільній основі та центр видобутку нафти, газу з пріоритетним географічним положенням – вихід до Каспійського моря. Останній напрямок особливо актуальний в контексті підписання в 2018 р. Каспійської Конвенції, яка дає можливість розвивати потенціал розвитку транзиту. За таких сприятливих для економічного розвитку обставин, навіть в умовах сучасних економічних труднощів, Москва воліє дотувати республіки, придушуючи будь–які спроби до самостійності, імітуючи їх соціально–економічний розвиток. Навіть у структурі інвестицій, зберігається тотальний контроль із перевагою частки державних інвестицій з федерального бюджету.

3. Стимулювання збільшення енергетичної залежності від центру суб'єктів Північно–Кавказького федерального округу. Більшість республік зберігають тенденцію до несплати за спожиту енергію, загалом за спожиті енергоносії накопилося боргів на суму, яка перевищує 120 млрд. рублів. Загалом, в 2017 р. республіками Північного Кавказу було сплачено менше 85% за спожитий газ, а загальна заборгованість паливно–енергетичного комплексу регіону на перше півріччя 2018 р. зросла на 13 млрд. рублів [3].

Більше того, нагромадження боргів за вже використані ресурси стає одним з ключових механізмів у взаєминах центральної, федеральної влади зазначеним даним регіоном. Сьогодні вона закриває очі на збитковість енергетичної

галузі, а от же практика більш жорсткої політики, аж до відключення подачі ресурсів у регіон завжди залишається на порядку денному для маніпулювання ситуацією на Північному Кавказі. Зокрема, прем'єр–міністр Д. Медведем вже заявив про можливість конфіскації енергетичних активів, які перебувають у власності республік й перехід їх під повний контроль постачальників енергоресурсів, тобто «Газпрому» й «Россетей».

4. Збереження контролю з боку федеральних силових структур – Міністерства внутрішніх справ, Федеральної Служби Безпеки, Роснацгвардії, таким чином вирішуються декілька завдань. По–перше, створення сценаріїв провокації зіткнень між республіками на міжнаціональному тлі, росту екстремізму, з метою виправдання проведення силових операцій федеральними силовими структурами. По–друге, зміцнення зовнішніх кордонів, нарощування військової присутності в акваторії Каспійського моря, що дозволяє РФ мати додаткові зони впливу для контролю ситуації на Близькому Сході та Середній Азії, підтвердженням цього є переведення військової флотилії Південного військового округу з Астрахані в Каспійск, де розпочато будівництво військово–морської бази. Створення Північно–Кавказького округу військ Роснацгвардії із центром управління в м. П'ятигорську.

Таким чином, майбутні перспективи для Північного Кавказу – це збереження статусу аутсайдера, економічно залежного від центру. Особливості формування політичних еліт визначаються як поточною політичною ситуацією, так й історичними, соціально–економічними, геополітичними особливостями. У політичному просторі Північного Кавказу функціонують еліти й федерального, республіканського та муніципального рівнів. То ж, у політиці Росії буде переважати управлінська модель закріплення центральної влади, за підтримки силових структур, які контролюють регіональні еліти за рахунок економічних та силових ресурсів, і таким чином роблять їх лояльними. То ж Кремль буде продовжувати підтримувати Р. Кадирова в його спробах сформувати імідж єдиного лідера для всіх мусульман Росії, а бути посередником у взаєминах із знаковими ісламськими державами світу.

Список використаних джерел

1. Авксентьев, ВА., Гриценко, ГД., Дмитриев, АВ., 2008. 'Региональная конфликтология: концепты и российская практика', М.: *Альфа–М*, 368 с.
2. Бентли, А., 2012 'Процесс государственного управления. Изучение общественных давлений', М.: *Издательство Перо*, 408 с.
3. 'Долги Северного Кавказа за энергоносители превысили 120 млрд. рублей'. [online] Доступно: https://regnum.ru/news/2452429.html
4. 'Итоги президентских выборов по РФ и республикам Северного Кавказа. Кавказ. Реалии'. [online] Доступно: https://www.kavkazr.com/a/29108476.html
5. Казенин, КИ., 2012. 'Элементы Кавказа: Земля, власть и идеология в северокавказских республиках', М.: *Изд. дом «Регнум»*, 176 с.
6. 'Объем дотаций регионам СКФО в 2018 году превысит 140 млрд. рублей ТАСС'. [online] Доступно: https://tass.ru/ekonomika/4788023
7. Сириец. М. 'Чечено–ингушский конфликт продолжается Военное обозрение', [online] Доступно: https://topwar.ru/148645–checheno–ingushskij–konflikt–prodolzhaetsja.html
8. Тимофеева. ЛН., Глухова. АВ., 2016. 'Политическая конфликтология: состояние и проблемы', *Политическая наука*, №2, с.13–37.
9. 'Элиты в современных политических процессах (опыт сравнительного исследования): монография', 2009, *[А. В. Глухова и др.]; под ред. проф. А. В. Глуховой*, Воронеж: *Научная книга*, 177 с.
10. 'Local Power and Post–Soviet Politics', 1994, Ed. By T. Friedgut and J. Hahn. Armonk; London: M. E. Sharpe, 292 p.

References

1. Avksent'ev, VA., Gricenko, GD., Dmitriev, AV., 2008. 'Regional'naja konfliktologija: koncepty i rossijskaja praktika (Regional conflictology: concepts and russian practice)', M.: *Al'fa–M*, 368 s.
2. Bentli, A., 2012 'Process gosudarstvennogo upravlenija. Izuchenie obshhestvennyh davlenij (The process of public administration. The study of social pressures)', M.: *Izdatel'stvo Pero*, 408 s.
3. 'Dolgi Severnogo Kavkaza za jenergonositeli prevysili 120 mlrd. rublej (The debts of the North Caucasus for energy exceeded 120 billion rubles)'. [online] Dostupno: https://regnum.ru/news/2452429.html
4. 'Itogi prezidentskih vyborov po RF i respublikam Severnogo Kavkaza. Kavkaz. Realii (Results of the presidential elections in the Russian Federation and the republics of the North Caucasus. Caucasus. Realities)'. [online] Dostupno: https://www.kavkazr.com/a/29108476.html
5. Kazenin, KI., 2012. 'Jelementy Kavkaza: Zemlja, vlast' i ideologija v severokavkazskih respublikah (Elements of the Caucasus: Land, Power, and Ideology in the North Caucasian Republics)', M.: *Izd. dom «Regnum»*, 176 s.
6. 'Ob#em dotacij regionam SKFO v 2018 godu prevysit 140 mlrd. rublej TASS (The volume of subsidies to the regions of the North Caucasus Federal District in 2018 will exceed 140 billion rubles)'. [online] Dostupno: https://tass.ru/ekonomika/4788023
7. Siriec. M. 'Checheno–ingushskij konflikt prodolzhaetsja Voennoe obozrenie (Chechen–Ingush Conflict Continues Military Review)', [online] Dostupno: https://topwar.ru/148645–checheno–ingushskij–konflikt–prodolzhaetsja.html
8. Timofeeva. LN., Gluhova. AV., 2016. 'Politicheskaja konfliktologija: sostojanie i problemy (Political Conflictology: State and Problems)', *Politicheskaja nauka*, №2, s.13–37.
9. 'Jelity v sovremennyh politicheskih processah (opyt sravnitel'nogo issledovanija): monografija (Elites in modern political processes (the experience of comparative research))', 2009, *[A. V. Gluhova i dr.]; pod red. prof. A. V. Gluhovoj*, Voronezh: *Nauchnaja kniga*, 177 s.
10. 'Local Power and Post–Soviet Politics', 1994, Ed. By T. Friedgut and J. Hahn. Armonk; London: M. E. Sharpe, 292 p.

* * *

УДК 327.341

ГЕОПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ В КОНТЕКСТІ ПІДПИСАННЯ КАСПІЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

GEOPOLITICAL CHANGES IN THE CONTEXT OF THE SIGNING OF THE CASPIAN CONVENTION

Клименко О. Ю.,
доктор історичних наук, доцент, професор кафедри соціології та політології, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна), e–mail: Klimenkoelens@gmail.com, ORCID: 0000–0002–8560–8642

Klymenko O. Yu.,
Doctor of Sociology, Professor at the Department of Sociology and Political Science, National Technical University «Kharkov Polytechnic Institute» (Kharkov, Ukraine), e–mail: Klimenkoelens@gmail.com, ORCID: 0000–0002–8560–8642

Води Каспійського моря омивають територію Азербайджану, Ірану, Республіки Казахстан, Російської Федерації та Узбекистану, що визначає винятковість ролі регіону в міжнародній політиці. Величезні природні ресурси газу та нафти, а також біологічні багатства моря визначили зацікавленість в поширенні свого впливу на Каспії США, ЄС і Китаю. Плани просування міжнародної експансії мали певний успіх, поки в серпні 2018 р. не була підписана Каспійська Конвенція. Тому **метою статті** *стало вивчення геополітичних змін в контексті підписання Каспійської Конвенції. Це вдалося досягти завдяки використанню* **методів***: аналізу нормативно–правових документів, синтезу фактів міжнародних протиріч, історичної ретроспективи проблеми експансії в Каспійському регіоні, порівняння статистичних показників економічної доцільності п'ятисторонньої угоди. Проаналізувавши плюси і мінуси ситуації, яка склалася в Каспійському регіоні, автор приходить до* **висновку***, що залишилося ще багато неврегульованих питань, не всі країни–підписанти отримали рівні преференції щодо користування морем, і не всі залишилися задоволеними розділом нафтоносних родовищ.*

Ключові слова: *транскордонне співробітництво, Каспійське море, Каспійська Конвенція, політичні преференції, економічна стратегія.*

The waters of the Caspian Sea wash the territory of Azerbaijan, Iran, the Republic of Kazakhstan, the Russian Federation and Uzbekistan, which determines the exclusiveness of the role of this region in international politics. The huge deposits of gas and oil, as well as the biological riches of the sea, determined the interest in spreading its influence in this region of the United States, the European Union and China. Plans for the promotion of international expansion had some success until in August 2018 the Caspian Convention was signed. Therefore, the **aim of the article** *was to study geopolitical changes in the context of the signing of the Caspian Convention. This was achieved through the use of* **methods:** *analysis of legal documents, synthesis of facts of international contradictions, historical retrospectives of the problem of expansion in the Caspian region, comparison of statistical indicators of economic feasibility of a five–sided agreement. After analyzing the pros and cons of the situation in the Caspian region, the author* **concludes** *that there are still many unresolved issues, not all the signatory countries received equal preferences in using the sea and not all were satisfied with the division of oil–bearing fields.*

Keywords: *transfrontier co–operation, Caspian Sea, Caspian Convention, political preferences, economic strategy.*

Традиційно, акваторія Каспійського моря розглядалась виключно як невичерпне джерело природних ресурсів нафти та газу. Однак, після підписання Каспійської Конвенції регіон на міжнародній арені став грати роль не лише колосального родовища енергетичних ресурсів але й транзитного транспортного вузла, що знаходиться на стику Європи та Азії. До серпня 2018 р. значна частина товаропотоку йшла через підконтрольні Туреччині дві протоки – Боспор та Дарданелли. Однак, вільний безмитний транзит Каспійським морем актуалізував питання шляхів транспортних перевезень з Азії до Європи та в зворотному напрямку, це, в свою чергу, може стати передумовою до серйозних геополітичних наслідків та радикальних змін зовнішньої політики. Отже країни каспійської акваторії в XXI столітті опинились в центрі міжнародних подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про наявність великого зацікавлення з боку науковців щодо економічних та політичних проблем країн Каспійського регіону й відсутності узагальнюючих робіт з комплексного аналізу геополітичних впливів та ризиків. Особливої уваги заслуговує науковий доробок Софії Чєрніциної, котра піднімає питання політичного впливу США, президенти якої розглядали Каспій виключно в контексті енергетичної безпеки, що навіть було представлено в «Стратегії національної безпеки», розробленої Вашингтоном у 2000 р. саме підчас військових операцій на Ближньому Сході [9]. Проблему нерівномірного розподілу нафтових та газових потоків в рамках особливостей використання природних ресурсів Каспійського регіону висвітлив Сергій Жильцов [3, с. 64–70]. Дослідник першим звернув увагу на важливість дослідження фактору російсько–іранських стосунків при формуванні геополітичної ситуації навколо Каспію. Він зауважив, що питання врегулювання міжнародного правового статусу моря напряму залежить від вибору стратегії перерозподілу родовищ вуглецевих ресурсів [2, с. 38]. Окремо необхідно виділити результати наукового доробку Рафіка Усманова, котрий проаналізував ризики для національної безпеки країн Каспійського регіону та прийшов до висновку, що неврегульованість міжнародних відносин може стати пусковим механізмом до зміни політичної влади, яка тривалий час залишається в руках одних й тих самих політичних еліт [7]. Зазначена позиція базується на досить серйозних підставах – відверте втручання у внутрішню політику країн Каспійської акваторії Сполучених Штатів Америки. Не останнє місце автор відводить ролі Китаю, яку розкриває, аналізуючи вектори міжнародної політичної співпраці Республіки Казахстан [8, с. 72–74]. Таким чином, історіографія міжнародної політики в Каспійському регіоні має широке коло проблем, котрі ведуть до масштабних геополітичних змін, що потребують серйозного аналізу та ретельного наукового дослідження.

Враховуючи усе вище наведене метою статті стало вивчення геополітичних змін в контексті підписання Каспійської Конвенції.

Каспійське море за весь час свого існування завжди мало стратегічне значення для країн, які виходять до його узбережжя, це дозволило регіону отримати статус–кво в геополітиці. У XX столітті ситуація в акваторії більш–менш стабілізувалася, оскільки Каспій став належати лише двом державам – Ірану та СРСР, які підписали всього дві міжнародні угоди в 1921 і 1940 роках за якими лінія розділу проходила між портами «Астара–Гасан – Кулі» без чіткого поділу акваторії та без

встановлення формального морського кордону. Таким чином, Радянський Союз фактично дозволяв слаборозвиненому Ірану користуватися багатствами Каспію, в обмін на військову присутність на Близькому Сході. Ситуація в регіоні різко загострилася після розпаду Радянського Союзу, оскільки води моря стали омивати територію Азербайджану, Республіки Казахстан, Російської Федерації та Узбекистану, які підписали в грудні 1991 р. Алма–Атинську декларацію, таким чином скасувавши раніше існуючі домовленості, але не визначивши ні кордону розділу, ні умов користування шельфом і морськими ресурсами, що поставило в складні умови Іран, котрий звик до безкоштовних субвенцій СРСР, а тепер був змушений шукати політичний патронат. З цього моменту Каспійський регіон увійшов до сфери інтересів США, оскільки за найскромнішими підрахунками поклади нафти, що знаходяться в шельфі Каспію за своїми обсягами поступаються лише Перській затоці та складають 12 мільярдів тон і 9 трильйонів кубометрів газу. Так віце–президент США (2001–2009 рр.) Річард Чейні офіційно заявив: «не пригадаю випадку, щоб який–небудь район раптово ставав таким само стратегічно важливим, як Каспій» [4, с. 43].

Отже в 90–х роках XX століття виникла гостра міжнародна проблема – розподіл енергетичних ресурсів, природних багатств та транспортних шляхів між Азербайджаном, Іраном, Республікою Казахстан, Російською Федерацією та Узбекистаном. Таким чином, з економічно розвиненого стабільного регіону Каспійське море перетворилося в яблуко розбрату між країнами акваторії, а предметом спору стали родовища нафти та природні ресурси. Для розв'язання ситуації, що склалась було розроблено декілька шляхів пошуку політичного компромісу. До 2018 року існувало три принципи вирішення проблеми.

1. Принцип кондомінімуму. Каспійські держави вільно можуть розпоряджатися тільки територією вздовж узбережжя, а отже, й її ресурсами, як біологічними, так і нафтовими. Акваторія моря, за таких обставин, є зоною загального користування з вільним переміщенням суден та з забороненими нафто– та газо– розвідками й видобутками.

2. Національний принцип. Каспійське море має бути розділене між країнами, як по дну, так і по морю. Судноплавство за цих умов може здійснюватися тільки з дотриманням міжнародного права щодо перетину морських кордонів і перевозу через них вантажів, який передбачає митний огляд та сплату податків.

3. Принцип розділу ресурсів. Країни Каспію ділять між собою розвідані поклади нафти та газу, пропорційно належної їм площі морського узбережжя, в межах яких отримають сектори для виняткового користування біологічними ресурсами, а судноплавство здійснюється вільно, без обмежень.

Таким чином, були чітко окреслені три основні сфери інтересів – поклади нафти та газу, водна акваторія та ловля риби (каспійський осетер і чорна ікра є світовим біологічним багатством) й торгові морські шляхи. Однак, виявилося, що на ресурси Каспійського моря претендують й треті країни – ЄС, Китай та Сполучені Штати Америки, які розглядають регіон не тільки як енергетичний ресурс, а й як сектор серйозного геополітичного тиску на РФ і плацдарм для контролю над Близьким Сходом.

За 25 років американської дипломатії, дотримуючись принципу «розділяй та володарюй», Сполученим Штатам Америки вдалося немало в питаннях розповсюдження політичного впливу на каспійський регіон.

Повністю завоювати прихильність Азербайджану США вдалося шляхом купівлі усієї видобутої країною нафти, що дало можливість для серйозних переговорів про дислокацію військово–морських сил НАТО в акваторії Каспію. Така позиція дозволила б країнам Північно–Атлантичного Альянсу відрізати Росію від Близького Сходу, оскільки офіційний Баку вимагав делімітації моря шляхом «продовження сухопутних кордонів до серединної лінії», а це позбавляло б РФ спільних кордонів з Іраном і Туркменією.

Крім того, США виступили в якості спонсорів «кольорової» революції в Туркменістані, налаштувавши представників місцевих еліт проти президента Сапармурата Ніязова в 2002 р. Спроба зміни влади закінчилася повною катастрофою Народно–демократичного руху на чолі з Борисом Шахмурадовим, що повністю зірвало плани Вашингтону. У цьому зв'язку слід зауважити, що проект Америки з самого початку був приречений, оскільки в каспійському питанні Туркменістан повністю влаштовувала позиція Росії, яка ратифікувала положення, щодо збереження найбільшого шельфового родовища газу на Каспії за Ашхабадом.

Тому Білому дому, що б якось закріпитись в стратегічному регіоні, залишалось спробувати стабілізувати відносини з Іраном, щодо якого Вашингтон створював анти–іранську коаліцію, ставлячи на меті шляхетні наміри з запобігання розвитку ядерних програм на Близькому Сході. Розуміючи, що офіційний Тегеран отримує дипломатичну підтримку з боку РФ і Китаю адміністрація Б. Обами в 2014 р. пішла на неймовірні поступки, які до недавнього часу вважалися найбільшим геополітичним проривом США, оголосивши потепління у відносинах і знявши санкції, завдяки чому вдалося змінити ситуацію на глобальному ринку енергоресурсів. За таких умов Іран, розраховуючи на підтримку ВМС США, в черговий раз підняв і загострив питання розділу родовищ нафти та газу на Каспії.

Однак, настільки ретельно розроблену стратегію «повзучого захоплення» геополітичного впливу в каспійському регіоні Сполучених Штатів, одним розчерком пера зруйнував нинішній президент Д. Трам, який влітку 2018 р. оголосив відновлення санкцій проти Ірану з паралельним їх посиленням та відмовився від політики пошуку

компромісу з офіційним Тегераном. Різка зміна вектору американської політики на Близькому Сході визначила подальшу долю Каспійського моря, оскільки стала передумовою до першої серйозної зустрічі глав п'яти каспійських країн (Азербайджану, Ісламської республіки Іран, Республік. Казахстан, Російської Федерації та Туркменістану), які, нарешті, підписали 12 серпня 2018 р. Каспійську Конвенцію, котра вже отримала статус «найбільшого досягнення російської дипломатії XXI століття».

Після розпаду СРСР в місті Актау 12 серпня 2018 року країни Каспію вперше зібралися та домовилися щодо політики спільного використання акваторії, надр і біологічних багатств моря, а також, вперше за 27 років визначили його юрисдикцію шляхом підписання безстрокової конвенції, основними досягненнями якої стали:

1. Визначення кордонів. Конвенція передбачала поділ Каспійського моря за принципом кондомінімуму. Кожна з країн отримує територіальні води по лінії сухопутного кордону в глиб моря не більше ніж на відстань 15 морських миль, таким чином, визначається зовнішня межа територіальних вод і залишається загальний водний простір, що дозволяє всім п'яти державам вільно користуватися безмитними транзитними перевезеннями. Питання кордонів вздовж узбережжя країни–сусіди мають право вирішувати самостійно окремими міжнародними двосторонніми угодами.

2. Військова недоторканність моря. Країни Каспію визнали суверенітет одна одної в уже існуючих кордонах та визнали недоступність акваторії моря для збройних сил інших держав або військових блоків. Крім того, основним принципом міжнародної політики в регіоні оголошено дотримання стабільного балансу військової присутності та «ненадання будь–якою Стороною своєї території іншим держав для здійснення агресії й військових дій проти будь–якої з країн підписантів» [6]. Таким чином, усі геополітичні плани США на Каспійський регіон було зруйновано. Крім того, присутність військових кораблів і підводних човнів країн–підписантів в прибережній зоні сусідів можлива тільки за умови підписання двосторонніх військово–морських угод та попередження сусідів щодо таких намірів.

3. Вільна торгівля. Акваторія Каспію повністю доступна для пересування без обмежень суднам, котрі плавають під прапорами країн підписантів, що перетворює басейн моря в регіон–транзитер з безмитним перевезенням вантажів, завдяки чому будуть посилюватися торговельні зв'язки, відбуватиметься розвиток існуючих портів і будівництво нових, збільшуватиметься кількість робочих місць, а от же й економіка отримає додаткові асигнування. Крім того, такі домовленості дозволять не тільки прискорити перевезення вантажів з Азії до Європи і назад, але й значно здешевить їх, оскільки морський транзит через турецькі протоки Боспор і Дарданелли є платним, а от же це створить здорову конкуренцію дасть поштовх до розвитку вже існуючих і будівництва нових портів та збільшення вантажного флоту країн Каспію.

4. Видобуток нафти. За країнами–підписантами Конвенції зберігається право володіння вже існуючими нафтовидобувними свердловинами і дозволяється розвідка та розробка нових, виключно в межах власних територіальних вод. Шельф, який знаходиться під загальним водним простором недоторканний і може бути досліджений лише з дозволу всіх каспійських країн. Таким чином, угода обмежує нафто та газо розвідку і нафтовидобуток в межах загальної морської акваторії.

5. Турбота про екологію. Зона рибної ловлі для кожної з країн–підписантів становить 10 морських миль в глиб уздовж лінії узбережжя, загальна акваторія залишається для всіх без винятку недоторканною екологічною зоною. На вилов цінних порід риб вводиться квота, обсяг якої можна продати виключно країні члену Каспійської Конвенції. Всі без винятку держави зобов'язуються зберігати екосистему моря.

Плюси і мінуси Каспійської Конвенції для країн учасниць.

Туркменістан, нарешті, зможе здійснити заповітну мрію й побудувати Транскаспійський газопровід на морському шельфу та качати газ через Азербайджан, Туреччину і Чорне море до ЄС. Така щедрість з боку РФ, яка раніше перешкоджала здійсненню даного проекту, стала можливою завдяки підписанню домовленостей щодо будівництва «Північного потоку».

Республіка Казахстан залишається найбільшою з країн–підписантів державою–добувачем нафти, продавати яку зможе тільки через РФ, а отже і ціна на неї буде нижчою за ринкову, хоча, ніхто не буде заважати розвитку нафтопереробної та хімічної промисловості в нутрі країни. Однак, це передбачає залучення серйозних інвестицій, які зможуть дати тільки Росія та Китай. Тому на даний момент перспективним залишається план споруди нафтопроводу по дну Каспію через Азербайджан і Туреччину.

Іран, отримує найсуттєвіші преференції від договору, оскільки частина його берегової лінії складає лише 14%, крім того має невирішений з 2011 р. конфлікт з Азербайджаном щодо нафтоносного родовища Сардар Джангала, яке розробляє всупереч протестам офіційного Баку. Однак, Іран залишається єдиною країною Каспійського регіону яка може не дотримуватись мораторію на продаж осетрів і чорної ікри «Almas», кілограм якої коштує 30 тис. доларів. Дане право за країною зберігається на невизначений термін. Крім того, країни–підписанти Конвенції не підтримують політику санкцій США, щодо Ірану, а отже, зазначені домовленості дають офіційному Тегерану шанс на економічну співпрацю та розвиток.

Азербайджан, підписавши договір, втратив родовище Сардар Джангала, отримав можливість брати валюту за транзит Казахської нафти і Туркменського газу, проте заради цього був змушений пожертвувати договорами про

співпрацю з третіми країнами серед яких ключовим партнером були США.

Російська Федерація, здавалося б, безпосередньо програє від споруди Туркменського газопроводу та Казахського нафтопроводу по дну Каспійського моря, однак, не все так просто, оскільки Москва, спільно з Тегераном може заблокувати обидва ці проекти, засумнівавшись в їх екологічності та нешкідливості для морської акваторії, то обидва проекти можуть бути в будь–який час зупинені. Паралельно Росія може безперешкодно нарощувати військовий потенціал в зазначеному регіоні та постійно знаходитись в акваторії вод спільного користування, тим самим, при необхідності, здійснювати військову підтримку будь–якої країні–підписанта, що повністю виключає присутність військового контингенту третіх країн. Геополітично РФ отримала ключ до Близького Сходу і повний контроль над Каспієм.

Таким чином, Каспійська Конвенція вирішує ряд найгостріших міжнародних питань, які залишалися неврегульованими з моменту розпаду СРСР, однак не всі країни, що її підписали, отримають рівний обсяг преференцій, а деяким з них доведеться піти на серйозні поступки на користь сусідів.

Список використаних джерел

1. Абуллаев, ИИ., 2015. ‘Проблемы безопасности в Каспийском регионе в контексте изменения геополитической ситуации’, *Проблемы постсоветского пространства*, №4, с.84–87.
2. Жильцов, СС., 2014. ‘Каспийский регион на перекрестке геополитических стратегий’, *Центральная Азия и Кавказ*, №1, Т.17, с.37–50.
3. Жильцов, СС., 2015. ‘Каспийский регион: новые энергетические потоки и новые вызовы’, *Каспийский регион: политика, экономика, культура*, №3(44), с.64–71.
4. Зинченко, ДМ., 2016. ‘Столкновение геополитических интересов США и КНР в Каспийском регионе’, *Актуальные проблемы современных международных отношений*, №7, с.42–46.
5. ‘Каспийская конвенция: это такой новый вектор экспансии Кремля?’, *Информационный портал «Укринформ»*, 13 августа 2018 г. [online] Доступно: https://www.ukrinform.ru/rubric–world/2516986–kaspijskaa–konvencia–eto–takoj–novyj–vektor–ekspansii–kremla.html
6. ‘Конвенция о правовом статусе Каспийского моря’, 10 октября 2018 г. [online] Доступно: http://www.kremlin.ru/supplement/5328
7. Усманов РХ. 2015. ‘Геополитические процессы Каспийского региона в контексте национальной безопасности’, *Государственное и муниципальное управление*, №3. [online] Доступно: https://cyberleninka.ru/article/n/geopoliticheskie–protsessy–kaspiyskogo–regiona–v–kontekste–natsionalnoy–bezopasnosti
8. Усманов РХ., Джавад ЗД., 2015. ‘Новый вектор исследования современных геополитических процессов в Каспийском регионе в аспекте национальной безопасности государств’, *Каспийский регион: политика, экономика, культура*, №3 (44), с.71–77.
9. Черницына, СЮ., 2017. ‘Геополитические особенности Каспийского региона’, *Азимут научных исследований: экономика и управление*, Т.6, №3 (20). [online] Доступно: https://cyberleninka.ru/article/n/geopoliticheskie–osobennosti–kaspiyskogo–regiona–1

References

1. Abullaev, II., 2015. ‘Problemy bezopasnosti v Kaspijskom regione v kontekste izmenenija geopoliticheskoj situacii (Security issues in the Caspian region in the context of changing geopolitical situation)’, *Problemy postsovetskogo prostranstva*, №4, s.84–87.
2. Zhil’cov, SS., 2014. ‘Kaspijskij region na perekrestke geopoliticheskih strategij (The Caspian region at the crossroads of geopolitical strategies)’, *Central’naja Azija i Kavkaz*, №1, T.17, s.37–50.
3. Zhil’cov, SS., 2015. ‘Kaspijskij region: novye jenergeticheskie potoki i novye vyzovy (Caspian region: new energy flows and new challenges)’, *Kaspijskij region: politika, jekonomika, kul’tura*, №3(44), s.64–71.
4. Zinchenko, DM., 2016. ‘Stolknovenie geopoliticheskih interesov SShA i KNR v Kaspijskom regione (The clash of geopolitical interests of the United States and China in the Caspian region)’, *Aktual’nye problemy sovremennyh mezhdunarodnyh otnoshenij*, №7, s.42–46.
5. ‘Kaspijskaja konvencija: jeto takoj novyj vektor jekspansii Kremlja? (Caspian convention: is it such a new vector of expansion of the Kremlin?)’, *Informacionnyj portal «Ukrinform»*, 13 avgusta 2018 g. [online] Dostupno: https://www.ukrinform.ru/rubric–world/2516986–kaspijskaa–konvencia–eto–takoj–novyj–vektor–ekspansii–kremla.html
6. ‘Konvencija o pravovom statuse Kaspijskogo morja (Convention on the legal status of the Caspian Sea)’, 10 oktjabrja 2018 g. [online] Dostupno: http://www.kremlin.ru/supplement/5328
7. Usmanov RH. 2015. ‘Geopoliticheskie processy Kaspijskogo regiona v kontekste nacional’noj bezopasnosti (The geopolitical processes of the Caspian region in the context of national security)’, *Gosudarstvennoe i municipal’noe upravlenie*, №3. [online] Dostupno: https://cyberleninka.ru/article/n/geopoliticheskie–protsessy–kaspiyskogo–regiona–v–kontekste–natsionalnoy–bezopasnosti
8. Usmanov RH., Dzhavad ZD., 2015. ‘Novyj vektor issledovanija sovremennyh geopoliticheskih processov v Kaspijskom regione v aspekte nacional’noj bezopasnosti gosudarstv (A new vector of research of modern geopolitical processes in the Caspian region in the aspect of the national security of states)’, *Kaspijskij region: politika, jekonomika, kul’tura*, №3 (44), s.71–77.
9. Chernicyna, SJu., 2017. ‘Geopoliticheskie osobennosti Kaspijskogo regiona (Geopolitical features of the Caspian region)’, *Azimut nauchnyh issledovanij: jekonomika i upravlenie*, T.6, №3 (20). [online] Dostupno: https://cyberleninka.ru/article/n/geopoliticheskie–osobennosti–kaspiyskogo–regiona–1

* * *

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Щедрова Г. П. Політична криза: структурно–функціональний аспект 7
Гіоане І. М. Головні чинники політичного вибору 12
Кузь О. М., Чешко В. Ф. Біополітичніпредиспозиції еволюційної метафізики 20
Магдич Ю. А. Характерні риси політичного маніпулювання ціннісно–світоглядною складовою свідомості на модерному етапі суспільного розвитку 23
Сич О. М. Соціально–консервативна складова концепції раціонального націоналізму 27
Приходько С. М., Непокупна Т. А. Моделі електоральної поведінки в сучасному суспільстві 34
Сакун А. В., Кадлубович Т. І. Особливості політичної культури сучасного суспільства та тенденції її трансформації 39
Агаева Н.Семья как социальный институт: сущность, функция и типы (Сім'я як соціальний інститут: сутність, функції і типи) 45
Угрин Л. Я., Щурко О. М. Ідентичнісні виміри політичної консолідації суспільств 49
Алиев А. А.Теоретические подходы к рассмотрению понятия энергетическая безопасность (Теоретичні підходи до розгляду поняття енергетична безпека) 54
Лавриненко В. Г., Мельниченко В. І. Інституціональний супровід наближення законодавства України до acquis ЄС: потреба осмислення та сутність 60
Козьма В. В. Роль особистісного фактора в кадровій політиці Президента України 67
Шаповалова І. В., Кравчук О. Ю. Образ сучасного Президента країни: молодіжні тренди 71
Горло Н. В. Етнополітика в Україні: проблеми і перспективи у попередженні іредентизму 74
Шелемба М. М. Вплив парламентських виборів 2012 р. на націоналізацію партійної системи України 80
Гоцуляк В. М. Роль історичного підходу в пізнанні суспільно–політичної думки доби ранньомодерної України: методологічні аспекти 85
Деревінський В. Ф. Питання національної консолідації в нормативно–правових актах України 89
Lada O. V., Tsyhankova A. Public political activity of Vasyl Stus and its influence on protection of Ukrainian self–opportunity (Громадська політична діяльність Василя Стуса та її вплив на захист своєї власності України) 93
Ніколаєнко Н. О. Гібридні інформаційно–політичні технології маніпулювання суспільної свідомістю під час окупації Криму 97
Охріменко Г. В. Технології електронної участі громадян у розвитку громад на прикладі Асоціації відкритих міст та проекту «Розумне місто» 101
Бородіна Г. Г., Гаврилюк А. А. Зарубіжний досвід з надання адміністративних послуг в умовах сучасного стану публічного управління в Україні 106
Перегуда Є. В., Семко В. Л. Зарубіжний досвід довгострокового планування енергопрограм на прикладі ФРН 110
Сабадан О. О. Військові інструменти реалізації зовнішньополітичної стратегії КНР в регіональному вимірі 114
Сичов В. В. Швецька міграційна політика в контексті міграційної політики ЄС 118
Меньшеніна А. Є. Західноєвропейські та східно–азійські політичні цінності: точки конфронтації та умови зближення 123
Мостіпан О. М. Політико–історична складова в державній історії Японії «Ніхон Кокі» 128
Набиева Л. Политические и стратегические аспекты процесса вступление Турции в НАТО (Політичні та стратегічні аспекти процесу вступ Туреччини в НАТО) 133
Назарук Н. В. Інститут військового омбудсмана в системі цивільної оборони: досвід зарубіжних країн 138
Harb M. EthnicMinoritiesandNationalIdentityinArabCountries (Етнічніменшини та національна ідентичність в арабських країнах) 145
Вєтринський І. М. Передумови, розвиток та перспективи Сирійської кризи: геополітичний контекст 149
Доля І. М. Політика Росії на Північному Кавказі в контексті підвищення керованості регіональних еліт 157
Клименко О. Ю. Геополітичні зміни в контексті підписання каспійської конвенції 161

CONTENT

POLITICAL SCIENCES

Shchedrova G. P. Political crisis: structural and functional aspect 7
Gioane I. M. The main factors of political choice 12
Kuz O. N., Cheshko V. T. Biopolitical predispositions of evolutionary metaphysics 20
Magduch Y. A. Characteristics of political manipulation with values on the modern stage of social evolution 23
Sych O. M. Socio–conservative component of the rational nationalism concept 27
Prykhodko S. M., Nepokupna N. F. The models of the electoral participation in modern society 34
Sakun A. V., Kadlubovich T. I. Features of the political culture of modern society and the tendencies of its transformation 39
Agayeva N. Family as a social institute: essence, function and types 45
Uhryn L. Ya., Shchurko O. M. Identical dimensions of political consolidation societies 49
Aliyev A. A. Theoretical approaches to consideration of the concept energy security 54
Lavrynenko V. G., Melnichenko V. I. Institutional support for the approximation of Ukrainian legislation to the EU acquis: the need for reflection and essence 60
Kozma V. V. The role of a personal factor in the policy of the President of Ukraine 67
Shapovalova I. V., Kravchuk O. Yu. Image of modern president of country: youth trends 71
Gorlo N. V. Ethnicpolicy in Ukraine: problems and perspectives in the prevention of irredentism 74
Shelemba M. M. The impact of the 2012 parliamentary elections on the nationalization of the party system of Ukraine 80
Gotsulyak V. M. The role of the historical approach in cognition of the socio–political thought of the era of early modern Ukraine: methodological aspects 85
Derevinsky V. F. Issues of national consolidation in normative legal acts of Ukraine 89
Lada O. V., Tsyhankova A. Public political activity of Vasy IStus and its influence on protection of Ukrainian self–opportunity 93
Nikolaienko N. O. Hybrid information–political technologies of manipulation public consciousness during the occupation of Crimea 97
Okhrimenko G. V. The Technologies of e–participation of citizens in community development on the example of the Open Society Association and the project «Smart City» 101
Borodina H. H., Havryliuk A. A. Foreign experience of civil services in the modern conditions of public management in Ukraine 106
Perehuda E. V., Semko V. L. External experience of long-term planning for energy programs at the example of FRG 110
Sabadan O. O. Military instruments for implementing the foreign policy strategy of the People's Republic of China in the regional dimension 114
Sychov V. V. Swedish migration policy in the context of the EU migration policy 118
Menshenina A. E. The Political Values of Western Europe and East Asia: confrontation and attempts of finding common ground 123
Mostipan O. M. Political and historical component of Japan's national history «Nihon Koki» 128
Nabieva L. Political and strategic aspects of the process entry of Turkey into NATO 133
Nazaruk N. V. The institute of the military ombudsman in the civil defense system: experience of the foreign countries 138
Harb M. Ethnic Minorities and National Identity in Arab Countries 145
Vetrinsky I. M. Preconditions, development and prospects of the Syrian crisis: geopolitical context 149
Dolia I. N. Russia's policy in the North Caucasus in the context of increasing the controllability of regional elites 157
Klymenko O. Yu. Geopolitical changes in the context of the signing of the Caspian convention 161

Правила оформлення та подання рукопису до наукового видання «ГІЛЕЯ: НАУКОВИЙ ВІСНИК: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ»

1. Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

– постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
– аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
– формулювання цілей статті (постановка завдання);
– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
– висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Мова написання рукопису: статті подаються мовою оригіналу: українська, російська, англійська, німецька, французька, іспанська, польська, чеська.

3. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції **gileya.org.ua@gmail.com** у форматі **«Автор – Назва статті.doc».**

4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки збірник є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор статті та рецензенти.

5. Рішення про можливість публікації статті приймає **редколегія та незалежні рецензенти.**

6. Загальні вимоги до рукопису статті:

– **обсяг рукопису – 20–24 тис.** знаків (як виняток, не більше **40 тис.** знаків), включаючи рисунки та таблиці;
– стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора **Microsoft Word for Windows** (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
– **формат аркуша – А4** (210х297), орієнтації сторінки – **«книжна»; інтервал між рядками – 1,5 пт**;
– **рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об'єкт.** Положення об'єкта – **«в тексті»**;
– **рисунки**, створені у вбудованому у Microsoft Word редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об'єкти;
– **рисунки та таблиці** не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.

7. Розташування структурних елементів статті:

– **індекс УДК;**
– **ім'я, по–батькові, прізвище** автора (авторів);
– **науковий ступінь, вчене звання; посада і місце роботи** (подається без скорочень); **e–mail; ORCID (http://orcid.org/)**.
– **назва статті та анотація** українською (або регіональною мовою) та англійською мовами. Анотація повинна бути структурованою, містити мету дослідження, застосовані методи, основні одержані висновки;
– **ключові слова** українською (або регіональною мовою) та англійською мовами;
– **Список використаних джерел**. Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до **Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/ Harvard_Referencing_style.PDF).**
– **References**. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.

8. Посилання на джерела в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7– номер джерела за списком використаних джерел , 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231зв].

9. Рукопис статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата або доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія завіреною печаткою. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

10. Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

11. Відомості про автора (авторів): прізвище, ім'я, по–батькові, вчений ступінь, вчене звання, посада і місце роботи (без скорочень), службова і домашня адреси з поштовим індексом, контактний телефон, e–mail, відділення Нової пошти.

Наукове видання

«Гілея: науковий вісник»
Випуск 139 (12), Ч.3. Політичні науки

Scientific edition
«Gileya: scientific herald»
Volume 139 (12), Part 3. Political sciences

СПІВЗАСНОВНИКИ:
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;
ВГО Українська академія наук, «Видавництво «Гілея»

Шеф–редактор: *В. П. Андрущенко*
Головний редактор: *В. М. Вашкевич*

Видавництво: «Видавництво «Гілея»
04070, м. Київ, вул. Почайнинська, 62
Моб. тел. +38 (067) 509 33 99

Підписано до друку 28.12.2018 р.
Формат 60х84/8. Папір офсетний.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 19,53. Обл.-видавн. арк.
Наклад 100 пр. Зам. №

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д. Ю.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000,
(096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: tvory2009@ gmail.com
http://www.tvoru.com.ua

Ціна договірна